

INTEGRAAL

DOCUMENTATIECENTRUM
NEDERLANDSE POLITIEKE
PARTIJEN

DNPP

FR GR

DR

NH

FL OV

UT

ZH

GLD

ZL

NB

LI

sociaal-liberale kringen

idee

Ruimtelijke ordening

voorwoord

Zoeken naar ruimte

Ruimtelijke ordening is veel meer dan alleen bestemmingsplannen, rood-groen verdeling of beleidsnota's. Ruimtelijke ordening bepaalt in de meest concrete zin hoe de wereld om ons heen er uit ziet; in wat voor wereld we leven. De keuzes die mensen maken in ruimtelijke ordening worden mede bepaald door hoe je zelf in het leven staat, hoe je tegen de wereld aankijkt. Veel keuzes over ruimte worden gemaakt in de provincies. Met de Statenverkiezingen voor de deur leek ons dit reden genoeg voor een themanummer van Idee over ruimtelijke ordening.

Toen de redactie een aantal maanden geleden besloot om een nummer over ruimte uit te brengen kon zij niet bevroeden dat daarmee naadloos aangesloten zou worden bij een heuse hype. De behandeling van de Nota Ruimte in de Eerste Kamer had al wel duidelijk gemaakt dat meer recente inzichten over bijvoorbeeld klimaatverandering en bevolkingsontwikkeling aanleiding vormen om te werken aan een nieuw strategisch concept voor de inrichting van Nederland. Aan deze opgave wordt inmiddels (in stilte) gewerkt. Intussen hebben de Rijksbouwmeester Mels Crouwel (NRC Handelsblad 03-02-07) en de Rijksadviseur voor het Landschap, Dirk Sijmons (Volkskrant 12-02-07) de publieke discussie over die wenselijke inrichting van ons land volledig opengegooid. Op het pleidooi van Crouwel voor meer centrale sturing kwamen vele reacties binnen. Trouw wijdde er een hoofdredactioneel artikel aan onder de titel "Geen verstikkende Haagse deken over het Nederlandse landschap," en daarmee werd precies aangegeven waar de discussie, maar vooral de besluitvorming, over moet gaan. Namelijk: waar en wat moet nu beslist worden?

In dit nummer van Idee wordt aan de hand van concrete voorbeelden duidelijk gemaakt hoe een sociaal-liberale ruimtelijke visie er uit zou kunnen zien. Want alleen met concrete voorbeelden maak je inzichtelijk wanneer je ruimte laat aan bottom-up procedures en waar je centraal laat ingrijpen. Door een constante en scherpe bewaking van deze afweging kan verdere verrommeling van het landschap worden voorkomen.

Soms is een lokale aanpak voor problemen vereist en andere gevallen, bijvoorbeeld de aanpak van nationale landschappen, vragen meer specifiek om een regierol van de provincie. Een pleidooi zoals dat van Dirk Sijmons in de Volkskrantspecial over ruimtelijke ordening van 12 februari jongstleden voor een totale aanpak van de delta waarin een groot deel van de bevolking van Nederland leeft, vraagt om sturing op centraal niveau. Het recente regeerakkoord van CDA, PvdA en Christen Unie erkent helaas niet de noodzaak van zo'n fundamentele aanpak. Wel is er aandacht voor een 'duurzame leefomgeving,' en wordt onder dat kopje een aantal beleidsuitgangspunten geformuleerd, die op zich goed zijn, maar nog geen samenhangend beeld oproepen – iets waar gezien de publieke discussie zo'n behoefte aan is. Het D66 platform Ruimte & mobiliteit, dat een flinke bijdrage heeft geleverd aan dit nummer, zal zich uitgedaagd voelen om verder aan die samenhangende visie te werken. Hun poging om dat steeds vanuit het sociaal-liberale gedachtegoed te doen, is lovenswaardig en verdient alle steun.

Frits Prillewitz
Wouter-Jan Oosten
Themaredacteuren

4

Wie in een vliegtuig over Nederland vliegt zal het belang van een bepaalde vorm van ordening van de ruimte meteen helder zijn. De veelheid aan functies die een plek zoeken op een beperkt oppervlak maakt sturing noodzakelijk. De vraag op welke manier we om moeten gaan met ruimte en mobiliteit is langzaam van de politieke agenda afgegleden. Maar keuzes die we nu in de ruimtelijke ordening maken bestrijken een lange termijn en bepalen hoe het land waar we in de toekomst in rondlopen er uit komt te zien.

door **Roel ter Brugge & Jeroen Niemans**

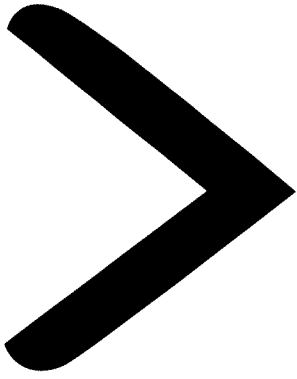
Op weg naar een D66-visie

Vrijheid in gebondenheid als ideaal

Vanuit verschillende hoeken klinkt de roep om de ruimtelijke ordening weer op de politieke agenda te plaatsen en ruimtelijke knopen door te hakken. Te beginnen bij de provinciale verkiezingen. Provincie en ruimtelijke ordening zijn sterk met elkaar verbonden, ondanks dat de rol van de provincie verandert met de nieuw vastgestelde Wet op de ruimtelijke ordening. Hoe dat uitpakt voor de invloed van provinciale staten is nog de vraag. Deze onduidelijkheid over de veranderende rol van de provincie is één van de redenen om ruimtelijke ontwikkelingen te plaatsen in een grotere context, ook omdat milieu, ruimtelijke ordening en verkeer terreinen zijn waar een regionaal bestuur als de provincie richting kan aangeven vanuit een hernieuwde regierol. Bovendien moeten we voor oplossingen van ruimtelijke problematiek steeds vaker over de provinciale grenzen kijken. Tijd dus voor D66 om te komen met een visie die grenzen overstijgt en bestendig is op de lange termijn.

De hoofdlijnen van ruimtelijke ordening worden sinds eind jaren '50 uitgezet in nota's. De twee laat-

ste verschenen nationale nota's over de inrichting van Nederland laten meer dan ooit een verschuiving zien in de gewenste benadering. De nooit goedgekeurde Vijfde Nota Ruimtelijke Ordening van PvdA minister Jan Pronk is te karakteriseren als een typisch product van een sociaal democratische visie. In karikatuur is de Vijfde Nota een Nota van een overheid die nog volop gelooft in het maakbaarheidsideaal. De Nota Ruimte en de Nota Mobiliteit zijn de liberale reacties op het voorgaande. Kenmerk van deze liberale nota's is vertrouwen in de markt en in de kansen die het lokale bestuur op zal pakken. Deze omslag staat niet op zichzelf maar is in lijn met de opkomst van de ontwikkelingsplanning, als innovatie in de ruimtelijke ordening. De huidige situatie in Nederland is noch het resultaat van een decennialang liberaal beleid, noch van een krachtig ingrijpen van sociaal democratische leiders. Beide richtingen hebben hun voor- en nadelen. Bovendien is de werkelijkheid vaak resistent tegen beleid, hetgeen blijkt wanneer we de ontwikkelingen in Nederland plaatsen in een internationaal perspectief.

Op ruimte en mobiliteit

Grensstellende thema's

Op zoek naar richting voor een sociaal-liberale koers

Het platform Ruimte en Mobiliteit van D66 heeft zichzelf achter de oren gekrabd en de vraag gesteld: 'Op welke manier onderscheidt de visie van D66 op ruimte zich van de visie van andere partijen?'

Op zoek naar een sociaal-liberale RO en mobiliteitsbeleid dus! Overigens denken wij niet dat het hierbij gaat om een nieuwe visie, maar om de weergave van een visie op deze onderwerpen die door D66 al decennia lang consequent wordt uitgedragen.

Uitgangspunt is de vrijheid en ruimte van het liberale model, dat goed past bij de liberale grondhouding van D66-ers. De opgave ligt in het aangeven van mogelijkheden om vrijheid van de overheden en andere belanghebbenden zowel richting als grenzen te geven. Centraal staan een sociaal-liberale visie en een radicale democratisering. Het lijkt op een zeilboot, waarvan de koers mede bepaald wordt door de richting van de wind, maar ook door de grenzen gesteld door de oevers

en ondiepten. D66 ziet daarbij op dit moment voor de ruimtelijke ordening en het mobiliteitsbeleid vier belangrijke richtinggevende thema's die centraal zouden moeten staan en de grenzen van de koers moeten bepalen.

1. Economische concurrentiepositie en globalisering

Ruimtelijke ordening en mobiliteit of bereikbaarheid vormen een belangrijke randvoorwaarde voor de economische concurrentiepositie. Een sociaal-liberale visie op een gemonialiseerde economische ontwikkeling betekent niet dat we zondermeer kiezen voor groei op alle vlakken. Vereist zijn evenwichtige oplossingen over welvaart, welzijn, milieu en gezondheid op wereldschaal. Hier moeten dus heldere keuzes gemaakt worden over hoe en waar we investeren in onze concurrentiepositie.

Eén van de problemen hierbij is dat we groei nog steeds verkeerd meten; de discussie voor een meer duurzaam BNP is voor D66 nog lang niet

In Limburg, en over de grenzen

Mijn overtuiging is dat niet alleen gemeenten, qua ruimtelijke keuzes en invulling gezamenlijk bovenlokaal over hun grenzen moeten heenkijken. In Limburg zijn we zes jaar geleden begonnen met een integrale aanpak van ruimtelijke inrichting. Streekplannen zijn omgezet tot een Provinciaal Omgevingsplan Limburg. Hierin is, naast voor de oude streekplannen, ook aandacht voor verkeer, natuur, water, recreatie, openbare werken en cultuur. Toch ligt het zwaartepunt in onze ogen nog steeds te veel op het economische vlak.

Neem de Grensmaas in Zuid-Limburg, bekend van de vele overstromingen: Voor D66 is het van groot belang dat de bevaarbaarheid van de rivier groter wordt. Vervoer over water is dan een goed alternatief voor weg- en treinverkeer, wat weer goed is voor milieu en leefomgeving. D66 wil bovendien dat natuurontwikkeling hier een belangrijke plaats krijgt. Daarnaast hebben we ook te maken met zand- en grindwinning in dit gebied, die economisch van groot belang is, maar ook beperkingen geeft. Deze belangen moeten voortdurend tegen elkaar afgewogen worden. Wat ons betreft met veel meer oog voor niet-economische belangen.

Wij willen de toekomstige generaties in Limburg graag een mooie omgeving achterlaten. Veel landschappen in Limburg ontwikkelen zich steeds meer richting recreatie en (natuur-) toerisme. Daarmee worden natuur en landschap steeds meer ook een economische factor van betekenis. Deze landschappen houden zich echter niet aan grenzen en daarom onderscheidt D66 zich in Limburg in het Euregionale denken. Het heeft immers geen zin als Limburg zich ontplooit als natuur- en recreatiegebied, wanneer net over de grens een groot commercieel vliegveld wordt ingericht. Momenteel bestaat er geen mogelijkheid om dit te coördineren. Om hieraan het hoofd te bieden onderhoudt D66 Limburg directe contacten met de collega's in Den Haag en Brussel.

Paul Wessels

lijsttrekker Provinciale
Staten in Limburg

afgerond. Sterke en duurzame regio's vanuit het idee van de globalisering lijken een keuze die voor ruimte, mobiliteit, maar ook vanwege de duurzaamheid gewenst zijn. Concurrentie tussen steden en regio's zorgt voor suboptimaal grondgebruik als iedereen inzet op dezelfde kaarten en weigert over de eigen grens heen te kijken. Bijzondere aandacht hierbij vraagt de Europese dimensie. De binnengrenzen van de EU zijn weggefallen, maar in het ruimtelijk beleid wordt gehandeld alsof deze nog bestaan. Er is te weinig aandacht voor Europees beleid en de ruimtelijke plannen van grensprovincies. Grensgemeenten houden veel te weinig rekening met grensoverschrijdende effecten en kansen. Hier moet de overheid een regierol op zich nemen. Bovendien moet omwille van concurrentieverhoudingen op ten minste de schaal van Europa worden gekozen voor minder vervuiling.

2. Duurzaamheid

Het duurzaamheidsbegrip verbindt de zorg voor ons milieu en de ecosystemen met de mogelijkheden en kansen voor de generaties na de onze. D66 legt daarbij de prioriteit op de milieueffecten van de mondiale, grootschalige vervuiling, die mogelijk leidt tot klimaatveranderingen en grootschalige effecten op gezondheid en veiligheid.

'Ruimtelijke ordening en mobiliteit vormen een belangrijke randvoorwaarde voor de economische concurrentiepositie'

Deze prioriteitsstelling wil niet zeggen dat overige milieueffecten door D66 verwaarloosd worden. Het ingewikkelde is dat het gaat om collectieve problemen, die op de lange termijn en op internationaal niveau spelen. Er is dan een natuurlijke neiging de eigen bijdrage te bagatelliseren en niet zelf verantwoordelijkheid te nemen. Een sociaal-liberale visie vereist dat duurzaam-

heid doorspeelt in beslissingen van en de wereldleiders en de democratische besturen op (inter)nationaal en lokaal niveau en de bedrijven en de burgers. Multinationale bedrijven en hoogontwikkelde landen als Nederland dienen daarin voorop te lopen. Afspraken op internationale schaal zullen immers altijd achterlopen. Wij beginnen zelf en kiezen nu alvast voor het stimuleren van het duurzame maatregelen door de overheid als het aanleggen van zonnepanelen op daken, en het gebruik van duurzame materialen in de bouw.

3. Decentralisatie

D66 pleit al decennia lang voor decentralisatie, voor zelfsturing, voor deling van macht langs een democratische weg om dat te voorkomen. Ruimtelijke ordening biedt de mogelijkheid bij uitstek om mensen zelf verantwoordelijk te laten zijn voor hun leefomgeving en hen daarbij te betrekken. We vertrouwen erop dat de lokale democratie er geen zootje van maakt. Zelfsturing bevordert originaliteit, variëteit en levert draagvlak. Vastlopen in stroperigheid kan daarmee voorkomen worden, hoewel het ook kan leiden tot nimby-gedrag en behoudzucht.

De rol van de landelijke overheid in de sociaal-liberale visie is het faciliteren van, en regie voeren over een maatschappelijk proces van samenwerking ('collaborative planning') tussen bestuurders, bureaucraten, bedrijven en burgers. Om dit principe te illustreren kijken we naar het bedrijfsleven. Het huidige bedrijfsleven opereert in netwerken van vaak relatief kleine eenheden, die dankzij een goede en transparante informatie-uitwisseling functioneren als onderdeel van een groter geheel. Zo werkt in de "internetmaatschappij" het zelfregulerende proces van de economie. In het bedrijfsleven resulteerde dat in een ontwikkeling van aanbodsturing naar vraagsturing binnen flexibele organisaties in plaats van centraal geleide bedrijfstakken. Verrassend genoeg zijn de wensen van consumenten via dit proces van vraagsturing in belang toegenomen: Stemmen met de voeten en met portemonnee worden steeds meer een belangrijk democratisch middel. Daar kan op twee manieren gebruik van gemaakt worden. Of we veranderen het koopge-

drag vanuit een politieke beweging die mensen aanspreekt (Postbus 51-achtige agendavorming van het publieke debat die tot gedragsverandering leidt) en/of we veranderen het koopgedrag door de maatschappelijke schade in de prijs te verrekenen (bijvoorbeeld door de externe effecten van de bio-industrie in de prijs van het vlees onder te brengen). Dit principe van 'collaborative planning' is ook van toepassing op de ruimtelijke ordening bij decentralisatie. Bijvoorbeeld in het proces van leegloop van achterstandsgebieden. Het wegtrekken van bevolking is een vorm van stemmen met de voeten en met de portemonnee. Het is een gedeeld belang van bestuurders en bewoners om een aantrekkelijk woonklimaat te vormen. Daardoor ontstaat een impuls voor vernieuwing en verbetering die ruimte gelaten moet worden. Zo ontstaat een schijnbaar chaotisch proces van zelfordening met een enorme dynamiek. De rol van de politiek is daar op in te spelen zowel door stimuleren als waar nodig ook door corrigeren.

4. Kwaliteit, creativiteit en innovatie

Dit laatste richtinggevende thema is cruciaal en heeft eveneens te maken met begrippen als leiderschap en macht. Ook in dit geval is er een "sociale" correctie vereist op de liberale vrijheden, ondanks dat de bron van innovatie, creativiteit, wel uit individuele vrijheid voortkomt. Belangrijk is dat de variëteit die daaruit voortkomt tolerant wordt benaderd en ook gewaardeerd wordt. Ieder van ons steekt energie in de inrichting van zijn of haar huis en de onmiddellijke leefomgeving. Dat leidt tot organische verschillen. Voor ons eigen huis is dat vanzelfsprekend. Waarom zouden we deze mogelijkheden en eisen dan laten vallen bij de inrichting van onze wijk, onze regio, ons land en onze wereld? Voor D66 ligt de politieke opgave in het behoud van eenzelfde energie en ambitie bij het werken in samenwerkingsverbanden. Dat zijn dan de deels informele en snel wisselende samenwerkingsverbanden, die in de 21e eeuw een grote rol spelen en waar de nieuwe politiek nog mee moet leren omgaan.

Vrijheid in gebondenheid

Koersbepaling voor een sociaal-liberale D66 aanpak in de ruimtelijke ordening

Hoe houden we de zeilboot op koers binnen deze richtinggevende thema's? De koers die wij voor ogen hebben heeft als kern een beleid dat moet leiden tot vrijheid in gebondenheid. Een koers waarin de overheid zowel stuurt als loslaat. Waarin er ruimte is voor een initiatief van onderaf maar waarin de zwakste functies worden beschermd. Het is duidelijk dat achter de problematiek van mondialisering en duurzaamheid een enorme urgentie zit. Stel eens dat binnen 50 jaar de Noordpool een bevaarbare zee is geworden. Dan is er geen tijd voor meer voor de stroperigheid en traagheid die zo kenmerkend lijkt voor de ruimtelijke ordening. Vele onderzoeken hebben aangetoond dat deze stroperigheid niet het gevolg is van inspraak en/of van lastige milieuactivisten. De stroperigheid zit in de regelgeving en in de bestaande publieke machtblokken, zoals de departementen en uitvoeringsorganisaties. Ook de politiek met haar drang om alles te controleren en te scoren moet hier de hand in eigen boezem steken.

Om op koers te raken is een cultuuromslag nodig. Radicale democratisering blijft een "handelsmerk" van D66. De ruimtelijke ordening is nog doortrokken van een structuur die randvoorwaarden schept voor over elkaar struikelende departementen. Momenteel wordt structuurvernieuwing vaak gezien als oplossing. D66 zou een cultuuromslag moeten verkiezen boven een structuurvernieuwing. De nadruk moet liggen op de nieuwe rol en werkwijze van de overheid,

in plaats van op structuurvragen. Bijvoorbeeld een Randstadprovincie lost het probleem van een stroperige overheid niet op. We stellen voor te gaan werken aan een nieuwe, lerende overheid. We moeten aan de slag. De te volgen koers zetten we uit aan de hand van drie kernpunten.

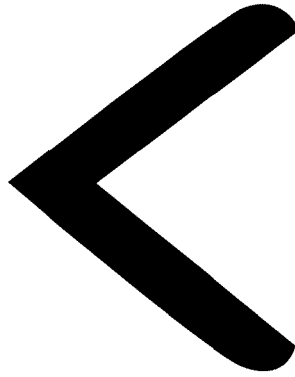
Het eerste kernpunt waar D66 naar moet streven is *het stimuleren van integrale planontwikkeling die visionair en kaderstellend is, maar ook voldoende ruimte geeft voor een uitwerking*. Onderwerpen zijn het procedureel in elkaar vervlechten van besluitvorming over RO en infrastructuur, rekening houdend met water, natuur, landschap en ruimtelijk economisch beleid. Er zijn wel aanzetten in deze richting, maar de praktijk blijkt weerbarstig. Zo was de Rijksoverheid voornemens één Nota Ruimte uit te brengen. In een vrij laat stadium van voorbereiding is toch besloten ook de nota Mobiliteit, de nota Vitaal platteland en Pieken in de Delta uit te brengen. Haagse bestuurlijke versnippering lijkt de belangrijkste oorzaak voor het mislopen van de pogingen om te komen tot één ruimtelijke beleidsnota. Op provinciaal niveau zijn er de nodige initiatieven om tot een integrale planontwikkeling te komen. Het belangrijkste initiatief is in deze de ontwikkeling van Provinciale Omgevingsplannen. Wat dat betreft kan de provincie een voorbeeld vormen voor andere overheden. Aart Karssen zal in zijn bijdrage een voorbeeld geven van hoe een provincie hierin een inspirerende rol kan spelen.

Tweede kernpunt is *een gebiedsgerichte, dus decentrale, uitwerking in samenwerking met meer partijen*. Veel te veel overheidsorganisaties houden zich nu alleen maar bezig met elkaar

‘Een stroperige uitvoering komt niet door inspraak of door lastige milieuactivisten, maar door publieke machtblokken en een overdaad aan regelgeving’

en niet met de burger en het ruimtelijke beleid. De sleutel tot een beter beleid is gelegen in besluitvorming dicht bij sterke belangengroepen zoals burgers en bedrijven met zorg voor de democratische legitimatie. Hiervoor is het nodig dat de publieke organisatie gaat werken als een faciliterende overheid. De overheid moet mensen faciliteren hun eigen keuzes te maken en hen verleiden 'sociaal wenselijk gedrag' te vertonen. Publieke dienstverlening dient bij voorkeur geografisch gezien zo dicht mogelijk bij de burger plaats te vinden: van inspreken naar meedenken en samenwerken. Daadwerkelijk van onderop plannen maken met burgers en betrokkenen vraagt een compleet andere houding en andere technieken van planvorming. Dat leidt tot het vergroten van helderheid van besluitvorming en verbetering van de rol van de burgers. Aansluiting kan worden gevonden bij een aantal inspirerende aanzetten hiertoe.

Het derde kernpunt betreft *investeringen vooral bij de aanvang van projecten*. Enerzijds zijn dat financiële investeringen vanwege de complexiteit van het bouwen in hoge dichtheden met oog voor zuinig grondgebruik, kwaliteit en duurzaamheid. Binnen een dergelijk ambitieniveau zal een uitwerking per gebouwencomplex, per wijk en per regio steeds nieuw vorm gegeven moeten worden. Het resultaat is variëteit. Anderzijds vraagt deze werkwijze het investeren in samenwerking. Vermoedelijk is die investering nog veel belangrijker en vooral ook meer complex. Ook investeren in samenwerken is juist noodzakelijk in de startfase van projecten, een fase waarin er meestal geen geld beschikbaar is. Daar ligt een opgave met een belangrijke rol voor de politiek: visie, geld en regie.

Hoe nu verder?

De uitwerking van deze ideeën

Voor de provinciale verkiezingen gaan we de kernpunten van wat we voor ogen hebben met een sociaal-liberaal ruimtelijk beleid verder uitdiepen. Onze artikelen dienen voor een concretisering en voor inspiratie. Wout Smits gaat in op een voorbeeld van een concrete uitwerking van het principe van vrijheid in gebondenheid: verdichting en marktwerking binnen een door de overheid gegeven kader. Hij plaatst dit in een binnenstedelijke context. Henk-Peter Koster zal ditzelfde principe uitdiepen voor een bedrijventerrein, maar daar waar we in de stad kiezen voor meer vrijheid kiezen we bij bedrijfterreinen juist voor meer gebondenheid. Aart Karssen gaat vanuit de provinciale praktijk in op mogelijkheden voor integrale planvorming. Tevens licht Rianne Zandee de relatie tussen stedelijke verdichting en mobiliteit nader toe.

Roel ter Brugge is zelfstandig adviseur vervoersplanning en docent vervoersplanning aan de Universiteit van Amsterdam en aan de Universiteit Utrecht. Tevens is hij lid van het platform Ruimte en mobiliteit van D66.

Jeroen Niemans werkt als adviseur/planoloog bij Metafoor Ruimtelijke Ontwikkeling en Advies te Almere. Daarnaast zit hij in het bestuur van het platform Ruimte en mobiliteit.

Bundeling van verstedelijking heeft de afgelopen veertig jaar een positieve bijdrage geleverd aan de ruimte, de natuur, de mobiliteit, het milieu en de economie. De meest succesvolle strategie is verdichting: het bouwen in hoge dichtheden, op korte afstand van het centrum van de stedelijke gebieden en met een flankerend mobiliteitsbeleid.

door Rianne Zandee

Het roer moet om: tijd voor bundeling van ruimte en mobiliteit

Het beleid in de afgelopen kabinetsperiode betekent een trendbreuk met deze strategie. De Nota's Ruimte en Mobiliteit sturen op proces (decentralisatie) in plaats van op inhoud (visie). Onderzoek van de ruimtelijke plannen tot 2015 toont aan dat de spreiding van de verstedelijking toeneemt en de verdichtingsopgave in gevaar komt. Een samenhangende visie op ruimte en mobiliteit is nodig, die gericht is op het creëren van schaarste, selectiviteit en differentiatie, en die de erfenis van veertig jaar bundeling veilig stelt.

Bundeling als centraal paradigma in het ruimtelijke beleid

Sinds de tweede Nota Ruimtelijke Ordening uit 1966 is bundeling van verstedelijking niet meer weg te denken uit het ruimtelijke beleid. Met als belangrijkste doelen zuinig omgaan met de schaarse ruimte, het beschermen van open en waardevolle gebieden (zoals het Groene Hart) en het reduceren van automobiliteit en daaraan gerelateerde milieubelasting, wisselden in de afgelopen veertig jaar verschillende concepten elkaar

af. Achtereenvolgens passeerden de groeikernen en groeisteden uit de jaren '70 (Tweede en Derde Nota Ruimtelijke Ordening), de compacte stad uit de jaren '80 (Derde Nota Ruimtelijke Ordening), de Vinex-wijken uit de jaren '90 (Vierde Nota Extra) en tenslotte de bundelingsgebieden binnen de Stedelijke Netwerken anno nu (Nota Ruimte, 2005), de revue.

Behalve van wisselende concepten is er in de loop van de jaren ook sprake van een slingerbeweging van centrumzoekende krachten (concentratie) naar centrumvliedende krachten (spreiding). De ene keer overheersen centrumzoekende krachten (Vierde Nota en Vinex), dan weer hebben centrumvliedende krachten de overhand (Tweede en Derde Nota, Nota Ruimte).

Verdichting succesvol

De afgelopen decennia was het bundelingsbeleid succesvol. Uit nationaal en internationaal onderzoek blijkt dat bundeling goed uitpakt voor ruimte, natuur, mobiliteit en milieu, vooral op lange termijn. Uit onderzoek van Karst Geurs blijkt dat zon-

Verrommeling in het landschap

Het gaat niet geweldig met de kwaliteit van het landschap in Nederland. Verrommeling komt steeds meer voor: er is veel druk op het landschap en de authenticiteit verdwijnt. Een paar voorbeelden: het is heel verstandig om nieuwe bedrijventerreinen langs de hoofdinfrastructuur te plannen. Maar wordt er wel eens nagedacht over nut en noodzaak om die terreinen altijd als zichtlocatie te presenteren. Zeker buiten de stedelijke gebieden zou dat niet meer moeten: daar zou een bedrijventerrein omsloten moeten zijn door een groengordel. Nu presenteert ieder dorp z'n eigen terreintje, met als gevolg een kralenstructuur van bedrijventerreinen langs hoofdwegen.

Kassengebieden zijn ook een bron van verrommeling. Kassengebieden kunnen heel goed landschappelijk ingepast worden. Het gebeurt echter zelden. Gevolg is dat de impact van kassen op het landschap vele malen groter is dan nodig.

Randen van dorpen: nog zo'n potentiële bron van verrommeling. Juist die randen worden gezien als plekken waar vormen van nieuwe bedrijvigheid kunnen ontstaan als compensatie voor teruggang van agrarische werkgelegenheid. Zonder extra aandacht aan die randen worden we straks geconfronteerd met onaantrekkelijke dorpen die een negatieve invloed hebben op beleving van het landschap.

Wat nodig is, is een gebiedsregisseur die verder kijkt dan lokaal belang. En daar ligt de verantwoordelijkheid voor provincies. De Rijksoverheid beperkt zich steeds meer tot hoofdlijnen van ruimtelijk orderingsbeleid. De gemeentelijke overheid heeft het druk om de behoefte aan nieuwe werk- en woongebieden te realiseren. De provincie is het ideale niveau waar discussie over kwaliteit en eigenheid van landschappen, over inpassing van activiteiten, over grootschalige verbeteringen (zoals reconstructie van buitengebied) kan en moet plaatsvinden. En dan vooral als gebiedsregisseur, als organisator van ontwerpateliers, als partij die inspireert en belanghebbenden bijeen brengt.

**Maruška
Lestrade-Brouwer**
lijsttrekker Provinciale
Staten in Noord-Brabant

der het gevoerde beleid verstedelijkingspatronen veel verspreider zijn zouden geweest. De omvang van het autogebruik was circa vijf tot tien procent hoger geweest met als gevolg een hogere uitstoot van emissies en geluid in stedelijke gebieden en natuurgebieden. Congestie zou zijn toegenomen en de potentiële bereikbaarheid van werk en bevolking was vijf tot enkele tientallen procenten lager geweest. Daarnaast zouden natuurgebieden sterker versnipperd zijn geweest door een toename van verstedelijking en autoverkeer.

‘Bouwen in hoge
dichtheden leidt
tot draagvlak voor
voorzieningen, zoals
winkels, scholen etc.’

Niet alle vormen van bundeling zijn even effectief. Als het gaat om het bereiken van de beoogde doelen. Succesvol beleid bestaat uit een mix van drie factoren: bouwen in hoge dichtheden, op korte afstand tot het centrum en flankerend mobiliteitsbeleid, gericht op schaarste. Zo zijn duurzame vormen van vervoer (lopen, fietsen en openbaar vervoer) aantrekkelijker in gebieden met hoge dichtheden, korte afstanden tot het centrum en de juiste aanvullende verkeer- en vervoermaatregelen, zoals het aanbieden van goed openbaar vervoer, in combinatie met een of andere vorm van prijsbeleid (parkeren, rekening rijden). Bovendien leidt bouwen in hoge dichtheden tot draagvlak voor voorzieningen, zoals winkels, scholen etc. De conclusie is dat verdichting veruit te prefereren valt boven uitbreiding van verstedelijking, zowel qua ruimtegebruik als qua beperking van de automobiliteit. Onderzoek van het Ruimtelijk Planbureau in 2005 naar evaluatie van het Vinexbeleid toont aan dat de zogenaamde Vinex- inbreidingswijken (nieuwbouw binnen de verstedelijkingscontour van 1971) het laagste scoren qua autogebruik en het hoogste qua openbaar vervoer gebruik. De Vinex uitbreidingslocaties

daarentegen scoren het slechtst als het gaat om het aantal autokilometers en het gebruik van toch al zwaar belaste wegen.

Nota Ruimte: versnippering en spreiding

In de Nota Ruimte speelt bundeling van verstedelijking en infrastructuur nog steeds een belangrijke rol. Zo zijn er bundelingsgebieden aangewezen waarbinnen activiteiten ruimtelijk moeten worden geconcentreerd. En er blijft sprake van een verdichtingsopgave van veertig procent binnenstedelijk. Daarnaast geeft de Nota Ruimte echter de mogelijkheid aan gemeenten om te bouwen voor de eigen bevolking (migratiesaldo nul). Decentrale overheden gebruiken dit ambivalente beleid door enerzijds binnenstedelijke verdichting en verdichting rond stations te proclameren, maar anderzijds landelijk bouwen mogelijk te maken. Het gevolg: versnippering en spreiding. Een grote hoeveelheid kleine bouwplannen, verder weg van stedelijke centra en met een matige openbaar vervoerontsluiting. En juist dit type locaties genereren de hoogste automobilititeit, ook op wegen die dat qua capaciteit niet zo goed meer kunnen hebben. Een andere trend die analyse van de nieuwbouwplannen uit de Nieuwe kaart van Nederland laat zien is dat de concentratie van bedrijventerreinen bij op- en afritten van autosnelwegen onverminderd doorgaat. Daarentegen neemt bundeling van alle activiteiten (zowel wonen als werken) rond stations juist af.

2015: Verdichtingsopgave onder druk.

Diezelfde analyse van plannen tot 2015 uit de Nieuwe kaart van Nederland geeft aan dat slechts dertig procent van alle plannen binnenstedelijk gerealiseerd zal worden in plaats van de beoogde veertig procent. Bovendien gaat het hier om plannen. Iedereen weet dat er verschil bestaat tussen plannen en uitvoering. Juist (her)ontwikkeling van binnenstedelijke locaties is moeizaam, duur en komt daarom slechts langzaam van de grond. Onlangs gaf minister Winsemius aan dat de Vinex doelstelling van een op de drie woningen binnen bestaand stedelijk gebied niet is gehaald; slechts een op de vier woning werd binnenstedelijk gerealiseerd. In hun visie op de inrichting van Nederland "Laten we Nederland mooier maken", stellen een aantal ondernemers het als volgt. "Zo zorgt

Definitie bundeling

Bundeling wordt hier opgevat als ruimtelijke concentratie van stedelijke en economische functies (wonen, werken, voorzieningen) en infrastructuur binnen een bepaald gebied.

Ruimtelijke concentratie van activiteiten kan op verschillende manieren plaatsvinden:

- monofunctioneel (voornamelijk één functie, bijvoorbeeld wonen of werken) en multifunctioneel (meerdere functies wonen, werken en voorzieningen gemengd);
- in hoge dichtheden en in lage dichtheden.

Tot slot kan nog onderscheid gemaakt worden naar de locatie waar bundeling plaatsvindt, namelijk binnen bestaande verstedelijking (inbreiding), direct aan de bestaande verstedelijking of daarbuiten (uitbreiding).

Foto: Herman Wouters

de Nota Ruimte, met een focus op decentralisatie, voor ongewenste versnippering van ontwikkelingslocaties en voor langzaam voortschrijdende ontwikkeling van opportunistische en relatief goedkope bebouwing, met uiteindelijk een rommelige inrichting als gevolg. Lagere overheden hebben korte termijn prikkels met betrekking tot de uitgifte van nieuwe grond, wat tot gevolg heeft dat er onvoldoende duurzaam wordt gebouwd”.

Programma Ruimte & Mobiliteit

Het Programma Ruimte & Mobiliteit (2004-2007) heeft als doel decentrale overheden te ondersteunen bij het effectief vormgeven en uitvoeren van een samenhangend beleid voor ruimtelijke ordening en mobiliteit. Het Programma is ondergebracht bij het Kennisplatform Verkeer en Vervoer (KpVV). Om de verschillende doelgroepen in het veld te bereiken wordt samengewerkt met het Nirov (Nederlands Instituut voor Ruimtelijke Ordening en Volkshuisvesting), het CROW (kennisplatform voor infrastructuur, verkeer, vervoer en openbare ruimte) en Vereniging Stadswerk Nederland. Voor meer informatie over het Programma: www.ruimte-mobiliteit.nl

Rianne Zandee is
 programmanager KpVV
 bij het Programma
 Ruimte & Mobiliteit

Uitdagingen voor de toekomst: schaarste, selectiviteit en differentiatie

Om de verdichtingsopgave met succes in te vullen is het volgende nodig:

- Visie op de ruimtelijke inrichting van ons land. Kiezen we voor duurzaamheid dan betekent dat heel andere keuzes dan we nu maken;
- Schaarste creëren vanuit die visie. Schaarste van bouwlocaties en mobiliteit (prijnsbeleid).
- Selectiviteit in ruimtelijke ontwikkeling en het vervoersaanbod. Maak keuzes! Locaties heroverwegen; doen we wel de goede dingen op de goede plek of is het slimmer om op die plek te kiezen voor een ander programma? Bij hoge dichtheden horen goede openbaar vervoer voorzieningen en vice versa. Tenslotte is er behoefte aan creatieve (woon)concepten die uitgaan van selectiviteit in het autobezit (blik op straat) en het autogebruik (geluidhinder, uitstoot, congestie).
- Meer differentiatie in woonmilieus en functie-mix. Dit betekent een trendbreuk met de (Vinex) woningbouwproductie van de afgelopen jaren die voor het overgrote deel kan worden getypeerd als buitencentrum milieu (huisje-boompje-beestje) met weinig tot geen voorzieningen, lage dichtheden en zeer beperkte variatie in dichtheden.
- Investeren in een kwalitatief hoogwaardig (internationaal, landelijk, regionaal en lokaal) openbaar vervoersysteem, met als kenmerken goede verbindingen, hoge frequenties, goede overstapmogelijkheden (fietsenstallingen, P&R), goede informatievoorziening en een goed comfort (schoon, veilig)
- Sterke regie. Een overheid die kaders stelt, grenzen vastlegt, randvoorwaarden stelt. Een regionale overheid die stuurt, stimuleert en regie voert en bewaakt dat niet overal alles komt.

Om tot die visie en keuzes te komen zijn bestuurders nodig die weer op inhoud willen sturen, zoals de Vlaamse Minister van transport Kathleen van Brempt. Alleen dan kunnen we de trend tot spreiding keren en onze erfenis van veertig jaar bundeling veilig stellen. Als niet partijgebonden burger steun ik het D66 Platform Ruimte en Mobiliteit dan ook van harte met het ontwikkelen en uitdragen van een samenhangende visie op Ruimte en Mobiliteit. Dank voor de uitnodiging met dit artikel een bouwsteen te mogen leveren.

De provincie en de herindeling

Wij in de kleinere gemeente hebben het niet zo op de provincie. Financieel toezicht is tot daar aan toe, maar bij de goedkeuring van bestemmingsplannen gaat er vaak iets mis. Het strategisch gebiedsperspectief staat de realistische benadering, of, zo je wilt, een ragfijne belangenafweging regelmatig in de weg. Hoe kan een vers uit de hechte gemeenschap geplukt raadslid de weidse provinciale opvattingen toepassen op de concrete situatie? Eigenlijk vindt hij de collega's in de staten wereldvreemd. Zij hebben vast een belangrijke taak, maar op zijn tijd gunt ieder raadslid hen wel een plein vol demonstrerende burgers. Of beter nog: een zaaltje bomvol verontwaardiging.

In die kloof tussen politiek en politiek regeert de herindeling, die onder Remkes een ware renaissance beleeft. Er moet iets gebeuren aan al die bestuurlijke drukte! Theorie voor de minister, de commissaris, het statenlid, praktijk voor de raad. GS doet de staten een voorstel en dan wordt er een potje moeilijk gedaan over 'dat het van onderaf moet komen'. SP tegen, die vermoedt weerstand bij de man in de straat, VVD ook, als het rijke gemeenten met lage lasten betreft. PvdA traditioneel vóór. Desondanks wordt handenwringend en na enig CDA-gestechel ('nee tenzij' of 'ja mits') een besluit genomen. GS gaat daarna in 'open overleg' met de colleges van hun keuze.

Op dat moment heeft de raad de opgave om zich een positie te verwerven. Het dualisme biedt slechts de mogelijkheid om een kader te stellen rond hetgeen het college kan/mag bespreken met de gedeputeerde, het overleg zelf onttrekt zich aan de waarneming van de raadsleden. Hoe het college ook zijn best doet. Er ontstaat een kweekvijver voor bedenksels en achterklap. De burgemeester is de hoofdverdachte als vazal van zijn broodheer, de commissaris. Als - heel dualistisch - de wethouders zich weinig gelegen laten liggen aan de standpunten van hun fracties is een situatie geboren waarin de raad zich feitelijk machteloos voelt en dat ook is. Stel, doe eens gek, dat het college tegen de voorgestelde herindeling is maar de raad daar wel iets in ziet. Dan kan de raad slechts grijpen naar het ultieme machtsmiddel door het college heen te zenden. Dat garandeert niks, na de vorming van een nieuwe coalitie kan de gelegenheid voorbij zijn. Is het andersom, meestal, dan resten slechts twee mogelijkheden: de gang naar de inwoners en in laatste instantie - en pijnlijk theoretisch - die naar de Tweede Kamer. De eerste optie, zie ik om mij heen, wordt zonder enige terughoudendheid gehanteerd. Bij de laatste kamerverkiezingen zijn hier en daar tegelijkertijd volksraadplegingen gehouden over herindeling. Dat is volgens mij uit democratisch oogpunt uitermate bedenkelijk, vragen moeten worden gesteld door het orgaan dat ook de beslissing kan nemen. En dat is niet de gemeenteraad.

De wet algemene regels herindeling (Arhi) is een voorbeeld van achterstallig wettelijk onderhoud. Die legt alle accent op de besluitvorming tussen GS en B&W. Dat laatste college moet het maar zien te rooien met de volksvertegenwoordiging. Op dit onderwerp is een goede wettelijke regeling een grotere bijdrage aan de democratie dan de verkiezing van de provinciale staten.

Marijke Mous

is adviseur
bestuurscommunicatie
en griffier in de
gemeente Loenen

Dat oude bedrijventerreinen opgeknapt moeten worden is evident. Maar aan de planning en aanleg van nieuwe terreinen kan ook nog veel verbeterd worden. Samenwerking tussen gemeente en provincie en verankering in duidelijke plannen is van groot belang.

door Henk-Peter Koster

Ontwikkeling van nieuwe bedrijventerreinen: gemeente, provincie... of beide?

Met de verschuiving van arbeidskracht van de industriële naar de dienstensector, zul je in Nederland op het bedrijventerrein van tegenwoordig vooral kantoren, groothandel en overslagplaatsen aantreffen. Ten behoeve van dit zogenaamde 'gemengd bedrijventerrein' wordt doorgaans méér nieuwe grond beschikbaar gesteld dan de groei van de werkgelegenheid rechtvaardigt. Dit nieuwe

ken wat er gedaan kan worden om juist de vroege planontwikkeling van nieuwe bedrijfsterreinen te verbeteren. Hiertoe wordt de problematiek rond bedrijventerreinen vanuit bestuurlijk oogpunt in kaart gebracht. Vervolgens wordt een handreiking geboden om deze problematiek effectief aan te kunnen pakken. Maar eerst wordt kort aandacht besteed aan het probleem waar andere publicaties zich meestal toe beperken.

'Gemeenten hebben in het decentrale tijdperk teveel macht gekregen ten opzichte van de provincie'

soort terrein verlangt namelijk een inrichting die niet ieder oud terrein voor dezelfde prijs kan bieden. De resulterende leegstand op oude bedrijventerreinen en de noodzaak deze terreinen te revitaliseren is evident; in dit artikel wordt beke-

Het zichtbare probleem...

Wie de afgelopen 40 jaar regelmatig door het groene hart heeft gependeld, zal niet ontgaan zijn hoe snel vooral de laatste 15 jaar het landschap is volgebouwd. Meest opvallend is dat ene plompverloren bedrijventerrein midden tussen de weilanden. Waar gaat dit over? Is dit een voorloper van nog meer bebouwing, of dacht men bij de eerste uitgepakte blokkendoos: 'tot hier en niet verder!' Wie zal het zeggen. Het meest gehoorde argument tegen het ontwikkelen van nieuwe bedrijventerreinen is door het gehele land deze zichtbaarheid langs autosnelwegen en spoorlijnen: landschap- en horizonvervuiling. Men meent

dat er sprake is van wildgroei; soms is dit terecht, zoals in het hierboven beschreven geval. Vaker echter wordt dit gevoel versterkt door juist de zichtbaarheid, en rijst de vraag of het wel allemaal echt zo erg is.

De intentie van gemeenten om voornamelijk goedkope landbouwgrond middels een nieuw bestemmingsplan om te zetten in een bedrijventerrein, is aanzienlijk. In sommige middelgrote gemeenten in Nederland is verhoudingsgewijs bijna evenveel grond bestemd voor wonen als voor bedrijventerrein. Bij elkaar opgeteld overstijgt de grond die momenteel direct uitgegeven kan worden plus de plannen die er liggen om grond de bestemming bedrijventerrein te geven, de meest optimistische voorspellingen van de behoefte tot 2020. In 2005 is in Nederland ruim 700 hectare netto bedrijventerrein uitgegeven. Momenteel is 12.238 hectare netto bedrijventerrein uitgeefbaar, waarvan 5.991 ha direct. In 2005 kwamen bij de provincies plannen binnen voor 394 nieuwe bedrijventerreinen; iets minder dan het jaar ervoor. In Noord-Brabant en Gelderland staan de meeste plannen op de rol: 106 en 65. Het minst aantal in de provincies Utrecht en Zeeland: 9 en 3.

Wat zeggen deze cijfers? Ze zeggen bijvoorbeeld dat er meer grond wordt uitgegeven dan de groei van werkgelegenheid of economie rechtvaardigt (nauwelijks toename in 2005). Ze zeggen ook dat er genoeg grond beschikbaar is voor uitgifte om te voldoen aan de meest optimistische voorspellingen in de behoefte tot 2020. Echter, deze uitgeefbare voorraad van ca. 12.000 ha is al jaren ongeveer gelijk en dat is dus op zich niet zo schokkend. Belangrijker is de constatering wat deze cijfers niet zeggen: hoe groot de leegstand is op bestaande terreinen en evenmin hoeveel hectare grond in 2005 in vroege planvorming naar de prullenbak verwezen.

... en wat minder zichtbaar is

Om het aantal plannen dat in vroege fasen sneuvelt terug te dringen, dient een creatieve oplossingsrichting te worden gekozen die ertoe leidt dat het minder gemakkelijk wordt om een plan te ontwikkelen voor het in gebruik te nemen van nieuwe grond als bedrijvengrond. Hoe dat kan? Nauwelijks... En dat is het onzichtbare probleem. Gemeenten hebben in het decentrale tijdperk te-

veel macht gekregen ten opzichte van de provincie en de laatste volgt daarom te gemakkelijk wat een gemeente voorstelt: ook voor een provincie is het van belang dat een gemeente zijn lokale economie kan steunen door het beschikbaar stellen van goedkope nieuwe grond.

Bovendien hoeft de uitwerking van een plan aan weinig samenwerkingseisen tussen beide overheden te voldoen. Men is het er over eens dat vooral daarin de mogelijkheden liggen ter verbetering, als men de macht decentraal wil houden, maar de provincie toch de invloed wil geven die haar toekomt. De Raad van State constateerde in haar

‘Niet goed uitgewerkte plannen leggen een onevenredig zware druk op het juridische en bestuurlijke apparaat’

2-jaarlijkse monitor onlangs wederom dat er niet een voldoende wettelijk kader is, om gemeente en provincie hun ruimtelijke plannen te laten toetsen. En ook de wetenschap komt al vaker tot dezelfde conclusie: ‘Provincies moeten gemeentelijke ambities aan banden leggen’.

Vanuit bestaande plansoorten die de provincie ter beschikking heeft over de volle breedte van de Ruimtelijke Ordening kan dit op één manier gebeuren: Streekplan. Dit is een toetsingskader en dient daartoe te worden gebruikt. Is dat niet voldoende gebeurd, dan is de enige overgebleven mogelijkheid een procedure bij de Raad van State: daar kan het door de provincie goedgekeurde plan alsnog worden tegengehouden. De staatsraden kunnen daarbij overigens wel putten uit vele wetten, zoals luchtkwaliteit of MER, als onderdeel van het bestemmingsplan, aan de hand waarvan momenteel menig bedrijventerreinplan wordt afgeschoten. Onder druk van Europese wetgeving. Europa is zo gek nog niet; nu onze eigen wetgeving nog. Dus hoe kan worden bereikt dat niet zoveel plannen in de molen komen om

Ontpolderen, maar alleen in bestuurlijke zin

Wat er ook gebeurt, in Zeeland moet blijven:

- Vergezichten met op het eind duin of dijk
- En links of rechts een dorp zien liggen
- Waar je in een stikdonkere nacht naar de lichtjes toe rijdt
- In onze steden een enkel "landmark als hoogbouw
- En Zeeland als tuin van Nederland

En dat alles doet de vraag rijzen wat anders kan...

Zeeland verdiept de Westerschelde ten behoeve van de bereikbaarheid van de Antwerpse haven. Als compensatie voor die verdieping moet nieuwe getijdennatuur aangelegd worden. En alle bestuurders noemen dat: "ontpolderen". Nou moeten we dat wel doen, vindt D66 Zeeland, maar dan vooral figuurlijk in de Nederlandse overlegcultuur en al helemaal in het openbaar bestuur. Maar dus niet letterlijk in Zeeland: de boel weer onder water zetten en boeren verplichten land in te leveren.

Door het ontpolderen te noemen komt de R.O. discussie/visie in de bekende tunnel.

D66 koppelt nieuw aan te leggen getijdennatuur niet aan polders maar aan: kustversterking. In de monding van de Westerschelde en verderop, aan de kust bij Schouwen Duiveland ziet D66 een "lagunegebied", als golfbrekers, broed/foerageerplaats voor dieren en als nieuwe natuur. Een groot deel van de Noordzeekust moet versterkt worden, en dan gaat de discussie over versterking aan land-of-zeezijde. Maak een mooi lagunegebied, in plaats van meer van hetzelfde!!

Er zijn planologen/landschapsarchitecten met prima inzichten op dit gebied. Er ontstaan nieuwe oplossingen voor een oud probleem.

We gaan geen land onder water zetten, maar aanvaluh..., we gaan natuur niet compenseren maar nieuwe natuur maken.

Rob van Eijkelenburg

Lijsttrekker Provinciale
Staten in Zeeland

na jaren werk en inspanning in de prullenbak te verdwijnen? Dat is tenslotte de grootste verborgen ergernis, een bron van frustratie en bovenal: geldverspilling.

De meest genoemde oplossing (die past in het sociaal-liberaal beginsel) is het ontwikkelen van een bedrijfsterreinvisie. Dus net als de woonvisie die vrijwel iedere gemeente nu heeft, wordt een bedrijfsterreinvisie opgesteld als onderlegger voor de vroege planvorming van een eventueel nieuw te ontwikkelen terrein. Maar dat is niet genoeg. Om een dergelijke visie niet te laten verzanden in een verplicht nummer dat het mooi doet in de onderste bureaula, dient het een praktisch instrument voor de vroege planvorming verplicht te stellen voor gebiedsontwikkeling: een ontwikkelend Programma van Eisen.

‘Het obstakel dat iedere vorm van innovatie tegenhoudt is de lobby van bouwend Nederland’

Bedrijfsterreinvisie met een ontwikkelkader voor het Programma van Eisen

Al bij een civiel technisch project van normale omvang zoals het ontwerpen van een brug, kantoor of opslagloods, is het gebruikelijk om van tevoren onder andere de wensen van de klant en hetgeen technisch mogelijk is te vertalen in een Programma van Eisen (PvE). Dit instrument wordt uiteindelijk gebruikt in een groot deel van het ontwerpproces. Bij grote ruimtelijke projecten is de rol van het PvE doorgaans uitgebreider. Het ontwikkelt mee vanaf de startnotitie en wordt groter naarmate het ontwerp gedetailleerder moet worden in een volgende ontwerpfase. De effectiviteit wordt echter dikwijls betwist: er is geen standaard voor en er bestaat in de praktijk

geen vastgelegd raamwerk, aan de hand waarvan deze ontwikkeling van grof naar fijn plaatsheeft. Er is dus al helemaal geen wet die een en ander voorschrijft; eventuele invulling en totstandkoming van het PvE wordt dikwijls overgelaten aan het management van een ontwerpteam.

De vraag of het voor complexe bouwprojecten noodzakelijk is om een kader voor PvE ontwikkeling te hanteren wordt terecht gesteld, want de ervaringen in andere branches zijn niet altijd even goed geweest. Voor kleinere projecten met een PvE acht men het zowiezo niet noodzakelijk om de totstandkoming ervan ook nog eens vast te leggen.

Maar voor een groot project als bijvoorbeeld een geheel nieuw bedrijventerrein is het goed om middels een programma meer inzicht te krijgen in de daadwerkelijke mogelijkheden die het (eventuele) toekomstige terrein kan bieden. Wanneer in het initiërende wettelijke kader wordt vastgelegd hoe dit programma tot stand moet komen en wat voor soort eisen erin moeten staan, dan is de klok rond, want de belangrijkste eis bij de totstandkoming van ieder complex project is: "alle partijen vanaf het begin erbij". Deze initiële eis is een noodzakelijke voorwaarde tot succes.

In de jaren negentig is een aantal prima studies opgesteld door de Stichting Bouw Research, waarin onder andere beschreven wordt hoe voor een woningbouwproject het PvE zich ontwikkelt van globaal naar specifiek, zodat het uiteindelijk kan dienen als onderlegger voor de bestekken.

Waarom niet hetzelfde voor een bedrijventerrein, is dan de vraag. Echter nog groter is de vraag waarom de markt het in de jaren negentig niet massaal heeft opgepikt. Ik doe een voorzichtige poging: de bouwwereld is traag en behoudend.

En nu na vele jaren aarzelen lijkt het er op dat een andere stap gezet moet worden, om samenwerking tussen overheden te bevorderen. Het obstakel dat ook daarbij moet worden overwonnen, is de lobby die iedere vorm van innovatie – ook op het organisatorische vlak – tegenhoudt: de lobby van bouwend Nederland. Daar ligt een prachtige opgave voor de politiek.

Hoe nu verder?

Uiteindelijk moeten gemeenten minder gemakkelijk plannen in de bestuurlijke molen kunnen brengen. Zo wordt voorkomen dat niet goed uitgewerkte plannen een onevenredig zware druk leggen op het juridisch en bestuurlijke apparaat. De vroege planvorming zelf moet daartoe voldoen aan een breder kader van eisen op het organisato-

‘Wie regelmatig door het groene hart pendelt zal niet ontgaan hoe snel het landschap is volgebouwd’

rische vlak: dus niet alleen eisen met betrekking tot bijvoorbeeld het ter inzage leggen, maar ook eisen waarin samenwerking is vastgelegd tussen lokale politiek en omwonenden, bedrijven, waterschap, regionaal samenwerkingsverband en vooral: de provincie. Kortom alle partijen op tijd betrekken bij het planproces; ook als het slechts gaat om de fase waarin een wijziging van een bestemmingsplan wordt voorgesteld. Deze werkwijze verlangt bovendien het investeren in samenwerking. Dit is juist noodzakelijk in de startfase van projecten, een fase waarin er meestal geen geld beschikbaar is. Daar ligt een prachtige opgave. Voor de *landelijke* politiek.

Henk-Peter Koster (71) is voorzitter van het D66 platform Ruimte en Mobiliteit en in het dagelijks leven actief als zelfstandig adviseur ruimtelijke ordening en verkeer. Hij studeerde Civiele Techniek aan de TU Delft, afstudeerrichting Infrastructuurplanning

Heldere balans tussen welvaart en welzijn

D66 Zuid-Holland vindt dat de provincie zich moet concentreren op haar primaire taken: het indelen van grondgebied en het daarover verdelen van functies om tot een optimaal leefklimaat te komen.

Indien welvaart volledige prioriteit krijgt boven welzijn zal dat ten koste gaan van de natuurbronnen die Zuid-Hollanders hebben, als mens én in het milieu. Daarmee teren we in op onze toekomst. D66 wil dit voorkomen. Een heldere balans zorgt ervoor dat we, zowel nu als in de toekomst, welvaart én welzijn behouden. De provincie kan hieraan een belangrijke bijdrage leveren door te zorgen voor een leefomgeving met een hoge standaard voor alle burgers.

Ruimtelijke ordening is één van de hoofdverantwoordelijkheden van de provincie. Steeds meer gemeenten stoten tegen hun buitengrenzen aan. Het ruimtegebrek in Zuid-Holland wordt hierdoor een steeds groter probleem. De provincie zou haar rol als regisseur actiever moeten voeren. Het ruimtegebrek wordt immers niet opgelost door het creëren van nieuwe ruimte voor bouwlocaties. Gemeenten moeten worden gestimuleerd eerst binnen de eigen grenzen meer ruimte te vinden, bijvoorbeeld door meer aandacht te besteden aan stedelijke vernieuwing.

Er moet dus eerst worden geïnvesteerd in gebieden waarvan de leefkwaliteit te laag is. Zo'n gebied is bijvoorbeeld de voormalige vliegbasis Valkenburg. Het kan gerevitaliseerd worden ten bate van het Leidse woningtekort. Daarbij zal de provincie moeten aansturen op een duurzame ontwikkeling die de gebiedskwaliteit benadrukt in plaats van aantast.

D66 wil dat natuur en landschap behouden blijven en waar mogelijk worden uitgebreid. Het milieu moet schoner worden en er moet meer ruimte komen voor waterbeheer. Het één sluit het ander niet uit.

Geertjan Wenneker

lijsttrekker Provinciale Staten in Zuid-Holland

Provincies e

Gemeenten hebben er bij het opstellen van hun bestemmingsplannen rekening mee te houden dat ze passen in het provinciale streekplan, anders kunnen ze worden teruggefloten door Gedeputeerde Staten. Dat geeft het provinciebestuur een belangrijke stem in de ruimtelijke ordening van Nederland. Tot zover wat ik er als bestuurskundige tot nu toe van had begrepen.

Natuurlijk weet ik dat met de Nota Ruimte en de nieuwe Wet ruimtelijke ordening alles anders gaat worden: provincies en gemeenten gaan lekker proactief van alles ontwikkelen, de tijd van het passief en reactief optreden is voorbij. Het past bij het type mensen dat zich met ruimtelijk beleid bezighoudt om altijd met de toekomst bezig te zijn, een toekomst waarin alles mooier en beter wordt. Maar ik wil toch graag even terugkijken, als u het goed vindt.

Voor mijn boek over de rol van provincies in ons bestuurlijk stelsel zocht ik de afgelopen jaren naar antwoord op de vraag hoe die belangrijke rol van de provincies vorm krijgt in de praktijk. Wat weten we over de invloed van provincies op de ruimtelijke ordening in ons land? Waaruit blijkt

Van oudsher behoort de ruimtelijke ordening tot de kern van het provinciale takenpakket. In het stelsel van ruimtelijke planning zoals we dat tot nu toe kenden speelt het provinciale streekplan een belangrijke rol: in het streekplan worden de landelijke beleidskaders vertaald naar het provinciale grondgebied, en worden de toekomstige ontwikkelingen op hoofdlijnen vastgelegd.

door **Klaartje Peters**

ruimtelijke ordening

dat de provincies een belangrijke vinger hebben in de 'ruimtelijke pap'? Of, breder gesteld, welke partijen bepalen eigenlijk hoe de ruimtelijke ordening uitpakt? Het is misschien onnozel, maar ik dacht dat dit juist in het ruimtelijk domein makkelijk te onderzoeken zou zijn. Daar krijgt alle beleid uiteindelijk een keiharde vertaling in steen, asfalt of aantallen vierkante meters groen en water. Dit in tegenstelling tot sociaal beleid, dat erop is gericht om mensen gezonder te maken, beter te scholen, tot betere opvoeders te maken en in uiteindelijk gelukkiger te maken. Probeer dat maar eens te onderzoeken. Maar in de ruimtelijke ordening kun je een deel van het Nederlands grondgebied onder de loep nemen en kijken wie de invulling of de ordening daarvan heeft weten te beïnvloeden, en wie niet. Toch?

Het bleek een verkeerde vraag. Overal waar ik 'm stelde, kreeg ik glazige blikken en geïrriteerde reacties: waarom zou je dat willen weten? Ik had duidelijk geen verstand van zaken. Geen vraag die zomaar even beantwoord kan worden. Bij het Interprovinciaal Overleg, provinciale en gemeentelijke ambtenaren, het Ruimtelijk Planbureau, proefschriften over ruimtelijke ordening,

urenlang op internet gezocht, overal geprobeerd, maar geen antwoorden gevonden.

En dus resteren veel vragen: hoe groot is die rol van de provincies nou eigenlijk? Hoe is het mogelijk dat iedereen vindt dat er teveel bedrijventerreinen zijn in Nederland, terwijl dat toch typisch iets is dat je in een streekplan vastlegt en vervolgens gebruikt om gemeenten aan te houden? Hoe kan het dat het Groene Hart al die jaren in rijksnota's en streekplannen met dikke lijnen was omkaderd, en gemeenten het toch langzaam maar zeker volbouwden? Is het voorkomen daarvan niet een typische taak van provincies, in het ruimtelijk stelsel zoals we dat kenden? Lag het aan een gebrek aan machtsmiddelen van provincies, of waren er andere oorzaken? In de sector is men inmiddels met heel andere zaken bezig. De tijd van het restrictieve ruimtelijk beleid is voorbij, leve de nieuwe rol van de overheid als actieve ontwikkelaar.

Klaartje Peters is onderzoeker en publicist. Begin februari verscheen van haar hand *Het opgeblazen bestuur. Een kritische kijk op de provincies* bij uitgeverij Boom.

Als eerste kernpunt voor een koersbepaling voor een D66-aanpak in de ruimtelijke ordening noemen Roel ten Brugge en Jeroen Niemans het stimuleren van integrale planontwikkeling, die visionair en kaderstellend is, maar ook voldoende ruimte geeft voor een uitwerking. Dit artikel beschrijft een voorbeeld op provinciaal niveau.

door **Aart Karssen**

De IJsseldelta: Een praktijkvoorbeeld van integrale planvorming op regionaal niveau

Iedere provincie heeft een proefgebied in een landelijk programma ontwikkelingsplanologie of gebiedsontwikkeling. Het doel hiervan is om in een vroegtijdig stadium zaken, die in een bepaald gebied gaan spelen op elkaar af te stemmen en veel meer als overheden en particulieren te gaan samen werken. In de ouderwetse ruimtelijke ordening werd er nogal eens langs elkaar heen gewerkt. Ook hoorde je vaak de kreet: "Als we dat geweten hadden, hadden we het anders gedaan". Dat probeert men met ontwikkelingsplanologie te voorkomen. Uiteraard is dit een ontwikkeling die wij als Statenfractie van D66 sterk willen bevorderen. Het plan IJsseldelta-Zuid is het Overijsselse proefgebied. Men probeert de volgende ontwikkelingen op elkaar af te stemmen:

- De aanleg van de Hanzespoorlijn door Prorail, die onlangs is gestart;
- De verbreding van Rijksweg 50 door Rijkswaterstaat Wegen tot drie en in de toekomst misschien wel tot vier rijstroken. Kort geleden is het eerste deel van het werk uitgevoerd;

- Een IJsselarm ten westen van Kampen. Hiermee kan het toekomstig extra water tengevolge van klimaatveranderingen zonder overstromingen worden afgevoerd. Deze zogenaamde bypass is pas over 15 à 30 jaar gepland. Uitvoering zal worden gedaan door Rijkswaterstaat Rivieren;
- Woningbouwuitbreiding van Kampen met 4.000 tot 6.000 woningen;
- Aanleg van nieuwe natuur langs de Veluwerandmeren;
- Nieuwe recreatievoorzieningen en
- Verbetering van de agrarische structuur.

Het belang om deze zaken vroegtijdig op elkaar af te stemmen kan ik met het volgende voorbeeld illustreren. De plannen voor de Hanzelijn en de Rijksweg 50 behoeften op geen enkele wijze rekening te houden met een bypass. In het kader van dit project ontwikkelingsplanologie heeft de bevolking van Kampen zich uitgesproken voor een bevaarbare bypass. Nu al worden er in de spoorlijn en de weg bruggen aangelegd, zodat later deze wens meegenomen kan worden en men

uiterwaarden van de IJssel bij hoogwater

Foto: Henja van Nieukerken

ook daadwerkelijk op de bypass kan varen. Ook met de geplande woningbouw kan een veel leuker woonmilieu worden gecreëerd door nu al met alle toekomstige plannen rekening te houden. Er zijn prachtige ideeën voor waterwoningen en wonen op terpen.

Hoe reageren wij als D66 Statenfractie, vanuit een sociaal-liberale visie op deze integrale gebiedsontwikkeling? Ik ga hierop in aan de hand van vier thema's: integrale gebiedsontwikkeling, bevolkingsparticipatie, ruimtelijke kwaliteit en grondbeleid.

Integrale gebiedsontwikkeling

Wij hebben veel waardering voor het feit dat de provincie Overijssel haar nek heeft uitgestoken om de vele huidige en toekomstige plannen op elkaar af te stemmen. Ook de Adviescommissie Gebiedsontwikkeling (Commissie Bakker) en voormalig minister Dekker hebben veel lof over dit plan geuit. Aan twee belangrijke voorwaarden om tot succes te komen was in dit project voldaan:

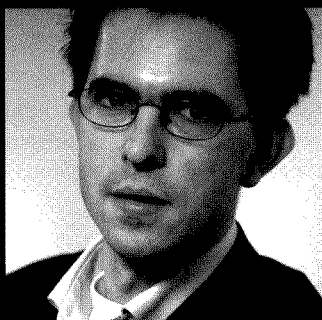
- Een ambitieuze en sterke gedeputeerde in de persoon van Theo Rietkerk wilde de kar trekken;
- Alle deelnemers waren in principe bereid mee te doen.

De vele rijksinstanties met hun eigen agenda vormden een complicerende factor. Zo wil VROM graag integrale planvorming, maar is Rijks-waterstaat niet bereid uitspraken te doen over financiering op lange termijn. Meer coördinatie op rijksniveau is een voorwaarde voor het slagen van dergelijke projecten.

Op dit moment is er een prachtig masterplan gemaakt, maar dat is in onze ogen nog geen garantie dat het ook zo prachtig wordt gerealiseerd. Bij een aantal andere proefprojecten ontwikkelingsplanning blijkt dat als het op de knikkers aankomt, het gevaar bestaat dat ieder weer het eigen belang laat voorgaan boven het gemeenschappelijke belang. Wij hebben daarom samen met het CDA gepleit voor een gezamenlijke uitvoeringsorganisatie met een gemeenschappelijke exploitatie. Er zullen nog heel wat barrières moeten worden overwonnen, voordat dat is gerealiseerd.

Nieuwe ruimtelijke ontwikkeling in Gelderland

De nieuwe WRO biedt een D66-perspectief op het inrichten van de ruimte op een democratische, sociaal liberale manier: mensen zelf de ruimte geven hun leefomgeving in te richten. Helaas wordt deze idealistische visie al snel doorkruist door verregaande bevoegdheden van de provincies. Zij mogen weliswaar geen aanwijzingen meer geven, maar wel eigen (gemeentelijke!) bestemmingsplannen maken om provinciaal wenselijk beleid vast te leggen. D66 zit daarbij in een spagaat. We willen graag de natuur beschermen en de ruimte kwalitatief invullen, maar het stimuleren van het inrichten van de eigen woon-, werk- en leefomgeving staat ook hoog in ons democratisch vaandel. Als we individuen meer verantwoordelijkheid willen geven, zullen we als provinciale overheid mensen en bestuurders op het lokale niveau moeten stimuleren dat op een kwalitatief hoogwaardige en duurzame wijze te doen en niet paternalistisch op te treden. Dus voorlichting en overleg in plaats van alles provinciaal of landelijk regelen. Op deze wijze zal er meer diversiteit in de ruimtelijke inrichting ontstaan, maar ook meer draagvlak en verantwoordelijkheidsgevoel voor de wereld om ons heen.

Martijn Leisink
lijsttrekker Provinciale
Staten in Gelderland

Voor het vertrouwen van de bevolking in dit soort langlopende projecten is continuïteit in beleid een voorwaarde. Tot nu toe zijn nog geen marktpartijen bij het project betrokken. Dat is ook de goede volgorde: eerst publiek-publiek en daarna publiek-privaat. Het masterplan biedt goede aanknopingspunten voor samenwerking met marktpartijen.

Bevolkingsparticipatie

De provincie Overijssel heeft serieus werk gemaakt van het betrekken van de bevolking bij de planvorming. Er zijn in de verschillende fasen van planvorming veel informatieavonden over de gebiedsontwikkeling geweest. Dit gebeurde echter wel op de traditionele wijze: bestuurders, ambtenaren en adviseurs maken plannen en leggen deze (met de beste intenties) aan de bevolking voor. Volgens D66 is het beter in een eerder stadium met de bevolking rond tafel te gaan zitten en samen plannen te ontwikkelen. Dit vraagt een andere houding en andere technieken. In een vroeg stadium kost het meer tijd en geld, maar dat wordt later ruimschoots terugverdiend door meer draagvlak. Een duidelijk voorbeeld waar dat bij dit plan had gekund betreft de bevolking van het dorp Noordeinde, net over de grens met Gelderland. Toen de bevolking van dit dorp oor kreeg van dit plan moest "er brand worden geblust." Er is toen voor een halfslachtige oplossing gekozen: het

‘Volgens D66 is het beter in een eerder stadium met de bevolking rond tafel te gaan zitten en samen plannen te ontwikkelen’.

hele plan op Overijssels grondgebied uitvoeren. Ik ben ervan overtuigd, dat als de bevolking van Noordeinde, de gemeente Oldebroek-Wezep en de Provincie Gelderland eerder waren geraadpleegd, de plannen nog mooier en beter waren geweest dan ze nu zijn.

Ook is het kenmerkend dat eerst vijf alternatieven voor de bypass door de overheid zijn opgesteld. Alle vijf doorbreken de sociale structuur van het dorp Kamperveen. Toen hierop bij de inspraakavonden veel kritiek kwam, kreeg de dorpsgemeenschap van Kamperveen geld om met adviseurs een zesde alternatief te ontwikkelen. Het is een prachtige uitkomst dat deze door de burgers ontwikkelde variant in het masterplan als voorkeursvariant is gekozen. Ook hier had dit echter eerder en met minder commotie en kosten kunnen gebeuren!

Onze fractie hamert er voortdurend op dat je niet eerst een plan moet maken en dat aan de bevolking moet voorleggen, maar al in een heel vroeg stadium van prille ideeënvorming de bevolking moet raadplegen.

Ruimtelijke kwaliteit

De randvoorwaarden zijn geschapen om tot een plan met hoge ruimtelijke kwaliteit en grote duurzaamheid te komen. Hier geldt, dat straks alle partijen bereid moeten zijn om zowel de winstgevende als ook de verliesgevende planonderdelen uit te voeren. Het wettelijk kader om tot verevening van verschillende plannen te komen is verbeterd. Voorlopig moeten we inzetten op het realiseren van kwaliteit op basis van samenwerking van overheid en markt. Als dat op veel plaatsen in het land niet lukt, moet dit door een strakker overheidsbeleid worden afgedwongen.

Grondbeleid

Nu het masterplan klaar is ontstaan er drie soorten grond: "warme", "koude" en "ijskoude". "Warme" grond bevindt zich op die plaatsen waar rendabele ontwikkelingen gaan plaatsvinden. De gemeente Kampen heeft wel een voorbereidingsbesluit genomen voor het gebied van de toekomstige woningbouw, maar toen was al veel grond in handen van de markt. Het is de vraag of hierdoor wel de gewenste kwaliteit kan worden gerealiseerd. De betaalde zeer hoge bedragen zullen op één of andere wijze moeten worden terugverdiend. "Koude" grond bevindt zich op die plaatsen waar geen plannen zijn en "ijskoude" grond, daar waar onrendabele plannen op lange termijn zijn voorzien. In het laatste gebied is een boerderij te koop. Er is geen enkele belangstel-

ling. Wij zijn van mening dat in de laatste twee gebieden de overheid te koop aangeboden grond moet verwerven. Voor een actiever opereren van de Provincie Overijssel op de grondmarkt hebben we recent een initiatiefvoorstel grondbeleid in de Staten van Overijssel ingediend dat met unanieme stemmen is aanvaard. Tot onze eigen verbazing door zowel sociaal als liberaal. Het doel van het initiatief voorstel is om de Provincie als gebiedsregisseur meer van de factor grond gebruik te laten maken om een hogere ruimtelijke kwaliteit te bereiken.

Het Masterplan IJsseldelta -Zuid is een goed voorbeeld van integrale aanpak van ruimtelijke en infrastructurele problemen in een gebied. Door samenwerking tussen overheden onder regie van een provincie is hier een goed ruimtelijk kader ontstaan. In het vervolg moet op projectbasis de creativiteit en innovatieve kracht van marktpartijen worden benut. In de exploitatie moet het geheel worden bewaakt. Het behouden en versterken van het draagvlak bij de bevolking is een voorwaarde voor succes. De nieuwe D66 Statenfractie zal de ontwikkelingen positief maar kritisch blijven volgen.

Aart Karsen is adviseur ruimtelijk beleid bij Grontmij. Tevens is hij lid van de commissie ruimte & groen van de Staten van Overijssel voor D66.

In dit artikel gaan we op zoek naar, en geven we een voorbeeld van wat we in de praktijk voor ogen hebben met een sociaal-liberaal ruimtelijk beleid. De beschreven casus is een voorbeeld van een concrete uitwerking van het principe van vrijheid in gebondenheid. Hierbij is sprake van programmatische verdichting en marktwerking. Dit alles gebeurt binnen door de overheid beschreven kader.

door **Wout Smits**

Vrijheid in gebondenheid

Het Wijnhaveneiland in Rotterdam: Een D66 visie in de praktijk

Er wordt een poging gedaan te illustreren hoe door middel van integrale en gebiedsgerichte ruimtelijke planvorming gekomen kan worden tot een verdichting in de Nederlandse grootstedelijke context. De casus vormt tevens een voorbeeld van ontwikkeling zonder vaststaand plan. Het is een ontwikkeling waarbij de overheid een faciliterende rol speelt en door de juiste opdracht te formuleren heeft voorzien in de kaders zodat de markt het gehele ruimtelijke transformatieproces zelf verzorgt. Kortom, een perfecte invulling van het sociaal-liberale gedachtegoed met betrekking tot de ruimtelijke ordening. Maar toch kunnen er kanttekeningen geplaatst worden bij dit voorbeeld. We zouden kunnen concluderen met een belangrijke opgave voor diegenen die zich bezig houden met het formuleren van sociaal-liberaal beleid op het gebied van Ruimtelijke Ordening. Om de discussie aan te wakkeren wordt geëindigd met een voorzet voor beleid en bestuurlijke verandering.

Wijnhaveneiland

Voorbeeldige sociaal-liberale ontwikkeling?

Het Wijnhaveneiland is een eiland in Rotterdam dat ingeklemd ligt tussen de Maas aan de zuidzijde en de binnenstad aan de noordzijde. Het gebied onderscheidt zich door de voor Nederland zeldzame stedenbouwkundige structuur van gesloten naoorlogse bouwblokken. Deze structuur bestaat uit kantoren op relatief kleine kavels. In 1986 werd met, "Het Nieuwe Rotterdam" de basis gelegd voor gebiedsgericht werken, in de vorm van 30 stedelijke projecten. Hier is de transformatie van het Wijnhaveneiland er één van. De kantoren op het Wijnhaveneiland stonden leeg terwijl bij de gemeente de wens leefde om meer woningen in de binnenstad te ontwikkelen. De wens vanuit de markt om enorme woontorens in het gebied te bouwen was ook aanwezig. Hierdoor ontstond een kans om te komen tot een aanpak waarbij de markt de gewenste transformatie van het Wijnhaveneiland kon oppakken. Men besloot

het stedenbouwkundige plan niet zoals we in Nederland gewend zijn te ontwikkelen met een vooraf min of meer bekend programma en een overzichtelijk beperkt aantal opdrachtgevers. De realisatie hiervan zou vanwege de grote versnippering van eigendommen enorm veel tijd kosten. De gemeente (Dienst Stedebouw & Volkshuisvesting, DS+V) heeft in combinatie met een van de vastgoedeigenaren in het gebied een opdracht verstrekt aan het bureau KCAP. Zij formuleerden een aantal belangrijke uitgangspunten:

- dat het huidige weefsel (de verkaveling) van straten en kades waardevol is en behouden moet worden.
- dat hoogbouw voor woningen interessant is vanwege het uitzicht op de rivier en de stad (de superpositie.)
- dat ontwikkelingen een positieve bijdrage dienen te genereren voor de openbare ruimte en voor aantrekkelijke functies op de begane grond.

Geen plan maar regels

De verdichting in een formule

De basis van het concept van KCAP voor het Wijnhaveneiland is dat de markt zijn gang kan gaan

binnen een bepaalde bandbreedte. Door middel van een formule wordt een soort stedenbouwkundige hinderwet gevormd. Men heeft de vrijheid tot de positie van anderen in het geding komt. De regels, opgesteld voor het Wijnhaveneiland, hebben als overeenkomst met de 'zoning law' in de Verenigde Staten dat door een zo gering mogelijke hoeveelheid regels een zo groot mogelijke hoeveelheid vrijheid wordt gegenereerd om te verdichten. Deze vrijheid komt pas in het geding, als er hinder optreedt. Dit principe wordt vastgelegd in een 'slankheidsregel' die de verdichting van het eiland in goede banen leidt. De regel houdt globaal in dat er een hoeveelheid volume per kavel, bovenop de

‘Marktpartijen kunnen pas vrijheid krijgen als de overheid een duidelijke, integrale begrenzing aangeeft’

Groene Hart versus Noordvleugel Utrecht

Voor het kerstreces hebben provinciale staten van Utrecht in grote meerderheid ingestemd met de concept ontwikkelingsvisie van de Noordvleugel Utrecht als leidraad voor een toekomstige ruimtelijke invulling van het gebied dat grofweg 't Gooi en het stadsgewest Utrecht omvat. De D66-statenfractie heeft daar in volle overtuiging tegen gestemd. Niet dat wij als progressieve en toekomstgerichte partij tegen het ontwikkelen van een toekomstvisie voor de provincie op langere termijn zijn, maar wel wanneer dat haaks staat op plannen die je in de voorafgaande jaren uitvoert.

In dezelfde vergadering stelden provinciale staten namelijk het uitvoeringsprogramma voor het Groene Hart vast. Hierin worden plannen ter versterking van de kwaliteit van het landschap uitgewerkt voor de periode 2007-2013. Het gaat dan bijvoorbeeld om het beschermen van het openlandschap bij Woerden en Harmelen, de zogeheten Oude Rijn-zone. Echter in de visie van de NV Utrecht, die de periode 2015-2030 beslaat, wordt gekozen voor een grootschalige woningbouwlocatie bij Harmelen. Hoe valt dat met elkaar te rijmen!

Bovendien maakte de Oude Rijn-zone in eerste instantie geen deel uit van de NV Utrecht. Maar bij gebrek aan geschikte bouwlocaties viel al snel het begerige oog wederom op een stukje Groene Hart. Zelfs Commissaris van de Koningin Boele Staal hekelde in zijn afscheidstoespraak de voortdurende druk om te bouwen in het Groene Hart. Zijn remedie is één Randstadprovincie, D66 Provincie Utrecht heeft nu reeds een duidelijke grens getrokken door tegen de ontwikkelingsvisie van de NV Utrecht te stemmen. Wij lopen niet mee in de polonaise die tot het volbouwen van het gebied tussen Utrecht en Woerden leidt.

bestaande bebouwing toegevoegd kan worden. De hoeveelheid extra volume is afhankelijk van twee variabelen:

1. de oppervlakte van het kavel
2. de slankheid van het extra volume

Het principe is eenvoudig. Hoe slanker men bouwt hoe meer totaalvolume men toe mag voegen. Hoe hoger men bouwt, hoe kleiner het toegestane gemiddelde vloeroppervlak, per bouwlaag. Als men meer volume toe wil voegen, zal men slanker, en dus hoger moeten bouwen. Dit heeft bij een hogere toren een kleinere oppervlakte per verdieping als gevolg. De regel werkt zo dat de grenzen aan de hoogte opgelegd worden door de economische (on-)haalbaarheid van een toren. De kosten voor de ontsluiting worden immers te hoog bij een te kleine vloeroppervlakte bij extreem slanke, hoge torens. Na het opstellen van de regels heeft de gemeente bewust de ontwikkeling overgelaten aan de markt. Wel heeft de gemeente de regels verwerkt in het bestemmingsplan voor het gebied.

Het eindbeeld ligt niet van tevoren vast. Maar er is wel sprake van controle en een min of meer voorspelbaar eindbeeld. De eigenaren en ontwikkelaars hebben inmiddels mogelijkheden gezien, door via koop en verkoop van de grond geschikte perceelsoppervlakten te krijgen voor rendabele ontwikkelingen. Inmiddels zijn een aantal projecten gerealiseerd of in een vergevorderd stadium. Op het gebied van ontwikkeling van het vastgoed is er een werkwijze gevonden, die voldoet aan de wens van Willem Buunk, die concludeert in zijn artikel in de S&RO: "De ruimtelijke dynamiek dient positief te worden benaderd, omdat het meer mensen in staat stelt regelmatig vorm te geven aan hun regelmatig veranderende en soms ambivalente individuele ruimtegebruikswensen." Uit de werkwijze op het Wijnhaveneiland blijkt dat door niet teveel te fixeren op het eindresultaat is het mogelijk is opdrachten op langere termijn, en met grotere onzekerheden, te verwerken.

Van project naar visie

De koppeling naar ruimtelijk beleid

De doelstelling van D66 in het verkiezingsprogramma bij de passage over de veranderende

publieke rol bij planontwikkeling lijkt me juist. Omdat de marktpartijen een steeds grotere rol zullen gaan spelen in de totstandkoming van onze leefomgeving, zullen zij meer maatschappelijke verantwoordelijkheid moeten dragen. “Stedelijke vernieuwing in Nederland is een institutioneel proces waarin financiële belangen domineren. Hierdoor is de programmering van nieuwbouw meer gericht op financiële optimalisering dan op stedelijke kwaliteit. De rol van marktpartijen moet een grotere maatschappelijke verantwoordelijkheid toebedeeld krijgen. Stedelijke planontwikkeling moet veel meer ruimte bieden aan initiatieven van burgers en bedrijven zelf. De regelgeving moet worden vereenvoudigd en tegelijkertijd moet grotere maatschappelijke betrokkenheid van marktpartijen worden nagestreefd.”

De werkwijze op het Wijnhaveneiland lijkt succesvol. Eén doelstelling is in ieder geval bereikt, de verdichting van het gebied. Maar of deze verdichting ook daadwerkelijk zijn vruchten afwerpt, valt nog te bezien. De verdichting is gecreëerd binnen een zeer specifiek leefmilieu. De doelstelling die vaak ten grondslag ligt aan verdichting, het verbeteren van draagvlak voor een hoog voorzie-

‘Bij het Wijnhaveneiland kon de markt z’n gang gaan binnen een bepaalde bandbreedte’

ningenniveau is misschien ook bereikt. Een hoger voorzieningenniveau dan voorheen is echter nog niet gerealiseerd. De verantwoordelijkheid hiervoor ligt niet bij de huidige eigenaren, mede omdat de grondeigendommen in het gebied nog steeds versnipperd zijn. Het valt daarnaast ook niet te verwachten dat de eigenaren met elkaar in staat zijn een goede kwaliteit van de openbare ruimte te creëren.

De opgestelde regels gaven de eigenaars in het gebied vooral de mogelijkheid om snel vastgoed te ontwikkelen binnen onvoorspelbare markttenden. In de ogen van de gemeente leverde deze werkwijze bij nader inzien bezwaren op vanwege grote onzekerheden met betrekking tot het

leefmilieu in de straten. De DS+V besloot daarom rond 2002 om na te gaan wat voor gevolgen de meest waarschijnlijk gebouwde invulling heeft voor de openbare ruimte, het parkeren en de verkeersafwikkeling.

Het voorgaande schetst een onderbelicht gevolg van de grote afhankelijkheid van marktpartijen. Voor de ontwikkeling van de stad is de overheid steeds meer afhankelijk van de markt. De overheid faciliteert de marktpartijen meer en meer door enveloppenstedenbouw te stimuleren. Dit gebeurt

‘In hoeverre is het mogelijk om de verantwoordelijkheid voor de openbare ruimte bij marktpartijen te leggen?’

in de vorm van stedelijke projecten, die onderdeel uitmaken van grote, onconcrete visies. Bovendien levert de grote versnippering van de private eigendommen, in combinatie met planvorming door een gebiedsgerichte ontwikkeling, een andere openbare ruimte op dan die we van oudsher in onze steden kennen. Er ontstaan nog wel openbare ruimten als pleinen, parken of boulevards, maar de openbare ruimte als overkoepelend en samenhangend netwerk, als bindweefsel in de stad krijgt te weinig aandacht. De openbare ruimte houdt niet op bij de rand van de plangebieden en wordt te weinig in samenhang met de context bekeken. De tussenrol die marktpartijen hebben veroverd, vormt een belemmering voor deze samenhang, omdat hun initiële doelstelling nu eenmaal anders is dan die van de overheid. In hoeverre is het mogelijk om de verantwoordelijkheid voor de openbare ruimte bij marktpartijen te leggen? Concluderend zouden we kunnen stellen dat het nodig is om na te denken over wat de “grotere maatschappelijke betrokkenheid van marktpartijen” ruimtelijk betekent in de praktijk! sociaal-liberale Het is de taak nu om hiervoor een pragmatische werkwijze te vinden en niet te blijven hangen in een algemene doelstelling.

Slot

Naar een werkwijze

De kansen voor marktpartijen staan tegenover de kwetsbaarheid van de openbare ruimte. De ontwikkeling van gebouwen door private partijen heeft economisch nut, openbare ruimte. Men moet de openbare ruimte vooral niet zien als onuitputtelijke bron van ruimte voor voorzieningen, ontsluiting en parkeren. Hierdoor raakt de openbare ruimte versnipperd, maar krijgt tegelijkertijd wel economische waarde. Deze houding ten opzichte van ruimte heeft ‘zorgeloosheid’, vooral letterlijk zonder zorgvuldigheid tot gevolg. Dit mag echter niet het ‘leitmotiv’ zijn, omdat het gaat om een maatschappelijk belang. Daarom zijn er heldere en te handhaven integrale ruimtelijke visies op de economisch niet rendabele delen (dus zwakkere delen) van onze ruimte nodig. Deze visies moeten gebaseerd zijn op logische ruimtelijke eenheden. De visies overstijgen dus in het algemeen de schaal van de gebieden waar de concrete ontwikkelingen plaatsvinden.

Met heldere visies in de hand, kunnen we van marktpartijen financiële bijdragen afdwingen. Daarmee kunnen we ruimtelijke kwaliteitseisen stellen, waar openbare ruimte, (het maatschappelijk belang) en private ontwikkelingen, (privaat belang) elkaar ontmoeten. Maar pas dan kunnen we het toestaan dat ontwikkelingen hierbinnen juist grote vrijheid krijgen. Om dit te bereiken daarom tot slot een pleidooi voor een integrale benadering van ruimtelijke ordening, tegen bestuurlijke versnippering in diensten en subdiensten, als verkeer, groen en stedenbouw.

Juist in het contrast tussen de overtuigde bestuurlijk eensgezinde bescherming van het kwetsbare en de liberale houding ten aanzien van de ontwikkelingskansen van het individu de krijgt het sociaal-liberale gedachtegoed gestalte!

Wout Smits is architect en stedenbouwkundige bij KAW, Rotterdam en tevens lid van het D66 platform Ruimte en mobiliteit

Grote kans dat Balkenende IV al op de trappen van het paleis heeft gestaan als u dit stukje onder ogen krijgt. Grote kans ook dat mijn voorspelling van een paar maanden geleden dan is uitgekomen: geen Bos of Balkenende, maar Bos en Balkenende – of Wouter als vice-premier op Financiën zit of als fractievoorzitter in de Tweede Kamer maakt niet veel verschil. De grote leugen in de Nederlandse politiek is weer voor de zoveelste maal gerealiseerd. Voormalige tegenstanders worden zonder blikken of blozen bondgenoten en gaan samen verder. Niet zo gek dat het vertrouwen in de politiek gering is.

Van 2002 tot 2007 drie kabinetten Balkenende – dat is een record. Nooit eerder kwam het in zo korte tijd tot drie kabinetten onder een en dezelfde premier, en dat dit record nog weer wordt gevolgd door een Balkenende IV van een radicaal andere samenstelling dan de vorige drie is helemaal uitzonderlijk.

De ziekte van ons bestel blijkt duidelijk uit dit symptoom. Korte kabinetsperiodes en veel wisselingen zowel van partijen als van ministers. In heel wat Europese landen waren deze symptomen in de vorige eeuw de signalen van een vastlopende democratie, van een sukkelende participatie en de voortekenen van een autoritair bewind door een sterke man.

Zoiets staat ons voorlopig nog niet te wachten want voor de komst van een autoritair bewind is nog heel wat meer nodig dan alleen maar een ziel-togende partijstelsel. Belangrijkste voorwaarde is de ondermijning van de middenklasse, althans het gevoel van bedreiging. In de meeste democratieën zijn het de leden van de middenklasse die het bestel stutten en schragen. Maar als beoefenaars van vrije beroepen, middelbare en hogere ambtenaren en employeés van het bedrijfsleven, kleine zelfstandige ondernemers en wie men verder nog tot de middenklasse kan rekenen het gevoel krijgen dat hun maatschappelijke activiteiten er niet meer toe doen of niet meer de waardering krijgen die ze verdienen, als salarissen en pensioenen razendsnel infleren en als er bovendien een zondebok in de buurt is – als dat allemaal het geval is, ja

dan komt er ruimte voor een sterke man. Pinochet kon de macht grijpen omdat de middenklasse – de bewoners van de gegoede voorsteden – bang was voor een communistische machtsovername onder leiding van Allende. Zo ongeveer is het ook gegaan in Argentinië na Peron, maar ook in het Oostenrijk en Italië van de jaren twintig, in het Duitsland van de jaren dertig en in een reeks Oosteuropese landen tussen de beide wereldoorlogen. Frankrijk werd in de jaren dertig net geen fascistische dictatuur en zelfs in de Verenigde Staten naderde de democratie vlak voor de eerste verkiezing van Roosevelt (in 1932) de gevarenzone. In sommige zuidelijke staten (thuisbasis van de Ku Klux Klan) stonden schietgrage fascistoïde burgermilities klaar om de macht over te nemen.

Onze economie bloeit, onze welvaart is groter dan ooit. Maar de kiezers zijn bij de laatste verkiezingen uitgeweken naar partijen op de vleugel. Er is veel boosheid en ergernis. Het centrum is ernstig uitgedund en ook de partijen in het centrum zijn innerlijk sterk verzwakt – dat geldt voor de VVD (de koers-Verdonk), in iets mindere mate voor de PvdA maar weer heel sterk voor ons eigen, bijna helemaal verdwenen, partijtje. En menige demagoog heeft de zondebok al aangewezen.

Het was mij een lief ding waard geweest als Wijffels zelf premier was geworden. Dat hadden we precies de premier gehad die in dit tijdsbestek nodig is. Een bedaarde man met veel maatschappelijke ervaring, niet bang om de dingen bij de naam te noemen en met genoeg statuur om van de burgers datgene te vragen wat maatschappelijk nodig is. Iemand die kan laten zien dat democratie waardering, aandacht en vertrouwen waard is. Balkenende kan dat allemaal niet. Zijn vierde kabinet mag dan qua samenstelling anders zijn dan de drie vorige – wat betreft statuur is het vermoedelijk even pover. Het wachten is slechts op nieuwe tegeltjes-wijsheden.

Mr. J.J. Vis was lid van de Raad van State en hoogleraar staatsrecht

Binnen 10 minuten een koe in de ogen kijken...

Groen, natuur en landschap in en om stedelijke concentraties zijn essentieel voor de leefbaarheid. Vanaf je voordeur in de stad binnen 10 minuten kunnen genieten van de natuur. Juist in de dicht bebouwde Noordelijke Randstad hebben mensen in hun nabije omgeving groen en ruimte nodig. Dat maakt het leven in de stad aangenamer. De nabijheid van grote aantrekkelijke groene landschappen, plassen en meren is een kwaliteit die van grote betekenis is voor de regio Amsterdam als vestigingsplaats voor bedrijven. Het groen draagt bij aan de internationale allure en is daardoor van economische betekenis.

Na een dag hard werken moeten de mensen in het park of in een recreatiegebied kunnen genieten van de vogels, de bomen, de schoonheid van het landschap of een koe in de ogen kunnen kijken. Kinderen uit de stad moeten niet alleen uit boekjes weten hoe een vogel, een koe of een schaap er uit ziet, maar moeten deze zelf met een tochtje op de fiets kunnen bewonderen. Dat geldt ook voor wandelaars en ruiters.

Iedere inwoner van Noord-Holland moet die mogelijkheid hebben. De druk op bebouwing van open ruimte is echter groot. Reden te meer om superzuinig te blijven op de groene gebieden. Noord-Holland kent een groen netwerk van karakteristieke nationale landschappen zoals het Groene Hart en Laag Holland en een robuuste ecologische hoofdstructuur zoals AmstelGroen en HaarlemmermeerGroen. Gemeenten en provincies moeten er voor waken dat deze ruimtelijk samenhangend goed verbonden blijven.

Alleen dán kunnen we zorgen dat het in compacte steden leefbaar blijft en natuur en landschap voor toekomstige generaties beschikbaar blijven.

Joke Geldhof
lijsttrekker Provinciale
Staten in Noord-Holland

Werken aan meer ruimtelijke kwaliteit en nieuw élan

door **Bart Vink**

Meer ruimte voor ontwikkeling en betrokkenheid van burgers, maatschappelijke organisaties en marktpartijen: De afgelopen jaren is er eindelijk nieuw nationaal ruimtelijk beleid vastgesteld. Met de Nota Ruimte is een langspekend proces afgerond. Datzelfde geldt voor een aantal andere nota's en wetten, zoals de Nota Mobiliteit en de nieuwe Wet op de ruimtelijke ordening. Een minder centralistisch en betuttelend beleid dan voorheen is ingezet. Een liberaal hart gaat hiervan sneller kloppen. Hiermee is het werk echter nog niet af.

Plaatsen met echte stedelijkheid, met aansprekende voorzieningen, kunst en cultuur zijn nodig voor mensen om zich te ontwikkelen en ontplooien op de manier die bij hem of haar past. Maar ook plekken met openheid, rust en natuur. Mensen moeten kunnen kiezen hoe ze willen wonen, werken, recreëren en verplaatsen. Kort en simpel gezegd gaat het erom bestaande ruimtelijke verschillen te accentueren en nieuwe verschillen te maken. Dat is op veel plaatsen het

tegenovergestelde van wat er tijdens de Vinex-periode is gebeurd. Zo lijkt het erop of zich tussen Den Haag, Zoetermeer en Rotterdam, en ten zuiden van Rotterdam een kleine ramp heeft voltrokken. Stedelijke kwaliteit en landelijke kwaliteit zijn hier ver te zoeken: deze gebieden zijn stad noch land, vlees noch vis, maar bovenal weinig divers van kwaliteit. En er is geen twijfel: deze planologische ramp is man-made.

Een groot deel van de noodzakelijke actie slaat op de steden en de stedelijke regio's. Meer sociale samenhang en een beter functionerende woningmarkt vergt samenwerking en actie van verschillende lokale en regionale partijen. Dat geldt ook voor de noodzakelijke schaa sprong van de stedelijke openbaar vervoerssystemen. Hiervoor hebben de stedelijke regio's niet alleen de afweegruimte nodig die de Nota Ruimte biedt, maar hiervoor hebben ze ook veel meer (financiële en bestuurlijke) armslag nodig. Een Randstadprovincie gaat de schaal van deze opgaven echter vele malen te boven.

Wat er moet gebeuren, verschilt per gebied. De ruimtelijke dynamiek en kracht van grote delen van Flevoland, Gelderland en Noord-Brabant moet bijvoorbeeld zo worden versterkt dat deze gebieden gelijktijdig aan aantrekkelijkheid en ruimtelijke kwaliteit winnen. Dat betekent dat ervoor gezorgd moet worden dat de stedelijke groei niet overal 'ongebreideld' neerslaat, in de vorm van bedrijventerreinen of anderszins. Voor de regio Amsterdam moet worden ingezet op benutting van de hoogstedelijke kansen en potenties. Daarmee kan er in Nederland wellicht zelfs een metropolitaan klimaat ontstaan met aantrekkingskracht voor kenniswerkers en andere stedelijk georiënteerde (wereld)burgers, met veel creatieve initiatieven. Natuurlijk spelen daarbij ook congresfaciliteiten, toerisme, haven en luchthaven een rol. Rotterdam en de Drechtsteden hebben dringend behoefte aan een nieuwe economische en ruimtelijke structuur. Hier moet grootschalig worden geherstructureerd en geïnvesteerd om een nieuw perspectief te scheppen, leegloop te voorkomen en stedelijke doemscenario's niet te laten uitkomen. In alle stedelijke regio's (maar ook tussen die regio's en met de Europese omgeving) is een schaa sprong in

het openbaar vervoer nodig, hand-in-hand met de ruimtelijke ontwikkelingen ter plaatse.

Op andere plekken, zoals in grote delen van Noord-Nederland, Zeeland en het Groene Hart, moeten rust, groen en water voorop staan. Daar moeten verstoringen en aantastingen ('verrommeling') worden weggehaald en wellicht zelfs leegte worden 'gemaakt'. Om groene impulsen een kans te geven moet er soms voor worden gezorgd dat gebieden ook op lange termijn worden gevrijwaard van verstedelijking. Streng beleid of nieuwe grondeigenaren kunnen daarin een rol van betekenis spelen. Tegelijkertijd moet er nog meer werk worden gemaakt van stedelijke intensivering, zodat de stedelijke druk op het landschap af kan nemen.

'Bestaande verschillen moeten worden geaccentueerd en nieuwe verschillen moeten worden gemaakt'

Een uitgekende balans van investeringen, beleid en afspraken tussen alle betrokken spelers ter plaatse, kunnen zorgen voor échte stedelijkheid, échte landelijkheid en meer ruimtelijke verschillen. Als die uitdaging centraal komt te staan in de komende tijd en wanneer deze een concrete vertaling krijgt in gebiedsgerichte acties, geeft dat nieuwe kansen voor burgers. Zij kunnen dan beter hun eigen dromen waarmaken en beter kiezen waar ze willen wonen, werken, recreëren en leven. Dat draagt bij aan het hoognodige nieuwe élan in Nederland. Er is werk aan de winkel om dat voor elkaar te krijgen!

Bart Vink was hoofdredacteur van de Nota Ruimte en is nu projectleider van de Strategische Agenda Randstad 2040, bij VROM

Een visie op maatschappelijk ondernemerschap van woningcorporatie 'Maasdelta Groep' voor de Burgemeesterswijk in Maassluis. Het gaat hier om de vitalisering van een wijk die dreigt af te glijden door een cumulatie van problemen.

door Kees Bulthuis & Frank van Velzen

Verantwoordelijkheid nemen en perspectief geven

Zijn woningcorporaties maatschappelijke ondernemers?

Sommige wijken hebben te maken met complexe problemen. Zo complex dat 'pappen en nathouden' geen oplossing biedt. De Burgemeesterswijk in Maassluis is zo'n wijk en valt daarbij te scharen onder de categorie van '140 probleemwijken', zoals deze onlangs zijn benoemd door de minister van VROM, de heer Winsemius. De wijk kenmerkt zich door grote eenzijdigheid en eentonigheid van het woningaanbod. Het gaat hier om een naoorlogse wijk welke louter bestaat uit 1300 appartementen in de goedkope huursector. Zowel de woningen als de woonomgeving zijn verouderd en versleten en vragen dringend om verbeteringen. Maar ook in sociaal opzicht zijn er indicatoren die aangeven dat de wijk aan het afglijden is. Zo is er sprake van hoge werkloosheid, een hoge verhuisgeneigdheid, criminaliteit en er zijn problemen met rondhangende, veelal allochtone, jongeren die buurtbewoners intimideren en lastig vallen. Daarnaast constateren we dat de leefbaarheid op alle fronten jaarlijks verder afneemt en degradeert tot een 'dikke onvoldoende', op basis van de resultaten uit een periodiek gehouden leefbaarheidonderzoek

onder wijkbewoners. De conclusie is dan ook gerechtvaardigd te veronderstellen dat de wijk steeds meer is verworden tot een gebied waaruit mensen, die de mogelijkheid hebben, vertrekken. Of zo snel mogelijk willen vertrekken.

In dit licht gezien groeide door de jaren heen bij de Maasdelta Groep en een actieve groep betrokken bewoners uit de wijk (de bewonerscommissie leefbaarheid Burgemeesterswijk) de behoefte om het perspectief voor deze wijk en haar bewoners te verbeteren. Hierbij heeft de corporatie - als eigenaar van alle huurwoningen in de wijk en dus als grootste belanghouder - haar verantwoordelijkheid genomen. Niet meer afwachten of de overheid het initiatief zou nemen, maar zelf aan de slag gaan om - in overleg met de gemeente en de mensen die in de wijk leven - plannen te maken voor verbetering van het woon- en leefklimaat. Daarbij was het bij aanvang al duidelijk dat een grootschalige aanpak onvermijdelijk was: herstructurering van de gehele wijk.

De maatschappelijke vraag

De opgave is erop gericht de Burgemeesterswijk weer toekomstwaarde te geven waardoor mensen (jong, oud, arm en rijk) vooral ook op langere termijn in de wijk willen blijven wonen en leven. Hierbij is het behoud van de middengroepen in de wijk als belangrijk punt aangemerkt omdat dit een bijdrage zal kunnen leveren aan het emanciperend vermogen van de wijk en gehele stad. Om aan deze vraag tegemoet te kunnen komen is het duidelijk dat dit grote gevolgen zal hebben voor de fysieke kant van de stedelijke vernieuwing. Een gedifferentieerd woningbouwprogramma, grootschalige sloop en nieuwbouw en meer aandacht voor de kwaliteit van de openbare ruimte zijn daarbij als pijlers gedefinieerd om toekomstwaarde voor de wijk te genereren ('de harde kant' van herstructurering). Naast de twee genoemde verbeterperspectieven op het terrein van wonen en leven zijn er nog een derde en vierde factor ingebracht, namelijk: leren en werken ('de softe kant' van herstructurering). De aanwezigheid van een goede basisschool, met zowel autochtone en allochtone kinderen, draagt immers bij aan de mogelijkheid wijkbewoners te binden en biedt bij uitstek de mogelijkheid voor de jeugd om vooruit te komen. Ook het bieden van woon-werk stageplaatsen met loopbaanbegeleiding voor allochtone jongeren maakt deel uit van de opzet om de huidige wijkbewoners te faciliteren en kansen te bieden. Het gaat bij de herstructurering van de Burgemeesterswijk dus om méér dan woningen en een nieuwe woonomgeving alleen.

'Het gaat bij de herstructurering van de Burgemeesterswijk om méér dan woningen en een nieuwe woonomgeving alleen'

boven: Burgemeesterswijk zuidelijk gedeelte, huidige situatie
onder: Burgemeesterswijk, oude situatie

Het samenwerkingsverband

Om tempo te maken, expertise in te kopen en het risico op de verkoop en ontwikkeling van koopwoningen in de wijk te beperken is de Maasdelta Groep een samenwerkingverband aangegaan met Panagro Vastgoedontwikkeling. Deze samenwerking heeft ertoe geleid dat voor de herontwikkeling van de Burgemeesterswijk een joint venture is opgericht: de Ontwikkelingscombinatie Burgemeesterswijk. De Ontwikkelingscombinatie heeft vervolgens een realisatieovereenkomst met de gemeente afgesloten voor de ontwikkeling van de gehele wijk. In onderling overleg met de gemeente en wijkbewoners is vervolgens een masterplan opgesteld. Dit masterplan bestaat uit een stedenbouwkundige verkaveling en een beeldkwaliteitplan. De realisatie van het masterplan is voor rekening en risico van de Ontwikkelingscombinatie Burgemeesterswijk.

Nog veel ruimte te ordenen

Waar de meeste provincies woekeren met de ruimte en vaak weinig ruimte hebben om te bouwen dan wel om de bestaande infrastructuur op te waarderen, hebben we in Flevoland bijna het tegenovergestelde. Onze infrastructuur is nog niet op orde. We missen nog treinverbindingen naar het oosten en het noorden van het land, kunnen de vaarroutes door Flevoland nog beter laten aansluiten op de randmeren, en waar de infrastructuur al wel aanwezig is, voldoet hij eigenlijk al niet meer. (Files bij Almere) Ook onze stedelijke gebieden zijn grotendeels nog niet af. Die kunnen en moeten nog een stukje groeien. En dan nog die unieke natuurgebieden zoals de Oostvaardersplassen om de bekendste maar eens te noemen. En niet te vergeten al dat water. Water geeft rust. Maar water daagt ook uit. Om er in of op te recreëren, om er dijken in aan te leggen, wegen in te bouwen en om er steden in te ontwikkelen. En dat alles natuurlijk binnen de milieudoelstellingen die we onszelf hebben opgelegd. Flevoland is een provincie die ideaal is om in te wonen, te recreëren en te werken. En voor dat laatste mikken we vooral ook op onze toeristische infrastructuur. Dat water kunnen en moeten we daarvoor beter benutten. Schone recreatie is wat we willen aanbieden. Zowel op het water als op het land. Met voldoende groene longen in de omgeving om frisse en schone lucht in te kunnen ademen. En voldoende recreatie. Een mooie uitdaging in deze provincie de ruimte verder te ordenen.

Tom Stroobach
lijsttrekker Provinciale
Staten in Flevoland

De wijkaanpak

Het masterplan van de Burgemeesterswijk is er op gericht voldoende flexibiliteit voor toekomstige ontwikkelingen te bieden en tevens een basiskwaliteit voor de wijk te garanderen. De 'tuinstadgedachte' als concept voor de wijk is daarbij als vertrekpunt genomen. De herstructurering van de wijk vindt plaats in drie fasen over een periode van circa 10 jaar. Op dit moment is fase 1 van de herontwikkeling (het zuidelijk gedeelte van de wijk gelegen aan de Waterweg) in uitvoering en goed zichtbaar, zoals te zien is op de foto's. Ook zijn de vervolgspraken tussen partijen over de invulling van fase 2 zo goed als afgerond, waarna een begin gemaakt kan worden met de sloop en nieuwbouw van woningen in het middengebied van de wijk en de aanleg van het centrale park.

Het centrale park

Het centrum van de wijk wordt gevormd door het centrale park en de hieraan gekoppelde functies in de vorm van sport en spel, winkels, maatschappelijke voorzieningen en werkruimtes. Doordat de gehele ruimtelijke infrastructuur van de wijk 'op de schop' is genomen en de nieuwe straten dwars op het wijkpark geprojecteerd zijn, is het park steeds van verre zichtbaar en zijn alle woningen er direct mee verbonden. Woningen langs de randen zijn op het park georiënteerd, waardoor er sociale controle op het gebied is.

Het centrale park wordt gerealiseerd met behulp van subsidie van het Investeringsbudget Stedelijke Vernieuwing (ISV).

De multifunctionele accommodatie

Voor de sociaal-maatschappelijke activiteiten wordt in de nabijheid van het park een multifunctionele accommodatie gebouwd. Maasdelta realiseert hiervoor een kleinschalig appartementengebouw in combinatie met een zogenaamde 'brede school'. De multifunctionele accommodatie biedt ruimte aan een basisschool, een peuterspeelzaal, buitenschoolse opvang, thuiszorg, een wijkservicepunt, GGD en jeugdgezondheidszorg. In het totaal zal er zo'n 2700 m² aan maatschappelijke bedrijfsruimte worden gerealiseerd.

rechts: het centrale wijkpark
geheel rechts: de multifunctionele accommodatie

Woonmilieus en woningtypologie

Variatie in de woningvoorraad is van groot belang bij de vernieuwing van de wijk. Daarbij wordt naast het introduceren van verschillende (ook duurder) financieringscategorieën ook ruimte gecreëerd voor bijzondere woonvormen en doelgroepen. Het gaat bijvoorbeeld om zorgwoningen voor ouderen en woningen geschikt voor 55+ers, starters op de koopmarkt en combinaties met werkruimten (woon-werkwoningen). Dit levert kansen op om de wijk ook aantrekkelijk te maken voor de zogenaamde middengroepen en meer financieel draagvlak te realiseren voor voorzieningen. Ook zullen goedkope huurwoningen worden gerenoveerd en tot starterwoningen worden getransformeerd. De uiteindelijke verhouding tussen sociale sector en marktsector zal 40% - 60% zijn. Het aandeel appartementen zal daarbij van 100% teruggebracht worden tot zo'n 44%.

De Waterwegtorens

Wonen langs de Nieuwe Waterweg betekent wonen in een bijzondere buurt. Het is wonen in een groene, maar ook vooral waterrijke omgeving. In dit gebied worden drie majestueuze woontorens gebouwd. De (hoger gelegen) appartementen van deze torens hebben een fantastisch uitzicht op de Waterweg. De torens vormen dan ook een prachtige overgang tussen de nieuwe kleinschalige woonwijk en de grootschalige Waterweg met haarschepen. De torens zijn geïnspireerd op Italiaanse torengebouwen als het Palazzo Guinigi in Lucca, de torens in San Gimignano en de opbouw van de Campanile aan het Piazza San Marco in Venetië. Eén toren omvat uitsluitend sociale huur, één toren uitsluitend koopwoningen en de derde toren een mix van huur- en koopwoningen. Door juist bij de start van de herstructureringsoperatie deze woningen te bouwen met een bijzondere

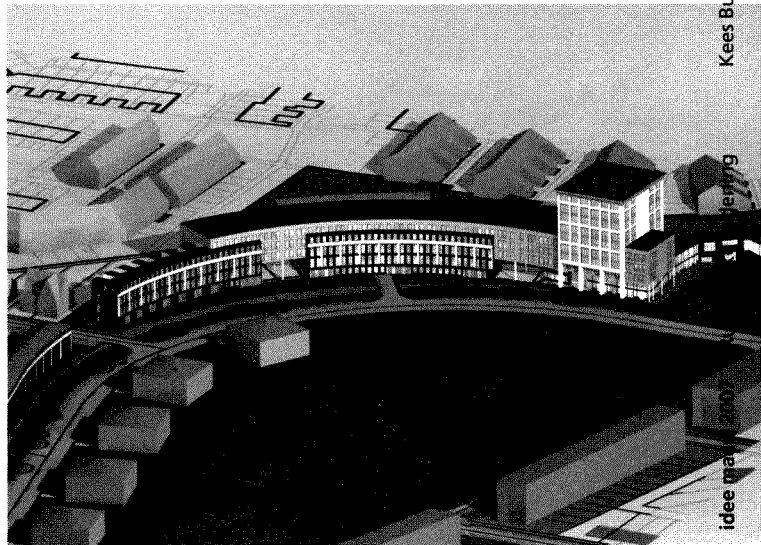
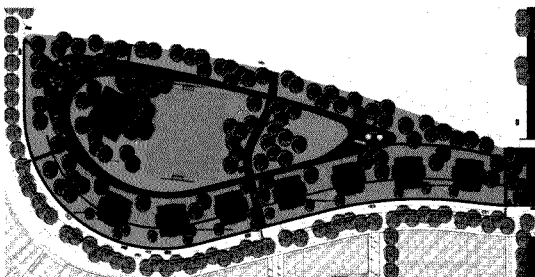
architectuur en een uitstekende prijs/kwaliteitsverhouding, wordt gestand gedaan aan de vraag van bewoners om in deze wijk te kunnen blijven wonen en leven.

Duurzaamheid

De drie woontorens aan de Waterweg en de eengezinswoningen in Hof-Zuid zijn voorzien van een collectieve duurzame energie-installatie. Met een bronpomp wordt grondwater naar boven gehaald. Een warmtepomp haalt warmte uit dit grondwater en draagt deze via een warmtewisselaar over naar de verwarmingsinstallatie. Een tweede bronpomp pompt het grondwater weer terug in de aardbodem. De installatie zorgt niet alleen voor warmte en warm water, maar in de zomer óók voor koelte. Vloerverwarming en vloerkoeling zorgen zo voor een continue stabiele temperatuur in de woning. Bovendien kunnen de naar verwachting alsmat stijgende energieprijzen middels een dergelijk koel- en verwarmingssysteem beperkt worden.

Al doende leren... en nadenken over aanpassingen

Voor de laagste inkomensgroepen is er minder plek dan voorheen in de nieuwe wijk. De goedkoopste sociale huurwoning is immers al gauw € 100,- per maand duurder dan in de oude situatie. Korting geven op de huur is nauwelijks een

optie, omdat deze nieuwbouwwoningen al zeer onrendabel op de markt gezet worden. Een deel van de goedkope woningvoorraad laten staan, is echter wel een realistische optie. Dat kan echter alleen in combinatie met sociaal-maatschappelijke beheermaatregelen. In diverse onderzoeken is de effectiviteit van sociaal-maatschappelijke en economische maatregelen op wijkniveau aangetoond. Hiervoor is een methodiek van een Maatschappelijke Kosten Baten Analyse (MKBA) toegepast. Met deze toetsing van de kosteneffectiviteit is voor het eerst onomstotelijk het rendement van maatschappelijke investeringen aangetoond. Maasdelta wil beheermaatregelen toepassen, zoals bijvoorbeeld wat Vestia heeft gedaan met het wooncomplex de Peperklip in Rotterdam. Door het aanstellen van een floormanager zijn de vandalismekosten en de huurachterstand gedaald en is de veiligheid verbeterd. In een bewonersonderzoek geeft 75% van de bewoners aan trots te zijn op de Peperklip, tegen zo'n 16% drie jaar geleden.

‘Woningcorporaties zijn een stabiele factor en zijn langdurig in deze buurten aanwezig’

De Waterwegtorens

Het perspectief

De hamvraag is uiteraard: zijn wij goed bezig? Ja, natuurlijk zijn we goed bezig. We hebben de opgave alleen wel weer erg fysiek benaderd. Nieuwe woningen, nieuwe voorzieningen, nieuwe infrastructuur en vooral veel nieuwe mensen. Het waterbedeffect treedt op: wat we hier oplossen wordt elders een probleem. Het lijkt er dus op dat we druk bezig zijn met het rondpompen van kwetsbare huishoudens middels herstructurering naar de volgende ‘potentiële’ achterstandswijk.

In achterstandswijken wordt het echter steeds duidelijker dat veel problemen achter de voordeur samenkomen bij kwetsbare mensen. Lage inkomens, vaak werkloos of arbeidsongeschikt, zonder diploma van school af, opvoeding- verslaving- en geldzorgen, geen sociaal netwerk, etc. Wij achten het daarom bij nader inzien veel verstandiger om bij toekomstige herstructureringsopgaven de sociaal-maatschappelijke en economische opgaven als vertrekpunt te nemen. Laat wetenschappelijk onderzoek uitvoeren naar de problemen in de wijk. Betrek de bewoners daar serieus bij. Schrijf een masterplan gebaseerd op juist deze aspecten. Formuleer doelen en een aanpak op welke wijze deze beoogde doelen kunnen worden bereikt. Stel een sociaal supervisor aan, eerder dan een stedenbouwkundige supervisor en als daar fysieke investeringen uit voortvloeien, dan is dat goed besteed geld. De fysieke opgave volgt immers uit de sociaal-maatschappelijk-economische.

Daarbij kunnen woningcorporaties de motor zijn achter wat Winsemius, in het WRR-rapport ‘Vertrouwen in de buurt’ noemde: ‘de sociale herovering van buurten’. Zij zijn als een van de weinige stabiele factoren langdurig in deze buurten aanwezig, hebben er grote belangen en hebben geld voor investeringen. De valkuil hierbij is dat sloop en nieuwbouw veel sexier zijn dan sociale problemen aanpakken. En wat achter de voordeur gebeurt is primair de eigen verantwoordelijkheid van bewoners, toch? Of niet soms...

Kees Bulthuis is directeur van de Ontwikkelingscombinatie Burgemeesterswijk
Frank van Velzen is directeur wonen van de Maasdelta groep

Dat bestuurlijke dichtheid het realiseringsvermogen blokkeert, daarover bestaat geen verschil van mening. Uitvoerige analyses, onder andere die van Geelhoed beschrijven dat en worden niet weerlegd. Sterker nog, de vele bestuurders die elkaar in talloze overleggen treffen erkennen volmondig de besluiteloosheid die zijn oorzaak vindt in overlapping, versnippering en ontbreken van doorzettingsmacht. Rijk, gemeenten, steden, regio's, provincies gaan voor twee derde deel over hetzelfde.

door **Boele Staal**

Randstadprovincie is bestuurlijke vernieuwing

Tachtig procent van de bestuurlijke energie gaat daarom zitten in het proces, in plaats van in de inhoud. Met meer gekozen bestuurders los je dat probleem niet op. Maar bovendien is bestuurlijke vernieuwing een tweezijdige medaille. Immers als de bestuurscultuur is vastgelopen is aanpassing van de structuur onvermijdelijk. Elke grote organisatie moet bij groei en toename van complexiteit zich regelmatig afvragen of schaal en taakverdeling nog in de pas lopen. Zie daar de logische oorzaak voor het voorstel Kok tot het vormen van een Randstadprovincie. Maar als dan zo'n voorstel op tafel ligt dan is de weerstand er ook. Niet tegen de analyse, maar tegen de oplossing.

Natuurlijk kan over de precieze structuur en schaal aanpassing verschil van mening zijn. Ook binnen de Holland Acht wordt daar verschillend over gedacht. Maar willen we het probleemoplossend vermogen van politiek en bestuur voor de Randstad verbeteren kunnen we een structuur aanpassing niet langer uit de weg gaan met te zeggen dat we beter moeten samenwerken, of dat we 'langs de inhoud' en 'van onderop' oplossingen

tot stand moeten brengen. Dat is met vele goede bedoelingen al jaren geprobeerd. Een bestuurscultuur kan zo ingesleten en onomvormbaar zijn geworden dat een wijziging in de structuur onvermijdelijk is. Het is de politiek eigen om stelsel- c.q. structuurwijzigingen zolang mogelijk uit te stellen maar eens houdt het op.

'... je vraagt de kalkoen toch ook niet naar het kerstmenu'

Kok en vele anderen hebben laten zien dat het vast is gelopen. D66 kan zich sterk maken voor het voorstel Kok, juist ook door te wijzen op bestuurlijke vernieuwing. D66 heeft te lang bestuurlijke vernieuwingen éénzijdig benaderd. Verhogen van het democratische gehalte van besluitvorming kent als versterkende keerzijde ook de structuur

Overijssel moet een mooie tuin worden

De komende jaren zullen in Overijssel in het teken staan van het ontwikkelen van het door ons reeds lang bepleite provinciaal omgevingsplan. De vraag is dus: "Hoe moet Overijssel er in de toekomst uit gaan zien?"

Zelf ben ik een (mooi weer) tuinier en aangezien Overijssel de tuin van Nederland is kijk ik vanuit die invalshoek graag naar het hele gebeuren.

Het is een mooie lap grond, op sommige plekken zeer vruchtbaar op andere wat schraal. Maar hoe gaan we het inrichten? Gooien we alles op de schop of maken we gebruik van wat we al hebben? Maken we er een Gammatuin van met veel houten tuinhuisjes en pergola's, wordt het een eco-tuin en laten we alles weelderig groeien, wordt het wellicht een klein Versailles, of gaan we toch op de industriële toer met veel opvallende moderne elementen. Keuze te over.

Wat mij betreft wordt Overijssel een mooie tuin naar de ideeën van Mien Ruys: Degelijk, overzichtelijk, met mooie lijnen en waarin oude en nieuwe elementen van duurzame materialen tot hun recht komen en opgaan in de omgeving. Maar ook een tuin waar water een eigen plaats en functie heeft en waar op sommige plekken de natuur haar gang mag gaan en vlekkeloos overgaat in het geordende gedeelte. Kortom waar het goed is om in te werken en van te genieten. Ik zou het dus wel weten, maar tsja, ik woon dan ook in Dedemsvaart, waar de landelijk bekende tuïnarchitecte Mien Ruys ooit begonnen is en waar haar tuinen nog steeds zijn te bewonderen.

Mocht iemand nog inspiratie zoeken, dan is hij/zij van harte welkom.

van de overheidsorganisatie. Versterk eerst dat deel van de vernieuwing, anders zal het andere ook niet helpen!

Hoe zeer ook te beargumenteren, is het toch de vraag of het voorstel Kok een vervolg krijgt. Immers, verdunning van bestuur betekent minder politici en minder bestuurders. Welnu, snijden in eigen vlees is geen sterke kant van politici.

Het eerste signaal is er ook al bij monde van het CDA, Tweede Kamerlid Spies die zich, met voorbij gaan aan analyse en argumenten, haastte om te verklaren dat er voor wijziging wel draagvlak zou moeten zijn. Ja, dank je de koekoek, je vraagt de kalkoen toch ook niet naar het kerstmenu.

Een typische CDA-opstelling, ook bij herindelingen. En dat terwijl men wel in die kringen de mond vol heeft over minder ambtenaren, minder bureaucratie en deregulering. Welnu, de belangrijkste oorzaak voor die zaken is gelegen in teveel politici, te veel bestuurders. De trap moet van bovenaf schoon! Dat heeft naar mijn stellige ervaring en overtuiging ook met kwaliteit te maken. Zonder wie dan ook tekort te doen, maar een overvloed aan politici (kamer, staten en raden) levert met de vele hulpstructuren in het bestuur teveel bestuurders op. Dat levert een gebrek aan slagkracht en gaat ook ten koste van de kwaliteit. En als kleinschaligheid een argument is voor wat betreft de afstand tussen bestuur en bestuurd, dan moet men zich twee zaken realiseren: Dat is dat bestuur op een grotere schaal zich zeer wel dicht bij de burger laat organiseren en dat kleinschaligheid zeer wel inspraakgericht kan zijn in plaats van besluitvormend. Bestuurlijke vernieuwing is meer dan de gekozen burgemeester of het referendum, het gaat ook om op problemen toegesneden op schaal en taakverdeling. Bestuurlijke verdunning dus!

Marjo de Greef

lijsttrekker Provinciale
Staten in Overijssel

Boele Staal is scheidend
Commissaris van de Koningin
in Utrecht namens D66

Foto: Herman Wouters

Bijna de helft van de huidige boeren is ouder dan 55 jaar, en heeft vaak geen opvolger. Zij beheren nu bijna tweederde van het landoppervlak van Nederland. Een deel van die vrijkomende grond wordt onmiddellijk aangekocht door andere boeren. Maar ook komt veel grond in andere handen terecht. En wanneer grond niet meer in agrarisch gebruik is, zal het landschap veranderen. Dit proces gaat niet snel, maar als dit maar lang genoeg doorgaat is er over 50 jaar een ander landschap.

door Leo Pols

Waar de landbouw verdwijnt ontwerpen aan het Nederlandse cultuurlandschap

Beleggers en ontwikkelaars kopen veel grond op. Voorheen vooral in VINEX locaties, maar inmiddels ook op veel andere plekken. Tegelijkertijd betreden ook veel meer particulieren de grondmarkt. Zij kopen boerderijen, soms met behoorlijk wat grond er om heen en richten dit anders in dan de boer voorheen deed.

Tegelijkertijd bemoeit de Rijksoverheid zich minder met de ruimtelijke ordening van het platteland. De harde grenzen die minister Pronk aan de verstedelijking wilde stellen hebben zijn opvolgers losgelaten. In de 'Nationale Landschappen' van de Nota Ruimte lijkt het Rijk een regierol te willen behouden. Maar ook daar valt dat wel mee. Het budget voor de Nationale Landschappen is erg bescheiden en de invulling van het landschapsbeleid laat het rijk over aan regionale en lokale overheden. Waar gaat het naar toe met het beeld van het platteland?

In de publicatie *Waar de landbouw verdwijnt: het Nederlandse cultuurland in beweging* onderzocht het Ruimtelijk Planbureau de gevolgen van de

veranderingen in de landbouw voor het aanzien van het cultuurlandschap.

De landbouw zal het Nederlandse landschap op veel plaatsen minder gaan domineren dan nu het geval is. Verdwijnen zal de landbouw overigens niet. De grond is voedzaam, het klimaat gunstig en de gebundelde kennis groot. Maar met andere grondgebruikers en minder sturing van bovenaf zal de landschapsontwikkeling anders zijn. Voor ieder landschapstype is de bandbreedte van de ontwikkelingen in beeld gebracht.

In het zeekeilandschap blijft de landbouw in alle scenario's als dominante grondgebruiker het landschapsbeeld bepalen. Een cultuurlandschap zonder landbouwkundig gebruik is hier de komende decennia onwaarschijnlijk. De bodem is vruchtbaar en de waterhuishouding is er eenvoudig te manipuleren; nagenoeg alle teelten zijn mogelijk. Meer dan tachtig procent van het areaal is in agrarisch gebruik en het bodemgebruik is divers. In het zeekeigebied zit veel akkerbouw en bijna de helft van alle Nederlandse bollen wordt

daar geteeld. Het landschap zal wel rationeler en grootschaliger worden, maar de karakteristiek van strakke open polders met slingerende dijken blijft in stand. In het zeekele gebied is wel iets anders aan de hand. De klimaatverandering zal op de langere termijn wel sporen in het zeekele landschap trekken. De stijgende zeespiegel en de hogere rivierafvoeren vragen om maatregelen. In het zeekele gebied liggen de diepe droogmakerijen van Nederland, soms tot meer dan zes meter onder zeeniveau. Het waterbeheer wordt in die polders steeds complexer, tegelijkertijd groeit de behoefte aan waterberging. En juist die diepe polders zijn daar geschikt voor. Meer water in dit landschap is dus zeker niet ondenkbaar.

‘De landbouw zal het Nederlandse landschap veel minder gaan domineren dan nu het geval is’

In het rivierengebied zal veel veranderen. De helft van het rivierengebied is in gebruik als grasland. Daarnaast verbouwen tuinders op de vruchtbare oeverwallen en stroomruggen een breed scala aan gewassen: 45% procent van alle boomgaarden in Nederland ligt in het rivierengebied. Vernieuwingen in teelttechnieken leiden tot schaalvergroting in de fruit- en boomteelt. In de meeste scenario's zal ook het areaal bebouwing op de hogere gronden langs de rivieren fors toenemen. Buitendijks verandert er nog meer. De uitvoering van het programma Ruimte voor de Rivier en de ecologische hoofdstructuur zorgen voor grote veranderingen. Het cultuurland in de uiterwaarden wordt omgevormd tot een dynamisch 'wetland', wat op termijn een uiterst aantrekkelijk woonmilieu oplevert.

In de vier scenario's heeft het rivierengebied op de lange termijn een opvallend eenduidige toekomst. Het rivierengebied blijft een dynamisch landschap. Er gaat opnieuw veel veranderen en ditmaal neemt de landschappelijke verscheidenheid juist weer toe. De kommen worden opener, de oeverwallen langs de rivieren dichter, en de uiterwaarden 'natuurlijker'.

Van alle landschappen is het veenweidegebied het meest kwetsbaar; de beperkingen van de ondergrond gaan steeds zwaarder tellen. Het veen kan door ontwatering en oxidatie tot 2050 meer dan een halve meter zakken, waardoor de verzilting toeneemt en het huidige beheersregime onhoudbaar wordt. Het veenlandschap is voor de helft in gebruik voor de melkveehouderij. Het ligt in de lijn der verwachting dat de grondwaterstanden geleidelijk omhoog gaan waardoor de landbouw noodgedwongen extensiveert. Hier komt aanvankelijk natuurontwikkeling voor in de plaats, maar ook zal er spontaan verruiging optreden. De grondprijzen zullen geleidelijk dalen en door de ligging van veel veenweidegebieden bij de stad zullen ook stedelingen in staat zijn om percelen te kopen en zich in het buitengebied te vestigen. Dit leidt tot een schaalverkleining en de terugkeer naar een sterk gemengd grondgebruik met tuinen, paarden, kleinvee en extensieve begrazing van meerdere soorten koeien en 'wilde' Hooglanders. Het gevolg is dat in de lintdorpen het gebruik van boerderijen intensiever en gevarieerder wordt, en dat tegelijkertijd een deel van de bedrijfsbebouwing leeg komt te staan en op afgelegen plekken moerasbossen en rietvelden groeien. Aanvankelijk zal dit proces langzaam verlopen, maar het gaat wel gestaag door. Op de zeer lange termijn is het denkbaar dat de landbouw volledig verdwijnt uit de veengebieden.

Aan de andere kant biedt dit landschapstype juist weer goede mogelijkheden om bijvoorbeeld op een grootschalige manier de wateropgave aan te pakken door vernatting in grote aaneengesloten eenheden te realiseren. Dit is in de veenweidegebieden goedkoper dan in de zeekelepolders. Op de

Foto: Herman Wouters

Ontwikkel de ruimte met behoud van karakter

Kenmerkend voor oude Drentse dorpen is, dat ze versholten liggen in het groen. Op plaatsen waar nieuwe woonwijken en bedrijventerreinen komen, moet bij deze karakteristiek worden aangesloten.

Voordat gebouwd wordt, moet eerst een stevig beplantingsplan zijn gerealiseerd. Bedrijventerreinen moeten beter worden ingepast in het landschap, worden 'vergroend' tot groene en duurzame zichtlocaties. Groen is tenslotte hét visitekaartje van Drenthe.

Door de veranderingen in de landbouw zal aan delen van het landelijke gebied een nieuwe invulling moeten worden gegeven. Er liggen kansen voor natuurontwikkeling, recreatief uitloopgebied en verduurzaming van de landbouw. Waardevolle landschappen mogen niet vollopen met bebouwing. Voor aangetaste landschappen liggen er kansen voor een kwaliteitsimpuls: leegstaande gebouwen/schuren zonder historische of landschappelijke waarde kunnen door passender bebouwing worden vervangen. Zulke ontwikkelingen vereisen goede ontwikkelingsplanologische processen met nadrukkelijke voorwaarden voor de gewenste kwaliteit. De provincie hoort in de ontwikkeling van dit kwaliteitsdenken het voortouw te nemen.

In het landelijke gebied, in dorpen en kleine kernen, grotere woonhuizen en voormalige boerderijen binnen de bestaande bebouwingsgrenzen kunnen worden opgesplitst in meerdere zelfstandige woningen. Daarmee kan het platteland goed bevolkt blijven, ontstaan er betaalbare woonkansen voor de plaatselijke bevolking en wordt de noodzaak tot het bebouwen van de open ruimte verminderd.

Bij bouwen en herbouwen binnen de eigen stads- en dorpsgrenzen (inbreiding) moet de historie van het gebied (de eigen "canon") zoveel mogelijk "afleesbaar" blijven. Niet alleen monumentale, maar ook historische panden vertellen het verhaal van de geschiedenis. Karakteristieke objecten en elementen moeten zoveel mogelijk behouden blijven en worden ingepast.

Peter Sluiter

lijsttrekker Provinciale Staten in Drenthe

langere termijn biedt dit veel kansen voor behoud van de openheid, voor water- en natuurbeheer en voor recreatie en wonen.

‘Een sterke regie van de overheid is vooral nodig in het zand- en veenlandschap’

Het zandlandschap is qua oppervlakte het grootste en qua grondgebruik het meest diverse cultuurlandschap van Nederland. We zien hier veel gemengde agrarische bedrijven die voor een deel zijn omgevormd tot intensieve veehouderij-bedrijven. De ondernemersgeest richt zich ook op andere bedrijvigheid: veel handel, transport en productiebedrijven. Het zandlandschap is de laatste twee decennia al sterk aan het veranderen. De stevige bodem en de lokale bouwcultuur stonden garant voor de geleidelijke bebouwing van grote delen van het zandgebied. In de toekomst zal het niet anders gaan. In de meeste scenario's gaat dit proces door: meer woningen, meer bedrijven en meer recreatieterreinen. In voormalige boerderijen vestigen zich allerlei ondernemingen, vaak gecombineerd met wonen. De vrijkomende kavels worden gekocht door projectontwikkelaars en investeerders die hier belevingsparken, golfterreinen, en recreatiebungalows aanleggen. Toch is dit een robuust landschap dat de potentie heeft om uit te groeien tot een aantrekkelijk parkachtig woon- en werklandschap, mits er voldoende in de landschapsstructuur wordt geïnvesteerd. Anders zal het zandlandschap sterk nivelleren en de bebouwing het landschapsbeeld steeds meer gaan domineren.

In het lösslandschap van Zuid-Limburg verdwijnt de landbouw, of wordt hij ondergeschikt aan andere functies. Van alle cultuurlandschappen

is dit het meest bebouwd (15%.) Nu al is veel van de grond die in agrarisch gebruik is, in bezit van overheden of natuur- en landschapsorganisaties. Aan de rand van deze gebieden ontstaan locaties die bij uitstek geschikt zijn voor luxe, groene woonvormen en die worden aangekocht door projectontwikkelaars. De openheid neemt af, bebossing en bebouwing nemen toe. In alle scenario's wordt deze trend in meer of mindere mate doorgetrokken. De opgave betreft hier vooral de integratie van de nieuwe bebouwing in het parklandschap.

Ongeveer veertig procent van alle bollenteelt in Nederland vindt plaats in het duinlandschap langs de kust. Met uitzondering van een klein deel zal de nog aanwezige landbouw uit het duinlandschap verdwijnen. Het duinlandschap is een landschap met grote lokale verschillen in dynamiek. Kapitaalintensief grondgebruik, zoals groen wonen en werken, verdringt al sinds het begin van de vorige eeuw vrijwel overal de landbouw. Hoewel het landbouwareaal in dit landschap niet zo groot is, zal de functieverandering toch een fors effect hebben op het landschapsbeeld. De karakteristieke verschillen tussen oude en nieuwe duinen, strandwallen en strandvlaktes verdwijnen. Hier ligt een grote opgave. Daar staat tegenover dat de diversiteit in het natuurbeeld wel toeneemt, omdat de speelruimte in het kustbeheer groter wordt (dynamisch kustbeheer) en het belang van het duinlandschap voor waterwinning en militair gebruik teruglopen.

Een sterke regie van de overheid is vooral nodig in het zand- en veenlandschap. Daar zijn de problemen het grootst. Die overheidssturing kan uiteraard op de klassieke manier, met inzet van collectieve middelen. Maar aanvullend zijn ook andere manieren denkbaar. Bijvoorbeeld met fiscale maatregelen door beleggers of industriëlen vrij te stellen van vermogensbelasting wanneer zij investeren in het landschap. Op die manier kan de overheid de geldstroom van stedelijke actoren richting het buitengebied versterken.

Los van de vraag of de budgetten voor de inrichting van het landelijke gebied toereikend zijn (dat is immers een kwestie van prioriteiten stellen), is het vooral de vraag hoe deze middelen effectief kunnen worden ingezet. En juist daar kan het rijk een cruciale rol vervullen. Oplossingen voor de genoemde problemen zijn regio-overstijgend en vragen een lange adem. Wat nodig is, is een visie op de lange termijn, en langdurig en professioneel projectmanagement. Het Rijk heeft een rijke ontwerptraditie met de aanleg van de IJsselmeerpolders en de Deltawerken. En op wat kleinere schaal zijn de Randstadgroenstructuur en de Reconstructie van Midden Delfland voorbeelden van succesvolle herstructureringen die door het rijk zijn geïnitieerd. Die kennis van landschapsontwikkeling is nog steeds aanwezig, maar is versnipperd over verschillende departementen. Een komend kabinet kan bijvoorbeeld met minder ministeries wellicht slagvaardiger optreden. Het motto daarbij is dat niet alle middelen over het gehele land wordt verdeeld, maar dat het rijk daar investeert waar dit het hardst nodig is: in het veenweidelandschap en de zandgebieden.

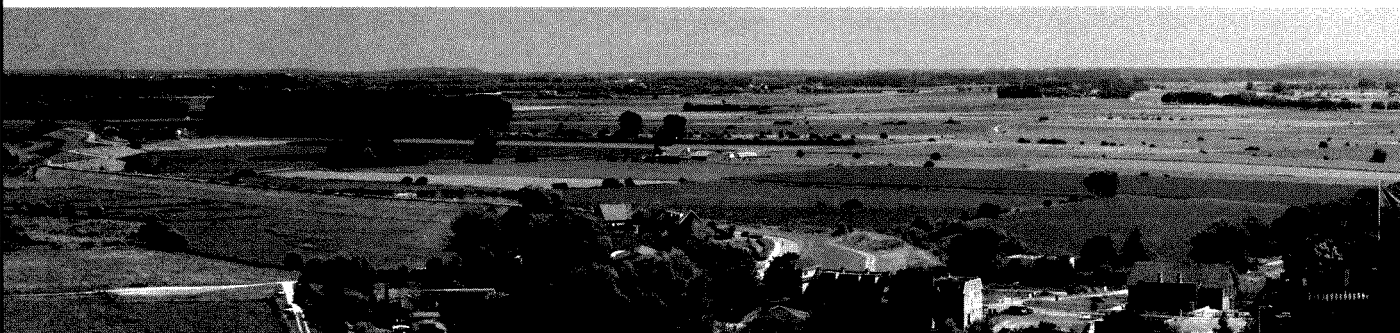
‘Van alle landschappen is het veenweidegebied het meest kwetsbaar’

Leo Pols is senior designer bij het Ruimtelijk planbureau

Investeren in cultuurlandschap is meer dan lonend en bezit grote terugverdienkracht. De beste garantie voor streek eigenheid bestaat uit lokale commissies in eigen streek die zelf ontwerpen maken en zelf verantwoordelijk zijn voor de besteding. Een vermogensfonds, dat uit rente een marktconforme duurzame vergoeding uitkeert aan grondeigenaren die het landschap beheren moet worden opgezet.

door Egbert Jaap Mooiweer

‘Durf te investeren in het Nederlands Cultuurlandschap.’

‘De bovenste foto toont de Ooijpolder bij Nijmegen zoals het er nu uitziet. De onderste foto (een computeranimatie) geeft weer hoe het landschap eruit zou zien als het ‘Deltaplan voor het Landschap’ van Vereniging Nederlands Cultuurlandschap uitgevoerd zou worden. Het landschap vol restjes is aaneengesmeed tot een landschappelijk labyrint.’

Nederland is meer dan de Randstad en de grote steden daarbuiten. Toch ontbeert ons land een goed beleid voor ommelanden, weilanden en prachtige cultuur-historische gebieden. Waar men in het buitenland met trots en eigenwaarde spreekt over hun 'countryside', 'la campagne' of 'landschaft', hebben de beleidsambtenaren in Nederland het eufemistisch over 'het witte gebied'. Grofweg 65% van Nederland mist ruimtelijk stimulerend en sturend beleid doordat het ligt ingeklemd tussen steden en dorpen enerzijds en natuurgebieden anderzijds. Zelfs nationale landschappen lopen versneld leeg. Door dit gebrek aan aandacht voltrekt zich juist in deze gebieden momenteel een sociaal-ecologische ramp die zijn weerga niet kent.

Ik wijs op het feit dat dagelijks maar liefst tien boeren hun overal aan de kapstok hangen, terwijl duizenden boeren moeite hebben om het hoofd boven water te houden en steeds minder kinderen hun ouders opvolgen. Daarbij constateert het Milieu en Natuur Plan Bureau jaarlijks dat veel planten- en diersoorten in aantallen achteruit gaan die in Nederland traditioneel aan de agrarische bedrijfsvoering gekoppeld waren. Daarnaast verliezen wij ontegenzeggelijk veel erfgoed-waarde, zowel binnen als buiten de aangekochte natuurgebieden. Landschapselementen als verbindende netwerken worden teruggedrongen in reservaten. Omdat hier sprake is van een sluipend proces dat reeds decennia geleden is ingezet, heeft binnen de politiek een gevaarlijke gelatenheid zijn intrede gedaan.

Terwijl deze sociaal-ecologische ramp zich al decennia lang voortzet op het platteland volstaat de overheid met een golf aan nota's en opeenvolgende stukken beleid die aan het papier blijven hangen. Zo zijn de laatst gespaard gebleven agrarische cultuurlandschappen bij iedere Nota op de ruimtelijke ordening onder een andere benaming terug te vinden; 'grote landschappelijke eenheid', 'waardevol cultuurlandschap', 'belvédère gebied' en recentelijk 'nationaal landschap'. Ze liggen in het Zuid Limburgse Mergelland, in de Achterhoek en in Twente. Maar ook de Noordelijke Friese Wouden en de zeekleigebieden in het noorden, het Groene Hart en de Drentse beekdalen. Ironisch

‘investeren in het landschap is meer dan lonend en bezit grote terugverdienkracht’

genoeg verdwijnen de boeren uit deze gebieden het snelst. Daarmee verdwijnt de ziel uit die landschappen en wordt straks het beheer een hele klus, uitgevoerd door aannemers die boerenbestaan naspelen.

Ondertussen zitten plattelanders niet stil en ontwikkelen allerhande initiatieven om hun lokale trots - het landschap - door verbreding en eigen streekproducten hardnekkig overeind te houden. Tal van lokale en nationale initiatieven blijven in goede voornemens steken en zetten nauwelijks zoden aan de dijk. Zij verdienen geen overheid die hen de les leest en regels voorhoudt terwijl zij onze landsgrenzen laat overspoelen met producten uit het buitenland die niet voldoen aan regels die wij onze eigen boeren wel stellen én geen paal en perk stelt aan het bij voortduring annexeren en aan de samenleving onttrekken wat eeuwigheids-waarde vertegenwoordigd.

D66 Fryslân kiest voor kwaliteit!

De kernkwaliteiten van de provincie Fryslân zijn rust, ruimte en een fraai landschap. Deze bijzondere kwaliteiten willen wij behouden. Geen verrommeling van de omgeving! Om dat te voorkomen moeten grote bedrijven zich vestigen in de A7-zone en de Westergozone. Wij zullen ons vooral maximaal inzetten voor goede inpassingen van moderne ontwikkelingen in het landschap. Friesland is mooi: houden zo.

D66 wil de asfaltmachine afremmen. De meeste knelpunten in het Friese wegennet zijn ondertussen opgelost. Vervoer over water is een duurzame oplossing, maar ook een snel en goed opererend internet-grid in Fryslân. Je kunt files en luchtvervuiling tegengaan door het werken op afstand te bevorderen.

D66 is voor een optimaal functionerend en betaalbaar openbaar vervoer. In 2005 heeft de statenfractie tegen de bezuiniging op openbaar vervoer gestemd. Wat wij destijds vreesden, is bewaarheid geworden met de nieuwe OV-dienstregeling eind 2006: een uitgekledede dienstregeling en slechte aansluitingen. Gedupeerden: studenten, werknemers en ouderen. Daarenboven heeft men gemeenschapsgeld verkwest; op kosten van de provincie zijn nieuwe bushaltes enabri's aangelegd op lijnen die niet worden gebruikt. D66 wil deze klok terugdraaien!

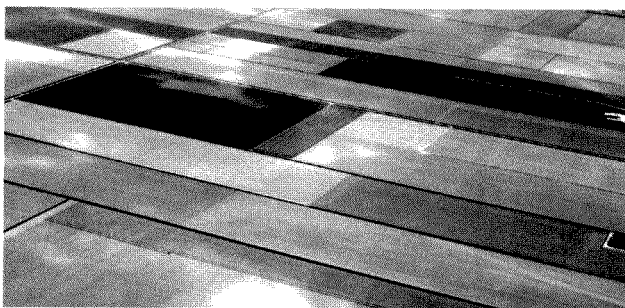
Verder zijn wij tegen zoutwinning in Noordwest-Fryslân vanwege de ongekend snelle bodemdaling: laat het zout maar zitten! In Echten verzakken de funderingen van woningen en wegen als gevolg van een te lage waterstand. Wij willen een correcte oplossing voor de gedupeerde bewoners en een onafhankelijke schade-onderzoekscommissie.

Tot slot zijn de Friese Democraten voor een snelle verbinding van de Randstad met het noorden, via het Zuiderzeelijn-tracé.

Johan Sieswerda
lijsttrekker Provinciale
Staten in Fryslân

Goudkustwijken staan geparkeerd in bossen, waardevolle cultuurlandschappen, landgoederen, duinen, etc. Zolang er gemarchandeerd kan worden met bestaande waarden die tot dan toe ieders waarde waren maar nu ontvreemd zijn aan de samenleving als geheel, gebeurt wat altijd gebeurt: men kiest de kortste weg naar het geld zonder investeringen in het groen te hoeven plegen. 'Rood door Groen' lijkt makkelijker dan 'Groen door Rood'. Dat gaat overigens ook op voor bungalowparken -allemaal in bossen- of de aanwending van voormalige legerterreinen. En wat te denken van golfbanen die vrijwel uitsluitend worden aangelegd ten koste van bestaande bos- en natuurgebieden en landgoederen. Zo zijn ze meteen mooi. De provincie Limburg legt de in het verleden aangewezen contouren uit als een 'bewuste' creatie van schaarste, wat niet betekent dat er buiten de contouren gebouwd mag worden, maar als er gebouwd wordt hier wel het een en ander tegenover moet staan: de zogenaamde Verhandelbare Ontwikkelingsrechten. De eerste deal van dit concept levert 200 ha nieuwe natuur op. Indrukwekkender zou het zijn wanneer een bruidsschat wordt gegeven voor de aanleg van 400 km nieuwe graften van elk een halve hectare in het Zuid-Limburgse Heuvelland om deze weer iets van haar oude allure terug te geven en boeren

'De foto hierboven toont een tegenwoordig verkaveld landschap; grootschalig, kaal, vrijwel geen leven, geen geschiedenis. Het is een uitdaging dergelijke landschappen weer aantrekkelijk te maken. Het Deltaplan voor het landschap zorgt voor een opknapbeurt voor het gehele agrarische landschap, wat nog tweederde deel van Nederland beslaat. Met computeranimatie is dit in de foto rechts weergegeven.'

rijklijk te belonen voor het aanleggen en in stand houden.

We laten het gebeuren en kijken vanaf de zijlijn toe. Het is alsof we met vloed een lijn op het strand trekken en tegen de zee zeggen 'tot hier en niet verder!' Bij de processen in het landelijke gebied is op dit moment geen echte scheidsrechter, is de gemeente de enige partij die in het kader van planvorming de burger bindt, zijn kaders vaak onduidelijk, onbekend of afwezig, zijn spelregels niet bekend of van toekomstige implementatie van de nieuwe Wet op de Ruimtelijke Ordening afhankelijk en tot slot compliceert het duale stelsel de inzet van gemeenten.

Dit alles heeft tot gevolg dat er geen eenduidig gemandateerd opdrachtgeverschap is en dat de benodigde financiering niet direct toegankelijk is. Een must voor een stevige impuls in landschap. In het landelijke gebied zien we een fundamentele omslag van hindermacht naar ontwikkelkracht, van toelatingsplanologie naar ontwikkelingsplanologie en van plannen naar uitvoeren. Daarmee zien we ook een omslag in denken van instituties. Er is een nieuwe orde ontstaan, maar we hebben nog steeds de neiging te handelen vanuit onze reflexen. We zien van alles gebeuren maar weten

niet hoe ermee om te gaan. We moeten afscheid nemen van de spelbepalende overheid, niemand is de baas. Klassieke sturing lijkt te verdwijnen, het draait om tijdelijke coalities en burgers bepalen steeds meer hoe het gebied eruit gaat zien. Ofwel van interactie naar uitvoering, van top-down naar bottom-up met tijdelijke evenwichten en kaders, van bepalen naar ondernemen/risico's nemen, van

'Het is hoog tijd om écht een krachtige impuls te geven aan de kwaliteit van ons landschap'

vasten taken naar competenties en het gaat meer om belangen en (tijdelijke) bijdragen die mensen leveren. Er treed ook steeds meer een verschuiving op van het Rijk dat in belangrijke mate de spelregels bepaalt, naar situaties waarin sprake is van onderhandeling van overheden met private partijen over spelregels en de inzet van machtsmiddelen. De provincie speelt hierin een cruciale rol als toetsers, handhaver, regisseur en soms zelfs

ontwikkelaar. Interessant is de al dan niet betrokkenheid van overheden en het feit dat omgevingskwaliteit steeds vaker een constante variabele wordt in het landelijke gebied. Kennelijk is een bepaald idee over de kwaliteit onderhandelbaar.

Welke kwaliteit is een grote zorg. Een groot deel van onze landschappelijke kwaliteiten kwam voort uit het repeterende karakter van landschapselementen. Men deed overal iets anders en in de tijd hetzelfde. Dit gold echter ook voor boerderijen, weidehekken, dialecten, etc. Het is hoog tijd om écht een krachtige impuls te geven aan de kwaliteit van ons landschap. Met het oog op de Staten verkiezingen is het belangrijk dat aandacht wordt gevraagd voor de kwaliteit van ons buitengebied. Ik wijs erop dat het maatschappelijk draagvlak voor een krachtige impuls aan de kwaliteit van ons landschap nog nooit zo groot is geweest als op dit moment. Maar het is dan ook vijf voor twaalf. Allerhande bureaus buitelen over elkaar heen en hebben berekeningen gemaakt.

Uit al deze berekeningen komt glashelder naar voren dat investeren in het landschap meer dan lonend is en grote terugverdienkracht bezit. Ook het door de Vereniging Nederlands Cultuurlandschap ontwikkelde 'Deltaplan voor het landschap', dat door 34 maatschappelijke organisaties wordt gesteund – uit kringen van consultancy, land-

bouw, projectontwikkeling en natuur en milieu. Met name dit laatste plan laat bij de eerste berekeningen een ruime mate van winstgevendheid zien vanuit sociaal-maatschappelijk-economisch perspectief. Het plan vraagt om een financiering uit een vermogensfonds, dat uit rente een marktconforme duurzame vergoeding uitkeert aan grondeigenaren die het landschap beheren. Lokale commissies maken in eigen streek de ontwerpen en zijn zelf verantwoordelijk voor de besteding. De beste garantie voor streekeigenheid zit in ontwikkeling van landschap en daadwerkelijke uitvoering

Provincies zijn goed bedeeld. Sommige hebben recentelijk reusachtige inkomsten verkregen met de verkoop van nutsbedrijven of kunnen aanspraak maken op FES-gelden. Een denklijn die zeker onderzocht zou moeten worden is de mogelijkheid om een groot bedrag – 1 miljard euro – gedurende 30 jaar met rente uit te lenen aan pensioenfondsen om eenmalig een landschapsfonds bij elkaar te beleggen. Een mooier cadeau kan men niet schenken aan de kiezer, zowel voor huidige als toekomstige generaties!

Egbert Jaap Mooiweer werkt bij de Vereniging Nederlands Cultuurlandschap

‘65% van Nederland mist ruimtelijk stimulerend en sturend beleid’

Wie één activiteit onderneemt, denk aan het verbouwen van een woning of het vestigen van een bedrijf, heeft daar nu meerdere vergunningen voor nodig. In deze tijden van deregulering, administratieve vereenvoudiging en klantgericht denken ligt het toch voor de hand om zulke afzonderlijke vergunningen samen te voegen? Wat is daarvoor nodig?

door **Wouter-Jan Oosten**

De achterkant van de omgevingsvergunning

De vergunningen voor aanleggen, bouwen, gebruiken, slopen en milieu zijn afzonderlijk aan te vragen, er zijn leges voor te betalen, er worden afzonderlijke besluiten over genomen en ze kennen hun eigen procedures met termijnen van behandeling, bezwaar en beroep. De wetgever is zich daarvan bewust en heeft al coördinatieregelingen gecreëerd, zoals voor de relaties tussen bouwen en monumenten, en tussen milieubeheer en oppervlaktewateren. Ook bijvoorbeeld de harmonisatie van termijnen in de Algemene wet bestuursrecht en de koppeling van procedures voor milieueffectrapportage en trajectbesluit getuigen van het principe dat het burgers en organisaties met losse wetten niet te moeilijk mag worden gemaakt. De integratie van vergunningen in één omgevingsvergunning kan voor burgers en organisaties veel gemak betekenen.

In 2003 sprak het kabinet van een VROM-vergunning en dat zou ofwel een verdergaande coördinatieregeling zijn, ofwel een integratie van verschillende besluiten. De Wet algemene bepalingen

omgevingsrecht (Wabo; TK 2006-2007, nr. 30844) die sindsdien inmiddels is ingediend, gaat uit van integratie in één omgevingsvergunning. De beoogde invoeringsdatum is 1 januari 2008, maar door de Tweede-Kamerverkiezing en de kabinetsformatie zou dat later kunnen worden. Ongeacht de snelheid van het wetgevingstraject is het een heel sterke gedachte die aan de basis staat van de omgevingsvergunning. In plaats van ongeveer vijftientig bestaande vergunningen, onthefingen en meldingen komt er één omgevingsvergunning. Bij de invoering is te regelen welke besluiten precies samengaan, welke legestarieven, procedures en termijnen er zullen gelden, en wie in welke gevallen een besluit neemt.

Voor meer complexe activiteiten zijn vergunningen van verschillende bestuursorganen nodig. Denk bij een fabriek die een koelinstallatie plaatst aan gedeputeerde staten voor grondwater en milieuhinder, en burgemeester en wethouders voor bouwen en gebruiken. Gaat de provincie dan een vergunning afgeven waar behalve water en milieu

Ontwikkel ècht: niet dogmatisch met ruimte omgaan!

In de provincie Groningen hebben we een aantal mooie projecten zoals de ontwikkeling van een blauwe stad en meerstad (bij Groningen en Winschoten). Hier wordt woningbouw gecombineerd met natuurontwikkeling en de aanleg van grote nieuwe meren.

De politieke valkuil op het RO-gebied is echter vooral de conservatieve houding. Velen willen over twintig jaar nog dezelfde omgeving hebben als nu, of zelfs terug naar hoe het was. In veel programma's van politieke partijen wordt ten aanzien van ruimtelijke ordening vaker gesproken over behouden dan over ontwikkelen; dat zegt genoeg.

Wij in Groningen behouden aan de ene kant van de provincie alle mooie open gebieden, en aan de andere kant vooral de houtsingel-structuren en elders weer wat anders. De vraag rijst waarom je singels niet zou mogen kappen als daardoor mooie open gebieden ontstaan of houtsingels aanplanten in open gebieden. Ik ben een keer op excursie geweest in Holland en daar een "open" gebied gezien met allemaal obstakels (o.m. kassen) in het zicht. Direct bomen omheen planten dacht ik.

In die open gebieden zetten wij de dorpen op slot (zero uitbreiding/verandering). Maar ontwikkelingen houd je niet tegen; de maatschappij kan nu eenmaal niet stilstaan. Gevolg is dat de brutalen en de invloedrijken ongestructureerd het landschap veranderen (verrommellen). Het antwoord op verrommeling is niet meer conservatisme en meer op slot zetten van de omgeving. Het antwoord is juist meer visie op ontwikkeling en minder dogmatisch met ruimte omgaan. Een visie waarin zaken als sociale samenhang, ecologie, milieu, economische ontwikkeling wel zijn verankerd.

Piet de Vey Mestdagh

lijsttrekker Provinciale
Staten in Groningen

ook bouw en gebruik in geregeld zijn, of gaat de gemeente een vergunning afgeven waar behalve bouw en gebruik ook water en milieu in geregeld zijn? Het behoeft geen toelichting dat sleutelen aan bestuurlijke competenties heel moeizaam verloopt. Misschien was het praktischer om de omgevingsvergunning te beschouwen als een bundel van vergunningen, zoals ook een Europees octrooi een bundel van nationale octrooien is. Zelfs indien

'De integratie van vergunningen in één omgevingsvergunning kan voor burgers en organisaties veel gemak betekenen'

de verschillende bestuursorganen voor 'hun eigen deel' van de vergunning verantwoordelijk zouden blijven, vereist de omgevingsvergunning dat op één plaats informatie beschikbaar is en dat daar de aanvraag kan worden ingediend. Met de ingediende Wabo heeft de regering gekozen voor een geïntegreerd besluit en één bevoegd gezag. Dat betekent dat overheden in sommige gevallen elkaars werk overnemen. En hoe toetst bijvoorbeeld de met betrekking tot een aanvraag bevoegde minister aan het plaatselijke bestemmingsplan? Er zijn hoe dan ook veel consequenties voor wat er achter het loket gebeurt.

Loket nieuwe stijl: Overheid 24 / 7

Wat mogen we ons bij een eigentijds loket voorstellen? Om te beginnen willen Nederlandse overheden hun cliënten een keuze bieden uit kanalen voor het contact met de overheid. De fysieke balie, het internet, de telefoon, de post en de email zijn de voornaamste kanalen. Recepties, wel of niet gespecialiseerde balies, spreekkamers, postkamers, telefooncentrales en webredacties maken het contact via de verschillende kanalen mogelijk. Er zijn flinke inspanningen nodig om

de uitwisseling tussen frontoffice (waar de cliënt verschijnt) en backoffice (waar kennis aanwezig is en beslissingen worden genomen) soepel te laten verlopen. Daarvoor bestaan systemen voor digitale ondersteuning. Wanneer een cliënt zich meldt gaat een loketmedewerker na wie de zaak van de cliënt behandelt, waar de betreffende collega zich bevindt en wanneer die beschikbaar is, en de loketmedewerker stuurt documenten (bijvoorbeeld een aanvraag met bijlagen) door naar de collega. Informatie over hoe dit soort zaken wordt behandeld is opgenomen in een digitale producten- en dienstencatalogus, zodat aan het loket al veel vragen beantwoord kunnen worden. Aan de catalogus kunnen (web)formulieren voor aanvragen en meldingen worden toegevoegd. Burgers en organisaties beschikken via internet zelf over de producten- en dienstencatalogus. En wanneer ze telefoneren krijgen cliënten op basis van dezelfde catalogus een antwoord of doorverwijzing van een loketmedewerker. Naarmate een overheidsorganisatie meer informatie opneemt in de catalogus, meer webformulieren ter beschikking stelt en haar loketmedewerkers breder opleidt, kunnen cliënten sneller geholpen worden. Dan kan het immers direct via internet of zonder doorverwijzing aan het loket. In dat geval beschikt de overheid over een stevige midoffice.

Een frontoffice dat in een stevige midoffice is gekoppeld aan databanken die tot de backoffice behoren biedt voordelen van snelheid, gemak en kosten. Het invullen van webformulieren, door een cliënt zelf via internet of door een loketmedewerker met de cliënt aan de balie of de telefoon, maakt het mogelijk om een administratief traject op maat te doorlopen: afhankelijk van al opgegeven gegevens vallen vragen af of worden ze toegevoegd, waarmee duidelijk wordt welke situatie van toepassing is. Zo kan bijvoorbeeld duidelijk worden of iemand voor subsidie in aanmerking komt. Met de identificatie van de cliënt (DigiD, burgerservicenummer) kan een systeem vaste gegevens oproepen: de cliënt of de loketmedewerker ziet ten minste de nawegegevens in het formulier verschijnen. Door een relatie met een documentmanagementsysteem of workflowmanagementsysteem is in het frontoffice te zien hoe ver bijvoorbeeld de behandeling van een formele klacht gevorderd is.

Ketenorganisatie

Het is een uitdaging om cliënten te bedienen in een keten van aanbieders. Als burger ben je met je oude koelkast niet veel geholpen als een gemeentelijke loketmedewerker je slechts het telefoonnummer geeft van het bedrijf waar het ophalen van afval aan is uitbested. Wat als één product of dienst ervaren wordt, is ook als zodanig te presenteren en organiseren. Die uitdaging brengt met zich mee dat een overheidsloket de toegang wordt tot de backoffices van verschillende organisaties in een keten (de gemeente, het afvalbedrijf, de VVV enz.). Inmiddels gaan Nederlandse overheden er van uit dat gemeenten dé contactcentra van het openbaar bestuur worden. Toegang tot en zeggenschap over informatie is dan te regelen over organisatiegrenzen heen. Voor een omgevingsvergunning kan het nodig zijn om geografische gegevens als basis te nemen voor systemen voor digitale ondersteuning. Dan ziet bijvoorbeeld een rijksambtenaar, die voor de minister een grote aanvraag behan-

‘Wat als één product of dienst ervaren wordt, is ook als zodanig te presenteren en organiseren’

delt, eenvoudig welke bepalingen van provincie, waterschap en gemeente ook in het integrale besluit betrokken moeten worden en met welke decentrale collega's er overlegd kan worden.

Drie afbreukrisico's

De invoering van de omgevingsvergunning, en andere loketten of resultaten waarvoor geïntegreerd werken en systemen voor digitale ondersteuning nodig zijn, vergt veel meer dan wetgeving. Daarom is het optreden van regering en parlement per definitie onvoldoende om de gewenste resultaten te behalen.

1

Het echt centraal stellen van cliënten, het openbreken van de eilandjescultuur in backoffices, het vertrouwen geven aan loketmedewerkers en het succesvol maken van samenwerking binnen en tussen organisaties is gedoemd te mislukken zonder toereikend verandermanagement. Daarbij dienen politiek en ambtelijk leiderschap in elkaars verlengde te liggen. De 'Haagse kaasstolp' en dit onvolprezen tijdschrift kunnen hier weinig aan bijdragen. Er zijn 500 deltaplannetjes nodig, bij alle overheden van de verschillende bestuurslagen. Wat we hooguit kunnen bijdragen is een waarschuwing tegen het ongeduld van centrale regelaars en de populistische afkeer van bureaucratie. Er moet immers worden geïnvesteerd in lokale beleidsuitvoering.

2

Behalve ontoereikend verandermanagement zijn vaardigheden van burgers een afbreukrisico. De omgevingsvergunning kan het leven van mensen eenvoudiger maken, maar als daarmee de digitale overheid voorop komt te staan wordt er tegelijkertijd een forse barrière opgeworpen. Daarom is de vrije keuze van een kanaal voor contact met de overheid zo'n belangrijk uitgangspunt. Het sociale van ons liberalisme geeft reden om de vaardigheden van burgers te stimuleren, vergelijkbaar met een alfabetiseringscampagne.

3

Hoewel meebewegen met onbeheerste verlangens tot controle onwenselijk is, kan bij geïntegreerd, digitaal werken van het openbaar bestuur meer aandacht worden gegeven aan transparantie en verantwoording. De jaarlijkse verantwoording van financiën en beleidsrealisatie, sociale jaarverslagen en verantwoording van duurzame ontwikkeling kunnen we aanvullen met verantwoording van informatiehuishouding, ketenwerking en netwerkontwikkeling. Laat overheden en verwante organisaties maar aangeven hoe hun (gezamenlijke) loket functioneert en hoe zij privacy van cliënten respecteren. De verplichte burgerjaarverslagen van burgemeesters en commissarissen der koningin zijn hiervoor een geschikt startpunt.

Voormalig Idee-redacteur

W. Oosten is bestuurskundige
en griffier van een gemeenteraad

Europese beslissingen zijn steeds vaker direct van invloed op ruimtelijke ontwikkelingen in Nederland. Voorbeelden hiervan zijn de verschillende EU-richtlijnen zoals over luchtkwaliteit, vogels en water. Deze sectorale richtlijnen uit Brussel hebben een grote impact op onze ruimtelijke (on)mogelijkheden en men moet dus in de praktijk om kunnen gaan met deze richtlijnen.

Ruimte in Brussel

Nirov Studiereis 4 en 5 juni 2007

'Big-Brother' Brussel kijkt ook over onze schouder mee hoe Nederlandse overheidsinstellingen zich opstellen richting private organisaties en particulieren. We dienen te handelen volgens de Europese regels voor aanbesteding en staatssteun om niet tegen ongewenste verrassingen aan te lopen. Tegelijkertijd biedt Europa ook volop kansen. Zo kunnen Europese subsidies bijvoorbeeld fungeren als de motor achter allerlei ruimtelijke ontwikkelingen in ons land en leiden samenwerkingsverbanden tussen lidstaten vaak tot meer effectiviteit en kwaliteit dan de som der delen. Maar wie of wat is Brussel eigenlijk? Brussel is zeker geen besloten club van Europese bestuurders, ambtenaren en lobbyisten. We zijn het in belangrijke mate zelf. De Europese regels, richtlijnen en subsidiestromen worden mede door Nederland bepaald. Dit alles vormde de aanleiding voor het Nirov om in 2005 het Nirov Europa Netwerk op te richten.

Doel

Het doel van het Europa Netwerk is om de Nederlandse ruimtelijke ontwikkeling meer in contact te brengen met het Europese schaalniveau. Nirov Europa Netwerk als het platform waar professionals informatie kunnen halen en brengen, of in discussie gaan over actuele Europese ontwikkelingen met een ruimtelijke dimensie. Dat gaat verder dan alleen waar Nederland helaas nog last van heeft (bijvoorbeeld EU-richtlijnen) of te weinig gemak van heeft (EU-budgetten). We kijken ook

waar het netwerk pro-actief kan zorgen voor een Nederlandse bijdrage aan een beter Europa.

Kerngroep

Het netwerk kent een kerngroep die functioneert als denktank, adviesorgaan en motor bij het ontwikkelen van activiteiten op het raakvlak van ruimtelijke ontwikkeling en Europa. De kerngroep bestaat uit leden met expertise vanuit de wereld van onderzoek, politiek, publieke, private en particuliere partijen.

Studiereis

Op 4 en 5 juni 2007 organiseert het Nirov Europa Netwerk een tweedaagse studiereis naar Brussel. Zo komt u in contact met personen en instellingen die wel degelijk invloed hebben op de gang van zaken in het soms zo onbereikbaar ogende Europa. Ook ondervindt u tijdens deze studiereis hoe verschillende Europese instellingen werken, ontmoet u lobbyisten en Europarlementariërs en krijgt u een beeld van wat er inhoudelijk speelt bij het Europees Parlement en in de voor u relevante Europese instellingen. Op deze manier kunt u vanuit uw eigen praktijk op een actieve manier omgaan met de kansen die Europa u biedt. Uw inhoudelijk deskundige en reisleader bij deze studiereis is Doeke Eisma (voormalig Europarlementariër voor D66).
Meer informatie: Onno van Eijk: 070 - 302 8489, eijk@nirov.nl

Wilt u meedenken over een sociaal-liberale visie op ruimtelijke ordening en mobiliteit? Of over onderwerpen als bijvoorbeeld gratis openbaar vervoer, digitale planontwikkeling, veiligheid op het spoor? Of evalueert u liever de zweeftrein naar Groningen, de mainport ontwikkeling en het opgeven van het groene hart? Het kan allemaal in het platform Ruimte en Mobiliteit.

D66 Platform Ruimte en Mobiliteit

In het voorjaar van 2006 is het platform Ruimte en Mobiliteit opgericht. Het staat in een lange traditie van verschillende (werk-)groepen die zich binnen D66 hebben bezig gehouden met de werkvelden Ruimtelijke Ordening en Verkeer. Het platform telt momenteel ongeveer 35 leden, en we staan open voor iedereen die het leuk lijkt om ook zijn steentje bij te dragen. We willen een bijdrage leveren aan meningvorming over dit onderwerp binnen D66 en zodoende binnen de partij zorgen voor voortschrijdend inzicht in het denken over de fysieke inrichting van Nederland.

Als platform willen we een kennisinstituut zijn, waarin de leden kennis, kunde en informatie kunnen uitwisselen en we willen gevraagd en ongevraagd advies geven aan de D66 fracties in Tweede Kamer, Europees Parlement, Provinciale Staten en (Deel-)gemeenteraden, maar bijvoorbeeld ook aan de programmacommissie. Om deze doelen te bereiken komen we regelmatig samen. We willen ook met regelmaat voor een groter publiek activiteiten organiseren en naar buiten treden door publicaties te verzorgen, eventueel in samenwerking met het wetenschappelijk bureau en andere platforms binnen en buiten D66. De bijdrage in deze Idee is een stap in deze richting. Dus als je belangstelling hebt, aarzel niet en neem contact op met ons via Henk-Peter Koster (coördinator platform) via h.p.koster@xs4all.nl Of neem een kijkje op: <http://www.D66ruimte.nl>.

idee

tijdschrift van het Kenniscentrum D66

jaargang 28
nummer 1
maart 2007

idee verschijnt 6 x per jaar
ISSN nr. 0927-2518

redactie

Constantijn Dolmans, Arthur Olof (voorzitter),
Frits Prillewitz, Pauline Schrooyen,
Hans Terlouw, Emily van de Vijver,
Martin van 't Zet, Rinke Zonneveld

eindredactie

Frank van Mil

aan dit nummer werkten mee

Roel ter Brugge, Kees Bulthuis, Gert van Dijk,
Rob van Eijkelenburg, Joke Geldhof,
Marjo de Greef, Aart Karssen, Henk-Peter Koster,
Martijn Leisink, Maruška Lestrade-Brouwer,
Egbert Jaap Mooiweer, Marijke Mous,
Jeroen Niemans, Wouter-Jan Oosten, Boele Staal,
Klaartje Peters, Leo Pols, Johan Sieswerda,
Peter Sluiter, Wout Smits, Tom Stroobach,
Frank van Velzen, Piet de Vey Mestdagh,
Bart Vink, Jan Vis, Ralph de Vries,
Geertjan Wenneker, Paul Wessels, Rianne Zandee

fotografie

Herman Wouters, Wout Smits,
Henja van Nieukerken, vereniging Nederlands
cultuurlandschap, Maasdelta

illustraties

Marco van Lierop

concept

Toon Lauwen, Wilmar Grossouw

ontwerp

Wilmar Grossouw

vormgeving

Type 3

druk

Drukkerij Uleman-De Residentie, Zoetermeer

uitgave en administratie

Kenniscentrum D66
Laan van Meerdervoort 50
Postbus 660, 2501 CR Den Haag
T. 070 356 60 66
E. kenniscentrum@d66.nl

Lezersbijdragen zijn welkom. Inlichtingen over
voorwaarden en redactiebeleid kunt u opvragen
bij de redactie: idee@d66.nl

Een abonnement geldt voor een kalenderjaar en
kan niet tussentijds worden opgezegd. Opzeggen
kan uitsluitend schriftelijk tot 1 december van de
lopende jaargang. Indien de opzegging voor die
datum niet bekend is, wordt het abonnement
automatisch voor een jaar verlengd.

Een jaarabonnement kost € 35,
studenten € 20, losse nummers € 7

Mijn Idee

Nu ik dit schrijf is het eind januari en zijn de formatiebesprekingen – achter gesloten deuren! – in volle gang. Ik weet dus nog van niks. Als u dit leest weet u er al veel meer over. Een mooie gelegenheid om te zien hoe goed ik in de toekomst kan kijken. Een voor-spelling: ik denk dat het homohuwelijk zal blijven bestaan. Abortus en euthanasie ook. De wetten worden alleen strenger gehandhaafd, en 'aangescherpt'. Mensen blijven een vrije keuze houden, maar er moeten 'aantrekkelijke alternatieven' worden aangeboden. Wie kan daar nou tegen zijn?

Maar er verandert wel degelijk iets. Abortus bijvoorbeeld, blijft inderdaad wel mogelijk, maar het wordt de ongewenste uitkomst van een besluitvormingsproces, in plaats van de vrije weloverwogen keuze van een ongewenst zwangere vrouw. Het gesprek tussen arts en zwangere vrouw zal niet langer gericht zijn op het komen tot een weloverwogen besluit van de vrouw. Het doel wordt de abortus te voorkomen. Abortus wordt daarmee een praktijk die alleen beschikbaar is voor vrouwen die zich langs de (zielsgelukkige!) ouders van gehandicapte kinderen en de folders van de Vereniging voor het Ongeboren Kind hebben weten te worstelen. Doordat niet langer de autonomie van de vrouw, maar de preventie centraal komt te staan, zullen er onvermijdelijk 'fouten' gemaakt worden. Tienermoeders die

achteraf toch liever een abortus zouden hebben gehad, kinderen die zich realiseren dat ze ongewenst zijn. Maar dat zal de anti-abortusactivisten een zorg zijn. Voor hen is het leven heilig - totdat het geboren is.

Voor euthanasie gaat hetzelfde gelden. De inzet wordt de preventie ervan, niet het weloverwogen besluit. Het 'aanscherpen' van de wet, zoals dat in het regeerakkoord zal staan, betekent niets anders dan meer bureaucratie voor artsen en een grotere kans op vervolging. Er zal de arts er daarom veel aan gelegen zijn de euthanasie te vermijden, of deze te verhullen onder de term 'palliatieve sedatie'. Daarmee gaat de euthanasiepraktijk weer ondergronds, verdwijnt de meldingsbereidheid en de internationaal geroemde openheid van het huidige systeem.

Het zal, net als nu, mogelijk blijven een abortus te krijgen als het ongeboren kind een erfelijke aandoening heeft. Het wordt wel moeilijker om een gezond kind te krijgen. Staatssecretaris Ross heeft onlangs al vrijwel geruisloos de mogelijkheden van pre-implantatie genetische diagnostiek beperkt. Deze techniek maakt het mogelijk om al voor de zwangerschap uit verschillende embryo's er een te kiezen dat een bepaalde erfelijke aandoening niet heeft. Daardoor vervalt bijvoorbeeld de mogelijkheid een embryo te selecteren dat vrij is van erfelijke vormen van kanker. Ook de mogelijkheden om een embryo te selecteren

dat na de geboorte als donor voor een ziek broertje of zusje kan dienen zijn beperkt. Verder zal het verbod op het kweken van embryonale stamcellen voor wetenschappelijk onderzoek gehandhaafd blijven. Dergelijk onderzoek is van groot belang, met name voor het verbeteren van vruchtbaarheidstechnieken die ongewild kinderloze mensen kunnen helpen.

Ook het homohuwelijk blijft bestaan. Wel mogen ambtenaren weer gaan weigeren homohuwelijken te sluiten. Dat klinkt liberaal, maar feitelijk zendt de overheid daarmee een signaal uit dat het normaal is dat ambtenaren het moeilijk hebben met het sluiten van homohuwelijken. Hoe dwaas dat is blijkt eenvoudig als we ons voorstellen dat ambtenaren zouden mogen weigeren om tieners, zwangere vrouwen of buitenlanders in het huwelijk te verbinden. De boodschap dient eenduidig te zijn: ambtenaren moeten zich aan de wet houden. En de wet zegt dat homo's met elkaar mogen trouwen.

Met het CDA en de Christenunie in het kabinet gaan christelijke principes zwaarder wegen dan de belangen van individuele mensen. Ik kan de verliezers nu al voorspellen: ongewenst zwangere vrouwen, homo's, mensen met een euthanasiewens en ongewenst kinderloze mensen.

En, hoever zit ik er naast?

DNPP

DOCUMENTATIECENTRUM
NEDERLANDSE POLITIEKE
PARTIJEN

sociaal-liberale kringen

idee

Filantropie (de (v.)) het filantroop-zijn,
syn. *menslievendheid, liefdadigheid*, tgov.
misanthropie • 1778 <Fr. *philanthropie* <Gr.
philantrōpia

Filantropie

- 3 **Filantropie of willekeur?**
door Constantijn Dolmans en Pauline Schooyen inleiding 25 tot 30
- 4 **Filantropie ter versterking van de verzorgingsstaat**
door Theo Schuyt een theoretische inleiding 31 tot 32
- 10 **‘We willen wel geven, maar weten niet hoe’**
door Fatma Koser Kaya aanpak 33 tot 34
- 14 **Het maatschappelijk middenveld als onmisbare schakel**
door René Grotenhuis
- 18 **Matching Grants: een cultuurverdubbelaar?**
door Floris de Gelder
- 22 **Filantropie in sociaal-liberaal licht**
door Frank van Mil inleiding 35 tot 36
- 26 **Op zoek naar de grenzen van filantropisch kapitaal**
door Stefan Stevens
- 30 **American Dream of voor een dubbeltje geboren**
door Mark Sanders
- 34 **Filantropie in de praktijk**
door Pauline Schrooyen
- 38 **Ontwikkelingshulp en onderwijs**
door Thijs de Ruyter van Steveninck
- 42 **Stedenband**
door Jan Roelofs inleiding 37 tot 38
- 46 **Filantropie & paternalisme**
door Marcel Hoogenboom
- 53 **‘Ideologie zou D66 misschien stevigheid kunnen verschaffen’**
door Patrick van Schie inleiding 39
- 56 **‘Geen weg omhoog zonder eerlijke analyse’**
door Lousewies van der Laan inleiding 40

Filantropie of willekeur?

Nederland is samen met de Scandinavische landen en een aantal ontwikkelingslanden zo'n beetje koploper waar het gaat om private filantropie. Ongeveer 4% van ons bruto nationaal product gaat er in om, vooral door vrijwilligerswerk. De mate van het vrijwilligerswerk in Nederland lijkt niet minder te worden en we geven meer en meer geld aan goede doelen. Niet alleen via de Postcodeloterie maar juist ook grotere giften uit erfenissen en grote donaties tijdens het leven. Banken maken er zelfs reclame voor. Filantropie is hot!

Waarom geven mensen tijd en geld aan goede doelen: altruïsme of toch eigenbelang? Het goede-doelen-geven heeft een maatschappelijke functie en staat niet los van politiek. In de USA ziet men vrijwilligerswerk en filantropische instellingen als een voorwaarde voor een sterke, sociale samenhang. In Europa kijken we er iets anders tegenaan: filantropie en vrijwilligerswerk vullen de gaten in de sociale (staats-) zekerheid en geven een tweede geldstroom aan non-profit instellingen naast (staats-) subsidies.

De toenemende ongelijkheid lijkt in het bijzonder in de USA, en in mindere mate ook in West Europa, een belangrijke rol te spelen voor filantropie. Ongelijkheid lijkt een goede vriend van de filantropie. Hoe meer ongelijkheid, hoe beter voor filantropen.

Het lijkt mooi, liberaal en vrijzinnig, laat mensen zelf bepalen hoe ze hun geld en tijd besteden in plaats van de staat. Maar kwamen we niet juist van een 19e eeuw waarna we de caritas in overheids-handen hebben gegeven om (religieuze) willekeur om te zetten in sociale rechtvaardigheid? En erg

De filantroop Andrew Carnegie zei:

**'The man who dies rich,
dies disgraced'**

democratisch is het ook al niet, een paternalistische filantropie die de sociaal zwakkere helpt, maar wel op zijn of haar voorwaarden. Of is dit een te negatieve kijk en vermag de filantropie iets dat onze overheid niet kan? In dit nummer zult u daar heel verschillende antwoorden op krijgen.

Toch bekwam ons bij dit nummer wel een vreemd gevoel. Weet u, als redactie probeer je het wetenschappelijke niveau van *idee* een beetje hoog te houden. Daarnaast zijn we een open organisatie en horen graag ook van andersdenkenden hun mening. Wat dan te denken van de volgende reactie op het verzoek bij te dragen aan dit nummer: 'Graag schrijven we een artikel voor *idee*. Wij vragen daarvoor wel een vergoeding van € 1.200 omdat een dergelijke publicatie ons wetenschappelijk gezien niets oplevert (sic!), en anders dan instelling X beschouwen we D66 niet als een goed doel...?'

De zieligheidsfactor werkt in ieder geval niet als het om onze partij gaat! Hoe minder zetels, des te minder – wetenschappelijke – belangstelling. Daarom in dit nummer ook een paar bijdragen over de positie van D66 zoals een reactie op het rapport 'Klaar voor de klim'.

D66 heeft geen vrijgevigheid nodig, we helpen ons zelf er wel weer bovenop met goede Ideeën. Namens de redactie wensen wij u dan ook veel leesplezier!

Een theoretische inleiding op het thema filantropie

door Theo Schuyt

Filantropie ter versterking van de verzorgingssstaat

1 Filantropie: plaatsbepaling

In 2005 hebben Nederlandse burgers, fondsen en bedrijven circa € 4,5 miljard bijgedragen aan het algemeen nut. Dat is een lage schatting. Het werkelijke bedrag zal beduidend hoger liggen. De goede doelen zijn dagelijks nieuws geworden. Goede doelen zijn “in”: de media schenken er weer systematisch aandacht aan. In de zaterdageditie van NRC bijvoorbeeld is een vaste rubriek gewijd aan wat particulieren geven. De huidige hernieuwde belangstelling voor giften, voor fondsenwerving, voor sponsoring of voor nalatenschappen brengt menigeen tot de constatering “dat wij in Nederland met Amerikaanse toestanden te maken krijgen”. Deze uitspraak houdt dan vaak tevens in dat filantropie gelijk wordt gesteld met de keerzijde van de Amerikaanse samenleving met voedselbanken, gaarkeukens en armoede. Neen, volgens velen past filantropie niet in een verzorgingsstaat als de Nederlandse; het tekent de teloorgang van ons stelsel van sociale voorzieningen en het is zelfs misschien wel de oorzaak van de afbraak hiervan. Op deze drie opvattingen wordt eerst kort ingegaan.

Amerikaanse toestanden.

Filantropie is van Nederlandse, Europese makelij en medio 19e eeuw door vermogende particulieren uit de Verenigde Staten op reis in West Europa mee

naar de V.S. genomen. “Thomas Adam investigates the travels of U.S. and Canadian philanthropists to Great Britain and Germany as part of their search for models of museums, art galleries, and social housing projects. He shows that philanthropy is a European, not an American invention”.¹

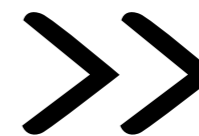
Filantropie betekent groeiende sociale ongelijkheid. Deze associatie is begrijpelijk, maar onjuist. Begrijpelijk, omdat filantropie in het Nederlandse taalgebruik staat voor liefdadigheid en dit begrip slaat op de kerkelijke en burgerlijke armenzorg, die met de komst van de verzorgingsstaat tot het verleden behoorde. Filantropie evenwel is een van de mogelijkheden waarlangs algemeen nut doelen kunnen worden gerealiseerd. Het kan ook via overheidsregulering, of via verzekeringen, via bedrijfsregelingen of via familienetwerken. “The main types of arrangements through which needs may be met in capitalist society are the social services, fiscal benefits, occupational welfare, mutual aid and charitable or voluntary assistance. To a greater or lesser extent (and in varying forms) these are to be found in every country”.² Zo wordt door de Nederlandse overheid in de Wet Maatschappelijke Ondersteuning voor de familie­zorg een voorname plaats ingeruimd. Begrijpelijk is de associatie ook omdat er correlatie kan bestaan tussen filantropie en sociale ongelijkheid. Een

mogelijk verband zegt echter niets over de aard of richting ervan, laat staan dat er sprake kan zijn van een causaal verband. Onjuist is deze associatie, omdat filantropie de vertaling is van het Engelse “philanthropy” en dit betekent vrijwillige inzet voor het algemeen nut (“voluntary action for the public good”³). Het algemeen nut omvat 8 maatschappelijke doelen (onderwijs en onderzoek, cultuur, milieu en natuurbehoud, sport en recreatie, o.a.) waarvan traditionele liefdadigheid (“maatschappelijke en sociale doelen”) er een is. Filantropie is een uiting van particulier initiatief. Dit particulier initiatief heeft aan de wieg gestaan van tal van voorzieningen van de Nederlandse verzorgingsstaat.

Filantropie is de oorzaak van de opkomst van voedselbanken in Nederland.

Deze opvatting is bezijden de waarheid en in strijd met de werkelijkheid. De Bijstandswet en de bijzondere bijstand zijn in Nederland sinds 1963 een overheidstaak. Dat kerkelijk en burgerlijk particulier initiatief (kerken, lokale vermogensfondsen, serviceclubs, particulieren) steeds meer moeten bijspringen, onder andere met het oprichten van voedselbanken, maar ook in geval van bijvoorbeeld schuldsanering is een maatschappelijk feit, maar een politiek taboe. De primaire verantwoordelijkheid in deze ligt bij politiek en beleid.

Op 23 januari 2006 zond de VPRO de derde aflevering van de serie “De toekomst” uit en deze keer was het thema “Armen en Rijk”. Een onverzekerde in 2020 deed het woord en ook de huidige armen, in de rij voor de voedselbank kwamen uitvoerig aan bod. Waar werd het huidige en voorspelde armoedebeeld tegen afgezet? Tegen rijk. En wat werd daarvoor uitgekozen? Bijeenkomsten van rijken; diners, recepties, parelkettingen, bekakte praat en twee, in smoking gehulde heren die stevige kritiek op de verzorgingsstaat spuiden. Maar vooral de moderne liefdadigheid werd ingezet om een schrijnende tegenstelling te creëren. Jawel, charity-diners en de schuttersvereniging die voor de kerst 120 geschoten fazanten aan de Helmondse voedselbank schenkt. Het kan – en kon – bijna niet erger. De tijden van Charles Dickens zijn terug. Daarmee legt de VPRO ongemerkt, bewust of onbewust, een verband tussen onverzekerde zijn, de huidige armoede in Nederland en liefdadigheid. Dat mag en dat is terecht. Echter door de opbouw van het programma wordt bijna de indruk gewekt dat de rijken, de liefdadigen, de oorzaak zijn van de armoede. Tegen dit gebruik van filantropie wil ik protest aantekenen. De Nederlandse verzorgingsstaat is gebouwd op particulier initiatief en nu de verzorgingsstaat niet alles meer wil (of kan) garanderen springt het particulier initiatief weer meer bij. Dat kan de verzorgingsstaat versterken. Nederlanders geven jaarlijks ruim 5 miljard euro aan het algemeen nut en deze filantropische bijdragen nemen, zeker nu de bevolking vergriest, toe. Particulieren, bedrijven, fondsen zetten zich op tal terreinen (medisch onderzoek, cultuurbehoud, internationale hulp) vrijwillig in voor het algemeen nut. Omdat zij zich betrokken voelen. Als de VPRO het vraagstuk van de onverzekerden of de schrijnende armoede wil aanklagen, dan moet zij naar Den Haag, naar de bewindslieden, naar politici of een stemadvies uitbrengen. Het herscheppen van de tijden van Charles Dickens is ouderwets.

¹ Adam, Th. (ed.), *Philanthropy, Patronage and Civil Society*, Indiana University Press, Bloomington, 2004.

² Mishra, R., *Society and Social Policy*, Macmillan, London, 1981.

³ Payton, R.L., *Philanthropy: Voluntary Action for the Public Good*, Macmillan, New York, 1988.

2 Filantropie: financieringsbron

Non-profit doelen worden in Nederland en Europa de komende decennia gefinancierd uit (een combinatie van) de volgende bronnen:

- **government funding** – overheidsfinanciering
- **charges/fees** – eigen inkomsten uit de markt
- **philanthropy** – vrijwillige bijdragen

Filantropie is een financieringsbron, een allocatiemechanisme en kan gerekend worden tot het domein van de economische wetenschap.

Het “Global Civil Society research-project” geeft cijfers van de inkomstenbronnen van non-profit doelen in 34 landen. “Private giving from all sources individuals, foundations, and corporations – accounts for a much smaller 12 percent of total

civil society organization revenue”. Voor 9 West Europese landen zijn de volgende schattingen van filantropische bijdragen beschikbaar: Verenigd Koninkrijk 9%, Frankrijk 8%, Ierland 7%, Oostenrijk 6%, België 5%, Duitsland 3% en Nederland 2%.

Het algemene gemiddelde van de onderzochte 34 landen is: 53% eigen bijdragen, 34% overheidsbijdragen en 12% filantropie. Van de ontwikkelde landen uit deze groep zijn de gemiddelden respectievelijk 45%, 48% en 7%

Volgens het “Global Civil Society” onderzoek scoort Nederland het laagst op filantropie. Ook de omvang van het bedrag lijkt niet van grote betekenis, wanneer het vergeleken wordt met de omvang van de Nederlandse overheidsuitgaven in 2005 (€ 133 miljard). Lijkt, want filantropie is een groeisector.

‘Nederland scoort het laagst op filantropie’

De hiernaast afgebeelde tabel geeft aan hoe de totale inkomsten voor non-profit doelen in 9 West-Europese landen zijn opgebouwd:

GB	eigen bijdrage	45%	overheidsfinanciering	47%	filantropie	4%
FIN		58%		36%		6%
F		35%		58%		8%
D		32%		64%		3%
NL		39%		59%		2%
E		49%		32%		19%
B		19%		77%		5%
IRL		16%		77%		7%
A		43%		50%		6%

Tabel: Salamon, L.M. et al., Global Civil Society – Dimensions of the Nonprofit Sector, Kumarian Press, Bloomfield, 2004

3 Structurele ontwikkelingen en de groei van filantropie

Voor de toename van filantropie in Nederland kan gewezen worden naar economische, demografische en politicologisch-sociologische ontwikkelingen die afzonderlijk – of in combinatie – een rol spelen, cq. gaan spelen.

Economisch. Net als na de VOC-tijd is geld het probleem niet. Nederland kent meer vermogenden dan ooit. In Nederland laten zogenaamde “Fondsen op naam” een spectaculaire groei zien. Het MKB Nederland heeft uitgerekend dat circa 100.000 bedrijfsbeëindigers zich de komende jaren melden bij financieel deskundigen (banken, fiscalisten, notarissen). Een deel van dit kapitaal vindt zijn weg naar maatschappelijke doelen.

Demografisch. De secularisering zal negatieve effecten hebben op het geefgedrag. Andere ontwikkelingen vangen deze negatieve effecten

4 Filantropie: particulier initiatief terug in de Nederlandse verzorgingsstaat

Door het volledig financieren van veel algemeen nut doelen door de overheid, zijn deze een zaak van politiek en overheidsbeleid geworden en berusten als zodanig vooral op een *politiek draagvlak*. Daar is op zichzelf niets mis mee, maar daarmee is onderweg iets verloren gegaan. Nederland was en is het land van particulier initiatief; het land van *maatschappelijk draagvlak*. Zie bijvoorbeeld hoe Nederlandse universiteiten als de VU, het Vumc, de universiteiten Tilburg, Maastricht en Rotterdam gesticht zijn. Particulieren, bedrijven, ondernemers waren aan zet. Dat maatschappelijk draagvlak is onderweg en gaandeweg verdwenen. De contacten, de netwerken met particulieren en bedrijven zijn verloren gegaan. De oriëntatie werd Den Haag en niet langer het eigen draagvlak. Met de groei van filantropische bijdragen komt dit particulier initiatief terug bij overheidsgeoriënteerde instellingen; nieuwe contacten worden gelegd, nieuwe groepen “maatschappelijke sta-

ruimschoots op. Door de vergrijzing en ontgroening zal er de komende jaren een omvangrijke vermogensoverdracht tussen generaties plaatsvinden. Ook hier geldt, dat een deel daarvan bij algemeen nut doelen terecht zal komen.

‘Nederland is het land van particulier initiatief’

Politicologisch-sociologisch. Behalve de economische en demografische ontwikkeling is er een derde: een politicologisch-sociologische. De eigen verantwoordelijkheid van burgers krijgt meer aandacht. Burgerschap en burgerdeugden zijn in opmars. Mensen willen zich weer zelf verbinden met maatschappelijke doelen om zo de eigen directe betrokkenheid te tonen. Dit geldt niet alleen voor particulieren. Het gaat ook op voor het bedrijfsleven.

keholders” worden binnengehaald. Dit “re-particulariseren van de Nederlandse verzorgingsstaat” is een langzaam proces, waarbij de bestaande cultuur en de structuur van de verzorgingsstaat een remmende werking hebben.

Het binnenhalen van het particulier initiatief heeft nog een speciaal effect. Na de jarenlange tegenstelling “markt versus overheid” wordt door de terugkeer van filantropie op de maatschappelijke, politieke en beleidsagenda het maatschappelijke krachtenveld in Nederland uitgebreid. Er gebeurt zo macro-maatschappelijk iets speciaals: de dyade overheid – markt wordt doorbroken door de komst van een “derde partij”. Hierdoor wordt de dyade veranderd in een triade en daarmee ontstaat ruimte voor dynamiek, voor innovatie en ontwikkeling.

Met de terugkeer van filantropie in het maatschappelijk krachtenveld wordt tevens het parool van de Franse Revolutie: vrijheid (de markt), gelijkheid (de overheid) en broederschap (filantropie) weer in balans gebracht.

5 Filantropie: gevolgen voor politiek, beleid, non-profits en de filantropische sector

Gevolgen voor de politiek. In Engeland heeft de regering naar de filantropische sector een politiek signaal afgegeven in de vorm van een convenant, "The Compact" geheten. Om daarmee tot uitdrukking te brengen dat filantropische bijdragen welkom zijn ter versterking van de kwaliteit van de samenleving. De overheid kan – en wil niet alles alleen doen. In Engeland heeft "The Compact" geen wettelijke basis, maar de status van "gentleman's agreement". In navolging van deze landelijke overeenkomst hebben op lokaal niveau circa 80% van alle gemeenten een compact met de lokale 'voluntary sector' gesloten.

De Nederlandse politiek schenkt weinig aandacht aan filantropie. Ook in Nederland zou een dergelijk politiek signaal een stimulans zijn voor particulieren, fondsen en bedrijven om meer bij te dragen. Nu denkt men vaak bij te moeten passen voor overheidstekorten of ziet men het gevaar van bezuinigingen als eigen middelen worden ingezet. In een convenant kan de eigen verantwoordelijkheid van beide partijen worden erkend. Een convenant zou de beide partijen kunnen verplichten tot:

- a informatie-uitwisseling;
- b het vermijden van substitutie;
- c het waar mogelijk wegnemen van belemmeringen en waar mogelijk faciliteren van vrijwillige private bijdragen aan maatschappelijke doelen;

- d het achterwege laten van extra regelgeving;
- e het waar mogelijk realiseren van matching grants, zeker waar inhoudelijk beleid van overheidswegen bijval ondervindt van de particuliere sector.

Gevolgen voor overheidsbeleid. De filantropische sector heeft zich in 2006 verenigd in een koepelorganisatie, de Samenwerkende Brancheorganisaties Filantropie: de SBF.

Van overheidswege bestaat een dergelijk coördinatiepunt niet. Wederom valt er wellicht iets van Engeland te leren. Daar is binnen het Kabinet van de Engelse premier een aparte Voluntary and Charitable Giving Unit in het leven geroepen, die voor 2006 – 2007 4.5 miljoen pond investeert ter bevordering van "charitable giving". Ook in Nederland zou een "Beleidsunit Filantropie" onder Algemene Zaken een adequaat antwoord zijn op de SBF.

Gevolgen voor non-profits. Het financieren van non-profits uit de algemene middelen heeft deze non-profits afhankelijk gemaakt van overheidsfinanciering. Met het ter beschikking stellen van geld is de betrokkenheid van maatschappelijke "stakeholders" (burgers, bedrijven, fondsen, kerken), geheel of gedeeltelijk, afgebrokkeld. Veel non-profits hebben in de loop der jaren de organisatie afgestemd op de politieke en beleidsmatige koers van de overheid en verzuimd na te denken hoe het commitment van andere maatschappelijke "stakeholders" te organiseren. Een belangrijke opgave voor Nederland "non-profitland" is het veranderen van de organisatiecultuur

en -structuur van de non-profits in deze richting. De afnemende afhankelijkheid van Den Haag en toenemende afhankelijkheid van burgers en bedrijven zal een voortdurende verantwoordingsdruk opleveren.

Gevolgen voor de professionals binnen de non-profit sector. De langdurige oriëntatie van professionals op de Haagse financiën als belangrijk verantwoordingskader heeft geleid tot een professioneel-bureaucratische legitimatie (legitimatie aan de eigen beroepsgroep en aan de financierende overheid). Deze zal worden aangevuld met een professioneel-maatschappelijke legitimatie (aan de eigen beroepsgroep en aan het maatschappelijk draagvlak).

Gevolgen voor de filantropische sector. Van de filantropische organisaties wordt door de gevers duidelijkheid over de bestedingen gevraagd. In dit licht moet de poging van de Hartstichting om output-criteria te ontwikkelen voor het berekenen van het 'rendement' worden gezien. De filantropische sector zal met de terugkeer van filantropie in de door de overheid gefinancierde voorzieningen een nieuwe fase binnengaan. Zij zal enerzijds groeien en anderzijds "verdunnen" omdat tal van grotere non-profits zelf de geldwerving ter hand (zullen) nemen en/of eigen fondsen zullen oprichten.

Prof. dr. Theo Schuyt is hoogleraar filantropische studies aan de VU Amsterdam

‘De Nederlandse politiek schenkt weinig aandacht aan filantropie.’

Foto: Tweede Kamerfractie D66

actueel politiek commentaar

door Fatma Koser Kaya

‘We willen wel geven maar weten niet hoe’

Een sociaal-liberale visie op filantropie

Samen werken, samen leven. Het woord samen komt 143 keer voor in het regeerakkoord dat CDA, PvdA en ChristenUnie in februari presenteerden. Om tegenwicht te bieden aan het koude en onpersoonlijke individualisme van de afgelopen decennia, dat volgens deze partijen heeft geleid tot een polariserende en verhardende samenleving, legt het nieuwe akkoord nadruk op waarden als kerngezin en collectief. Beleid wordt niet langer vanuit Den Haag dichtgetimmerd, maar het kabinet trekt honderd dagen uit om belangenorganisaties intensief bij het invullen van normatieve richtlijnen te betrekken. Ondertussen volgt progressief Nederland met argusogen hoe de warme deken over het land wordt getrokken.

Tegelijkertijd biedt een decentraliserende rijksoverheid ruimte voor lagere overheden om op meer gebieden zelf beleid in te vullen. Zo is de uitbesteding van thuiszorg onder de nieuwe Wet Maatschappelijke Ondersteuning bij de gemeentes terechtgekomen, die de zorg directer, persoonlijker, en dus efficiënter kunnen toepassen. Iets

waar D66 voor is, al moeten mogelijke opstartproblemen scherp in de gaten worden gehouden. Privatisering van voormalige overheidstaken en deregulering zijn ook voor dit kabinet belangrijk. Achterliggende gedachte is dat overheidsingrijpen tot bureaucratie en inefficiëntie leidt, waar de vrije markt een zelfregulerende werking bezit. In dat opzicht zijn we, zo beargumenteert Ewald Engelen in NRC, allemaal liberalen die de superioriteit van de verdelende markt hebben geaccepteerd.

Dick Pels stelt in een reactie op Engelen dat de vrije markt individuen bevoordeelt die toevallig in de positie zijn om te floreren, en daarvoor buitensporig beloond worden. Zijn oplossing is inkomensverdeling: door hen die bovenmatig profiteren extra te belasten en dit geld door te sluizen naar de financieel zwakkeren help je deze zwakkeren die de mogelijkheden van de vrije markt niet kan of wil benutten. Liberaal-economen gruwen van deze gedachtegang, omdat het de concurrentieprikkel die zo belangrijk is voor een gezonde

markt wegneemt. Wat is immers de drijfveer van excelleren als dat toch niet beloond wordt?

Maar er is een ander bezwaar. De overheid heeft zich de afgelopen decennia als een zwelgende en geldverslindende papiermolen gemanifesteerd. De vraag is dus of deze taak wel aan de overheid besteed is.

Filantropie vormt een alternatief, waarbij particulier initiatief een gulden middenweg tussen overheid en individu kan zijn. In de Verenigde Staten baarde softwaregigant Bill Gates opzien toen hij aankondigde het dagelijks bestuur van Microsoft uit te besteden om zich op goede doelen te storten. Met zijn ruime ervaring als topman en scherp zakeninzicht bleek hij in de ideale positie om grote sommen geld duurzaam en verantwoord in goede doelen te beleggen, met een doelmatige gerichtheid die traditioneel weldoen moet

‘Gebrek aan betrokkenheid is niet het grootste obstakel voor liberale filantropie’

ontberen. Zijn aanpak werd door The Economist bejubeld, en andere topmensen volgden al snel het goede voorbeeld.

Toch is filantropie in de VS geen nieuw fenomeen. Evenmin is het voorbehouden aan de rijke bovenklasse. Zo bleek uit onderzoek van de Amerikaanse econoom Arthur Brooks dat conservatieve Amerikanen ondanks hun lagere gemiddelde inkomen significant genereuzer zijn dan progressieven. Een verrassend resultaat, vooral omdat conservatieven traditioneel tegen inkomensverdeling van staatswege zijn, waar progressieven zo’n beleid juist voorstaan. Oorzaak van deze discrepantie tussen preach and practice, zo claimt Brooks, is religie. De kerken vormen al eeuwen een infrastructuur voor liefdadigheid, en conservatieven zijn vaker actief kerkbezoeker. In Nederland is een soortgelijk fenomeen waar-

neembaar, constateert het Sociaal en Cultureel Planbureau. Want ook al zet de leegloop van kerken zich sinds de verzuiling onverminderd voort, toch staat meer dan vier op de tien Nederlanders nog steeds ingeschreven bij een van de twee grootste kerkgenootschappen. Zij mogen rekenen op een legertje van ruim een half miljoen vrijwilligers. Kerken behartigen niet alleen hun eigen belangen, maar hebben een bredere maatschappelijke blik. Zo bieden ze mensen die anders niet kunnen meedraaien een zinvolle bijdrage aan de samenleving. Daarnaast ontwikkelen vrijwilligers vaardigheden die hen verder kunnen helpen bij hun carrière. De cijfers spreken voor zich: kerkgangers besteden gemiddeld bijna 2,5 keer zoveel tijd aan vrijwilligerswerk als niet-kerkgangers. Hetzelfde geldt voor donaties. Christenen hebben vaak de neiging positieve waarden als naastenliefde te claimen, maar in dit geval wordt het christelijke gebod om een gedeelte van je rijkdom te delen met zwakkeren in de praktijk dus actief nageleefd. De cijfers bevestigen het verband tussen religie en filantropie, maar welke rol speelt politieke voorkeur?

Bij ver doorgevoerd libertarisme, dat maximale vrijheid voor het individu voorstaat, wordt geen moreel oordeel over de gemeenschap gegeven; marktwerking creëert automatisch een zo eerlijk mogelijke, ‘morele’ balans. De libertariër heeft dus geen prikkel om kunstmatig het evenwicht te verschuiven. Maar zowel sociaal-liberalen als conservatief-liberalen brengen daar bezwaren tegenin zoals het ontbreken van de rechtsstaat als onafhankelijke scheidsrechter. Zij heffen dus wel degelijk een moreel oordeel over de gemeenschap. Voor de sociaal-liberaal is dat ontplooiing van het individu, en het optimaal benutten van zijn talenten ongeacht afkomst. De voorwaarde is dat dit voor alle individuen geldt, en dat het ieders verantwoordelijkheid is om te zorgen dat niet alleen de eigen maar ook andermans kansen op ontplooiing benut worden. Gebrek aan betrokkenheid is dan ook niet het grootste obstakel voor liberale filantropie. Het ontbreken van een beproefde infrastructuur is dat wel. De faciliterende rol van de kerken moet daarom vooral in een praktisch licht worden gezien. Filantropie, zo heeft Bill Gates bewezen, vereist kennis en inspanning, en

de kerken bieden daar een ervaren netwerk voor. De ingewikkelde logistiek die weldoen met zich meebrengt is voor seculiere groepen nauwelijks op te brengen, vooral als het om doorlopende projecten gaat.

Filantropie kan een goed alternatief vormen om het gat dat de terugtrekkende overheid achterlaat op te vullen. Maar dan is het wél van belang dat het aanbod de vraag weerspiegelt. Dat betekent dat ook groepen die minder samenhang vertonen gemotiveerd moeten worden om te geven. Seculiere liberalen ontberen het netwerk dat de kerken bieden, waardoor ze minder effectief zijn.

Hiervoor zijn twee oplossingen. Ten eerste zou filantropie fiscaal aantrekkelijker moeten worden gemaakt, naar Amerikaans voorbeeld. Deze maatregel zal vooral voor mensen met topinkomens, die belastinggevoelig zijn, de lat om te geven lager

leggen. Maar daarnaast moet er als alternatief voor de kerken een infrastructuur om doelmatig en professioneel te geven worden gecreëerd. Dat kan door het stimuleren van deelname aan sportverenigingen of clubs als het humanistisch verbond. Investeer in het onderwijs, creëer maatschappelijke verantwoordelijkheid zonder die te betrekken op conservatieve normen als het kerngezin, maar op waarden als verscheidenheid en gelijke kansen. Gebruik onderwijsinstellingen om jongeren kennis te laten maken met vrijwilligerswerk. Op die manier bewerkstellig je concurrentie op de filantropiemarkt, die gelijkheid ten goede zal komen en mogelijkheden voor universele zelfontplooiing bevordert. Geen overheidsingrijpen of rijkentaks, maar wel pluriformiteit. En dat is pas écht sociaal-liberaal.

Fatma Koser Kaya is lid van de Tweede Kamerfractie van D66

Het kabinet zoekt in zijn eerste honderd dagen de dialoog met het maatschappelijk middenveld. Maar is de burger hier niet allang van geëmancipeerd? Is het middenveld nog wel nodig?

door René Grotenhuis

Het maatschappelijk middenveld als onmisbare schakel

Het kabinet trekt erop uit om gedurende haar eerste honderd dagen in gesprek te gaan met de samenleving. Met burgers en organisaties wil het de stand van zaken opnemen: hoe staat het met integratie, met de achterstandswijken, met de thuiszorg, met het draagvlak voor ontwikkelings samenwerking. Moet dat met organisaties? Waarom nog met koepelorganisaties, belangenverenigingen, vakbonden? Kan het niet gewoon met individuele burgers? Hoe staat het met de autonomie van de burger en is het emancipatieproces van het individu ten opzichte van maatschappelijke instituties inmiddels niet voltooid? De gedachte dat het individu de enige maatstaf van de toekomst zou zijn, lijkt echter op zijn retour. Het is met individualisering net als met secularisering: de gedachte dat beide zich onvermijdelijk zouden doorzetten, waardoor onze samenleving uiteindelijk en onontkoombaar een individueel, rationeel en a-religieus karakter zou krijgen, lijkt op haar grenzen te stuiten. Er zijn mijns inziens drie lijnen die pleiten voor het belang van het maatschappelijke middenveld vooral niet uit het oog te verliezen.

De eerste lijn is de antropologische: wij mensen hebben een wezenlijke behoefte aan gemeenschappen waar we bij horen. De voetbalclub, de vakbond, de wijkvereniging, de kerkgemeenschap, de sociëteit, de politieke partij, ze zijn allemaal uitdrukking van de betekenis van gemeenschappen voor individuen. Ook wie niet gecharmeerd is van gezinsideologie zal erkennen dat wij mensen geboren worden in een gemeenschapsverband en dat veel ontsporingen in latere jaren van jongeren en ouderen te maken hebben met het ontbreken van een gemeenschap waarin men zich thuis en geborgen voelt. De wetgeving die we de afgelopen jaren hebben ontwikkeld ten aanzien van het homohuwelijk en adoptie door homo's en lesbiennes is deels te zien als een bevestiging van dat gemeenschapsdenken en de wens om als zodanig erkend te worden. Mensen worden wel degelijk gelukkiger door de gemeenschappen waar ze bij horen. Het behoren tot een gemeenschap hoort net zo goed tot de geluksfactoren als individuele ontplooiing. Maar gemeenschappen zijn niet alleen belangrijk voor geluk, ook voor veiligheid. De wereld wordt er niet veiliger op in

de laatste jaren. Dat heeft niet alleen betrekking op terroristen of tasjesdieven en alles wat zich daartussen bevindt. Dat heeft ook te maken met globalisering, de opkomst van China en India, de verplaatsing van werkgelegenheid naar het andere eind van de wereld. We staan individueel kwetsbaarder in een onveilige wereld. En het is een natuurlijke reactie steun en bescherming te zoeken bij gemeenschappen. De afwijzing van de Europese grondwet was een uiting van die wens om zich te beschermen tegen de boze wereld. Of men terecht Europa als boze buitenwereld ziet en Nederland als bescherming is daarbij niet zo van belang.

De tweede lijn is die van de maatschappelijke strijd. Dat lijkt een oud stoffig begrip uit de tijd van de klassenstrijd, maar het is actueler dan we denken. De paarse kabinetten wekten de indruk dat ons land langzamerhand wel af was. Echte belangentegenstellingen waren er niet meer en het poldermodel, geholpen door sterke economische groei, stelde ons in staat om de plooiën glad te strijken. Die tijd is voorbij. Er dient zich een nieuwe fase aan van maatschappelijke belangentegenstellingen. De dreigende klimaatcrisis vraagt om scherpe keuzen waarbij belangen van individuen in het geding zijn. Milieuorganisaties ervaren dat het nu tijd wordt om die keuzen op tafel te leggen in het belang van huidige en toekomstige generaties. Consumentenorganisaties oriënteren zich op hun positie als het gaat om consumeren en ecologisch en ethisch verantwoord produceren. De niet te ontkennen werkelijkheid van culturele en religieuze diversiteit van toenemende migratie, vraagt om passende antwoorden die niet meer op louter individueel niveau te vinden zijn. Politieke partijen, migrantenorganisaties, wijkverenigingen beseffen dat belangen in het geding zijn. De dreigende crisis van grondstoffen en energie en de belangenstrijd van landen om de aanvoer daarvan veilig te stellen maakten duidelijk dat een vanzelfsprekende en soepel voortkabbende voortzetting van onze huidige samenleving er niet meer in zit. Ontwikkelingsorganisaties leggen de desastreuze gevolgen van mijnbouw en oliewinning als belangentegenstellingen tussen noord en zuid op tafel. Die tegenstellingen vragen om collectieve

actie en directe belangenbehartiging om een vuist te maken. Daarbij zijn het vaak maatschappelijke organisaties die op gevoelige onderwerpen (abortus, euthanasie) vanuit verschillende, soms lijnrecht tegenover elkaar staande standpunten het maatschappelijke debat voeren. Daar is behoefte aan, dat maakt het mensen mogelijk zich te herkennen en positie te kiezen.

De derde lijn is die van waarden en normen en burgerschap. Het vorige kabinet heeft het debat over waarden en normen ingezet. Niemand was en is het oneens met de noodzaak om daaraan aandacht te besteden. Wie veel reist – en ik doe dat uit hoofde van mijn functie regelmatig – ontkomt niet aan de indruk dat Nederlanders inmiddels tot de meest ongeciviliseerde wereldburgers behoren: bot, recht voor zijn raap, zelfgenoegzaam en met een kort lontje. Maar bij het beantwoorden van de vraag hoe we in onze cultuur en omgangsvormen weer meer geduld, meer fijnbesnaardheid, meer tact krijgen, staat de overheid met lege handen. Dan blijkt dat het wapen van de wet en regelgeving een betrekkelijk bot wapen is. Geduld en tact laten zich niet in wetten vastleggen. Wetgeving blijkt vooral een instrument om negatief gedrag te straffen en niet om positief gedrag te belonen. Maatschappelijke organisaties vervullen op dat punt een onmisbare rol. Het onderwijs is een onmisbare schakel als het gaat om waardeoriëntatie van jongeren. Kerken spelen nog steeds een belangrijke rol in het richting geven aan het gedrag van de samenleving, ook ten opzichte van niet-kerkleden. Sportverenigingen hebben een belangrijke rol te spelen in het creëren van ander, positiever gedrag. Het maatschappelijke middenveld is een onmisbaar onderdeel van het proces van richting zoeken en richting vinden voor de samenleving.

‘De gedachte dat het individu de enige maatstaf van de toekomst zou zijn lijkt op zijn retour’

Onze samenleving heeft niet alleen behoefte aan intellectueel of financieel kapitaal. Er is ook behoefte aan sociaal kapitaal dat een samenleving als sociaal verband van individuen laat functioneren. Sociaal kapitaal verbindt mensen door netwerken aan elkaar. De Amerikaanse socioloog Robert Putnam die veel onderzoek heeft gedaan naar sociaal kapitaal, laat zien dat gemeenschapsorganisaties een vitale rol vervullen voor het organiseren van de samenleving en voor individuen. Onderwijs en zorg worden beter als burgers actief betrokken worden bij scholen en verpleeghuizen. En mensen die deel zijn van actieve gemeenschappen vinden sneller een baan als ze werkloos worden, lossen met minder stress hun kinderopvangproblemen op, weten beter hoe ze de opvoeding van hun kinderen effectief in goede banen kunnen leiden. Deel zijn van actieve gemeenschappen biedt mensen zowel collectief als individueel mogelijkheden die ze alleen niet kunnen creëren.

Maar maatschappelijke organisaties zijn geen instrumenten die naar believen ingezet kunnen worden. Er is de laatste jaren een toenemende neiging om maatschappelijke instrumenten te zien als verlengstuk van de overheid. Met het subsidie-instrument in de hand worden organisaties gestroomlijnd binnen de kaders van het overheidsbeleid: tenderprocedures, productbegrotingen en contractmanagement leiden tot het beperken van de authentieke en dus soms ook dwarse inbreng van maatschappelijke organisaties. Daarmee worden maatschappelijke organisaties van hun vitaliteit in de samenleving beroofd. Het is daarom terecht dat het nieuwe kabinet in haar gesprek met de samenleving ook de maatschappelijke organisaties een stevige plaats geeft. Ze zijn onmisbare schakels tussen burgers onderling en tussen burgers en overheid.

René Grotenhuis

is algemeen directeur van Cordaid

‘Het behoren tot een
gemeenschap hoort net zo
goed tot de geluksfactoren
als individuele ontplooiing’

Mous De liefde voor de mens

‘Bloemen houden van mensen’, roept een vrolijke reclame. Dat schept toch een verplichting. Hoe kun je die arme hunkerende lieverds in hun emmers bij de stal laten staan? Ik troost mij met de gedachte dat je reclame niet te letterlijk moet nemen. Zelfs de stakkers die iedere nacht op de televisie om ons roepen terwijl ze uit wanhoop zichzelf onwelvoeglijk aan het betasten zijn, blijken ingehuurd slettebakken te zijn die er niks van menen.

Er zijn ook heel nette mensen die zeggen dat ze van mensen houden. Dat is een imponerende en geloofwaardige mededeling. Vooral als die komt van iemand die vrijwillig of voor een krap loon zijn leven in dienst stelt van de behoeftigen.

Die lijkt betrouwbaar wars van eigenbelang. Toch twijfel ik.

Geloof me, ik houd van mijn gezin. Ik doe thuis altijd de was en daar heb ik geen hekel aan. Meestal is het liefdevol werk. Al die broeken, T-shirts en sokken gaan door mijn handen, in de mand gegooid door een van mijn geliefden die inmiddels iets anders aan het doen is, onschuldig en onbewust van dit nagelaten spoor. Maar net zo gemakkelijk word ik akelig haatdragend om proppige sokken, om de mengeling van vuil en schoon uit een onverschillig leeg gekiepte sporttas.

Hoe zou dat gaan bij de mensen-die-van-mensen-houden, die ‘graag met mensen werken’? Zijn zij beter dan ik met mijn schommelende naastenliefde?

Nou, zij zijn in elk geval anders.

De ware weldoener raakt niet van streek, zoals ik bij de was. Die raakt niet teleurgesteld. Alle oplichters, rotzakken, ondankbare profiteurs en blaartrekkende zeurpieten die ongetwijfeld ook zijn pad kruisen krijgen dat niet voor elkaar. Ik vraag mij af welk fenomeen zijn bestendige drang tot goede werken in stand houdt. Heeft hij waarlijk zijn naaste lief gelijk zichzelf? Kan hij uit die benijdenswaardige bron blijven uitdelen? Caritas en mededogen zijn machtige drijfveren, maar ook die motieven vragen vast om compensatie.

De Tweede Kamer lijkt gevuld met weldoeners. De hele tijd maar bezig met verbeteringen voor ons allemaal. Hebben zij ons allen lief gelijk zij pretenderen? Nee, zij zijn opgedeeld in fracties.

De meeste kamerleden vertonen een voorliefde voor gewone mensen. Liefst hardwerkend. Rare mensen kunnen terecht bij de electoraal zwakkeren: D66 en GroenLinks. De sociaal zwakkeren moeten het hebben van de liefde van Wel-doende Wouter, maar die levert hen tegenwoordig aan de goden over. Voor de ware Nederlander, die niet vreet wat hij niet kent, hebben we Geert Genadeloos Wilders. De ook al zo populaire Jan, gewone man van beroep, schuift naar hem op. En Hogerhand houdt de eigenwaarde van J.P. en André in stand, die hebben echt wat uit te delen. Normen en waarden, mits christelijk, maken geluk heel gewoon voor de knusse achterban. Ach, bijna vergeten, voor de bedrijvige materialisten hebben we nog de grootgeknuffelde Mark, die denkt dat succes een keuze is. Hoe frustrerend voor hem.

Weinig kamerleden doen hun werk uit naastenliefde, uit geloof in de mens, uit waardering. De meesten doen het óm waardering. Jammer.

Marijke Mous

is adviseur
bestuurscommunicatie
en griffier in de
gemeente Loenen

Zijn zogenoemde koppelsubsidies een mogelijkheid in de cultuursector? Zeker, mits op slimme wijze toegepast.

door Floris de Gelder

Matching Grants een cultuurverdubbelaar?

“Wat heeft het voor zin om jullie geld te geven als dat bedrag daarna in mindering wordt gebracht op jullie subsidie?” Een dergelijke reactie heb ik als museumdirecteur al een aantal keren aan moeten horen. Want inderdaad worden instellingen die veel particulier geld binnenhalen daarvoor vaak gestraft in plaats van beloond.

Een mooie liberale oplossing daarvoor zou kunnen bestaan uit een systeem van Matching Grants: cultuursubsidies waarvan – onder het motto “belonen in plaats van straffen” – de uitbetaling juist afhankelijk wordt gemaakt van de mate waarin de aanvrager zelf ook particulier geld weet binnen te halen. Kort gezegd: de overheid stelt subsidie beschikbaar als de aanvrager minimaal hetzelfde bedrag uit de “markt” haalt. Vooral in de USA wordt dit systeem al jaren succesvol toegepast.

Het klinkt logisch en aantrekkelijk, zowel vanuit het perspectief van de schenker als van de overheid: elke Euro die je uitgeeft wordt direct verdubbeld. En dat is een stuk beter dan de huidige praktijk waarin veel instellingen voor pakweg 80% afhankelijk zijn van subsidies. Zou dat echt kunnen? Mijn antwoord op deze vraag zou zijn: Ja, maar niet altijd. Daarmee lijkt dit een typisch D66-thema te zijn: mits genuanceerd benaderd kun je er wel wat mee.

Zuiver economisch bekeken is het heel simpel. Het lukt alleen om commercieel geld uit de markt te halen als er een tegenprestatie kan worden geleverd die enige commerciële waarde vertegenwoordigt. En helaas kan dat niet altijd. De kosten van een enorm museumdepot, van een wetenschappelijke publicatie of van een klimaatinstallatie zijn allemaal voorbeelden van kosten die ook niet voor 50% rendabel zijn. Anders gezegd: geen commerciële marktpartij zal bereid zijn de helft van de energierekening van een museum te betalen als de overheid de andere helft maar betaalt. En dus zal er altijd erfgoed zijn waarvan het behoud voor het nageslacht gewoon uit de belastingopbrengsten moet worden betaald.

Maar daarmee is het idee van de matching grants bepaald nog niet afgeserveerd. Culturele instellingen – ik zal me in dit artikel beperken tot mijn eigen discipline, de museale – worden in de huidige beleveniseconomie in toenemende mate evenementgedreven. Steeds meer aandacht en geld gaat niet naar het “kale” behoud van de collectie, maar naar spannende tentoonstellingen (blockbusters) en projecten voor specifieke doelgroepen. Deze bepalen meer dan ooit de media-aandacht en de bezoekersaantallen. Om mij heen merk ik dat dit vaak als bedreiging wordt gezien. Ik ben het daar niet mee eens, het kan ook een kans zijn. Een

voorbeeld: bezoekers van de tentoonstelling Royal Music Machines in 2006 in het Nationaal Museum van Speelklok tot Pierement in Utrecht gaven op de dag van hun bezoek gemiddeld 6 keer zoveel geld uit in de stad als in het museum zelf. En het gros van deze mensen was speciaal voor deze tentoonstelling naar Utrecht gekomen. Ik denk dat het goed zou zijn als culturele instellingen zich wat meer bewust zouden zijn van hun waarde voor de economie. Je hebt wat te bieden en daar mag voor betaald worden. Ook door de particuliere sector.

En dus leent dit soort publieksactiviteiten zich bij uitstek geschikt voor een systeem van matching grants. Het voorbeeld hierboven schetst het eigenlijk al: juist dingen die veel publiciteit of traffic binnen een bepaalde doelgroep genereren zijn duidelijk op waarde te schatten omdat je ze – in tegenstelling tot het beheer van het eerdergenoemde museumdepot – vrij makkelijk kunt vergelijken met andere economische activiteiten. En dus kan er een prijs op worden geplakt die in de markt verdedigbaar en concurrerend is. En dus is het goed als de overheid de instellingen stimuleert om die prijs er ook op te plakken en niet klakkeloos aan de subsidiekraan te gaan hangen. En het is natuurlijk helemaal mooi als de overheid, door instellingen en sponsors een worst van 50% voor te houden, kan bevorderen dat er extra geld uit de markt naar de culturele instellingen vloeit. En dan gaat het zowel om echt commercieel geld als om het particuliere mecenaat: in beide gevallen zal het een enorme stimulans zijn als de schenker weet dat zijn donatie in de praktijk tot een verdubbeling van de beschikbare middelen kan leiden.

Theoretisch klinkt dit allemaal heel mooi. Maar is er ook geld voor? Hoe groot zou deze markt zijn? Eerlijk gezegd heb ik geen idee van de omvang van deze markt. Maar ik denk dat hij enorm is als je de juiste definitie hanteert. Onlangs zei Simon Reinink, de directeur van het Concertgebouw, in een interview dat “alles wat tijd en geld kost” zijn concurrent is. Zo werkt het hier naar mijn idee ook. Particulieren hebben tientallen miljoenen ter beschikking en het bedrijfsleven heeft enorme budgetten voor reclame, sponsoring, promotie en maatschappelijk verantwoord ondernemerschap.

Waarom zou de culturele sector niet kunnen concurreren met een golftoernooi of zeilwedstrijd?

Invoeren dus, dat systeem, zou je denken. Maar zoals zo vaak staan er nog wel wat wetten, dan wel praktische bezwaren in de weg. Een paar voorbeelden:
>> De subsidieverordening van (bijvoorbeeld) de gemeente Utrecht bepaalt dat de exploitatiesubsidie wordt gekort als het eigen vermogen van een instelling stijgt tot boven de 15% van de jaaromzet. Dus hebben instellingen er weinig belang bij om veel extra inkomsten te genereren en streven ze er al helemaal niet naar om een stevige buffer op

‘Een dergelijk systeem vraagt van de overheid en van de instellingen een fundamenteel andere houding’

te bouwen voor de toekomst. Een mooi voorbeeld is het museum waar ik zelf werk, waar de eigen inkomsten (die per definitie minder stabiel zijn dan een meerjarige exploitatiesubsidie) inmiddels gestegen zijn tot 60 à 70% van de omzet. Een relatief klein dipje in de fondsenwerving kan dan al een enorm probleem opleveren, waardoor juist een succesvolle instelling steeds kwetsbaarder wordt. Kortom, als de overheid culturele instellingen zelf meer fondsen wil laten werven zal ze ook het vertrouwen moeten hebben dat die instellingen zorgvuldig met grotere vermogens om kunnen gaan. Eigenlijk zou de overheid het systeem moeten omdraaien en een minimum aan het vermogen moeten stellen in plaats van een maximum, uiteraard onder de voorwaarde dat rendement op het vermogen netjes aan de doelstelling wordt besteed. Het is in dit verband overigens leuk om te constateren dat het College van B&W in Utrecht eind 2006 heeft besloten ons museum wel ruimte te geven voor vermogensopbouw. Het kan dus wel.

>> In dit licht is het nog wel aardig om te vermelden dat overheden moeten uitkijken dat ze

‘Geen commerciële marktpartij zal bereid zijn de helft van de energierekening van een museum te betalen’

consequent blijven: als bijvoorbeeld de Provincie Utrecht zichzelf de 15%-norm zou opleggen dan zou die provincie een vermogen van ongeveer 65 miljoen mogen hebben. Dat is nu pakweg 500 miljoen.

>> Het matching grants-systeem kan een enorme valkuil opleveren voor de overheid, want de overheid heeft de neiging subsidies te “stapelen”. Een voorbeeld. De Mondriaan Stichting verdeelt overheidsgeld en stelt als regel dat men maximaal 40% van de projectkosten subsidieert; de rest moet elders vandaan komen. Een mooie “hefboom”, zou je denken. Maar vervolgens blijkt dat andere overheden (gemeenten, provincies etc.) dezelfde projecten ook subsidiëren. Met als gevolg

dat uiteindelijk de overheid een veel groter deel dan 50% betaalt, terwijl de culturele instelling een enorme rompslomp heeft aan stapels subsidieaanvragen die allemaal net weer even anders zijn. Hier wreekt zich de prijs van de bestuurlijke spaghetti. Wat dit betreft zou de overheid wellicht eens moeten kijken naar de toewijzingsmethodiek van de BankGiro Loterij, die van een uitzonderlijke eenvoud en logica is.

>> Een matching grants-systeem zal winnaars en verliezers kennen. Nu al is duidelijk zichtbaar dat grote instellingen met een “A-merk” (Rijksmuseum, Van Gogh Museum, Mauritshuis) en met een professionele fondsenwervingsafdeling het grote geld binnenhalen. Voor kleinere musea zal dit

moeilijker zijn, hoewel er voldoende voorbeelden zijn van dit soort (niche-)instellingen die zeer succesvol zijn. Persoonlijk lijkt mij een beetje druk op de ketel niet slecht. Nederland heeft een extreem hoge “museumdichtheid” en wat meer bundeling van kwaliteit en kennis kan geen kwaad.

>> Er zal bij veel instellingen een zekere angst zijn om nieuwe financieringsvormen te willen proberen. Vermaard is de vergadering van mijn Utrechtse collega-museumdirecteuren die in de jaren '70 aan mijn voorganger meldden dat ze de door hem ingevoerde avondverhuur van het museum een walgelijke platitude vonden. De tijd heeft duidelijk geleerd dat de vernieuwer het hier bij het rechte eind had.

Samenvattend denk ik dat een systeem van matching grants goed kan werken om instellingen extra geld uit de markt te laten halen en potentiële schenkers te stimuleren om dat geld beschikbaar te stellen. Het kan het huidige systeem zeker niet geheel vervangen, maar kan instellingen wel helpen om hun basis te verstevigen op een manier die juist in deze tijd van maatschappelijk verantwoord ondernemen een goede kans maakt. Maar het vraagt van de overheid en van de instellingen een fundamenteel andere houding. Minder bureaucratie, minder verschillende overheden die zich met dezelfde dingen bemoeien, een andere houding bij de instellingen en meer ruimte voor instellingen om een vermogen op te bouwen. En dat lijkt mij een stuk gezonder dan instellingen die in december nog snel het budget opmaken omdat ze anders volgend jaar minder krijgen. Of die bij drie verschillende overheden aanvraagformulieren moeten indienen voor hetzelfde evenement. Enzovoort.

Laten we het maar eens proberen. Ik doe mee.

< **Floris de Gelder** is directeur van het Nationaal Museum van Speelklok tot Pierement

Foto: Nationaal Museum van Speelklok tot Pierement

Koningin Beatrix bij de opening van de tentoonstelling Royal Music Machines

Spreek met Dick Pels en Ewald Engelen over filantropie en het wordt direct duidelijk hoe lastig een politiek stempel als sociaal-liberaal in de praktijk in te vullen is.

door Frank van Mil

Filantropie in sociaal-liberaal licht

In theorie kan het heel eenvoudig zijn: je bent liberaal; de autonomie en vrije ontplooiing van het individu zijn je vertrekpunt, maar je houdt oog voor het gegeven dat een mens in een context bestaat en probeert de hardvochtige uitwassen van een te ver doorgeschoten liberalisme te temperen. Hier aan tafel zitten twee mannen die zich allebei sociaal-liberaal noemen. Dick Pels, publicist en oprichter van de links-liberale denktank Waterland. Ewald Engelen, politiek filosoof, financieel geograaf en auteur voor de wetenschappelijke raad voor regeringsbeleid. Twee sociaal-liberalen met tegenovergestelde opvattingen.

Pels en Engelen hebben al vaker de degenen gekruist over het onderwerp filantropie. Afgelopen januari nog, op de opiniepagina's van de NRC-Handelsblad. Dit is goed te merken, want de discussie gaat direct de diepte in, over een onmisbaar element bij filantropie: inkomensongelijkheid en de uitwassen met topinkomens. Over een ding zijn ze het eens: de hoogte van de topinkomens staat niet in verhouding tot de waarde of kwaliteit

van het werk dat mensen er voor leveren. Maar daar houden de overeenkomsten echter op. Engelen: 'Het is niet aan de overheid om hier in te grijpen. Filantropie is een prachtige manier om de scherpe randjes van inkomensongelijkheid af te krijgen. Het publieke discours moet veel meer doordrongen worden van de maatschappelijke verantwoordelijkheid van mensen die het goed getroffen hebben. Tegenwoordig wordt door veel, zo niet de meeste mensen aangenomen dat ze alles wat ze verdienen alleen aan zichzelf te danken hebben. Mensen zien over het hoofd dat zaken als opleiding, infrastructuur, maar ook gewoon zich gedragende medeburgers een wezenlijke factor in hun succes zijn. En denken daarom ook niet aan de verantwoordelijkheid die ze hebben om dit te uiten in filantropische daden. Maar je kunt mensen niet verplichten dit te doen.' Dick Pels is een andere mening toegedaan: 'Maar denk je nu echt dat mensen dit puur uit goedheid zullen gaan doen? En hoeveel dan? En aan wie? Of hoe vaak? Daar geloof ik helemaal niks van. De overheid blijft voor mij de aangewezen instantie

Dick Pels

'Je ziet in dit geval de tegenstelling socialisme-liberalisme herhaald worden'

om te zorgen voor sociale rechtvaardigheid. Jouw moraliserende oproep zie ik als een krachteloze terugval ten opzichte van de solidariteit van de verzorgingsstaat, die tenslotte door machtsvorming en niet door filantropie tot stand is gekomen.'

Wat is rechtvaardig? Hoe groot mogen inkomensverschillen zijn? De twee sociaal-liberalen geven wezenlijk verschillende antwoorden. De vraag 'wat is een sociaal rechtvaardige verdeling van inkomens?' is eigenlijk niet te beantwoorden, vindt Engelen. 'John Rawls heeft wel een prachtige methodiek in het leven geroepen om tot sociale rechtvaardigheid te komen. In een oorspronkelijke positie, waarin niemand weet van welke afkomst of met welke talenten hij bedeed zal zijn, wordt vanachter een 'veil of ignorance' gekeken naar de best mogelijke indeling van de samenleving. Omdat er nu eenmaal verschillen bestaan tussen de talenten en kwaliteiten van mensen gaat Rawls uit van het verschilprincipe, dat voorschrijft dat verschillen in een samenleving geoorloofd zijn

zolang ze de minst bedeeden het meest ten goede komen. Het is een mooie methodiek, maar ook niet meer dan dat. Ook Rawls geeft geen leidraad voor de invulling, geen houvast op basis waarvan je normatieve oordelen kunt vellen. Daarom ben ik niet voor het aanbrenge van een bovengrens in wat mensen mogen verdienen, en ook niet voor gigantische fiscale aftoppingstarieven voor de topinkomens.'

Pels: 'Dat kan misschien wel zo zijn, maar op een gegeven moment is iets gewoon niet meer fatsoenlijk! Als iemand duizend keer het minimumloon verdient... Daar komt nog bij dat uit allerlei onderzoeken blijkt dat ook op het niveau van internationale topbestuurders het bedrag dat ze krijgen helemaal niet doorslaggevend is. Het gaat om het prestige, de eer, de status.'

Over de rol van filantropie in de samenleving zijn Pels en Engelen het vanzelfsprekend ook niet eens. Pels wil het bestaan van filantropie niet tegengaan, maar hij ziet er niet het beste mechanisme voor welvaartverdeling in. Engelen heeft al

vaker een lans gebroken voor een grotere rol voor filantropie in de samenleving. En naarmate het gesprek vordert geeft hij er meer en meer blijk van de staat helemaal niet te zien zitten.

Het sociaal-liberale in het denken van Engelen is dat hij de centrale taak van de overheid ziet als het creëren van kansengelijkheid. 'In deze tijden van transnationalisering moeten staten terug naar hun core business. Ik bedoel dit niet als een terugkeer naar de nachtwakersstaat. Kansengelijkheid viel daar immers niet onder. De staat moet zorgen voor goed en toegankelijk onderwijs, zodat iedereen zo goed geoutilleerd mogelijk het leven in gaat. Bouw herkansingen in, voor laatbloeiers. Ik zou zelfs voor 100% erf heffingen zijn – op die manier wordt de kansengelijkheid 't grootst. Voor de rest vind ik de staat te veel uit de kluiten gewassen.'

'Juist omdat marktuitskomsten deels het effect zijn van pech en geluk, factoren die mede worden geproduceerd door onze medebewoners op aarde, en markten zelf bovendien beschouwd kunnen worden als collectieve goederen die sommigen in staat stellen te excelleren, is het legitiem om de gelukkigen te wijzen op hun morele plicht om een deel van hun inkomsten te reserveren voor onderhoud van de marktarena's waarop zijzelf hebben kunnen excelleren.' Op zich is Pels het hier niet mee oneens. Het verschil van mening zit 'm erin dat hij deze redenering ziet als argument om aan de inkomstenkant in te grijpen, terwijl

Engelen vooral winst te behalen ziet aan de uitgavenkant, en dan ook nog enkel door een moreel appèl, geen staatsingrijpen. 'Juist het inzicht dat zoiets als productieve waarde niet eenduidig wetenschappelijk kan worden vastgesteld en evenmin eenzijdig kan en mag worden gedicteerd door de markt', vervolgt Pels, 'suggereert dat verdienste de uitkomst moet zijn van een permanent maatschappelijk waardendebat. Hierin worden prestaties voortdurend getoetst aan het criterium van beloning naar verdienste, en er is dus steeds ruimte voor het aan de kaak stellen van wanverhoudingen tussen beide. Dat is geen loos gekrakeel of jaloers gemor, maar een belangrijke inzet van het debat over een meer rechtvaardige samenleving. In feite zie je in dit geval in het sociaal-liberalisme de tegenstelling socialisme-liberalisme herhaald worden.'

Mensen met topinkomens moeten dus op hun eer-gevoel worden aangesproken. Volgens Pels moeten topverdiensten vooral in eer uitgedrukt worden. Maar dwing je eer af, of moet je het verdienen? Dat Pels en Engelen hier elkaar niet vinden is geen verrassing. Aan het eind van het gesprek blijft het gevoel overheersen dat de centrale vraag, op welke basis je bepaalt wat rechtvaardig is, de te tackelen opgave is. Morele gevoelens en intellectuele onderbouwing moeten verenigd worden. Vooral voor een sociaal-liberaal is dit een voortdurend proces, een constante afweging van prioriteiten. Wel degelijk vanuit een stelsel van ideeën en waarden, maar per definitie niet dogmatisch.

Frank van Mil is senior medewerker van het Kenniscentrum D66

'In deze tijden van transnationalisering moeten staten terug naar hun core business'

Ewald Engelen

De invoering van de Wet Maatschappelijke Ondersteuning (WMO) plaatst gemeentes voor een uitdaging. Het is immers de bedoeling dat de rol en het belang van mantelzorgers en vrijwilligers vergroot worden. In Beuningen is daarom gekozen voor een integrale aanpak: vergroot de sociale samenhang en vergroot het draagvlak voor vrijwillige hulp.

door **Stefan Stevens**

Op zoek naar de grenzen van filantropisch kapitaal

Uitvoering van de WMO in Beuningen

Voor wie het nog niet weet: Per 1 januari van dit jaar zijn de Welzijnswet, de Wet voorzieningen Gehandicapten en de huishoudelijke verzorging uit de Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten, alsmede een aantal AWBZ-regelingen opgegaan in de Wet Maatschappelijke Ondersteuning. Het doel van de WMO is in één woord: Meedoen. Jong, oud, gehandicapt, niet gehandicapt; “de samenleving is van iedereen”. Hierdoor is de WMO een participatiewet en geen zorgwet. Vanuit dit principe wordt steeds verwezen naar de eigen verantwoordelijkheid, zelfredzaamheid en versterking van de sociale samenhang. De WMO mag lokaal verschillend worden ingevuld en geeft dus een mate van vrijheid voor de gemeenten. Zo ook in de Gelderse gemeente Beuningen. Deze gemeente telt 25.000 inwoners en is opgebouwd uit 4 kernen met een groot aandeel koopwoningen. Onder de rook van “grote stad” Nijmegen voelen de kernen Winssen, Ewijk, Beuningen en Weurt de stedelijke invloed. Zoals in alle Gelderse gemeenten is de komende jaren

sprake van ontgroening en vergrijzing maar niet in een verontrustende zin. De bevolking is redelijk welvarend en redelijk goed opgeleid.

Zelforganisatie

De vrijwillige inzet van burgers is onmisbaar voor een goede uitvoering van de WMO. Het kan gaan om informele en ongeorganiseerde hulp (mantelzorg en kleinschalig burgerinitiatief) en hulp in georganiseerd verband (vrijwilligersorganisaties). De gemeente Beuningen richt zich op de ondersteuning van mantelzorgers en vrijwilligers door ondersteuning en/of financiering van bijvoorbeeld bestaande steunpunten mantelzorg, verenigingen en wijkinitiatieven. Het is de bedoeling dat zelforganisatie, maatschappelijke binding en eigen verantwoordelijkheid een belangrijke plaats innemen en voorliggend zijn aan professionele zorg en welzijn. De gemeente krijgt een steeds zwaardere verantwoordelijkheid om dit te organiseren en te regisseren. Voor de gemeente Beuningen betekent dit juist een meer

betrokken overheid in plaats van een overheid die zich terugtrekt.

Filantropisch kapitaal

De WMO is de eerste wet die opkomt voor de mantelzorgers en vrijwilligers. Zo gaan gemeenten mantelzorgers ondersteunen in hun zorg voor familieleden. Dat kan bijvoorbeeld door het aanbieden van informatie en advies, maar ook door te zorgen dat een professionele kracht tijdelijk de hulp bij het huishouden kan overnemen als de mantelzorger een weekendje weg wil. Daarnaast kan de gemeente helpen met het regelen van respijtzorg. Hiermee wordt bedoeld: de tijdelijke overname van zorg met het doel om de mantelzorger even vrijaf te geven. Ook zullen gemeenten vrijwilligersorganisaties ondersteunen bij het werven van nieuwe vrijwilligers. De vergelijking wordt gemaakt met filantropische inzet. Volgens de definitie is filantropie het vrijwillig ter beschikking stellen van privaat geld aan publieke en private doelen door individuen, fondsen en bedrijven. Veel burgers beperken zich niet tot het geven van geld, zij geven ook tijd en inzet in de vorm van vrijwilligerswerk op vele maatschappelijke gebieden. Nederland kent een bloeiend verenigingsleven en telt vele stichtingen en verenigingen, die gedragen worden door een leger van vrijwilligers. Van de bevolking van 18 jaar en ouder houdt een kwart van de bevolking (ongeveer 3,5 miljoen mensen) zich regelmatig bezig met vrijwilligerswerk.

Kwetsbare burgers ontvangen het leeuwendeel van de dagelijkse hulp in de thuishouding (80%) van familieleden, vrienden en andere naasten: de mantelzorgers. In cijfers uitgedrukt is de financiële waarde van mantelzorg € 7,7 miljard tegenover € 2 miljard in de thuiszorg. Voor gemeenten is de mantelzorger een onmisbare partner in het lokale zorgbeleid. Hun inzet helpt het beroep op WMO-voorzieningen te beperken of uit te stellen.

Dit vraagt wel om ondersteuning van mantelzorgers, anders houden zij de zorg niet vol. Mantelzorg kan veel voldoening geven, maar het eigen leven dreigt soms in de knel te komen, vooral als de zorg lang gaat duren. Mantelzorgers lopen dan het risico om overbelast te raken, hun werknemerschap niet meer naar behoren te vervullen of geen tijd meer te hebben voor vrienden en familieleden.

Foto: Herman Wouters

‘Mensen die elkaar kennen, zullen eerder geneigd zijn om elkaar te helpen in slechte tijden’

De gemeente werkt aan grotere sociale samenhang

Iedereen doet mee

De toelichting bij de wet schetst erg hoge verwachtingen van de eigen verantwoordelijkheid van burgers en vrijwillige inzet. Ze worden gezien als de belangrijkste factoren in het oplossen van de maatschappelijke problemen die op ons afkomen. Wij geloven in de kracht van de samenleving, maar burgers kunnen niet continu de plaats innemen van professionals. Niettemin blijft het grote aantal actieve vrijwillige en deskundige burgers een sterk punt in de gemeente Beuningen. Daarom blijven wij actief burgerschap stimuleren. Dit vraagt om medeverantwoordelijke burgers

en sterke sociale netwerken. Pas als we het niet anders kunnen organiseren doen we een beroep op de gemeente (van “leunen” naar “steunen”). Overheid en professionele voorzieningen komen pas aan zet als zelfredzaamheid niet werkt. De gemeente is verantwoordelijk voor de wmo en moet zorgen dat burgers “volwaardig” kunnen deelnemen aan de maatschappij. Daarbij mogen ouderen en mensen met een beperking geen drempels ervaren. Tel hierbij op de algemene trend van vergrijzing en de bovengenoemde ontwikkelingen en het is duidelijk dat de druk op welzijns- en informele

(zorg)dienstverlening en mantelzorg verder toeneemt. In feite is dit het opzoeken van de grenzen van het filantropisch kapitaal!

Maatschappelijk middenveld

Het samenspel met het maatschappelijk middenveld, particulier initiatief, verenigingen, kerken, woningcorporaties, zorgaanbieders en vooral burgers en gemeente vormt de basis voor een fundament waarop gebouwd moet worden. Zo moeten wijken verbeterd worden, woonzorgzones, brede scholen en multifunctionele accommodaties van de grond komen. Er zijn ook andere manieren waarop de gemeente Beuningen de sociale samenhang wil bevorderen. Zorgen voor aantrekkelijke plekken waar burgers elkaar kunnen ontmoeten is daar een voorbeeld van. Een dorps huis waar verschillende zorg- en welzijnsfuncties worden gecombineerd, maakt het mogelijk dat verschillende groepen elkaar regelmatig tegenkomen. Ook sport kan een belangrijke rol spelen. Sport kan immers de sociale samenhang verbeteren, net zo als een buurtwinkel bij een woonzorgzone of een kinderspeelplaats. Mensen ontmoeten elkaar en kunnen er een praatje maken. Een andere manier waarmee gemeenten de onderlinge betrokkenheid kunnen stimuleren is door de eigen plannen van wijkbewoners (financieel) te ondersteunen. Denk dan bijvoorbeeld aan wijkinitiatieven zoals een buurtbarbecue, wijkactiviteiten. Mensen die elkaar kennen, zullen eerder geneigd zijn om elkaar te helpen in slechte tijden. Vanuit het ministerie van VWS en vanuit de VNG wordt steeds meer het actieve signaal afgegeven om de wmo visievorming breed in te zetten. Civil society gaat uit van een breder draagvlak dan alleen datgene wat een lokale overheid kan bieden. Het gedachtegoed van de wmo (meedoen) komt beter van de grond als het ook breed wordt uitgedragen.

Wat goed is behouden

Ook met de komst van de wmo hoeven we de lokale samenleving niet op de kop te zetten. Datgene wat we deden en aan het doen zijn gaan we dus ook zeker niet overboord gooien. De gemeente Beuningen telt zeer veel vrijwilligers en de deelname aan het verenigingsleven is zeer groot. De dorps huizen hebben nog echt een dorpsfunctie en burgers vinden het in Beuningen prettig wonen.

De leefbaarheid kan zo bevorderd worden door onder andere het inrichten van de openbare ruimte zodat de sociale - en fysieke veiligheid optimaal is. Dit moet zodanig gebeuren dat het ook toegankelijk is voor kwetsbare groepen als

‘De wmo is de eerste wet die opkomt voor de mantelzorgers en vrijwilligers’

senioren, kinderen en mensen met een functiebeperking. De mate waarin burgers zich thuis voelen in de buurt waar men woont zegt iets over de sociale samenhang (cohesie) van een buurt. Andere indicatoren voor sociale samenhang zijn ‘elkaar kennen’, ‘prettige sfeer’ en ‘mate van saamhorigheid’. Sociale cohesie in een gebied is van invloed op de gezondheid van de mensen die er wonen. De gemeente wil optimale (omgevings)condities scheppen voor spontane en informele ontmoeting van inwoners, omdat sociale samenhang en leefbaarheid ook hierdoor worden bevorderd.

Tot slot

De gemeente vindt het belangrijk dat de eigen verantwoordelijkheid in balans is met de lokale overheidsverantwoordelijkheid. Het nieuwe kabinet heeft het in plaats van eigen verantwoordelijkheid al veel meer over de versterking van de sociale samenhang. We vinden het echter even belangrijk dat kwetsbare burgers niet de dupe worden van het beroep dat de wmo op de eigen verantwoordelijkheid van mensen doet. Mensen die niet alles zelf kunnen, moeten op ondersteuning kunnen rekenen. Bovendien is de samenleving niet geheel maakbaar. De gemeente kan actief burgerschap en vrijwillige inzet weliswaar stimuleren, maar niet sturen.

Ook dit blijft continu zoeken naar de grenzen van het filantropisch kapitaal!

Stefan Stevens is beleidsmedewerker welzijn bij de gemeente Beuningen

Het verschil tussen liefdadigheid en filantropie laat zich het best illustreren met het aloude voorbeeld: help je een hongerig persoon het best door hem een vis te geven of geef je hem een hengel en leer hem vissen. Geef hem een vis en je doet aan liefdadigheid. Geef hem de hengel en je bent een filantroop.

door **Mark Sanders**

American Dream of voor een dubbeltje geboren

Filantropie en het sociaal contract

Filantropie is investeren in het vermogen van anderen om zichzelf op te werken en succesvol te worden. Liefdadigheid is een christelijke traditie die Europa en Amerika delen, overigens met de Joden en de Islam, waar liefdadigheid ook een belangrijke rol spelen. Alleen in de VS, echter is filantropie een factor van wezenlijk belang voor de sociale cohesie en economische efficiëntie. De rol van filantropie en de economische significantie daarvan kan moeilijk overschat worden, als we spreken over de Amerikaanse economie. In Europa speelt filantropie echter een totaal ondergeschikte rol. Daaraan liggen erg duidelijke cultureel-historische achtergronden ten grondslag.

Waarom en hoe werkt het in Amerika?

Filantropie is gebaseerd, zoals zoveel sociale instituties, op wederkerigheid. De Amerikaanse samenleving accepteert, vaak tot onze Europese verbijstering, enorme inkomensverschillen en nog veel grotere verschillen in rijkdom. Daar staat echter tegenover dat de rijken wel geacht worden

om, eenmaal succesvol, ook iets terug te doen voor de samenleving. Dat geldt niet alleen voor Bill Gates, die van waanzinnige rijkdom niet meer weet waar hij zijn geld aan moet uitgeven. Ook op veel lagere niveaus geven mensen ruimhartig om: "iets terug te kunnen doen". De gewone Amerikaan vindt dat hun plicht, maar belangrijker nog, dat vinden de rijken zelf ook.

Er zit natuurlijk een element van opzichtig consumeren in. Met veel ceremonie en naamvertoon worden vleugels in ziekenhuizen, musea, scholen en dergelijke geopend door met juwelen behangen weduwes ter meerdere eer en glorie van de recent overleden rijkaard. Daar gaan in de VS vele miljarden in om. Bij leven en overlijden worden grote sommen overgemaakt aan stichtingen en instellingen die daarmee gebouwen, beurzen en zelfs hele universiteiten financieren. Dat werkt al zo sinds voor de Amerikaanse onafhankelijkheid. De beste ivy-league universiteiten in de VS, Harvard, Princeton, Yale en Brown zijn bijvoorbeeld opgericht met fortuinen verdiend in onder andere de slavenhandel en ze betrekken tot op de dag

van vandaag een groot deel van hun inkomsten uit de giften van succesvolle alumni. Dit systeem werkt in de VS omdat daar het sociale contract zo is ingericht dat iedereen, in principe, rijkdom kan bereiken. De Amerikaan is een immigrant die zijn land van oorsprong heeft verlaten om zijn fortuin te maken in de nieuwe wereld. En als de goede God of het lot hem dat fortuin schenkt dan is hij aan zijn geweten verplicht om anderen ook in staat te stellen en mogelijk te helpen om datzelfde succes te behalen.

Volgens Prof. Acs is filantropie dan ook de sluitsteen die het Amerikaanse model zo succesvol maakt. Doordat de rijkdom in private handen blijft maar wel in sociale innovatie wordt geïnvesteerd krijgen de Amerikanen het beste van twee werelden. De bewezen succesvolle zakenmensen die hun fortuin maakten met economische innovatie, managen nu ook de investeringen in sociaal kapitaal. En zij doen dat, buiten de democratische controle om, op de meest efficiënte wijze. Niet op basis van schimmige politieke spelletjes, maar op basis van managementprincipes die hun succes bewezen hebben. De overheid, met haar bureaucratie en gevoeligheid voor lobby vanuit gevestigde belangen zit daar niet tussen.

De Amerikaan heeft van huis uit (letterlijk, vanuit zijn ervaringen in het land van herkomst vaak) geen enkel vertrouwen in de overheid en accepteert daarmee, ironisch genoeg, ook de sterke lobby in Washington. De overheid doet wat er van haar verwacht wordt en verkwist dus ook het belastinggeld door ondermaats te presteren. Mede omdat er van de overheid niets verwacht wordt zijn ook hoog gekwalificeerde mensen minder geneigd om voor de overheid te werken en zo is de cirkel rond. Amerikanen leggen de verantwoordelijkheid voor investeringen in de samenleving dus liever bij de mensen die hun fortuin aan een goede opleiding en gegrepen kansen te danken hebben, in het vertrouwen dat zij anderen die kansen ook gunnen.

Waarom werkt het niet in Europa?

Hoe anders is dat in Europa. De verwachtingen ten aanzien van gefortuneerden zijn hier volstrekt anders. Het is geaccepteerd, in de zin dat iedereen het zo zou doen, om met je bezit naar België te verhuizen om de belastingen te ontlopen. Om je als

het ware in je rijkdom terug te trekken en anderen uit te sluiten. Het is ook volledig geaccepteerd dat je rijkdom erft en dus niet verwerft op basis van prestatie maar op grond van geboorte. Waar een Europeaan de belasting op nalatenschappen ervaart als diefstal van zijn zuur bijeenverdiende spaarcentjes is dat voor een Amerikaan volstrekt acceptabel. De tolerantie voor puissant rijken en de waardering voor opzichtige consumptie zijn in Nederland laag en sterk negatief. Zie de discussies over topsalarissen en de sterke niet-boven-het-maaiveld-cultuur. Er zit voor de succesvollen onder ons dus niets anders op dan veel op vakantie te gaan, veel te investeren in de inrichting van ons eigen huis en misschien onze buurt en veel te investeren en na te laten aan onze eigen kinderen. Geven aan goede doelen mag, maar je als gever bemoeien met de besteding van het geld wordt met erg veel achterdocht en scepsis ontvangen. Investeringen van private personen in publieke voorzieningen worden gezien als ongewenste inmenging die kan ontwaarden in persoonsverheerlijking of erger nog, het binnensluipen van commerciële of private belangen in het publieke domein. De Europese oplossing, de rijken hun rijkdom afnemen via belasting om daarmee de armen van overheidswege te verheffen, getuigt

‘Filantropie werkt in de VS omdat het sociale contract er zo is ingericht dat iedereen, in principe, rijkdom kan bereiken’

van een sterk wantrouwen jegens de bezittende klasse. Als gevolg daarvan is investeren in de samenleving in Europa grotendeels een zaak van de overheid.

In Nederland is een woud van stichtingen, genoemd naar mensen die er veelal niet of nauwelijks financieel aan bijgedragen hebben, dat op de subsidiestroom uit de staatskas drijft. De kunst, de zorg en het onderwijs, het zijn allemaal zaken

waar wij private investeringen (dus mét bemoeienis van de gever) met argwaan beschouwen en een grote rol voor de overheid hebben geschapen. Maar omdat de overheid hiervoor verantwoordelijk gehouden wordt en omdat bijdragen van de

‘Investeringen van private personen in publieke voorzieningen worden in Europa gezien als ongewenste inmenging’

rijken niet gewaardeerd worden, zou je als rijke Nederlander ook wel gek zijn om je zuur verdiende geld daaraan uit te geven.

Ook in Europa liggen de wortels van dit sociale contract in het verleden. In de middeleeuwen is Europa ervan doordrongen dat rijkdom en bezit ook macht over anderen betekent en dat, om die macht te consolideren de rijken juist anderen van rijkdom uitsloten. Het was niet bepaald in het belang van de ridder op kasteel X om een van zijn pachters te helpen zelf een ridder te worden. De schaarste van vooral land liet een dergelijke filantropische instelling gewoon niet toe. Met de handels- en industriële revolutie is in de houding van Europese rijken niet veel veranderd. Zij die hun rijkdom in die tijd verwierven maten zich al snel de leefstijl en regels van de adel aan, inclusief het buitensluiten van nieuwkomers. De verdeling van rijkdom en macht in Europa is altijd als een statische beschouwd, die door onderdrukking en vererving in stand gehouden werd.

De uitdrukking:”Wie voor een dubbeltje gebo-

ren is, wordt nooit een kwartje”, drukt ook de berusting uit die Europeanen daarbij voelen. Zij die daarin niet konden berusten, vertrokken sinds 1600 naar de nieuwe wereld. De rijken in Europa hebben dus altijd de rol van de onderdrukker geen daarmee hun recht op rijkdom verspeeld. De massa gunt de rijken het succes wel, maar de rijkdom niet. De democratische instituties in Europa, maar ook bijvoorbeeld de socialistische revolutie zijn bij uitstek de Europese antwoorden geweest op die onderdrukking en het middel om de midden- en onderklasse te bevrijden. Het opvallend ontbreken van enige socialistische tendensen of klassenstrijd in de VS onderstrepen dat punt. Tot slot kan geconcludeerd worden dat filantropie, zoals het functioneert in de VS, bij uitstek past binnen de filosofie van D66, maar tevens in de Europese context als een utopie beschouwd moet worden. Onze liberale inborst zal opzwellen bij het idee dat vertrouwen in mensen (rijken) om het juiste te doen, gekoppeld aan het belonen van prestatie ook vanzelf kan leiden tot een verdeling van de welvaart. Toch moet ons pragmatisme ons behoeden voor een al te geïdealiseerd beeld van de Europese en Nederlandse werkelijkheid. Het Amerikaanse systeem van filantropie kan in de Europese sociaal-historische context niet werken. Europa heeft haar overheid nodig om als een moderne Robin Hood te stelen van de rijken en te geven aan de armen.

Maar wat we van de Amerikanen wel kunnen leren is dat ook een Robin Hood beter hengels kan uitdelen dan vissen. Dat een model met sociale mobiliteit op basis van individuele prestaties te verkiezen is boven een statische door God gegeven corporatistische of historisch ontstane Klassenmaatschappij, waar liefdadigheid mensen gevangen houdt en verslaafd maakt aan hulp. En daarmee zetten we ons toch af tegen een Christelijk-Socialistisch kabinet.

Mark Sanders is voorzitter van het kenniscentrum D66 en lid kennis en kunde van het landelijk bestuur

Vis Machtenscheiding

Mr. J.J. Vis
was lid van de Raad van State
en hoogleraar strafrecht

Rechtens in de volksvertegenwoordiging – kan dat eigenlijk wel? Het is een actueel onderwerp nu in de nieuwe Eerste Kamer iemand wordt gekozen die ook rechter in actieve dienst is. Volgens de theorie van de machtenscheiding is dat niet in de haak – zou je denken.

Ik wil daar iets anders tegenoverstellen.

Om te beginnen: welk risico lopen we eigenlijk als een rechter zich ook bemoeit met wetgeving? Het is denkbaar dat hij als volksvertegenwoordiger een wet behandelt die hij vervolgens als rechter moet toepassen. Maar dat kan zich alleen maar voordoen als hij als rechter een geschil krijgt voorgelegd dat te maken heeft met juist die ene wet. Die kans is klein, en nooit van zijn eigen handelen afhankelijk. Maar als het inderdaad zover komt dan mogen we toch aannemen dat hij zich aan zijn ambtseed zal houden en de wet zal toepassen. Welk eigen persoonlijk belang – samenhangend met zijn kamerlidmaatschap – zou hij hebben om dat niet te doen? En als hij zich belemmerd voelt door eerdere politieke uitspraken kan hij zich verschonen; als rechtzoekenden een belemmering verwachten dan is wraking mogelijk. Van een rechter tevens parlementariër is de politieke overtuiging bekend. Daar is niets tegen; laten we niet doen alsof het openlijk belijden van een bepaalde politieke overtuiging ongepast is. Het recht daartoe is wezenlijk voor onze democratische rechtsstaat, en dat moet zo blijven. En nu het omgekeerde: dat hij als parlementariër last heeft van zijn ambt als rechter. Het is denkbaar dat hij op grond van zijn ervaring als rechter een bepaald stadpunt inneemt. Deskundigheid en ervaring zijn altijd van invloed en dat doet zich voor bij alle combinaties, niet alleen bij deze. En eigenlijk vinden we deskundigheid en ervaring grote voordelen.

In de machtenscheiding gaat het bij de rechterlijke macht eigenlijk maar om één punt: de onafhankelijkheid van de rechter. De regering (de uitvoerende

macht) mag hem niet ontslaan. In onze grondwet staat dat principe van de onafhankelijkheid een beetje verborgen, in een bepaling die alleen maar zegt dat de rechters voor het leven (dat wil zeggen tot het zeventigste levensjaar) worden benoemd. Een tekst met wat meer duidelijkheid zou handig zijn maar het voornaamste staat vast. Geen tussentijds ontslag – en dat is de grote vooruitgang in het staatsrecht zoals dat in de achttiende eeuw vooral door de Franse filosoof en jurist Montesquieu is ontwikkeld.

Machtenscheiding? Bij ons helemaal niet consequent aanwezig. Regering en parlement doen allebei aan wetgeving. Ministers mogen geen kamerlid zijn maar heel lang mocht dat wel – en in allerlei Europese democratieën mag het nog steeds. Parlementaire verkiezingen draaien bij ons primair om de samenstelling van een nieuw kabinet. Als het kabinet valt houden we verkiezingen voor een nieuwe volksvertegenwoordiging. Als de uitvoerende macht sneuvelt kiezen we nieuwe wetgevers. Dat is allemaal heel anders dan in het grote land van de machtenscheiding, de Verenigde Staten. Dat is begrijpelijk; wij hier in Europa hebben een eeuwenlange voorgeschiedenis van allerlei soorten bestuur en wetgeving. Onze grondwet is gebaseerd op die voorgeschiedenis; in een monarchie als de onze zie je nog steeds een rest van vroeger toen de vorst werkelijk alles tegelijk was: wetgever, regeerder en rechter. Onze wetten worden afgekondigd door “Wij Beatrix”; de koningin is lid van de regering en in haar naam wordt recht gesproken. Dat is het tegendeel van machtenscheiding – maar het is eigenlijk alleen maar Franje; onze democratie heeft er geen last van.

De achttiende eeuwse Amerikanen hadden geen staatsrechtelijke voorgeschiedenis: ze hoefden niets te verbouwen of af te breken. Ze konden beginnen op een leeg bouwterrein en dat leverde een imposant bouwwerk op – onnavolgbaar.

Wat is de bijdrage van een kleine, Nederlandse NGO aan de wereldproblematiek? Wat kan die bijdrage zijn te midden van grote organisaties zoals WorldVision, US Care, en Terre des Hommes. War Child Nederland wijdt zich aan het lot van kinderen in oorlogsgebieden en doet dat op een creatieve, grassrootachtige manier. Een interview met Hendrik van Gent, *director of programmes*.

door **Pauline Schrooyen**

Filantropie in de praktijk

Hoe een kleine organisatie te werk gaat en zichzelf bedruipt

Foto: Pep Bonet

Aan het eind van de middag stap ik het hoofdkantoor binnen van War Child in Amsterdam. Een monumentaal grachtenpand dat, zo wordt mij verzekerd, deels gesponsord is. Dat geldt ook voor het meubilair, de software en de telefoon- en internetverbindingen. Die laatste worden gratis aangeboden door Orange.

Wat doet War Child precies?

“War Child zet zich in voor het lot van kinderen in oorlogs- en conflictgebieden. Volgens UNICEF zijn in de afgelopen tien jaar ongeveer 10 miljoen kinderen getraumatiseerd door oorlog. Spelenderwijs proberen we kinderen te bevrijden van de oorlog die ze hebben meegemaakt. Via creatieve middelen, zoals tekenen, muziek, theater of sport leren ze hun emoties uiten en op die manier hun oorlogservaring te verwerken. We proberen ze weerbaar te maken. Door bij te dragen aan het psychosociaal welzijn van kinderen en daarmee de kans op een gezonde ontwikkeling te vergroten, hoopt War Child bij te dragen aan de vrede.”

Hoe probeert War Child de problematiek van kinderen in verre landen actueel te maken voor mensen in Nederland?

“Bij War Child zien we kinderen als *change agents*. Zij zijn de generatie die een verandering teweeg kan brengen. Hoe meer kinderen opgroeien tot evenwichtige volwassenen, hoe groter de kans dat de samenleving waarin zij leven later ook vreedzaam zal zijn. Er is bij het brede publiek misschien niet zo veel bekend over de aard van de politieke conflicten en over de omstandigheden waar die kinderen in verkeren, maar er is wel veel engagement, met name onder jongeren. Tal van kinderen is via hun school, vereniging of club of gewoon zelf actief via de Kids for War Child website. Met behulp van de juiste ambassadeurs – Marco Borsato en Jetske van den Elsen bijvoorbeeld – proberen we onze boodschap over te brengen in duidelijke taal.”

“De keuze voor (pop)muzikanten/artiesten ligt voor de hand: muziek is een belangrijk onderdeel van de psychotherapie die War Child inzet voor kinderen in de conflictgebieden. Overigens is War Child niet alleen internationaal actief, maar ook nationaal. Sinds anderhalf jaar steunen we Stichting de Vrolijkheid die creatieve activiteiten

voor en met kinderen en jongeren, die vaak uit dezelfde oorlogsgebieden, in asielzoekerscentra organiseert.”

Wat is de werkwijze van War Child?

“War Child is op dit moment actief in elf landen, gegroepeerd in 9 programmeergebieden. In ieder gebied zit tenminste een medewerker van War Child. We werken altijd samen met lokale organisaties en hun medewerkers, zoals dorpsvrijwilligers, leerkrachten, maatschappelijk werkers of psychologen, overheidswerkers. Centraal uitgangspunt hierbij is het opbouwen en uitwisselen van kennis. Soms leiden we zelf mensen op die op hun beurt ook weer andere trainen. Zo hebben in Kosovo lokale medewerkers een paar jaar lang in het War Child programma gewerkt en vervolgens hun eigen organisatie, World Child, opgericht.”

“De selectie van landen is beperkt om de overheadkosten laag te houden. De keuze van gebieden waar War Child actief is, komt tot stand na intensieve desk research. In kaart wordt gebracht welke groepen kinderen hulp behoeven, of het logistiek en politiek haalbaar is en welke lokale organisaties daarvoor benaderd kunnen worden. Wat volgt is een oriëntatiebezoek en als dat goed gaat wordt een voorbereidende missie opgestart. Het kan ook andersom gaan, dat een organisatie War Child benadert. Zoals bijvoorbeeld in het geval van Disparando Camereras para la Paz (foto's schieten voor vrede), een organisatie in Colombia die kinderen leert om zelf foto's te maken en te ontwikkelen. Hun werkwijze sluit zo nauw aan bij die van War Child en was bovendien nog betaalbaar ook, dat samenwerking tussen de twee snel tot stand kwam.”

Werken jullie ook samen met religieuze organisaties?

“Ja, in een land als Oeganda is het hele maatschappelijke middenveld religieus geïnstitutionaliseerd. Ongeveer 90 procent van de bevolking is christen, 10 procent is moslim. Ook in Afghanistan werken we samen met mullah's in het Physical Education Program. Voor meisjes was het daar bijvoorbeeld aanvankelijk verboden om te sporten, maar toen hebben we in overleg een muur om het plein gebouwd, zodat de meisjes in een veilige, beschermde omgeving kunnen spor-

ten. Het lukt de lokale hulpverleners vaak om hun eigen cultuur en achtergrond een eigen invulling te geven die het beste aansluit bij de behoeften van de kinderen, in dit geval lichamelijk activiteit, en bij de (religieuze) waarden en normen van de betreffende cultuur.”

Hoe opereert War Child als een jonge organisatie van klein formaat binnen het internationale veld van NGO's en andere hulporganisaties?

“Het is onze strategie om samen te werken met lokale organisaties om ervoor te zorgen dat de problemen waar kinderen mee te maken hebben, worden onderkend. Dat lukt niet altijd, zo heeft War Child bijvoorbeeld haar projecten niet kunnen voortzetten in Eritrea, maar over het algemeen lukt het wel en ontstaat ook de bereidheid om er samen wat aan te doen. We werken natuurlijk ook vaak samen met andere internationale ngo's zoals met Terre des Hommes, Save the Children, UNICEF en het Colombia platform in Nederland.”

Werd War Child eerst nog als een jonkie gezien, inmiddels zijn de programma's ook bekend bij

grotere organisaties als UNICEF en wordt ook de meerwaarde van hun bijdrage aan het psychosociaal welzijn van kinderen erkend. Volgens VN-commissaris Jan Pronk is War Child's bijdrage aan het herstel van geborgenheid net zo belangrijk als drinkwater, huisvesting en voeding.

War Child ontvangt ongeveer 25 procent van de inkomsten van het Nederlandse ministerie van Buitenlandse Zaken. War Child streeft naar groei (max 40% van het totaal) van inkomsten van institutionele donoren, zoals Europese gelden. In 2005 kwam 65% van deze inkomsten bij particulieren en bedrijven vandaan. Zo'n 700 bedrijven zetten zich in 2005 in voor de programma's van War Child en 712 particulieren, scholen en verenigingen organiseerden een actie voor War Child. Behalve meer financiële mogelijkheden, biedt dit bredere erkenning en bewustwording in de wereld van OS van onze doelstelling om het psychosociaal welzijn van kinderen te verbeteren.

Pauline Schrooyen
redacteur van *idee*

Foto: Shirley Barenholz

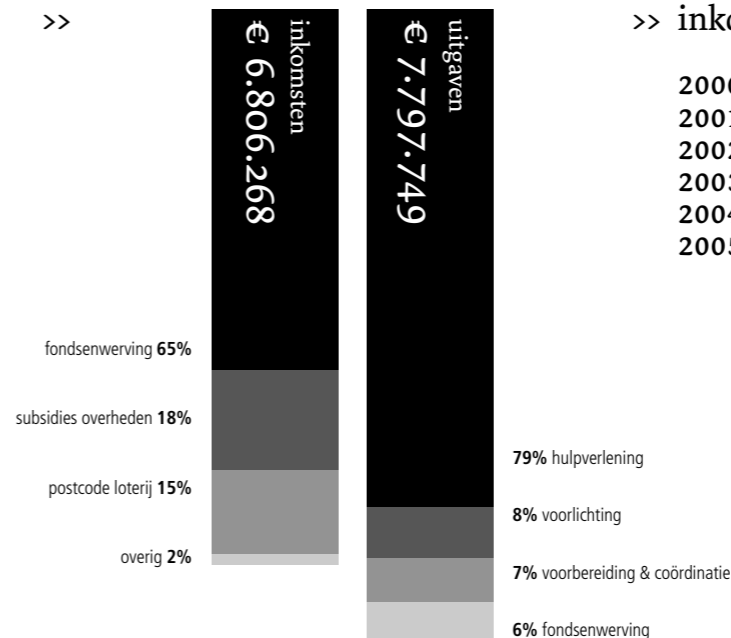
War Child UK werd in 1993 opgericht door twee Britse filmmakers die in Bosnië-Herzegovina muziekworkshops gaven aan kinderen. De Nederlandse directeur Willemijn Verloop pikte het idee op en richtte in 1995 War Child Nederland op. Inmiddels telt War Child Nederland 450 veldmedewerkers. Met ondersteuning van het hoofdkantoor in Amsterdam helpen zij ca. 15.000 kinderen per week in 11 landen.

Inkomsten en uitgaven 2005

De totale inkomsten van War Child bedroegen in 2005 € 6,8 miljoen. Het percentage kosten voor eigen fondsenwerving bleef in 2005 beperkt tot 11%, ruim onder de norm van het Centraal Bureau Fondsenwerving (25%).

De uitgaven bestemd voor de doelstelling (die bestaan uit uitgaven voor hulpverlening, voorbereiding & coördinatie en voorlichting) bedroegen € 7,3 miljoen. Voor 2005 stelde War Child zich ten doel om 120% van de totale inkomsten uit te geven aan de doelstelling en dus de opgebouwde reserve te verminderen. Uiteindelijk is 116% daarvan gerealiseerd.

>>

>> inkomsten uit fondsenwerving

2000	€ 1.069.402	
2001	€ 1.502.477	> 140%
2002	€ 2.574.647	> 171%
2003	€ 3.828.222	> 149%
2004	€ 4.251.412	> 111%
2005	€ 4.454.574	> 105%

Onderwijs is zeer belangrijk voor ontwikkeling, of dit nu in rijke of arme landen plaatsvindt. Maar waar het in rijke landen een noodzakelijke en een voldoende voorwaarde voor economische groei (welvaartscreatie) is, is het in arme landen alleen een noodzakelijke voorwaarde. Als Nederlandse politieke partij die traditioneel het meest aan onderwijs hecht, zou D66 zich hier luider over moeten durven uitspreken.

door **Thijs de Ruyter van Steveninck** †

Ontwikkelingshulp en onderwijs

Het is onverstandig om – zoals voormalig minister Van Ardenne wilde – grote bedragen van het Nederlandse budget voor ontwikkelings-samenwerking (OS) te besteden aan onderwijs in ontwikkelingslanden zonder de risico's ervan te onderkennen. Naast de zwakke organisatie van het ministerie van Buitenlandse zaken (BZ), dat het Nederlandse OS-budget verdeelt, spelen drie problemen: (1) de 'braindrain', (2) lobby voor overheidsbanen en (3) de praktische risico's van hulp aan slecht bestuurde landen.

'Groei in het onderwijs heeft nooit geleid tot hogere economische groei'

De braindrain

Het eerste risico is dat de al dan niet met Nederlands hulpgeld opgeleide jongeren in het land van

herkomst – terecht of ten onrechte – te weinig toekomstperspectieven zien, en daarom naar het buitenland vertrekken. Zo werken er meer Ghanese artsen in New York dan in Ghana, en meer Malawiaanse verpleegkundigen in Birmingham dan in Malawi. Vooral meer internationale coördinatie moet dit probleem oplossen, zoals via arrangementen dat rijke landen voortaan financiële vergoedingen betalen voor arbeidskrachten die zij in arme landen werven. Misschien wordt dit wel de uitdaging voor de internationale samenwerking in de 21e eeuw. In mijn huidige woonplaats, Curaçao, speelt dit probleem sterk. Dat het locale onderwijs in een deplorabele toestand verkeert, geldt voor meer ontwikkelingslanden. Maar het eiland is gewoon te klein om alle afgestudeerden een kansrijke toekomst te bieden. Het Curaçaose bedrijfsleven stelt: "Juist de groep jongeren die in eigen land voor stabiliteit kunnen zorgen (...) en de economie aandrijven, blijven na hun studie in Nederland." In december 2002 studeerden van de 3.200 Curaçaose studenten 1.500 in Nederland, van wie 1.200 een WO- of HBO-opleiding volgden. Van hen blijft

zo'n 65% uiteindelijk langer in Nederland. Volgens het IMF hebben de Caribische landen 10%-40% van hun arbeidzame bevolking verloren door emigratie naar OESO-landen. Ter compensatie ontvangt de regio weliswaar een relatief groot aandeel van de financiële overboekingen van emigranten, maar dat is onvoldoende om de negatieve effecten te compenseren.

Circulaire migratie

De oplossing voor het probleem van de brain-drain in deze tijden van mondialisering is nog onduidelijk. Er is duidelijk sprake van een *viciëuze cirkel*. Slecht bestuur leidt tot minder kansen voor goed opgeleide jongeren. Die zoeken daarom eerder hun toevlucht tot emigratie, zeker omdat er in OESO-landen steeds meer vraag naar hun arbeid is. Zo krijgt de lokale economie meer te lijden onder schaalnadelen, waarna de hele cyclus opnieuw begint.

Het stimuleren van circulaire migratie is een mogelijkheid: studenten keren dan na voltooiing van hun opleiding in het Westen terug naar hun land van herkomst. Maar hoe kun je dat stimuleren zonder tot dwang over te gaan? Richard Dowden, directeur van de Royal African Society, suggereert dat voor elke "arts, docent of verpleegkundige die in Afrika is gerekruteerd er [door de Westerse donoren] ter vervanging twee moeten worden opgeleid". Misschien moeten dit ontwikkelingswerkers zijn, misschien (terugkerende) emigranten. Maar in ieder geval moet hun (eventueel door Nederlands OS-geld te financieren) opleiding afhankelijk worden gesteld van hun toekomstige werkplek.

Stimulering improductieve activiteiten

Volgens voormalig Wereldbankeconoom William Easterly is onderwijs niet het wondermiddel waar velen het voor houden. Hoewel na de Tweede Wereldoorlog de groei in het genoten onderwijs in derdewereldlanden spectaculair hoog is geweest, heeft dit nooit geleid tot een verhoging van de economische groei, iets dat als noodzakelijk wordt beschouwd voor armoedebestrijding. Verklaringen zijn gebrek aan lekvrije daken van scholen of elders bijklussende leraren (om hun tekortschietende inkomsten aan te vullen). Maar het belangrijkste is dat als het openbaar

bestuur niet deugt, het extra genoten onderwijs vooral blijkt op te leiden tot (sociaal) minder productieve activiteiten. Zoals het succesvolle, en voor particulieren profijtelijke lobbyen voor overheidsbanen. Niet bepaald zaken die bijdragen aan armoedebestrijding.

In de periode 1960-1990 was er een opmerkelijke stijging van de scholingsgraad in de Derde Wereld: het bezoek van lagere scholen bereikte 100% in de helft van alle arme landen. In Nepal vond een verachtvoudiging (!) plaats: een stijging van 10% in 1960 naar 80% in 1990. Sinds 1960 is het aantal jongeren dat in de Derde Wereld het secundaire onderwijs bezoekt meer dan verviervoudigd: van 13% in 1960 naar 45% in 1990. Voor universitair onderwijs waren deze cijfers 1% en 7,5%.

'Geef subsidies op voorwaarde dat kinderen naar school gestuurd worden'

Juiste prikkels

Easterly wijt het falen van het onderwijs als panacee voor ontwikkeling aan zijn centrale thema: het ontbreken van de juiste 'prikkel' voor de bevolking. Het volgen van onderwijs is net zo goed een investering als het aanleggen van een snelweg. Als deze snelweg leidt van nergens naar nergens is het maatschappelijke rendement van deze investering al snel negatief. Hetzelfde geldt voor onderwijs: als het openbaar bestuur in een land niet deugt, zal een van de weinige lonende activiteiten voor de nieuwe hoogopgeleiden het lobbyen naar overheidsgunsten zijn. Misschien vormen de ervaringen van de voormalige communistische landen een nog sterker bewijs van de stelling dat onderwijs een noodzakelijke, maar geen voldoende voorwaarde is voor armoedebestrijding. De landen in Oost-Europa en de voormalige Sovjetunie hebben altijd veel aandacht besteed aan onderwijs, zelfs al bestonden grote delen van het curriculum uit marxistische prietpraat. Maar al die ingenieurs konden eerst niet zorgen voor voldoende welvaart thuis, en tegenwoordig werken ze vooral in OESO-landen.

Praktische problemen

James Tooley, hoogleraar onderwijsbeleid aan de Universiteit van Newcastle, stelt dat de miljarden aan ontwikkelingshulp die donors aan onderwijs in ontwikkelingslanden besteden, ‘verdampen’ zodra die donors zich terugtrekken: “Je kunt vaak de geleverde computers in de huizen van de schoolhoofden vinden, en niet in de scholen zelf.” Dit zou betekenen dat hulp aan onderwijs eeuwig gecontinueerd moet worden.

The Economist stelt het nog harder: “Als scholen niet verantwoordelijk worden gehouden voor de kwaliteit van de diensten die zij leveren, hetgeen het geval is in de meeste arme landen, zullen extra uitgaven worden verspild.” In India leverde onderzoek op basis van (onaangekondigde) bezoeken aan publieke scholen onthutsende feiten op. Minder dan de helft van de leraren die officieel in dienst waren, was ook echt aanwezig om les te geven. Als dat in India (dat toch redelijk geslaagd is in armoedevermindering) al zo’n probleem is, hoe zou dat dan zijn in Afrika ten zuiden van de Sahara?

Arme landen besteden relatief veel van hun onderwijsbudget aan lerarensalarissen omdat dit een goede manier is om banen te scheppen en zo politieke steun te ‘kopen’. Maar onderzoek wees uit dat uitgaven aan lesmateriaal (schoolborden, pennen, schriften) een 100x (!) zo hoog rendement hebben.

Fungibiliteit

Fungibiliteit is een bekend verschijnsel binnen ontwikkelingshulp: als donor en ontvanger

verschillende doelstellingen hebben, kan de donor onmachtig zijn in zijn mogelijkheden om het beleid van de ontvanger te beïnvloeden. Als iemand mij een boekenbon geeft, welke garantie heeft hij dan dat ik daar boeken voor ga kopen? Misschien had ik die boeken toch wel gekocht en spaar ik nu geld uit voor cd’s. Een boekenbon geeft mij dus de mogelijkheid om deze verkregen koopkracht te gebruiken voor andere zaken dan de gever bedoelde.

Hetzelfde mechanisme speelt vaak bij ontwikkelingshulp. Het standaardvoorbeeld is hier een ontvangend land dat een donor vroeg een operahuis te financieren. De donor weigerde: het was niet ontwikkelingsrelevant genoeg. Het ontvangend land vroeg toen om de financiering van een school. De donor gaf dit keer wel toe, overtuigd van het nut hiervan. Wat hij niet wist was dat de ontvanger deze school toch wel gebouwd zou hebben. Uiteindelijk werden zowel de opera als de school gebouwd.

Zwitserse bankrekeningen

De donor moet dus een extreem goed inzicht hebben in de bestedingsprioriteiten van het ontvangende land. Anders loopt hij het risico dat hij in de marge een project financiert dat eigenlijk overbodig is (of zelfs contraproductief). Het hoeft natuurlijk geen operahuis te zijn dat (indirect) uit het ontwikkelingshulpbudget betaald wordt. Het kunnen ook cadeautjes zijn voor het leger of het geld kan terechtkomen op Zwitserse bankrekeningen van de lokale machthebbers.

In zijn recentste boek levert Easterly stevige kri-

tiek op de Wereldbank. Er heerst veel intellectuele luiheid en incompetentie en vooral verlangen om veel geld uit te geven. Maar een groot hulpbudget betekent niet dat meer hulp goed terechtkomt, hooguit dat meer verspild kan worden. Uit eigen ervaring weet ik dat hetzelfde geldt voor de Nederlandse os. Ik schat dat van het totale Nederlandse hulpbudget (afgezien van uitgaven die altijd mislukken) zo’n kwart niet goed terechtkomt. Op een budget van vier miljard euro gaat het hier dus om niet minder dan omstreeks één miljard euro.

Een kansrijk alternatief

In Latijns Amerika (met name in Brazilië en Mexico) is recent een aantal interessante aan onderwijs gerelateerde ‘experimenten’ gedaan: de ‘conditionele cashtransfers’. Hierbij worden kleine subsidies verstrekt op voorwaarde dat de ontvangers hun kinderen naar school sturen. Het gaat hier immers om een schoolvoorbeeld van marktfalen: er is geen krediet voor investeringen met een hoog rendement die goed op de armen gericht kunnen worden. Te vaak worden kinderen van school weggehouden omdat ze thuis als arbeidskracht nodig zijn of omdat er geen geld is voor schoolgeld, uniformen of vervoer.

Het Braziliaanse *Bolsa de Família* (familiefonds) verstrekt subsidies aan de 7,5 miljoen armste families. Uitbetalingen vinden tweemaandelijks plaats aan vrouwelijke familiehoofden, omdat vrouwen nu eenmaal minder familie-inkomsten verkwisten en meer hechten aan het welzijn van hun kinderen. Er zijn strenge voorwaarden aan verbonden. Als een leerling te vaak lessen

verzuimt of geen diploma haalt, worden de gelden ingetrokken. Onafhankelijke evaluaties lieten sterk positieve resultaten zien. Niet alleen wordt het volgen van onderwijs bevorderd, subsidies komen terecht bij mensen die het geld écht nodig hebben. Misschien moet BZ eens wat beter kijken naar dergelijke initiatieven. Anders wordt Nederland natuurlijk nooit wereldkampioen armoedebestrijding!

Conclusie

Ontwikkeling is een complex vraagstuk. De ingrediënten (instituties, investeringen in fysiek kapitaal en onderwijs) zijn sterk onderhevig aan schaaleffecten. Alles moet dus in de juiste proporties aanwezig zijn, ook de investeringen in menselijk kapitaal. Bovendien wordt vooruitgang vaak tenietgedaan door *vicieuze cirkeleffecten*, zoals de braindrain waarbij slecht bestuur emigratie aanjaagt (en vice versa).

In 2007 zal tenminste 15% van het Nederlandse os-budget besteed moeten worden aan onderwijs in arme landen. Hiermee neemt het risico van verspilling navenant toe, zeker als de minister voor os (en zijn ambtenaren) bovengenoemde alarmerende berichten blijven negeren. Onderwijs is een belangrijke determinant voor ontwikkeling, maar het land in kwestie moet er zelf achter staan. Er moet dus sprake zijn van ‘ownership’, niet alleen van de regering maar ook van de bevolking van het land. Zo is een belangrijke verklaring voor het Oost-Aziatische succes dat nadruk op onderwijs integraal deel uitmaakt van de ‘Aziatische cultuur’.

‘De donor moet inzicht hebben in de bestedingsprioriteiten van de ontvanger’

De auteur, ontwikkelingseconoom

Thijs de Ruyter van Steveninck,

is op 17 maart 2007 kort na zijn 44ste verjaardag onverwacht overleden in Willemstad, Curaçao.

De redactie wenst zijn familie en vrienden alle sterkte toe met het verwerken van dit verlies.

In het midden van de jaren '80 van de vorige eeuw waren stedenbanden politiek een hot item. Het was een uitvloeisel van het feit dat gemeenten zich steeds meer realiseerden dat zij deel uitmaakten van een wereldgemeenschap.

door Jan Roelofs

Stedenband

Filantropie en betrokkenheid

Met veel poeha waarschuwde Waddinxveen Zuid-Afrika voor de laatste keer en een Nijmeegse wethouder riep op Shell te boycotten. Dat ondanks het feit dat zijn eigen stadsbussen vanwege een stevig dichtgetimmerd contract nu net dat merk moesten tanken. De solidariteit met de Nicaraguaanse Sandinisten gloeide revolutionair en met een Russische stad werden hechte banden gesmeed om zo het vijanddenken te doorbreken. Gemeentelijk vredes- en ontwikkelingsbeleid, (voor een mindere titel deden ze het niet) dat was de kapstok. En Nijmegen verbond zich met Kimberley (Zuid-Afrika), Masaya (Nicaragua) en Pskov (Rusland). Levendig was de discussie of de gemeente met zo'n uitgesproken beleid niet op de stoel van de minister van buitenlandse zaken ging zitten. Congressen en studiedagen wisselden elkaar in hoog tempo af. Er was zelfs even een Genootschap Gemeente Ambtenaren Mondiaal Beleid.

Maar de tijden veranderden. De apartheidspolitiek verdween en de relatie met Kimberley verdampte.

In Nicaragua leed in 1990 het FSLN een nederlaag en het IJzeren Gordijn roestte definitief door. Wat bleef waren twee stichtingen: De Stichting Stedenband Nijmegen-Masaya (SSNM) en de Stichting Stedenband Nijmegen-Pskov (SSNP). Private stichtingen opgericht op gemeentelijk initiatief. Beide stichtingen vierten rond deze tijd hun 20-jarig bestaan. Wat veranderde er? De band met Pskov als voorbeeld.

Vijanddenken

In Rusland woonde voor 1990 de vijand. Dat hadden wij jarenlang geleerd. Het westen was een verwerpelijke samenleving onder een drukkend Amerikaans (lees kapitalistisch) juk. Dat hadden zij geleerd. Maar toen was er Vrouwen voor Vrede. En zij wezen erop dat door directe persoonlijke contacten, door menslievendheid en weldadigheid, zeg maar filantropie, oorlogen voorkomen zouden kunnen worden. En zo geschiedde. Nijmegen kreeg Pskov toegewezen. Eerst gingen aarzelend de burgemeesters bij elkaar op bezoek. En voor de gemeente Nijmegen het wist hadden

Russische zegswijze luidt:

‘Het is beter 1 keer te zien, dan 100 keer erover te horen vertellen.’

ze in november 1987 in Pskov een stedenband gesloten, die later in mei 1988 in de Nijmeegse gemeenteraad bekrachtigd werd. Doelstelling was het afbreken van het vijanddenken en in de Russische verklaring stond zelfs dat door deze band een bijdrage geleverd werd aan de wereldvrede. Toe maar. In die tijd deden we het niet voor minder. Of het werkte? Ja, het werkte en het werkt. In de loop van de tientallen jaren hebben er talloze uitwisselingen plaats gevonden. Op allerlei gebied. Van artsen tot onderwijzers, van voetballers tot zangers. Er is veel van elkaar opgestoken. En wat belangrijker is: men is anders naar elkaar gaan kijken. Een Russische zegswijze krijgt inhoud: “Het is beter 1 keer te zien, dan 100 keer erover te horen vertellen.” Vooroordelen werden afgevlakt en hier werd een beetje meer begrip gekweekt voor de immense opgave waar een groot land in transitie voor staat. Natuurlijk geldt dat niet voor de totale Nijmeegse bevolking, net zo min als voor alle Pskovieten. Maar betrokken mensen dragen de boodschap uit. Niet kritiekloos als fellow-travellers, maar als betrokken mensen die niet blind zijn voor wat anders en beter zou kunnen.

‘Vooroordelen
werden afgevlakt
en hier werd
een beetje meer
begrip gekweekt’

Overheid en burger

Stedenbanden moeten gedragen worden door een officiële band van gemeente tot gemeente. Zeker die met Oost-Europese steden. Die band zorgt ervoor dat de uitvoering door particulieren serieus genomen wordt. We zijn gauw geneigd te denken dat dat vooral aan Russische zijde nodig is. En geloof me, daar is het op dit gebied nodig goede contacten met de overheid te onderhouden. Maar dat geldt evenzeer voor deze kant. Zonder het officiële kader van de gemeentelijke overeenkomst is het voor een particuliere stichting, hoe dicht die ook tegen de overheid aan schuurt, nauwelijks mogelijk ernstig genomen te worden als het gaat om de verwerkelijking van doelstellingen die het directe persoonlijke contact overschrijden. Ook Nederlandse instellingen en bedrijven vragen naar de legitimiteit van het werk van een stedenband en de mensen die daarbij betrokken zijn. Die legitimiteit wordt bevestigd door het officiële kader dat een gemeentelijke stedenband biedt. Het is het vliegwiel in de relaties. Of zoals een toenmalige burgemeester het eens uitdrukte: “Van tijd tot tijd moeten de kettingen rammelen.”

Die betrokkenheid van de overheid en de inzet van de particuliere stichting vraagt een goede afstemming van wat men samen en apart doet. Maar al te vaak constateer ik dat een gemeente zijn inzet minimaliseert en tevreden achterover leunt bij het werk van de betrokken burgers. De maakbaarheid van de samenleving, waar de huidige overheid weer steeds meer in lijkt te gaan geloven en die geëffectueerd wordt in dichtbijge overheidsbemoeiing, is op dit beleidsterrein ver te zoeken. Misschien ook wel omdat stedenbanden politiek veel minder interessant gevonden worden als zij

zich niet richten op steden in herkomstlanden en dan met name Turkije en Marokko. Daarbij is het de overheid niet meer te doen om solidariteit (een bijna vergeten woord in de politiek van vandaag) of menslievendheid en weldadigheid, maar gaat het om integratie en openbare orde. Om rust in de tent. En de gestage inzet van burgers op zaken die de stadsgrens overschrijden, maar wel bijdragen aan de betrokkenheid op het beleid, wordt met een afstandelijke welwillendheid bezien. In twintig jaar kan veel veranderen.

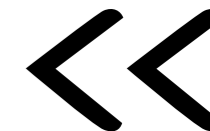
Filantropie

Een stad wordt gemaakt door zijn burgers. Zij geven kleur en fleur aan de levendige gemeenschap die een stad moet zijn. In een utopische maatschappij straalt de betrokkenheid, de weldadigheid en menslievendheid ervan af. De oogmerken van de mensen die zich actief in een stedenband opstellen zijn zeer divers. Het zijn vrijwilligers die zich op de een of andere manier betrokken voelen bij, in mijn geval, Pskov in het bijzonder of Rusland in het algemeen. Ook zien we dat een stedenbandorganisatie een ontmoetingspunt wordt voor Nijmegenaren en Nederlanders van (Sovjet-)Russische komaf. Zo levert de stedenbandorganisatie een bijdrage aan inburgering en integratie. De stedenband ontwikkelde zich van een organisatie die aanvankelijk gericht was op het afbreken van het vijanddenken, via een actiegerichte geldinzamelingsmachine (wie herinnert zich nog de zo tendentieuze actie “Help de Russen de winter door”, waar een stedenbandstichting toentertijd niet onderuit kon) tot een organisatie van betrokken mensen die samen met hier woonachtige Russen zich informeert over de situatie daar om zo ook een beter zicht te krijgen op het eigen functioneren.

Een van de taken die de SSNP van de gemeente Nijmegen heeft gekregen is het meewerken aan de versterking van het maatschappelijk middenveld in Pskov. Die filantropische opdracht wil zij waar maken door steun te geven aan het Russisch-Nederlands Centrum dat in Pskov voorzichtig en door bureaucratie moeizaam van de grond komt. Die opdracht kan zij alleen waar maken als de gemeentelijke overheid hier de SSNP als speler in het lokale maatschappelijke middenveld serieus neemt en als zodanig moreel en financieel ondersteunt.

Jan Roelofs is secretaris van het bestuur van de SSNP.

Tot eind 2005 was hij bijna 25 jaar beleidsambtenaar bij de gemeente Nijmegen, verantwoordelijk o.m. voor de stedenband met Pskov, de Nijmeegse partnerstad die hij sinds 1986 13 maal bezocht.

Wanneer onderzoekers van de Nederlandse geschiedenis in het jaar 2107 zullen terugkijken op de laatste decennia van de twintigste eeuw zullen zij deze tijd waarschijnlijk karakteriseren als een unieke periode in de menselijke geschiedenis – een periode van bewonderenswaardige maar gewaagde maatschappelijke experimenten die helaas bijna alle jammerlijk zijn mislukt.

door Marcel Hoogenboom

Filantropie & paternalisme

Een kleine geschiedenis van de Nederlandse verzorgingsstaat in de twintigste en eenentwintigste eeuw

Zij zullen zich verbazen over de vrije seksuele moraal, over de experimenten met nieuwe samenlevingsvormen en over de opmerkelijke gelijkheid tussen kinderen en hun ouders, die in deze samenlevingsvormen bestond. Deze relatieve gelijkheid in de gezinnen, zo zullen de historici van de vroege tweeëntwintigste eeuw constateren, weerspiegelde de gelijkheid die in de Nederlandse samenleving destijds op vrijwel alle niveaus bestond: tussen ouderen en jongeren, tussen docenten en leerlingen, tussen werkgevers en werknemers, ja zelfs tussen gezagsdragers en burgers. Op al deze niveaus leken hiërarchie en afhankelijkheid, die in alle voorafgaande en alle daaropvolgende menselijk samenlevingen sturend en bepalend waren geweest, met succes te zijn afgeschaft.

In hun zoektocht naar een verklaring voor deze grote maar kortdurende prestatie zullen de

historici van de tweeëntwintigste eeuw al snel stuiten op een complex van verzekeringen en voorzieningen dat in die tijd ‘de verzorgingsstaat’ werd genoemd. De oorsprong van dit complex lag in de vroege twintigste eeuw, zo zullen de historici ontdekken, toen de Nederlandse overheid een aantal verplichte verzekeringen in het leven riep, die arbeiders moesten beschermen tegen de risico’s van het werkzame leven, zoals invaliditeit en arbeidsongeschiktheid. Deze vroege ‘werknemersverzekeringen’ waren weliswaar verplichte regelingen die door de overheid werden gegarandeerd, maar de feitelijke toekenning van uitkeringen was grotendeels toevertrouwd aan werkgeversorganisaties. Daarmee vormden de vroege verzekeringen in zekere zin een rechtstreekse voortzetting van de zogenaamde ‘ondernemingsfondsen’: de collectieve bedrijfsverzekeringen die in de loop van de negentiende eeuw door een groot aantal werkgevers waren ingesteld. Deelname aan deze

verzekeringen was voor de arbeiders die in het bedrijf werkten veelal verplicht geweest en hoewel arbeiders hier en daar een rol hadden gespeeld bij het beheer van de fondsen was het meestal de werkgever zélf die uiteindelijk over de toekenning van uitkeringen had beslist.

De komst van de eerste sociale zekerheidsregelingen aan het begin van de twintigste eeuw vormde daarmee dus maar in beperkte mate een breuk met het verleden. De verzekeringen pasten uitstekend in de hiërarchische samenleving die Nederland toen nog was en waarin de sociale zorg meer dan één functie vervulde. Naast het garanderen van bestaanszekerheid aan de arbeiders en armen was de sociale zorg er op gericht de maatschappelijke status quo te consolideren en de lagere ‘standen’ te ‘disciplineren’. Het meest zichtbaar waren deze functies in de wijze waarop de lokale armenzorg was ingericht en functioneerde. Deze vorm van sociale zorg, die al sinds de middeleeuwen bestond en in Nederland tot aan de jaren zestig van de twintigste eeuw zou blijven bestaan, kende een publieke en een private poot. De publieke poot werd gevormd door het zogenoemde ‘armbestuur’ dat in vrijwel iedere gemeente bestond en dat de lokale armen met publieke middelen van ondersteuning voorzag. De private poot bestond uit een ingewikkeld mozaïek van kerkelijke en seculiere ‘armverenigingen’ die hun werk uit de opbrengsten van collectes en bazaars en uit de rentes op land en andere bezittingen financierden. Wat de publieke en private poot van de armenzorg echter gemeen hadden was dat zij door privépersonen werden bestuurd: de gemeentelijke armbesturen door de notabelen van de stad of streek, de kerkelijke en seculiere armverenigingen door de pastoor, de dominee of door de bestuurders van het genootschap of de club die de vereniging had opgericht.¹

Voor de bestuurders van de armenzorginstellingen was het ondersteuningswerk dat zij verrichtten een uiting van hun betrokkenheid bij het lot van de minderbedeelden, maar ook een maatschappelijke opdracht. Juist omdat zij tot de bovenlaag van de samenleving behoorden hadden zij de plicht om voor de lagergeplaatsten te zorgen – het principe van *noblesse oblige*. Deze plicht be-

stond naast het daadwerkelijk ondersteunen van de armen met geld en goederen uit het bijbrengen van bepaalde ‘maatschappelijke deugden’ zoals ‘regelmaat’ en ‘netheid’, maar ook gezagsgetrouwheid en tevredenheid met de positie die de arme in kwestie in de maatschappij innam. In die zin vervulde de armenzorg een uiterst belangrijke functie in de reproductie van de bestaande maatschappelijke verhoudingen tussen hogere en lagere *standen*.

Om de gewenste maatschappelijke deugden te kunnen overbrengen was het noodzakelijk dat er een directe en persoonlijke band tussen gevever en ontvanger bestond. De te ondersteunen armen >>

‘Armenzorg vormde een uiterst belangrijke functie in de reproductie van de bestaande maatschappelijke verhoudingen’

werden dan ook meestal onder de bestuurders van de armenzorginstelling verdeeld, die de armen bij naam kenden en hen met enige regelmaat thuis bezochten. Een rommelig huishouden was soms al reden om een bedrag op de bedeling in mindering te brengen, en dronkenschap, ‘klaploperij’ en (later) lidmaatschap van een vakbond leidden veelal tot tijdelijke stopzetting van de ondersteuning totdat de betrokkenen zijn of haar leven had gebeterd.² Zo gingen filantropie en paternalisme dus hand-in-hand.

‘De vroege werknemersverzekeringen waren geformaliseerde en gereguleerde vormen van filantropie’

De dubbele functie van de sociale zorg – het steunen én leiden van de lagere standen – keerde ook terug in de eerste werknemersverzekeringen die de Nederlandse overheid aan het begin van de twintigste eeuw in het leven riep. Door de uitvoering van deze verzekeringen in handen te leggen van de werkgevers werd aan hen de mogelijkheid geboden om, net als in de armenzorg, het gedrag van maatschappelijk lagergeplaatsten te sturen. Door uitkeringen te onthouden aan lastige en opstandige werklieden konden zij een voorbeeld stellen en werd de hiërarchische verhouding tussen de ‘patroon’ (letterlijk vertaald ‘vader’) en zijn werklieden in het bedrijf herbevestigd. In die zin waren de vroege werknemersverzekeringen dus geformaliseerde en gereguleerde vormen van filantropie.

Maar met de introductie van de eerste sociale verzekeringen bleek de Nederlandse overheid een Doos van Pandora te hebben geopend die niet meer te sluiten viel. Door de sociale zorg te juridiseren had zij een element geïntroduceerd dat helemaal niet paste in de oude zorgtraditie en daar zelfs vijandig aan was.

In de oude zorgtraditie was de ondersteuning door de werkgever of de notabele van het dorp of de stad altijd een gunst geweest en was de mogelijkheid van willekeur in de bedeling een onmisbare voorwaarde voor de vervulling van de functies die de sociale zorg in de samenleving had. Wat precies ‘gewenst gedrag’ was viel immers lastig in rechtsregels vast te leggen, en dat was in de oude standensamenleving ook helemaal niet nodig geweest: de werkgever en de notabele beschikten immers over een aangeboren rechtvaardigheidsgevoel en waren van nature voorbestemd om de lagere standen te leiden. Nu de zorg voor arbeiders echter een recht was geworden dat in laatste instantie voor een rechter kon worden afgedwongen, kwamen deze kwaliteiten echter steeds meer ter discussie te staan. In de eerste jaren na de introductie van de werknemersverzekeringen vormde het traditionele ontzag van de arbeider voor de werkgever veelal nog een obstakel voor een gang naar de rechter, maar toen de eerste rechtzaken mooie resultaten sorteerden en ook de opkomende vakbonden zich meer en meer met de kwestie gingen bemoeien werd het beslissingsrecht van de werkgever steeds verder uitgehoud.³

Na een strijd van enkele decennia waarin de werkgevers en vakbonden hun bondgenoten in en buiten het parlement mobiliseerden gaven de werkgevers zich uiteindelijk in de jaren dertig van de twintigste eeuw gewonnen. De uitvoering van de werknemersverzekeringen werd aan hun organisaties onttrokken en toevertrouwd aan zogenoemde ‘bedrijfsverenigingen’. In deze bedrijfsverenigingen beslisten vertegenwoordigers van de nationale vakbonden en werkgeversorganisaties in kantoorgebouwen ver van de werkvloer gezamenlijk over de toekenning van uitkeringen in geval ziekte, arbeidsongeschiktheid en werkloosheid. Daarmee was de directe paternalistische band tussen de werkgever en ‘zijn’ werklieden dus doorgesneden en kwam aan de geformaliseerde filantropie van de vroege twintigste eeuw een einde.

Maar aan het streven naar de vernietiging van het paternalisme in de sociale zorg, zo zullen de tweentwintigste-eeuwse historici ontdekken, kwam na de democratisering van de werknemersverze-

keringen geen einde. Na de Tweede Wereldoorlog richtten de vakbonden en hun medestanders hun pijlen namelijk op de armenzorginstellingen waarmee hun achterbannen onder meer te maken kregen in geval van langdurige werkloosheid. Hoewel deze instellingen in de jaren daarvoor een proces van ‘professionalisering’ hadden doorgemaakt, waarin de notablen door maatschappelijk werkers waren vervangen, werd de ongereguleerde werkwijze van de instellingen als onderdrukkend en ‘niet meer van deze tijd’ ervaren. Uiteindelijk werd de armenzorg halverwege de jaren zestig dan ook afgeschaft en vervangen door de Algemene Bijstandwet, een wet waarin het recht van elke Nederlandse burger op financiële ondersteuning was vastgelegd en die de daadwerkelijke ondersteuning toevertrouwde aan anonieme en democratisch gecontroleerde ambtenaren van de gemeentelijke ‘Sociale Dienst’.

De afschaffing van de armenzorg en de introductie van de Bijstandwet leidden in de jaren zestig, zeventig en tachtig van de twintigste eeuw mede tot een nieuwe golf van democratisering die vrijwel alle instituties van de Nederlandse samenleving overspoelde. Nu elke burger in geval van armlastigheid kon terugvallen op anonieme ondersteuning door de staat, bevrijdden de Nederlanders zich massaal van de laatste sociale banden van onderdrukking en ongelijkheid: gelovigen vielen van hun geloof en verlieten de kerk, onderdrukte vrouwen scheidden en masse van hun man, en kinderen onttrokken zich op steeds jongere leeftijd aan het ouderlijk gezag. Deze grootschalige bevrijding leidde tot een ware maatschappelijke omwenteling die in het buitenland veel bewondering opriep. Nederland werd voor velen een modelstaat waarin een hoog niveau van welvaart, ontspannen maatschappelijke omgangsvormen en een hoge mate van individuele vrijheid op succesvolle wijze werden gecombineerd.

Maar de emancipatiemachine die de Bijstandswet was bleek volgens sommige bestuurders in de praktijk ook een aantal negatieve effecten te produceren, die bij de totstandkoming van de wet niet waren voorzien. Hoewel zij dat eerst nauwelijks hardop durfden te zeggen, meenden zij

dat met het doorsnijden van de directe en persoonlijke relatie tussen de gever en ontvanger van ondersteuning ook de ‘corrigerende’ functie van de ondersteuning was verdwenen. Nu de ambtenaar van de sociale dienst niet meer zomaar een uitkering kon intrekken in geval van ‘ongewenst gedrag’, leken vele burgers het niet zo nauw te nemen met hun verantwoordelijkheid ten opzichte van de samenleving om te werken wanneer zij daar toe in staat waren, of van een uitkering af te zien wanneer zij ook andere bronnen van inkomsten hadden. Onder invloed van een economische crisis die Nederland in de jaren tachtig van de twintigste eeuw trof, werden dit soort analyses in toenemende mate ook in de openbaarheid en in het Nederlandse parlement gehoord. Politici en bestuurders spraken zelfs van ‘massale fraude’ en van een ‘prikkel tot werken’ die door de Bijstandswet en door de andere sociale regelingen zou zijn verdwenen.

Aanvankelijk probeerde de Nederlandse overheid de veronderstelde perverse effecten van de sociale regelingen te bestrijden zonder de verworvenheden van gelijkheid en individuele vrijheid werkelijk aan te tasten. Administratieve procedures werden verscherpt en nieuwe ambtenaren belast met het controleren van de boeken, en toen in de late jaren tachtig de computer zijn intrede in de kantoren deed werd met behulp van ingewikkelde koppelingen van databestanden getracht bedrog automatisch aan het licht te brengen. >>

‘Juridisering van de sociale zorg veranderde het van een gunst in een recht’

¹ Van der Valk, L., Van pauperzorg tot bestaanszekerheid, Stichting IISG, Amsterdam, 1986

² De Regt, A., Arbeidersgezinnen en beschavingsarbeid, Boom, Amsterdam, 1984.

³ Van der Klein, Ziek, zwak of zwanger, Aksant Academic Publishers, Amsterdam, 2005.

Toen al deze maatregelen echter niet het gewenste effect sorteerden lieten de politici en bestuurders in de late twintigste eeuw hun aanvankelijke schroom langzaam maar zeker varen, zo zullen de historici van de tweeëntwintigste eeuw constateren. In de jaren negentig besloot het Nederlandse parlement de Ziektewet, die werknemers het recht gaf op een uitkering in geval van ziekte, te 'privatiseren'. De uitvoering van de wet werd weggehaald bij de bedrijfsverenigingen en individuele werkgevers werd de verplichting opgelegd de uitkering voortaan uit eigen zak te betalen. Daarmee kreeg de werkgever weer een direct belang bij 'juist gedrag' van zijn werknemers en werd de oude paternalistische band weer gedeeltelijk hersteld. Niet veel later werden de bedrijfsverenigingen ook ontslagen van de opdracht om werklozen en arbeidsongeschikte werknemers via allerlei cursussen en trainingen weer aan het werk te krijgen, een taak die zij in de voorafgaande decennia volgens hun critici niet behoren hadden vervuld. De 're-integratie' van werklozen en arbeidsongeschikten werd nu in handen gelegd van particuliere bedrijven die na erkenning door de overheid de betrokken burgers min of meer na eigen inzicht weer 'naar de arbeidsmarkt leidden'. Maar de definitieve doorbraak vormde de beslissing van de regering in het jaar 2007 om aan ambtenaren van de Sociale Dienst toestemming

te geven om bij een vermoeden van fraude of onmaatschappelijkheid weer 'achter de voordeur' te kijken van de burgers die een Bijstandsuitkering ontvingen. Hier aangeland zullen de tweeëntwintigste-eeuwse historici, die tijdens hun onderzoek van de ene in andere verbazing zullen vallen, instemmend knikken: de rest van de geschiedenis kennen ze. Na de doorbreking van het taboe op direct en persoonlijk toezicht op hulpbehoevenden waren in de eenentwintigste eeuw gaandeweg de oude vormen van sociale zorg in ere hersteld. Nadat de Sociale Diensten enkele jaren later waren geprivatiseerd had de overheid het toezicht op deze Diensten opgeheven en, niet lang daarna, de protocollen en regels waaraan zij zich moesten houden volledig afgeschaft. De zorg voor hulpbehoevenden lag weer volledig in handen van particulieren die hun filantropische gevoelens weer naar eigen inzicht konden omzetten in 'goede daden'. 'En hoe kon het ook anders', zullen de tweeëntwintigste-eeuwse onderzoekers daar onwillekeurig aan toevoegen: sociale zorg, ongelijkheid en paternalisme zijn immers onlosmakelijk met elkaar verbonden.

Marcel Hoogenboom is universitair docent sociologie aan de Universiteit Twente en auteur van het boek *Standenstrijd en zekerheid – Een geschiedenis van oude orde en sociale zorg in Nederland*

'De afschaffing van de armenzorg en de introductie van de Bijstandswet leidden tot een golf van democratisering die vrijwel alle instituties van de Nederlandse samenleving overspoelde'

Van Lierop

Wat is de ideologie van D66? Heeft D66 eigenlijk wel ideologie? En heeft ze 't überhaupt nodig? Patrick van Schie, directeur van de Teldersstichting, reageert op een brief van Gert van Dijk in het decembernummer van *idee*.

door Patrick van Schie

‘Ideologie zou D66 misschien stevigheid kunnen verschaffen’

Beste Gert,

Laat ik beginnen mijn waardering uit te spreken voor jouw artikel in het december-2006 nummer van idee. Niet omdat ik het ermee eens ben – mijn kritiek volgt hieronder – maar omdat het de eerste en bij mijn weten enige reactie is op mijn poging om door middel van mijn artikel ‘Serieus sociaal-liberalisme verdient een eigentijdse invulling’ in idee van zomer 2004, jouw partij te prikkelen tot het nader uitwerken van haar zelfverklaarde grondslag ‘sociaal-liberalisme’.

Destijds schreef ik al dat het mij verbaasde dat D66, na zich in november 1998 ineens tot het ‘sociaal-liberalisme’ te hebben bekeerd, geen enkele poging had ondernomen om aan dit begrip een nadere invulling te geven. Zolang dat uitbleef kon ik niet veel anders dan het ‘sociaal-liberalisme’ van D66 als gevelversiering te beschouwen, niet als hetgeen de partij daadwerkelijk bezielt. Mijn artikel uit 2004 was bedoeld als een uitdaging en handreiking ineen: kijk, dit is volgens mij sociaal-liberalisme. Jullie kunnen mijn invulling onderschrijven of verwerpen, maar mocht je dat laatste doen geef dan aan wat D66 wél onder

sociaal-liberalisme verstaat. Dan weten we voortaan tenminste waar deze partij zich nu eigenlijk op baseert. Uit het feit dat een reactie vanuit jouw partij uitbleef moest ik opmaken dat D66 achter de nieuwe gevel toch de pragmatische – sommigen zouden zeggen: opportunistische – partij is gebleven die zij vanaf haar oprichting is geweest.

Zelf hebben wij ons als Teldersstichting, het wetenschappelijk bureau ten behoeve van het liberalisme en de VVD, wél bezig gehouden met nader onderzoek naar de vraag wat sociaal-liberalisme is. Zo gaf nog vorig najaar in ons tijdschrift Liberaal Reveil eindredacteur en wetenschappelijk medewerkster van de Teldersstichting Fleur de Beaufort een uiteenzetting over het sociaal-liberalisme. Voor dat nummer interviewden wij bovendien twee VVD'ers en drie niet-VVD'ers om erachter te komen hoe zij het sociaal-liberalisme zien.

Tot de geïnterviewden behoorde jullie eigen (toenmalige) fractievoorzitter in de Tweede Kamer Lousewies van der Laan. Zij zag niet veel

in ideologische discussies: ‘Concrete oplossingen voor concrete politieke problemen laten zich niet zo makkelijk in een ideologie vangen.’ Na enig aandringen om aan te geven wat dan toch het sociaal-liberalisme van D66 te betekenen had, zei zij: ‘De keuze voor de toevoeging “sociaal” is ook om die kou [die nogal eens met liberalisme wordt geassocieerd] eruit te halen en te laten zien dat je ook hart hebt voor het individu dat niet mee kan komen en dat je in onzekere tijden in de behoefte aan zekerheid kan voorzien zonder te betuttelen.’ Ik vond, en vind, dit eerlijk gezegd een nogal dunne redenering.

‘Sociaal-liberalisme is niet hetzelfde als ontplooiingsliberalisme’

Laat ik om mijn reactie op jouw artikel kort te houden maar niet te diep ingaan op de verwarring die bij jou – toegegeven: niet bij jou alleen – kennelijk bestaat over sociaal-liberalisme en de ontplooiing van het individu. Voor een goed begrip is wel het volgende van belang. Anders dan jij schijnt te denken is sociaal-liberalisme niet hetzelfde als ontplooiingsliberalisme. Een sociaal-liberaal ziet meer dan andere liberalen een individu als ingebed in zijn omgeving; het individu kan en mag daaruit niet worden losgemaakt. Een ontplooiingsliberaal daarentegen grijpt nou juist naar het instrument van de staat om het individu te bevrijden uit de knellende greep waarin zijn omgeving hem soms kan houden; een ontplooiingsliberaal wil het individu dus losweken van zijn omgeving. Het is een abstract onderscheid, maar een onderscheid dat in de praktische politiek wel degelijk grote betekenis kan hebben. In praktische zaken kan en zal een sociaal-liberaal namelijk door deze verschillende invalshoek nogal eens een volstrekt andere politiek voorstaan dan een ontplooiingsliberaal. Maar misschien moeten wij een andere keer maar eens nader in debat gaan over deze verschillen in theorie en praktijk. Wat voor variant je echter ook volgt – sociaal-liberaal, ontplooiingsliberaal of klassiek-liberaal; dan

wel het liberalisme van de ‘dikke’ of van de ‘dunne’ ideologie, om bij jouw onderscheid aan te haken – wil een politiek op de naam liberaal aanspraak maken dan kunnen wij het er misschien over eens worden dat het individu nooit uit zicht mag raken. Zelf schrijf jij dat de keuzevrijheid van het individu moet worden vergroot, en dat het zaak is dat mensen binnen abstracte ‘dunne’ morele kaders in vrijheid hun eigen weg moeten kunnen zoeken. Dit ben ik met jou eens. Naar mijn mening moet voor elke liberaal het individu steeds uitgangspunt en toetssteen van het denken en handelen zijn.

Laten wij hier eens een praktische vertaling aan geven. Voor het gemak richt ik mij dan maar even op de drie voorbeelden die jij zelf aan het einde van jouw artikel opvoert: het boerkaverbod, ‘euthanasie’ bij comapatiënten, en orgaandonatie. Wat het eerste betreft verbaasde het jou dat ik tijdens het gastcollege dat wij beiden op 20 november van het afgelopen jaar aan de VU gaven, een pleidooi hield voor een boerkaverbod. Mijn argumenten daarvoor waren inderdaad: veiligheid en bestrijding van vrouwenonderdrukking. Het eerste argument stoelt op het algemeen-liberale schadebeginsel, het tweede argument is een typerende toepassing van het ontplooiingsliberalisme. Jij verwierpt beide argumenten. Het dragen van boerka’s zou slechts een marginaal verschijnsel zijn, en een boerkaverbod zou geen einde maken aan vrouwenonderdrukking, betoog jij. Pragmatisch zijn jouw argumenten zeker te noemen, maar waar blijft bij jou eigenlijk het individu? Sexuele lustmoorden op kinderen zijn ook een marginaal verschijnsel, nog marginaler dan het dragen van boerka’s, maar de toelaatbaarheid van een handeling wordt toch niet bepaald door hoe vaak het verschijnsel voorkomt? En inderdaad, het instellen van een boerkaverbod zal inderdaad niet aan elke vorm van vrouwenonderdrukking een einde maken maar van de afschaffing van de slavernij is toch ook niet afgezien omdat er nog zoveel ander onrecht bleef bestaan? Jouw voorbeeld van de comapatiënt zonder wilsbeschikking wiens familie aandringt op levensbeëindiging, maakt nog duidelijker hoe glibberig het pragmatische pad kan worden. Zelf maak ik er inderdaad bezwaar tegen om in zo’n geval het

doden op voorspraak van de familie mogelijk te maken. Hier is dan ook geen sprake van ‘euthanasie’ in de zin van uitoefening van het recht op zelfbeschikking, het recht van een individu om zelf te beslissen wanneer en hoe hij aan zijn einde komt. Jij wilt ‘een proces ontwerpen waarin arts en familie uiteindelijk tot overeenstemming komen. Want uiteindelijk moet er niet een oplossing komen die ideologisch juist is, maar een oplossing waar iedereen mee kan leven.’ Iedereen, behalve dan toch de patiënt zelf. Want die wordt in jouw pragmatische benadering gedood. Als dit jouw invulling van sociaal-liberalisme is, dan zinkt het individu hier zo diep weg in zijn sociale omgeving dat er van hemzelf niets over blijft. Dan heb je het liberalisme verlaten en ben je middenin het communitarisme beland. Met als consequentie: het individu verdwijnt, hier zelfs letterlijk. Het derde voorbeeld dat jij geeft is dat van het presumed consent, de gedachte dat iemand toestemming heeft gegeven voor het laten weghalen en hergebruiken voor een ander van zijn organen als hij of zij niet expliciet heeft laten vastleggen daartegen bezwaar te hebben. Christen-democraten en socialisten blijken hier vaak voorstander van omdat de mens niet op zichzelf zou staan, of zou mogen staan; wij zijn altijd een beetje ‘van elkaar’, zo betoogde het (toenmalige) CDA-Tweede Kamerlid Lansink in de jaren negentig eens. Zo’n uitspraak is mij als liberaal een gruwel; een individu behoort immers niemand anders toe, ook niet de gemeenschap/de staat. Jij doet mijn bezwaar af als Prinzipienreiterij. Weliswaar betoon jij je ook geen voorstander van het presumed consent, maar als motief voer je heel pragmatisch aan dat dit systeem geen extra organen oplevert. Zulke teleologische redeneringen zijn mij te riskant. Gesteld dat een planmatige economie kon worden bedacht en ingevoerd die meer welvaart oplevert (quod non, uiteraard), zou jij dan betogen dat de vrije markt maar moet worden ingeruild tegen een stelsel waarin de staat bijvoorbeeld bepaalt welke arbeid jij het beste kunt verrichten; en waar, wanneer en hoe ik zou moeten werken? Of zou jij als blijkt dat de samenleving ‘stabiel’ wordt, of in elk geval ‘regeerbaarder’, indien de staat bepaalt welke uitlatingen zijn toegestaan en welke niet, de vrijheid van meningsuiting op het offerblok willen leggen?

Deze vragen stellen is, zo mag ik hopen, ze beantwoorden. Misschien vind je het flauw dat ik dergelijke vragen stel. Maar waar ik het met je eens ben dat beginselen geen keurslijf mogen worden en dat niet moet, nee niet mag worden geprobeerd de samenleving volgens een bepaalde blauwdruk in te richten, lijkt het mij evenzeer van belang het andere uiterste te vermijden. Als ideologie zo verdund wordt dat, om jouw woorden te gebruiken, zij niet meer behelst dan ‘een visie op politiek en een methode van politiek bedrijven’, gaat elk houvast verloren, elk verweer ook tegen aanslagen op de individuele vrijheid. Het gaat,

‘Als ideologie te verdund wordt gaat elk houvast verloren’

zoals ik in de zomer van 2004 schreef, om ‘de beginselen in wisselwerking met de werkelijkheid’. De werkelijkheid zelf biedt ons slechts keuzen, geen antwoorden. Net als in de keuken bij het maken van een saus opgaat, geldt voor ideologie dat zij niet zo ‘dik’ moet zijn dat je er niet meer in kunt roeren maar ook niet zo waterig ‘dun’ dat de politiek er kraak noch smaak aan kan ontlennen. De beste saus verstijft niet tot gelei maar verdunt evenmin tot een soort soep; de kunst is daartussen het juiste midden te houden. Het liberalisme doet dat, al blijft het natuurlijk zaak voortdurend aan de kruidigheid en verfijning te werken. Mocht zo’n liberalisme jou aanspreken, dan wil ik best eens in een volgend tweegesprek met jou aangeven hoe verschillende varianten van het liberalisme aan D66 enige stevigheid zouden kunnen verschaffen.

Een vriendelijke groet uit de liberale keuken van Patrick van Schie

Patrick van Schie is directeur van de Teldersstichting, het wetenschappelijk bureau ten behoeve van het liberalisme en de VVD

Oud D66 fractievoorzitter Lousewies van der Laan schrijft dat het bestuur in het beleidsstuk ‘Klaar voor de klim’ een serieuze analyse van de teloorgang van D66 wederom uit de weg gaat, waardoor een kans wordt gemist om de geloofwaardigheid van D66 bij de kiezer te herstellen. ‘Alleen als er een degelijke en geloofwaardige analyse komt, is het mogelijk D66 weer groot te maken.’

door Lousewies van der Laan

‘Geen weg omhoog zonder eerlijke analyse’

Bestuur betoont zich met ‘Klaar voor de Klim’ zachte heelmeester

Zoals veel leden heb ik met belangstelling het document “Klaar voor de klim” gelezen op de D66-site. Mijn uitgangspunt is dat het bestuur oprecht wil dat D66 weer gaat groeien in de kiezersgunst. “Klaar voor de klim” roept nog wel wat vragen op.

In het document ontbreekt een analyse van het al twaalf jaar durende verkiezingsverlies. Er wordt wel een parallel getrokken tussen kabinetsdeelname en verlies, maar dat wordt verder niet uitgewerkt. Hoe komt het dat andere partijen niet of minder verliezen als zij regeren dan D66? Hadden we beter niet in een van de kabinetten kunnen gaan zitten? Welke en waarom? Welke afwegingen zouden bij een volgende kabinetsdeelname de doorslag moeten geven?

Het is juist dat de partij haar geloofwaardigheid bij de kiezer heeft verloren (observatie 1), maar komt dat bijvoorbeeld niet ook door het volhouden dat D66 bestuurlijke vernieuwing als “kroonjuweel” beschouwt, terwijl daar na 12 jaar regeren nog weinig van terecht is gekomen? Was het verstandig van Hans van Mierlo om minister van Buitenlandse Zaken in Paars I te worden, in plaats

van van Binnenlandse Zaken om de kroonjuwelen binnen te halen? Hadden we in Paars II moeten gaan zitten toen we niet nodig waren voor een meerderheid? Zo niet, waarom gebeurde het dan? Hadden we moeten lijmen na het sneuvelen van het referendum in Paars II? Zo niet, waarom gebeurde het dan? Hadden we na het dreigen met een kabinetscrisis rond Uruzgan niet moeten doorbijten? Waarom heeft het bestuur toen unaniem de fractie onder zware druk gezet? Aan deze, en andere, moeilijke, maar fundamentele vragen wordt in de analyse voorbij gegaan. Toch zijn dit allemaal zaken, die de kiezer bezighouden. Menig lid dat campagne voert kan daar over mee praten.

Het is juist dat de partij bij de deelname aan Balkenende 2 op twee gedachten bleef hinken, wat leidde tot wankelmoedigheid en ambivalentie bij bestuur en congres (observatie 2). De leden riepen om dualisme en afstand, de geloofwaardigheid en het vertrouwen in de partij waren meer gediend met een consequente lijn. Had het bestuur daar echter iets aan kunnen doen? Welke rol ziet het bestuur voor zichzelf en het Bewindspersonenoverleg (BPO) bij een eventuele volgende kabinetsdeelname?

Hoe verhoudt de analyse over de wankelmoedige kabinetsdeelname zich met de wens voor meer discussie binnen de partij? In hoeverre snijden het ledenbelang en het kiezersbelang elkaar in dit opzicht? Is de huidige keus van de ChristenUnie wellicht een voorbeeld voor het bestuur (vooral loyaal zijn en weinig eigen punten opeisen)? Hoe oordeelt het bestuur met de wijsheid van nu over haar eigen keuze om al bij aanvang van het kabinet een lijst te presenteren met punten waarop D66 zich niet kon vinden in het regeerakkoord? Heeft het hoofdbestuur met haar eigen ambivalente houding tegen kabinetsdeelname wellicht ook voeding gegeven aan de dubbelzinnige en daarmee weinig geloofwaardige steun van D66 aan het kabinet? Zou ook niet de les getrokken kunnen worden dat de partij óf volledig loyaal aan een kabinet deelneemt, óf er bewust voor kiest dit niet te doen, maar dat de ambivalente houding die het bestuur samen met enkele prominente leden heeft gekozen niet de juiste weg is?

Ligt een deel van het probleem niet ook in het feit dat de partij twee – allebei legitieme – stromingen kent? Kort gezegd de lijn Terlouw/Dittrich/Van der Laan dat D66 een brede sociaal-liberale partij moet zijn, die lastige onderwerpen zoals immigratie en segregatie in het onderwijs zonder politieke correctheid oppakt en aan de andere kant de lijn Van Mierlo/De Graaf/Pechtold. Bij deelname aan een kabinet om moeilijke economische hervormingen door te voeren, ziet de eerste lijn een kans om het D66 profiel te verbreden naar economie en internationalisme, maar voelt de tweede zich minder thuis en laat dat regelmatig horen. Aan dit fundamentele onderliggende probleem wordt in het stuk voorbij gegaan. Natuurlijk kan er een keus worden gemaakt voor de tweede lijn, maar dan moet D66 wel duidelijk onder ogen zien dat het daarmee (wederom) veel kiezers, en helaas ook (oud-) leden, van zich vervreemdt en gedoemd is een kleine partij te blijven. Ook een keus, maar niet de mijne. Als het bestuur dat wel doet, moet dat duidelijk worden uitgesproken, anders draagt de onduidelijkheid wederom bij tot de ongeloofwaardigheid waar D66 zo graag van af wil.

Het is verheugend om te zien dat het bestuur, onder andere in de observaties 5 en 6, haar eigen

tekortkomingen onder ogen ziet, maar een duidelijk plan voor verbetering ontbreekt. In observatie 8 staat: “Na het aftreden van de vorige door het congres gekozen leider is een vacuüm ontstaan, dat sinds juni 2006 is opgelost.” Thom de Graaf was (tot juni 2006) de laatste door het congres gekozen lijsttrekker en daarmee de laatste leider die door het congres is gekozen uit meerdere kandidaten. Na het aftreden van Thom is het partijleiderschap van de hem opvolgende fractievoorzitter, Boris Dittrich, bevestigd door het congres. Conform de partijstatuten is de fractievoorzitter in de Tweede kamer ook de politieke leider van de partij. Indien er een tussentijdse wisseling is moet dat dan ook op een volgend congres worden bevestigd. Dit heeft zich zowel bij het aftreden van Thom, alsook het aftreden van Boris, voorgedaan.

Het bestuur constateert in observatie 8 terecht dat zij na het aftreden van Thom de Graaf in 2003 geen of onvoldoende steun heeft gegeven aan de opeenvolgende partijleiders. Over het gebrek aan steun voor mijn voorganger Boris Dittrich is al veel gezegd door Bert Bakker in zijn interview in de Volkskrant. Laat ik slechts een ander voorbeeld geven van hoe ik als fungerend partijleider een half jaar lang tevergeefs heb geprobeerd een afspraak te maken met de partijvoorzitter. Het moedwillige gebrek aan communicatie tussen de fractie, de bewindsliden, en het hoofdbestuur, culminerend in een volstrekt disfunctioneel BPO, was een symptoom van een gebrek aan onderlinge solidariteit, vertrouwen en collegialiteit. De neiging van het hoofdbestuur om vooral geen namen te noemen en de kool en de geit te sparen maken dit een essentiële omissie in een serieuze analyse over waar het is misgegaan. Een grondige analyse is echt nodig om hier lering uit te trekken en te zorgen dat deze situatie in de toekomst voorkomen kan worden.

In observatie 11 staat: “In 2006 hebben de politieke kopstukken van D66 hun fouten erkend. Verkeerde besluiten of strategische blunders die met de inzichten van nu niet meer zouden worden gemaakt.” Ik heb inderdaad gezien dat Alexander Pechtold heeft gesteld dat D66 zich vertild heeft door de deelname aan Balkenende 2. Ik heb nog geen erkenning gezien door hem of het bestuur dat het een strategische fout was om over

‘Van de 21 zetels die D66 heeft verloren kun je er maar drie aan de deelname aan Balkenende 2 wijten’

Uruzgan eerst met een kabinetscrisis te dreigen en die vervolgens niet waar te maken. Ik heb interviews gezien van de heren Dittrich, Bakker en Brinkhorst, waarin vooral een geheel eigen visie op de gang van zaken wordt gegeven. Vanuit onze senatoren is ook nog geen mea culpa gekomen, terwijl ook zij wekelijks bij het BPO zaten en onder andere instemden met de Uruzgan-lijn. Op welke kopstukken doelt het bestuur en over welke fouten gaat het? Wie heeft wat wanneer erkend? Welke lessen moeten hieruit getrokken worden? Is het bestuur van mening dat het voor de kiezer ook duidelijk is dat D66 haar leven gebeterd heeft? Of hoopt het bestuur vooral met het snel afsluiten van het verleden en het creëren van een goede interne sfeer de steun onder de kiezers vanzelf wel terug zal komen, gegeven de makkelijke positie van D66 in de oppositie en de flair van onze huidige kamerleden? Denkt het bestuur dat dit beter zal werken dan een duidelijke afrekening met het verleden en een duidelijke keuze over de toekomstige koers van D66?

De algemene indruk die het stuk bij mij wekt is dat men het electorale verlies van D66 vooral wil ophangen aan de deelname aan Balkenende 2. Dit is in lijn met de analyse van de heer Van Mierlo en de strategie van de huidige partijleider, zoals uitgesproken op het 40-jarige jubileumcongres van D66. Los van de problemen van geloofwaardigheid die deze keuze oproept (zowel voor de partijleider: hij heeft ons immers zelf als partijvoorzitter in het kabinet gelooft en door zijn ministerschap na het Paasakkoord voortzetting mogelijk gemaakt; alsook voor de leden: zij hebben zich kennelijk twee keer tegen beter weten in laten ompraten op een congres, alsook voor de oude partijtop: Dit-

trich, Brinkhorst en Van der Laan zijn het namelijk met die analyse niet eens), gaat het ook voorbij aan een lange trend van verliezen. De recente halvering van onze kamerzetels en 60% reductie van onze senatoren, volgen klakkeloos in een lijn van 12 jaar verlies. Onze kamerzetels zijn van 24 naar 14 naar 7 naar 6 en nu naar 3 gegaan. Dan is het zacht gezegd een oversimplificatie om de verklaring daarvoor slechts in het recente verleden te zoeken. Dat zal de kiezer ook niet geloven. Van de 21 zetels die D66 heeft verloren kun je er maar drie aan de deelname aan Balkenende 2 wijten. Dat het bestuur geen woord wijdt aan de andere 18 zetels, ondermijnt de geloofwaardigheid van dit betoog.

Zelfs als het bestuur door wil zetten met die kortzichtige analyse, ontbreekt de diepgang. Op welk moment had D66 nee moeten zeggen en op welke gronden? Waarom is dat niet gebeurd? Als het bestuur inderdaad wil volhouden dat er niets mis is met de inhoudelijke en beleidsmatige keuzes hoe verklaart zij dan het verlies van die 21 zetels?

Kortom, hier wordt een kans gemist om echt schoon schip te maken. Ik begrijp dat dit, zoals elke introspectie, een lastige zaak is, maar het is de enige manier om het vertrouwen van de kiezer terug te winnen. D66 loopt al twaalf jaar met een stinkende wond, maar niemand durft het mes te pakken. Ook nu weer komt het bestuur met een pleister. Natuurlijk is een grondige analyse langdurig en pijnlijk. Maar deze keer is er geen excuus om het niet te doen: er komen geen verkiezingen aan en we zitten rustig in de oppositie. D66 heeft de tijd en de kans om het nu eindelijk goed te doen. De weinige ons nog restende leden, maar ook de kiezers die wij hebben verloren hebben recht op een serieus stuk met een complete en eerlijke analyse. Alleen op die wijze kan er echt een streep onder het verleden worden gezet en kan de kiezer echt vertrouwen hebben als er een nieuwe koers wordt ingezet. En alleen dan kan de echte klim naar boven slagen.

Ik wens het bestuur veel wijsheid!

idee

tijdschrift van het Kenniscentrum D66

jaargang 28
nummer 2
mei 2007

idee verschijnt 6 x per jaar
ISSN nr. 0927-2518

redactie

Constantijn Dolmans, Jeroen Niemans,
Arthur Olof (voorzitter), Frits Prillewitz,
Pauline Schrooyen, Hans Terlouw,
Emily van de Vijver, Martin van 't Zet,
Rinke Zonneveld

eindredactie

Frank van Mil

aan dit nummer werkten mee

Floris de Gelder, René Grotenhuis,
Marcel Hoogenboom, Fatma Koser Kaya,
Lousewies van der Laan, Marijke Mous,
Thijs de Ruyter van Steveninck, Mark Sanders,
Patrick van Schie, Theo Schuyt,
Stefan Stevens, Jan Vis

fotografie

Herman Wouters, Pep Bonet, Shirley Barenholz,
Nationaal museum van speelklok tot pierement,
D66 fractie Tweede Kamer

illustraties

Marco van Lierop

concept

Toon Lauwen, Wilmar Grossouw

ontwerp

Wilmar Grossouw

druk

Drukkerij Uleman-De Residentie, Zoetermeer

uitgave en administratie

Kenniscentrum D66
Laan van Meerdervoort 50
Postbus 660, 2501 CR Den Haag
T. 070 356 60 66
E. kenniscentrum@d66.nl

Lezersbijdragen zijn welkom. Inlichtingen over
voorwaarden en redactiebeleid kunt u opvragen
bij de redactie: idee@d66.nl

Een abonnement geldt voor een kalenderjaar
en kan niet tussentijds worden opgezegd.
Opzeggen kan uitsluitend schriftelijk tot
1 december van de lopende jaargang.

Indien de opzegging voor die datum niet
bekend is, wordt het abonnement automatisch
voor een jaar verlengd.

Een jaarabonnement kost € 35,
studenten € 20, losse nummers € 7

Mini(hy)sterie van Alledaagse Zaken

Het réveil van normen en waarden, waartoe mensen als Donner, Balkenende en Verhagen oproepen, is niet minder een geest uit de fles dan de wijze waarop moderne koppensnellers als Verdonk, Rutte, Kamp en Wilders, geheel in de geest van Pim Fortuyn, met de waan van de dag aan de haal gaan. Koppensnellers in de meest geletterde betekenis, want als ze al niet de aanzet vormen, dan zijn de chocoladeletters op de voorpagina van Neêrlands grootste ochtendblad toch hun afdruk, indruk, nadruk: 'Tot op de bodem!', 'De onderste steen boven!'.

Wat het meest verrast, is niet alleen de gepropageerde onverdraagzaamheid van deze zelfbenoemde 'vrijheidsstrijders', als wel het podium dat ervoor wordt ingeruimd. Barbartje moet hangen, dat is goed voor de kijkcijfers, dus voor de peilingen. En dat is het enige wat telt. Ook al was Barbartje het slachtoffer en niet de dader, en geen slachtoffer bovendien. Oude koeien uit de sloot van ons prachtige polderland. Media en bestuurders zijn door dezelfde tijdgeest gegrepen en leggen daar luidkeels getuigenis van af. Samen? Wie het eerste bij elkaar is.

Vergelijkingen met de jaren dertig en de opkomst van Hitler gaan natuurlijk mank, niet in de laatste plaats omdat Nederland economisch andermaal een Gouden Eeuw beleeft. Niettemin worden verschillen tussen arm en rijk groter, wordt repressie selectief dispropor-tioneel hard toegepast en wie aan sommige kafkaëske overheidsinstanties is overgeleverd, kan thuis komen van een koude kermis van ambtelijke willekeur. Maar zwarte piet heeft overgewicht, verplaatst zich per SUV of Hummer en drinkt het kwaad zaad in via een kolossale flatscreen.

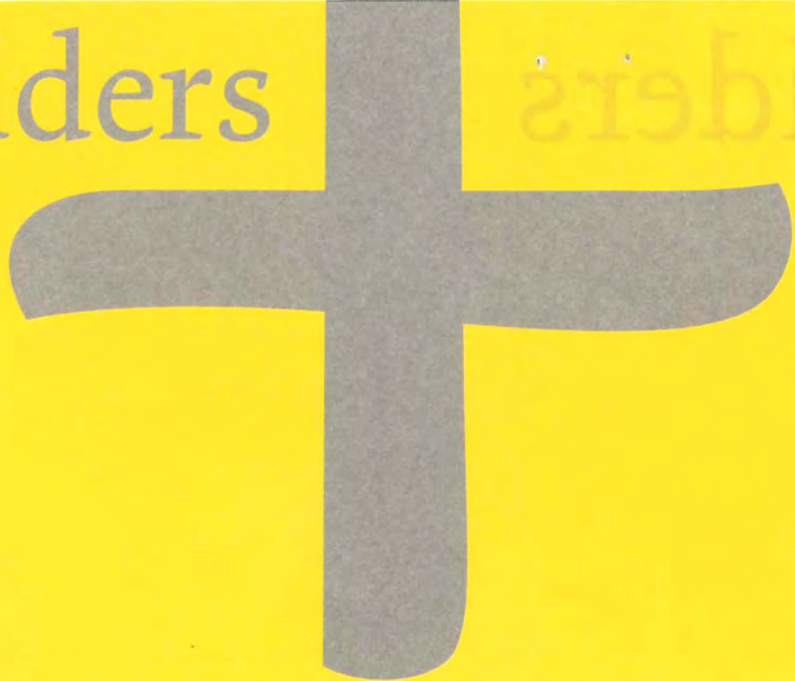
Wat de twee trends gemeen hebben, is een benepen navelstaren met de rug naar de wereld vanuit het biedermeierideaal dat alles goed komt als het huis maar op orde is. Om vervolgens met elkaar te bakkeleien over de rechte betekenis van 'orde'. Dezelfde mentaliteit heerste in Holland in de achttiende eeuw (pruikentijd!), waarin alles werd potverteerd wat we in de bejubelde Gouden Eeuw bijeen hadden geroofd. Veel andere West-Europese landen kwamen in diezelfde achttiende eeuw, bevrijd van de kerk, juist tot nieuwe inzichten: "Verlichting is de emancipatie van de mens van de onmondigheid die hij aan zichzelf te wijten heeft. Onmondigheid is het onvermogen om zelfstandig je eigen verstand te gebruiken. Een mens kan zichzelf dat verwijten als de oorzaak niet ligt in gebrek

aan verstand, maar in gebrek aan vastbeslotenheid en moed om zich er zelfstandig van te bedienen. Heb de moed je eigen verstand te gebruiken, is het motto van de Verlichting," aldus de Duitse filosoof Immanuel Kant. "Democratie is niet voor bange mensen," zegt daarom D66.

Er zijn genoeg landen die vele offers hebben gebracht om het werelds bestuur te bevrijden van de onverdraagzame kerk. Daar is Nederland uit ontstaan, en ook het moderne Turkije. Destructieve polarisatie wil die bevrijding teniet doen, met rampzalige gevolgen. Onze grondwet respecteert de verschillen, mensen als Wilders, Verdonk, Rutte en Kamp cultiveren die verschillen en willen er politieke munt uit slaan. Net zoals Milosevic, Tudjman, Izetbegovic in Joegoslavië deden. Vrijheid? "Democratie is een verdomd slecht systeem van bestuur, helaas heeft niemand ooit iets beters uitgedacht," verzuchtte Winston Churchill. Net zoals de rechtvaardige rechter (letter en geest!) behoudt een wijs bestuurder het onwankelbare geloof en overzicht in de juiste koers van het schip, ook moreel. Die volgt hij naar eer en geweten, in het zweet zijns aanschijns. Hij laat zich niet van de wijs brengen door de waan van de dag of de minste storm in een glas water, hij behoudt focus. Hij hanteert de camera en hoeft niet als een Hekking steeds zelf in beeld te komen.

Arthur Olof is voorzitter van de redactieraad van idee

Outsiders

Insiders

idee

sociaal-liberale kringen

DOCUMENTATIECENTRUM
NEDERLANDSE POLITIEKE
PARTIJEN

jaargang 28 nummer 3 juli 2007

Insiders

- 3 *Outsiders* zullen er altijd zijn – maar barrières moeten geslecht
door Frank van Mil & Arthur Olof *inleiding op het thema*
- 4 Naar een open economie
door Jan Willem Oosterwijk *de toekomst van het begrippenpaar*
- 14 Blijf opkomen voor de grondslagen van de democratie
door Sophie in 't Veld
- 18 Vijf jaar na Fortuyn: het succes van de slachtofferidentiteit
door Arjan van Bijnen
- 24 Noodgedwongen bij pa en ma op de bank
door Robbert Prins *outsiders op de woningmarkt*
- 28 Vrijhandel & ontwikkelingssamenwerking
door Ricardo Lopez Murphy *over arbeidsmigratie*
- 32 Oneerlijke handelsregels sluiten ontwikkelingslanden buiten
door Diana van Loenen
- 36 De algemeen verbindend verklaring van CAO's,
een *'mixed blessing'*
door Rene van Oorschot
- 38 Geef de *outsider* een gezicht
door Michiel Verkoulen *progressieve politiek en het algemene belang*
- 44 'Voor mezelf'
door Annemarie Arensen *de ervaringen van een zelfstandige rentel personeel*
- 46 Kenniseconomie & de open samenleving
door Mark Sanders
- 50 De vrijheid om feiten te ontkennen
door Elze 't Hart
- 53 Liberale keukengeluiden: deel 3
door Ingrid van Engelshoven & Mark Sanders *partijen III*

Outsiders zullen er altijd zijn – maar barrières moeten geslecht

Het algemeen belang. Dat komt vaak terug in dit nummer van Idee. In een reactie op Patrick van Schie van de Teldersstichting stellen de nieuwe D66-voorzitter Ingrid van Engelshoven en bestuurslid Mark Sanders dat mensen altijd moeten kiezen – ook al is de keuze dat zij niet kiezen. Daaruit volgt dat je een individu altijd moet zien in de context van zijn omgeving. Vertrekpunt voor D66 zal altijd het individu zijn. Of hij nu incrowd is, of buitengesloten.

Het algemeen belang komt terug in samenhang met het themageedeelte van dit nummer: *insiders* en *outsiders*. Michiel Verkoulen stelt zelfs dat het algemeen belang parallel loopt met het belang van *outsiders* in de samenleving. Progressieve politiek is erop gericht de mogelijkheden voor *outsiders* te vergroten, en zodoende het algemeen belang te dienen.

Maar D66 wil dan wel uitgebreid stilstaan bij de hoe-vraag. *Outsiders* zullen er namelijk altijd zijn, anders kun je ook geen *insiders* hebben. Het is misschien wel sympathiek dat je helemaal geen *outsiders* wilt hebben, maar het is niet erg realistisch. Dat wil overigens bepaald niet zeggen dat je je er maar gewoon bij moet neerleggen. De best haalbare samenleving is er een waarin de barrières om *insider* te kunnen worden zo laag mogelijk zijn. Maar uiteindelijk zullen mensen het wel zelf moeten doen. Met eigen talent en doorzettingsvermogen. Noem dat dan maar de Dutch dream. In een zo eerlijk en rechtvaardig mogelijk speelveld met zoveel mogelijk gelijke kansen, ook al zijn de spelers natuurlijk van huis uit verschillend toegerust.

Grote groepen *insiders* proberen hun belangen op dit speelveld te beschermen en hebben dus ook belang bij die barrières. Denk aan de woningmarkt, ontslagbescherming op de arbeidsmarkt, landbouwsubsidies in het noorden die de markten in het zuiden verzieken en importbepalingen die zuidelijke productie buiten de noordelijke deuren houden, en natuurlijk het asielbeleid, de overspannen gesloten reactie op alle soorten nieuwkomers. Veel is ingegeven door angst en eigenbelang, en dat zijn slechte drijfveren om te werken aan een betere samenleving. Wat resulteert is eerder een rigide samenleving met grote ongelijkheid en grote groepen mensen die leven in toenemende frustratie, omdat zij niet de ruimte krijgen om te werken aan verbetering van hun eigen lot. Een sociale tijdbom dus.

Door de bril van ‘*insiders* en *outsiders*’ zijn allerlei kwesties in de samenleving te verklaren. Dat biedt dus een goed denkraam voor het sociaal-liberalisme, dat streeft naar een redelijk en rechtvaardig evenwicht in de wisselwerking tussen eigen initiatief en algemeen belang. De een is beter en succesvoller dan de ander, dat zit in de aard van het beestje. Maar dat is nog geen reden om hem ook nog eens met een valse start te laten vertrekken, terwijl de ander zijn gympjes nog aan het strikken is.

Frank van Mil
Arthur Olof
Themaredacteuren

Insiders versus outsiders

Toenmalig secretaris-generaal van het ministerie van Economische Zaken Jan Willem Oosterwijk schreef in 2006 zijn nieuwjaarsartikel over insiders en outsiders. Hiermee zette hij deze interpretatie van maatschappelijke fenomenen op de kaart. Zijn pleidooi voor een open economie werd wisselend ontvangen (zie kader). Het streven om de barrières voor outsiders te slechten werd een van de inspiratiebronnen van het D66 verkiezingsprogramma.

Naar een open economie >>

De Nederlandse economie wordt vaak gekenschetst als een open economie met veel internationale relaties. Het begrip 'open economie' zou echter veel breder opgevat moeten worden, namelijk als een economie met betwistbare markten, waar *outsiders* kansen krijgen om de gevestigde posities te beconcurreren. Er zijn in Nederland nog veel beleidsmaatregelen nodig om een werkelijk open economie tot stand te brengen.

door Jan Willem Oosterwijk

De arbeidsmarkt is niet de enige markt waar een belangenconflict bestaat tussen de zogenoemde *insiders* en de mensen die zich buiten de markt geplaatst zien (de *outsiders*). Toetreding tot markten is vaak moeilijk, omdat de *insiders* tot op zekere hoogte beschermd zijn tegen de concurrentiedruk van de *outsiders*. Dergelijke toetredingsbelemmeringen duiden erop dat Nederland nog geen werkelijk open economie heeft. Van oudsher wordt onder het begrip 'open economie' een economie verstaan met een omvangrijk handelsverkeer met het buitenland, maar dit is slechts één aspect van openheid. Het is hoog tijd om aan het begrip open economie een bredere betekenis te geven: een economie is pas werkelijk open als alle markten voor potentiële toetreders toegankelijk en betwistbaar zijn.

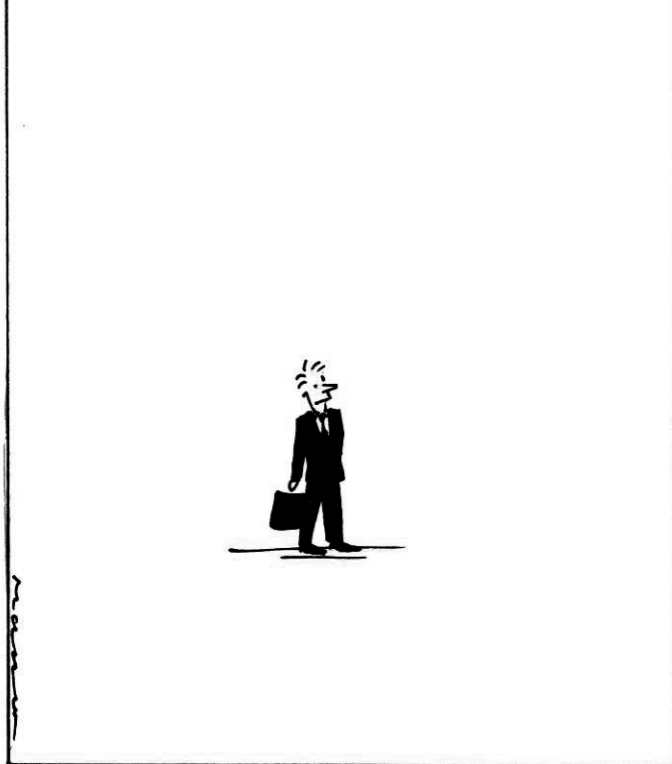
De voordelen van een open economie zijn nauwelijks overstreden. Nieuwe toetreders op productmarkten zorgen voor dynamiek, vernieuwing en daarmee voor betere en goedkopere producten voor consumenten. Het openen van markten voor buitenlandse toetreders leidt tot welvaartwinsten via internationale handel en investeringen. Betere mogelijkheden voor mensen om zich op de arbeidsmarkt te begeven verhogen

de participatie en dragen op die manier eveneens bij tot meer welvaart. De buitenstaanders vormen aldus een enorme welvaartsreserve. Deze mogen we niet onbenut laten als we ons in een vergrijzende samenleving willen verzekeren van verdere welvaartsgroei.

Gesloten markten vormen niet een louter Nederlands probleem. De nationale hervormingsprogramma's die de zogeheten Lissabon-agenda in de EU revitaliseren, zijn gestoeld op het besef dat open en betwistbare markten nodig zijn voor de dynamiek en welvaart in de lidstaten.

Openheid niet vanzelfsprekend

De openheid van markten is niet vanzelfsprekend. Vaak hebben *insiders* hun posities beschermd en zijn zij niet bereid die zonder slag of stoot op te geven om ook *outsiders* tot de markt toe te laten. Het blijkt ook verre van eenvoudig om toe te werken naar een open economie. De belangrijkste oorzaak hiervan is dat de baten van een open economie, in de vorm van meer welvaart en werkgelegenheid, pas op lange termijn merkbaar zijn. Op korte termijn dreigen de *insiders* hun bevoorrechte positie te verliezen. Aangezien zij vaak goed zijn georganiseerd, kunnen ze een effectieve

lobby voeren. De veranderingen in instituties die nodig zijn voor meer openheid, vragen dan ook om visie en doorzettingsvermogen. Ze vereisen bovendien een doordachte transitie, waarmee de *insiders* de tijd krijgen om zich aan te passen aan de veranderingen.

Het creëren van een open economie is een noodzakelijk onderdeel van een bredere hervormingsagenda die zich richt op versterking van de economische groei. De doelstellingen van deze Lissabon-agenda zijn een illusie als voorheen publiek gereguleerde sectoren en afgeschermden markten niet betwistbaar worden voor buitenstaanders van binnen én buiten de EU. De economie moet 'buitenstebinnen' worden gekeerd, zodat *outsiders* *insiders* kunnen worden. Dat geldt voor de internationale diensten- en landbouwmarkten, voor de Nederlandse productmarkten en voor de Nederlandse arbeidsmarkt.

WTO en EU

Het internationale handels- en kapitaalverkeer biedt de betrokken landen voordeel. De nu lopende Doha-ronde in de WTO illustreert echter de taaie afruil tussen het algemene belang van meer handel en welvaart enerzijds en anderzijds de

deelbelangen van *insiders*. Deze deelbelangen zijn vaak groot. Zo zal meer openheid van Europese markten voor landbouwproducten uit Latijns Amerika forse gevolgen hebben voor de inkomens van Europese boeren. Het palet van producten waarover wordt onderhandeld, is bovendien breed. Het betreft industriële producten, diensten en landbouwproducten. De onderhandelingen verlopen dan ook moeizaam. De bijeenkomst in Hong Kong heeft de agenda van de Doha-ronde echter levend gehouden. De vruchten hiervan moeten volgend jaar worden geplukt.

Van landbouw- naar plattelandsbeleid

De onderhandelingen in Hong Kong betroffen voor een belangrijk deel de toegang van landen als Brazilië, Argentinië en Indonesië tot de markten van de welvarende landen die op hun beurt toegang vroegen tot de markten voor industriële producten en diensten in de opkomende landen. De ruimte voor de EU in dergelijke onderhandelingen wordt mede bepaald door de belangen van de *insiders* op de Europese landbouwmarkten en door de snelheid waarmee het huidige landbouwbeleid kan worden omgevormd tot een modern plattelandsbeleid. Die modernisering omvat een

heroriëntatie van het beleid op vooral het milieu- en landschapsbeheer en op de diversificatie van (economische) activiteiten. Europese boeren (de *insiders*) krijgen hierdoor een wezenlijk andere rol, die zich bijvoorbeeld sterker richt op het milieu- en landschapsbeheer. Een tijdelijke inkomensondersteuning kan hen helpen om invulling aan deze nieuwe rol te geven. Op termijn zal de inkomensondersteuning vooral moeten plaatsvinden door een grotere mate van (co-)financiering door de lidstaten zelf. De EU kan dan verdere stappen nemen om zijn landbouwmarkten te openen voor toetreders van buiten de EU. De Europese begroting kan daardoor sterker

Nationale productmarkten

Op nationaal niveau zijn inmiddels grote vooruitgang geboekt in het versterken van de economische dynamiek. In veel sectoren is een vorm van marktwerking geïntroduceerd die de toegankelijkheid voor buitenstaanders heeft verbeterd en aldus betwistbare markten heeft gecreëerd. De resultaten zijn ernaar. Door het aanbesteden van regionaal vervoer per bus zijn de kosten – zelfs bij 8 à 10 uur extra dienstverlening – in korte tijd afgenomen met 10 à 20 procent. Andere sectoren waar meer mededinging heeft geleid tot lagere prijzen, zijn de bouwsector en de luchtvaart. In de energiesector zal de splitsing van de energiebe-

Vaak hebben *insiders* hun posities beschermd en zijn zij niet bereid die zonder slag of stoot op te geven om ook *outsiders* tot de markt toe te laten

worden gericht op uitgaven die passen bij de hoogwaardige kenniseconomie die de EU wil zijn.

Vrij verkeer van personen en diensten

Ook in de dienstensector mobiliseren *insiders* weerstand tegen de toetreding van *outsiders*. De implementatie van de Europese Dienstenrichtlijn biedt de mogelijkheid om de achterblijvende productiviteitsgroei in deze sector te vergroten. Helaas heerst echter in sommige oude lidstaten het misverstand dat de richtlijn leidt tot sociale dumping en tot verdringing van nationale werknemers door werknemers uit de nieuwe lidstaten. Aangezien de Detacheringsrichtlijn echter regelt dat ook buitenlandse werknemers aan de wet- en regelgeving van het desbetreffende land moeten voldoen, houden de eerdergenoemde oude lidstaten de veelbesproken Poolse loodgieter ten onrechte buiten de deur.

Al met al staat de EU nog voor een grote uitdaging om zichzelf om te vormen tot een echt open economie. De lakmoesproef hiervoor ligt bij het verwezenlijken van het vrije verkeer van personen en diensten en bij het omvormen van het gemeenschappelijke landbouwbeleid tot een modern plattelandsbeleid.

drijven nieuwe distributiebedrijven beter toegang tot de markt geven, wat een impuls zal geven aan vernieuwing en efficiëntieverbetering.

De opbrengsten van het mededingingsbeleid zijn niet te veronachtzamen: het algemene mededingingstoezicht heeft in de periode 2002-2004 voor € 900 miljoen aan concurrentievervalsingen voorkomen (NMa/DTe, 2004: 61). Deze resultaten zijn bereikt ondanks het verzet van de gevestigde orde. *Insiders* zaaien niet zelden twijfel over het nut van de marktwerkingoperaties. De voorspelde chaos op de energiemarkt is evenwel uitgebleven. De introductie van het nieuwe zorgstelsel leidt nu al tot lagere verzekeringspremies dan verwacht. Het is daarbij niet nodig dat grote groepen verzekerden daadwerkelijk overstappen naar een andere verzekeraar. Het creëren van een betwistbare zorgmarkt volstaat om verzekeraars scherp over de prijzen te laten onderhandelen. Nieuwe, gespecialiseerde zorgaanbieders krijgen daardoor kansen.

Uitdagingen

Het marktordeningsbeleid van het kabinet bevat twee grote uitdagingen. De belangrijkste uitdaging adresseert de grootste ergernis van

ondernemers: de hoge administratieve lasten en regeldruk. Deze belemmeren niet alleen huidige ondernemers in hun activiteiten, maar ontmoedigen ook de toetreding van nieuwe ondernemingen. De administratieve lasten worden met 25 procent gereduceerd. Daarnaast zal het kabinet op korte termijn de vergunninglast voor bedrijven moeten saneren, conform de aanbevelingen van de commissie-Kraaijeveld. De maatregelen die het kabinet hier neemt, zijn zo belangrijk dat ze het komende jaar al tot zichtbare resultaten moeten leiden. Ze worden daarbij ondersteund door het ondernemerschapbeleid van het kabinet dat beoogt om het starten van nieuwe ondernemingen

Het woningmarktbeleid van de afgelopen decennia zet mensen buitenspel

aan te moedigen en deze starters (als *outsiders*) gemakkelijker toegang te geven tot productmarkten. De tweede uitdaging betreft de langere termijn. Het gaat dan om het vergroten van de mogelijkheden voor nieuw initiatief in semi-publieke sectoren, zoals het hoger onderwijs en de woningmarkt. De uitdaging voor het volgende kabinet is om voor beide sectoren eenduidige transitieprocessen in gang te zetten. Daarbij moet de vraag worden beantwoord welke belemmerende sectorspecifieke regelgeving aanpassing behoeft. Voor sommige markten moet worden bezien of het verbod op het maken van (uitkeerbare) winst moet worden gehandhaafd.

Hoger onderwijs: ruimte voor differentiatie

De uitdaging voor het hoger onderwijs is om een markt te creëren met vrije toegang voor nieuwe aanbieders. Die aanbieders worden nu geconfronteerd met wettelijke regelingen die toetreding en vernieuwing sterk belemmeren (zoals het vaste wettelijke collegegeld en de zogeheten macrodoelmatigheidstoets). Het gebrek aan dynamiek en vernieuwing in het hoger onderwijs leidt tot een aanbod dat weinig maatwerk biedt, bijvoorbeeld aan potentiële studenten uit niet-traditionele

groepen, zoals allochtonen. Volgens de OESO verklaart dit gebrek aan dynamiek mede het relatief geringe aandeel van hoger opgeleiden in de Nederlandse beroepsbevolking.

Het kabinet heeft inmiddels stappen gezet om de toetreding van *outsiders* te vergemakkelijken. Bij enkele studies met een 'evidente meerwaarde' wordt geëxperimenteerd met collegegelddifferentiatie en selectie aan de poort. Studenten kunnen ook met behoud van studiefinanciering aan een buitenlandse onderwijsinstelling studeren. In 2007-2008 beginnen experimenten met een open bestel. In aanvulling op bovenstaande maatregelen zouden nieuwe instellingen sneller in aanmerking moeten kunnen komen voor accreditatie en bekostiging. Verder zal een eventuele rol van de eerdergenoemde macrodoelmatigheidstoets in een dergelijke open markt opnieuw moeten worden bepaald.

Woningmarkt

Op de woningmarkt hebben goede bedoelingen met betrekking tot de beschikbaarheid van betaalbare woningen geleid tot een stapeling van wet- en regelgeving en financiële instrumenten. De paradox is dat deze deels tegen elkaar inwerken en dat ze een goede werking van de markt belemmeren. Door de ruimtelijke ordening en vanwege de hoge kwaliteitseisen aan nieuwe woningen wordt het aanbod te zeer beperkt, hetgeen de prijs van woningen opdrijft. Teneinde die woningen toch betaalbaar te houden, zorgt de overheid voor huurregulering en voor een substantiële koopkrachtondersteuning via huursubsidie en hypotheekrenteaftrek. De huurregulering ontnemt echter de aanbieders van woningen de prikkel tot verdere investeringen. Bovendien drijft de koopkrachtondersteuning de prijzen van woningen nog verder op.

Dit beleid van goede bedoelingen heeft ook geleid tot een segmentering van de woningmarkt. Mensen met lage inkomens worden geconfronteerd met een 'huurval': ze kunnen alleen nog maar huren. Door de huurregulering is de doorstroming vanuit de sociale woningbouw echter gering, waardoor sociale woningen worden bewoond door mensen die niet tot de doelgroep behoren. Tegelijk zijn er wachtlijsten ontstaan met mensen voor wie de sociale woningen wél waren bedoeld.

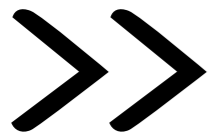
De koopkrachtondersteuning voor koopwoningen zorgt ervoor dat mensen met hogere inkomens worden gestimuleerd om te kopen. Duurdere huurhuizen worden nagenoeg niet aangeboden. Het woningmarktbeleid van de afgelopen decennia zet mensen buitenspel. De *outsiders* op de huurmarkt zijn de mensen op de lange wachtlijsten voor de sociale woningbouw; voor de koopmarkt zijn het de (jonge) starters die geen koophuis kunnen betalen. Verder staan ook de commerciële verhuurders buiten spel: de huurregulering maakt het onrendabel om het lage huursegment te bedienen en naar duurdere huurwoningen is geen vraag. Het openen van de woningmarkt voor *outsiders* vraagt een verstandige transitie. De eerste belangrijke stappen hierin zijn door de huurliberalisering al gemaakt. Vervolgstappen moeten de aanbodbeperkingen verminderen, waardoor ook geleidelijk de vraagstimulering (deels) kan worden afgebouwd.

INSide, outside?

Arbeidsmarkt

Het begrippenpaar *insider-outsider* is gemunt in de arbeidsmarkttheorie. Juist op de arbeidsmarkt is de tegenstelling tussen beide groepen het scherpst. Nog altijd zijn er mensen die langdurig buiten de arbeidsmarkt blijven en die gevangen lijken te zitten in het stelsel van sociale zekerheid. Een kritische blik op de arbeidsmarktinstituties leert dat de omslag van passieve bescherming tegen ontslag naar actieve bescherming tegen langdurige werkloosheid slechts voor de helft is gemaakt. Mede op basis van voorstellen vanuit de SER is in het stimuleren en toerusten van de buitenstaanders een grote slag gemaakt. Onderdelen hiervan waren de aanpassing van de WW en meer aandacht voor reïntegratie. De bescherming van de *insiders* is echter op hoofdlijnen ongewijzigd gebleven in de vorm van ontslagbescherming, WW-uitkeringen en (bindende) CAO-afspraken, bijvoorbeeld over de loongroei. De bescherming die deze drie samenhangende elementen bieden, geeft de *insiders* een fors concurrentievoordeel op de *outsiders*. De *outsiders* worden via het activerende arbeidsmarkt dus wel gestimuleerd en toegerust om de arbeidsmarkt te betreden, maar zij vinden de arbeidsmarkt van binnenuit op slot. >

Nog altijd zijn er mensen die langdurig buiten de arbeidsmarkt blijven en die gevangen lijken te zitten in het stelsel van sociale zekerheid

Hervormingen

Uitgangspunt bij verdere hervormingen van de arbeidsmarktinstellingen is dat het verwisselen van baan (baanmobiliteit) een normaal verschijnsel is in een dynamische economie. Kortdurende werkloosheid tussen twee banen is niet problematisch: het verkleint de kans op werk niet wezenlijk. Het is wel een probleem als mensen na drie tot zes maanden nog steeds geen plek op de arbeidsmarkt hebben. De kans op werk neemt dan wel af.

De beleidsuitdaging die hieruit voortvloeit, betreft de drie hierboven genoemde elementen: ontslagrecht, WW en CAO-afspraken. Het is zaak om deze zodanig vorm te geven dat alle inspanningen zijn gericht op het voorkomen van langdurige werkloosheid. Voor het ontslagrecht betekent dit dat kan worden volstaan met bepalingen waarmee 'goed werkgeverschap' wordt geregeld. Het gaat dan om algemene bepalingen die discriminatie en willekeur verbieden en waarbij gangbare regels van redelijkheid, billijkheid en proportionaliteit van toepassing zijn.

De vormgeving van de WW zou meer recht kunnen doen aan het belang van scholing en inzetbaarheid (employability). Werkgevers zouden een nieuwe verantwoordelijkheid kunnen krijgen voor

de inzetbaarheid van hun werknemers. Daarbij kan inspiratie worden opgedaan uit de rol die werkgevers momenteel vervullen bij de preventie en reïntegratie van arbeidsongeschikten. Een interessante maar nog nader te bestuderen optie is om de hoogte van de premie mede afhankelijk te maken van het aantal voormalige werknemers dat zes maanden na ontslag nog steeds een uitkering geniet omdat hun kennis en vaardigheden zijn verouderd. Uiteraard geldt dat wanneer werknemers zich daarbij onvoldoende hebben ingespannen, een korting op de uitkering meer voor de hand ligt. Verder past de kanttekening dat de hoogte en duur van de WW internationaal

gezien nog steeds aan de royale kant zijn, ook na de aanpassing van het uitkeringsregime in 2006. Ten slotte dient ook de loonvorming onderwerp van discussie te zijn. Gedurende de recente laagconjunctuur is gebleken dat looneisen pas worden aangepast als de werkloosheid merkbaar oploopt. Deze trage aanpassing heeft bijgedragen aan een verslechtering van de Nederlandse concurrentiepositie en heeft de conjuncturele neergang versterkt. De arbeidsmarktpositie van *outsiders* is daardoor verder verslechterd dan nodig was. Een grotere rol in CAO's voor resultaatafhankelijke beloning en voor loondifferentiatie tussen bedrijven binnen sectoren kan dit in de toekomst voorkomen.

Conclusie

De Nederlandse economie herstelt zich van de ongekend lange conjuncturele zwakte van de afgelopen jaren. Consumenten en producenten herwinnen langzamerhand hun vertrouwen, ook al omdat de feitelijke gevolgen van de ingrijpende herziening van de sociale zekerheid, de (pre)ouderdagsvoorziening en het ziektekostenstelsel zichtbaar worden en beter hanteerbaar blijken. >

[Reacties in de media op het artikel van Oosterwijk

NRC Handelsblad

'Oosterwijk's pleidooi om dichtgetimmerde sectoren van de Nederlandse economie bloot te stellen aan de tucht van de markt, is brisant. De stemming in de politieke en bestuurlijke vierkante kilometer van Den Haag is niet meer zo lyrisch over liberalisering als eind jaren negentig. Met het CDA terug aan de macht is het middenveld van sociale partners bezig aan een strategisch herstel, de PvdA heeft haar bekost van de paarse flirt met marktwerking, de liberalen van de VVD en D66 hebben hun belangstelling voor vraagstukken van marktordening compleet verloren. Des te pregnanter is de vaststelling van Oosterwijk: De Nederlandse economie is gebaat bij verdere liberalisering want die levert aanzienlijke welvaartswinsten op. ... In het pleidooi voor verdere opening van de markten ontbreken de te stellen voorwaarden en een analyse van de gemaakte fouten in het verleden.'

'Oosterwijk heeft gelijk door te stellen dat de woningmarkt op slot zit. Er wordt te weinig gebouwd, en er zijn lange wachtlijsten voor *outsiders*, terwijl welgestelde *insiders* worden gesubsidieerd met hypotheekrenteaftrek of lage huren, zodat die laatste groep niet doorstroomt naar duurdere woningen. Maar Oosterwijk mijdt in zijn bespreking de schadelijke *insiders*positie van de woningbouwcorporaties. In het verleden heeft de overheid de zeggenschap over sociale woningbouw overgedragen aan deze instellingen. Zij mochten bouwen met op de vrije markt verdiend geld. Met hun activiteiten op de vrije woningmarkt zitten de corporaties buitenstaanders in de weg, terwijl ze aan hun sociale taak van het bouwen voor minvermogens te weinig toe komen.'

De Volkskrant

'Bij het steunen van de *outsiders* mag Oosterwijk krachtiger te werk gaan. De buitenstaanders op de arbeidsmarkt zijn er ongetwijfeld bij gebaat als Economische Zaken zich met het onderwerp gaat bemoeien. ... Oosterwijk moet met betere ideeën komen dan een ingewikkelde WW-premieboete voor werkgevers. Een kind kan zien dat de publieke en private kosten van dit ingrijpen hoger zullen zijn dan de schade van het bestreden marktfalen.'

.....
Ingezonden brief van Erik de Gier, directeur van het Instituut voor Toegepaste Sociale Wetenschappen aan de Radbouduniversiteit van Nijmegen in NRC Handelsblad
.....

>>>>] 'Volgens Oosterwijk levert meer marktwerking meer welvaart en meer werkgelegenheid op. Dat kan zo zijn maar zeker is ook dat verdere liberalisering meer sociale ongelijkheid met zich zal meebrengen. Niet alle Nederlanders zullen in gelijke mate profiteren van de eventueel toenemende welvaart. Een gecontroleerde liberalisering die rekening houdt met de effecten op sociale ongelijkheid valt daarom te verkiezen boven het onvervroren bepleiten van de zegeningen van marktwerking.'

.....
Peter Hoopman in het blog politiek op de site van de Volkskrant
.....

'Oosterwijks waarneming over een doordachte transitie, waarmee de insiders de tijd krijgen om zich aan te passen aan de veranderingen past in de categorie; zachte heelmeesters, maken stinkende wonden. ... We geven de insiders daarmee de tijd, tijd die ze nodig hebben om elders een voorsprong te creëren en het spel begint weer van voren af aan, etc. etc. De wet op behoud van ellende. Het is dus belangrijker om op zoek te gaan naar de oorsprong, het ontstaan van het fenomeen insiders en outsiders, in plaats de insiders de de tijd te geven om zich aan te passen.'

.....
Elsevier
.....

'Minder regels en minder subsidies zijn goed voor de woningmarkt. Als de ingrepen maar vaardig worden gedaan, en met oog voor niet-economische effecten. Een van de redenen om in de grote steden geen drukte te maken over goedverdienende bewoners van goedkope woningen is dat daardoor buurten een minder eenzijdige samenstelling krijgen. Wie de woningmarkt al te onbekommerd vrijgeeft, schrijft daarmee een recept uit om armenwijken te laten ontstaan.'

.....
Pieter Tordoir, hoogleraar Economische Geografie en Planologie aan de Universiteit van Amsterdam in nul20, tijdschrift voor Amsterdam woonbeleid
.....

'De woningsector is een bolwerk van insiders: belanghebbende overheden, krachtige ontwikkelaars en corporaties, het gilde van experts, de zittende huurders en de woningbezitter die in goedkopere tijden heeft gekocht. Jan Willem Oosterwijk, secretaris-generaal van het ministerie van Economische Zaken, wees daarop in zijn geruchtmakende nieuwjaarsartikel in het economenblad ESB. Ook Oosterwijk komt met liberalisering als het medicijn. Dat is misschien kort door de bocht, maar een beetje meer druk van buitenaf op de verschillende en onderling kibbelende gilden in de woonsector in Nederland is geen slecht idee. In de zorgsector, die in complexiteit en ondoorzichtigheid niet onderdoet voor de woonsector en die eveneens naast particuliere belangen het collectieve belang dient, geven we de consument op een slimme manier een beetje meer macht om te kiezen. Dat doet de efficiëntie deugd. Volgens mij moeten er vergelijkbare slimme manieren zijn waarmee we de outsiders op de woningmarkt meer macht kunnen geven en de insiders tot bewegen kunnen opporren.'

Het kabinetsbeleid is het komende jaar gericht op de succesvolle invoering van genoemde hervormingen. Dit is dan ook niet de tijd voor een nieuwe golf hervormingsvoorstellen voor de korte termijn. Het is echter wel de tijd voor een bezinning op de belangrijkste lessen van de recente economische ervaringen. Een eerste les is dat de veerkracht van de Nederlandse economie gebaat is met een begrotingspositie die aan de inkomsten- en uitgavenzijde kan mee-ademen met de conjunctuur, zonder dat we daarbij tegen de grenzen van het Stabiliteits- en Groeipact aanlopen. Bovendien moet in de volgende kabinetsperiode een structureel begrotingsoverschot haalbaar zijn. Een tweede les is dat we moeten erkennen dat de Nederlandse economie geen werkelijk open economie is. De internationale handelsrelaties van Nederland zijn weliswaar talrijk en de directe buitenlandse investeringen van en naar Nederland omvangrijk. Maar de openheid van veel markten laat nog te wensen over. Op mondiaal en Europees niveau staan de belangen van relatief kleine groepen *insiders* in de weg van verdere handelsliberalisering op de markten voor industriële goederen, diensten en landbouwproducten. Op nationaal niveau worden ondernemers nog geconfronteerd met hoge administratieve lasten en een hoge regeldruk. De toetredingsbelemmeringen in semi-publieke sectoren zijn eveneens nog hoog. Op de arbeidsmarkt is er de uitdaging om de belangen van de *insiders* te verenigen met die van de werkloze *outsiders*. Aanpassing van het ontslagrecht en de WW biedt een interessante optie om langdurige werkloosheid te voorkomen. Het gebrek aan openheid impliceert dat we mogelijkheden laten liggen om de welvaart te vergroten. Buitenstaanders vormen een bron van dynamiek en vernieuwing die we moeten benutten, willen we tegen de stroom van de vergrijzing in kunnen blijven roeien en ook voor toekomstige generaties welvaarts groei mogelijk maken.

Jan Willem Oosterwijk

was Secretaris-generaal van het ministerie van Economische Zaken en is momenteel voorzitter van het College van Bestuur van de Erasmus Universiteit

Italiaanse Nederlander, Laura Menenti:

'Voor de grap deed ik de inburgeringstest – en ik zakte'

Vijftientig jaar geleden werd ik door mijn Italiaanse ouders in Wageningen op de wereldbol gezet. Slechts héél af en toe word ik er sindsdien bewust van (gemaakt) dat ik 'allochtoon' ben. Van Verdonk moest ik inburgeren. Mij, geboren getogen gepokte gemzelde genaturaliseerde Nederlander (en nog blond ook), wilde ze uitleggen dat je per kopje koffie maar één koekje geeft, dat je niet altijd envelopjes met geld uit hoeft te delen, dat je je gordijnen 's avonds open dient te houden, dat gewoon al gek genoeg is en dat nootmuskaat uit Indonesië komt en over de bloemkool hoort. Voor de grap deed ik de inburgeringstest op internet en zakte – net als al mijn 'autochtone' vrienden, en in tegenstelling tot mijn Italiaanse moeder (ik, kinderloos en voorlopig kinderwensloos, wist bijvoorbeeld niet of je na 9 of 12 weken zwangerschap naar het consultatiebureau moet – foei!).

Helaas pindakaas voor Verdonk bleek Nederland een rechtsstaat te zijn en mocht ik de Nederlandse nationaliteit diplomaloos blijven uitoefenen. Maar uitgerekend toen de dubbele nationaliteitendiscussie oplaaid besloot ik zeven jaar na mijn naturalisatie een paspoort voor bij mijn ID-kaart te halen. Mijn Italiaanse paspoort leverde wat discussies ('Met een Italiaans paspoort kom je Nederland niet in' – hoezo EU, Schengen en open grenzen?) en rompslomp op, maar uiteindelijk kon ik het afhaalbewijs voor mijn gloednieuwe Nederlandse paspoort in mijn tas steken. Alleen bleek dat de gemeente Utrecht wel erg snel politieke discussies omzet in daden: volgens het formulier moest ik bij afhalen mijn Italiaanse paspoort inleveren.

Laura Menenti

is onderzoeker op het F.C. Donders Centre for Cognitive Neuroimaging te Nijmegen

De zienswijze van *insiders* en *outsiders* is op veel gebieden in de samenleving van toepassing. Ook op privacy. Overheden (*insiders*) nemen maatregelen (*barrières*) waardoor burgers (*outsiders*) in hun privacy aangetast worden.

Veiligheid is weliswaar een kerntaak van de overheid, maar in een democratie mag een overheid geen ongelimiteerde en ongecontroleerde macht hebben over burgers.

Door Sophie in 't Veld

Blijf opkomen voor de grondslagen van de democratie

Vrijheid en veiligheid sluiten elkaar niet uit

In de laatste jaren hebben overheden, vooral de Amerikaanse, een onstilbare honger ontwikkeld naar allerlei soorten persoonsgegevens die ze kunnen gebruiken in de strijd tegen terroristen en zware criminelen. Adressen, bankrekening- en creditcardgegevens, telecommunicatie zoals belhistorie, sms- en e-mailgegevens, reisgegevens, gegevens over gedrag en contacten, autoregistratie en zelfs medische gegevens en informatie over ons seksleven. Dat dergelijke informatie nuttig kan zijn in de strijd tegen schurken zal geen zinnig mens bestrijden. En de publieke opinie lijkt politici te steunen in deze verzamelwoede. Onder het mom van 'als je niets te verbergen hebt, hoef je ook niet te vrezen,' accepteren mensen steeds verder gaande inbreuk op hun privacy. Echter

indien het verzamelen en uitwisselen van deze persoonsgegevens niet onder strakke voorwaarden gebeurt, verliezen we veel meer dan alleen onze privacy!

Ten onrechte wordt vaak de indruk gewekt alsof vrijheden en burgerrechten van individuen moeten worden opgeofferd in het belang van veiligheid voor iedereen. De keuze tussen vrijheid en veiligheid is echter een valse keuze. Vrijheid en veiligheid zijn twee zijden van dezelfde medaille. Immers alleen in vrijheid kunnen mensen zich echt veilig voelen en zonder veiligheid geen vrijheid. Daarbij komt bovendien dat burgerrechten, waaronder het recht op privacy, de basis zijn van onze democratie. Het inleveren op deze rechten is het betreden van een glijdende schaal en daarmee een serieuze bedreiging voor onze democratie. Privacy is een grondrecht. Het recht op privacy is een garantie voor de vrijheid van meningsuiting en tegen discriminatie. Menigeen in Oost Europa

De keuze tussen vrijheid en veiligheid is een valse keuze

Foto: Flickr photo page

heeft, nog geen 20 jaar geleden, aan den lijve ondervonden welke impact het op iemands leven heeft, wanneer de overheid alles van je weet en misbruik kan maken van die informatie. In een democratische rechtstaat zijn daarom voorwaarden waaraan het gebruik van persoonsgegevens moet voldoen. In de eerste plaats moet heel precies worden vastgesteld voor welke doeleinden de gegevens gebruikt mogen worden. Ten tweede is terughoudendheid vereist in het opvragen van gegevens, zodat niet méér gegevens worden gebruikt dan strikt noodzakelijk. Ten derde moeten burgers een goede rechtsbescherming krijgen tegen misbruik, fouten en lekken van hun gegevens door de overheid. Tenslotte moet de besluitvorming over dergelijke maatregelen in alle

openbaarheid en binnen de democratische arena plaatsvinden. Alleen op die manier is de aantasting van privacy minimaal en heeft de individuele burger de rechtsbescherming die past bij een volwaardige democratie.

Door de technologische vooruitgang is het verzamelen van gegevens een stuk makkelijker geworden. Zonder dat hiervoor allerlei technische spionagehoogstandjes hoeven te worden geleverd of zonder dat een heel leger aan spionnen hoeft te worden gerekruteerd, kan de overheid veel persoonsgegevens bemachtigen. Men boekt vliegtickets, hotels en excursies via het internet, doet de boodschappen en belastingaangifte via internet. Winkels, verzekeraars, gemeenten, telecomaanie-

Elke afzonderlijke maatregel is op zich vaak maar een beperkte inbreuk op de privacy

‘Hier is mijn bestaan en hier wil ik oud worden’

Dat ik zowel de Nederlandse als de Turkse nationaliteit heb, is voor mij niet bepalend voor hoe ik me ten opzichte van Nederland voel. Hier is mijn bestaan en hier wil ik oud worden, maar ik heb ook een sterke band met Turkije. Dat document is meer een praktisch iets en staat los van mijn gevoel van loyaliteit. De door Wilders aangezwengelde discussie over loyaliteit en dubbele nationaliteit kwam op een verkeerd moment. Als men een paar jaar geleden had gezegd: ‘Je leeft in Nederland dus kun je niet met verschillende documenten rondlopen.’ dan was dat wat mij betreft prima geweest. Maar een paar jaar geleden dacht men juist nog dat een dubbele nationaliteit de integratie zou bevorderen. Dat de discussie werd geopend op het moment dat twee mensen van Marokkaanse en Turkse afkomst staatssecretaris werden, kan mensen met diezelfde achtergrond het gevoel geven dat het ze hier moeilijk wordt gemaakt.

Zelf heb ik me nooit een *outsider* gevoeld. Je komt wel eens mensen tegen met bepaalde vooroordelen, maar ik heb me daardoor nooit allochtoon gevoeld. Bij mijn zoontje van twaalf probeer ik dat ook niet te voeden. Laatst vertelde hij dat hij door een man was uitgescholden voor vervelende buitenlander. Die opmerking ga ik absoluut niet goed praten, maar ik leg mijn zoontje wel uit dat als ze ons hier niet zouden willen mama ook geen opdrachten van ministeries in Den Haag zou krijgen.

Het is lastig om er precies de vinger op te leggen, maar barrières zijn er zeker. Vanuit de opdrachten die ik bij mijn adviesbureau krijg, merk ik bijvoorbeeld dat er sprake is van discriminatie op de arbeidsmarkt. De kunst is hoe je daar mee omgaat zonder er een allochtonenprobleem van te maken. De overheid en de media hebben een belangrijke rol. Bijvoorbeeld door niet op ongepaste momenten gevoelige discussies op te roepen en ook aandacht te hebben voor het positieve.

Nezos Demirel

is eigenaar van adviesbureau Topview en voorzitter van PaFemme, de spin off van de commissie Pavem

ders, dating sites, vakbonden of creditcardmaatschappijen hebben een schat aan persoonsgegevens in hun klant- en ledenbestanden. En aangezien gegevens een grotere meerwaarde hebben op het moment dat ze gekoppeld worden aan andere gegevens, roept het verwerven van gegevens een honger op naar meer en nieuwe gegevens.

Elke afzonderlijke maatregel is op zich vaak maar een beperkte inbreuk op de privacy. Maar het gecombineerde effect van de afzonderlijke maatregelen is dat ons leven tot in het kleinste detail gevolgd kan worden. Maar mensen zijn zich nauwelijks bewust van de cumulatie van maatregelen. Zo staan camera's en microfoons op straat in de belevingswereld van mensen los van het opslaan van passagiersgegevens of het monitoren van banktransacties. Maar juist de koppeling van deze gegevens maakt het verzamelen van gegevens zo interessant voor overheden en de gevolgen voor individuen zo groot. Het gaat daarbij niet alleen om het verzamelen van gegevens over een concrete verdachte, maar om 'profiling' en 'data mining': een willekeurige zoektocht in computerbestanden, waarbij personen die aan een aantal criteria voldoen (het 'profiel') als verdacht worden aangemerkt en nader in de gaten worden gehouden. Hierbij worden vergelijkbare methodes gebruikt als in de marketing wereld. Vanuit de gedachte dat Volvrijders, die tevens lid zijn van een hockeyclub, potentieel ook vakantiegangers bij Club Med zouden kunnen zijn, worden gerichte mailings verstuurd. Een dergelijke campagne is succesvol als 5% ook daadwerkelijk zijn volgende

vakantie bij Club Med boekt! Maar kan een overheid zich dezelfde methode permitteren? Vanuit de gedachte dat iedereen die ooit in een vlucht naar New York om een maaltijd zonder varkensvlees heeft gevraagd en geld heeft overgemaakt via een internationale bank die ook opereert in Pakistan, een potentiële terrorist zou kunnen zijn, worden zwarte lijsten opgesteld. Op basis van deze zwarte lijsten mogen mensen onderworpen worden aan strengere controles, langdurige ondervragingen, het bevroeren van banktegoeden, reisverboden en erger. Bij zulke zaken mogen wij een hogere graad van nauwkeurigheid verwachten van een overheid dan van een marketingbureau. Ook worden steeds vaker intelligente camera's en microfoons ingezet die gedrag analyseren en alarm slaan bij 'verdacht gedrag'. De persoon in kwestie wordt dan aan een extra controle onderworpen. Op deze manier verschuift de bewijslast. De verdachte burger moet zijn onschuld bewijzen, in plaats van dat bewijs geleverd moet worden om de verdenking hard te maken.

Veiligheid is een kerntaak van de overheid. Het verzamelen van persoonsgegevens wordt in dit licht dan ook niet gezien als een inbreuk op de privacy, maar als noodzakelijkheid om deze bescherming te kunnen garanderen. Maar de individuele burger moet zich ook kunnen verweren tegen misbruik en onnodige en oneigenlijke overheidsbemoeienis met het privé-leven van burgers. In een democratie mag een overheid geen ongelimiteerde en ongecontroleerde macht hebben over de burgers.

In de jaren na 11 september heeft de overheid in grote haast en in een klimaat van paniek veel veiligheidsmaatregelen genomen die diep ingrijpen in de privacy en de burgerrechten, maar waarvan de effectiviteit onvoldoende is aangetoond. Er is nauwelijks evaluatie (overheden doen in toenemende mate een beroep op staatsgeheim om aan evaluatie te ontkomen), noch democratische controle, of gerechtelijke toetsing.

Bovendien zijn de regels voor gebruik van privé-gegevens in de praktijk zo ruim opgesteld, dat ze niet alleen voor terrorismebestrijding worden gebruikt, maar ook voor allerlei andere zaken.

Vrijwel alle privé-gegevens zijn toegankelijk voor derde landen. Dat de VS onze passagiergegevens opvragen wisten we al. Sinds vorig jaar weten we dat ze via SWIFT inzicht krijgen in onze banktransacties. Uit een recent rapport blijkt wat we al lang vermoedden: ook al onze belgegevens, sms-, e-mail en internetgegevens worden door onder meer de FBI opgevraagd. Het is vrijwel zeker dat ze ook toegang hebben tot grote massa's andere gegevens. Maar ook andere landen hebben grote belangstelling. Zo denken de Russen ook over het opeisen van passagiersgegevens.

In tijden van pais en vree is het geen kunst om de burgerrechten en de rechtsstaat te beschermen. Het is juist in tijden van spanning dat ze onder druk komen te staan, dat de roep klinkt om burgerrechten en de rechtsstaat in te perken en de macht van de overheid uit te breiden. Juist dan moeten we opkomen voor de grondslagen van onze democratie.

Sophie in 't Veld is
europarlementariër
voor D66

De bewijslast dreigt te verschuiven: de verdachte burger moet zijn onschuld bewijzen

Vijf jaar na de dood van Fortuyn is de storm van zijn opkomst nauwelijks geluwd. Het gevoel van 'er niet bij mogen horen' leeft nog altijd, met als resultaat de 'op drift geraakte kiezer' en allerlei pogingen van politiek en media om hem tegemoet te komen. Maar waar is die kiezer eigenlijk zo verbolgen over?

door Arjan van Bijnen

Vijf jaar na Fortuyn: het succes van de slachtofferidentiteit

Outsiders in de politiek

'Ik heb, net als u, in mijn leven tegenslagen moeten verwerken en moeten overwinnen. Ook ik heb diep in dalen gezeten, maar wel geleerd dat na regen zonneshijn komt. At your service!' Met deze woorden accepteerde Fortuyn in 2001 het lijsttrekkerschap van Leefbaar Nederland. Het laatste, wat karikaturale zinnetje bleef in de media terugkomen. Maar de kern van de persoon Fortuyn zat hem eerder in de woorden daarvoor. Later kwamen we, via de media, er achter wat die tegenslagen zoal waren. Fortuyns tragedie bleek de eeuwige afwijzing. Hetzij door de gevestigde politiek, hetzij door partners, hetzij door allerhande instituties, zoals het kader van de Universiteit Groningen. Fortuyn wist door zich persoonlijk bloot te geven de tragiek van de *outsider* te koppelen aan zijn politieke loopbaan. Dat sprak mensen zo zeer aan dat de LPF vóór de moord op haar lijsttrekker op 40 zetels in de peilingen terecht kwam. Blijkbaar voelden grote groepen Nederlanders zich net zo buitengesloten als hun nieuwe politieke held.

Foto: Herman Wouters

Slachtofferidentiteit

Dr. Juliette Schaafsma, universitair docent cognitie en communicatie aan de Universiteit van Tilburg, verklaart de aantrekkelijkheid van Fortuyns *outsider*positie vanuit evolutionair perspectief: 'Mensen hebben de behoefte om er bij te horen, deel uit te maken van een groter geheel. We zijn onhandige dieren. Wel slim maar fysiek niet tot heel veel in staat. Daarom hebben we andere mensen echt nodig om te overleven. Nu is in de

politieke identiteit wilden. Dat werd een slachtofferidentiteit, maar dat had in principe elke andere identiteit kunnen zijn. Als we tot groepen behoren zijn we in ieder geval zeker van wie we zijn, hoe we ons behoren te gedragen en wie onze vrienden en vijanden zijn. De vanzelfsprekendheid van de verzuilde identiteit is weggefallen. Dat is een reden waarom je zoveel beweging ziet in de politieke verhoudingen.'

Volgens Schaafsma zit het gevoel van 'er niet bij mogen horen' grotendeels tussen de oren. 'Objectief gezien zou je kunnen zeggen: 'waar maken die mensen zich druk om?' Je hebt democratie in Nederland, niemand wordt echt voorgetrokken en dankzij de vrijheid van meningsuiting mag je ook zeggen wat je wilt. De meeste mensen hebben helemaal geen reden om verongelijkt te zijn. Maar in de perceptie van mensen speelt dat wel. De laatste jaren is het heel aantrekkelijk geworden om de slachtofferidentiteit aan te nemen. Omdat mensen zo gevoelig zijn voor uitsluitingsprocessen wordt daarop gereageerd. Met een slachtofferidentiteit krijg je in ieder geval aandacht, positief of negatief.' Het is, kortom, een identiteit waarmee men succes kan krijgen. 'Het gaat niet over één specifiek terrein, dat zag je aan het electoraat van Fortuyn. Wat die mensen wel gemeen hadden was het idee dat men niet gehoord mocht worden. Als niemand in de politiek zegt wat jij vindt van een onderwerp, dan kun je je niet met de politiek identificeren. Dan wordt het ook lastig om in diezelfde politiek te vertrouwen.'

Les

De gevestigde politieke partijen en media hebben uit de 'Fortuynrevolte' hun lessen getrokken. Men heeft echter de klok duidelijk horen luiden, maar lijkt nog steeds op zoek naar die vermaledijde klepel. Bij de PvdA bleef de boodschap 'Fortuyn stond tussen de mensen' het meest hangen. Dit werd wel heel letterlijk geïnterpreteerd. Fractievoorzitter Bos poseerde op posters tussen allerhande voetvolk. Op campagne vonden we hem terug op zeepkistjes op straat. Dan sta je inderdaad tussen

de mensen. Die traptten echter niet in deze cosmetische ingrepen en straffen de partij in 2007 af. Elders in het politieke spectrum werd eveneens gegrepen naar cosmetische ingrepen. Kamerleden met een lange staat van dienst traden af ten gunste van jongeren, leiders werden vervangen en het nieuwe kabinet ging 100 dagen op tournee om van de mensen te horen wat het al lang had moeten weten. Waar Fortuyn, als rijke intellectueel, niet zozeer naar het volk luisterde maar simpelweg zei wat er volgens hem speelde, bleek het nieuwe kabinet geen idee te hebben welk land zij ging regeren. Door het gevoel te geven dat er naar burgers geluisterd zal worden creëren CDA, PvdA en ChristenUnie verwachtingen die niet waargemaakt kunnen worden. Volgens politicologe dr. Tjitske Akkerman, als politiek theoretica en beleidsonderzoeker verbonden aan de Universiteit van Amsterdam, vergroot dit het cynisme ten opzichte van de gehele politiek en geeft het ruim baan aan een cynische vorm van politiek, zoals verwoord door onder andere de PVV.

Flanken

De partijen die goed varen op het ongenoegen van de bevolking zijn de SP en de PVV. Handig maken zij gebruik van hun eigen positie als flank in het politieke spectrum. Vooral de PVV, geperсонifieerd door leider Geert Wilders, cultiveert zijn *outsider*positie op onnavolgbare wijze. Na de verkiezingsuitslag van 2007 meldde hij al direct dat er een 'cordon sanitaire' was ontstaan tegen zijn partij. Nu doet Wilders steeds uitspraken die zo ver gaan dat hij van tevoren al weet dat de gehele Kamer tegen hem uit zal vallen. Het gevoel van 'wij tegen zij' onder zijn aanhang wordt hierdoor alleen maar versterkt. De gevestigde politiek staat ondertussen machteloos. In de woorden van Femke Halsema: 'Er is een cordon sanitaire als hij geen debat krijgt. Krijgt hij wel zijn zin [en dus tegenspraak] dan wordt hij gedemoniseerd. Het gevaar daarvan is dat het debat doodslaat.' Hoewel de SP zich wat rustiger uit, komt het verdomd goed uit dat zij niet mee mochten regeren met het CDA. Het is niet moeilijk om je

te verplaatsen in de christen-democraten, wiens politieke program nu eenmaal weinig aansluiting vindt bij dat van de SP. De weigering om samen te werken is dan ook niet zo verwonderlijk. De SP speelt in op deze afwijzing door te stellen dat zij in alle redelijkheid heeft willen onderhandelen over pijnpunten. 'Het is strategisch heel handig om geen verantwoordelijkheid te nemen', vind Schaafsma. 'Je kunt dat uitvergroten door te blijven herhalen dat er niet naar je wordt geluisterd.' Het is dan ook niet verwonderlijk dat de LPF-aanhang van weleer massaal is overgestapt naar deze twee partijen. Volgens Schaafsma is het succes van populistische stromingen echter van beperkte duur. 'Mensen willen uiteindelijk ook een perspectief. Op een gegeven moment is het alleen maar aan de kaak stellen van zaken niet genoeg. Men wil wel wat terugkrijgen voor zijn stem.'

Wat wil die op drift geraakte kiezer nu eigenlijk? Hoe kunnen we die weer tevreden stellen? Het loslaten van die laatste gedachte lijkt de eerste stap in de goede richting.

Directe democratie

Voor D66-ers is het extra zuur om te zien dat het invoeren van directere vormen van democratie, zoals ook door LPF, Leefbaar Nederland en eventjes de VVD bepleit, niet blijkt te appelleren aan het gevoel niet gehoord te worden. Schaafsma: 'Ik denk niet dat je dit soort gevoelens kunt wegnemen met bijvoorbeeld een referendum. Degenen die het idee hebben dat ze niet gehoord worden zullen cynisch zijn en zeggen

Fortuyn wist de tragiek van de *outsider* te koppelen aan zijn politieke loopbaan door zich persoonlijk bloot te geven

Nederlandse samenleving een bepaalde verongelijkheid ontwikkeld. Mede vanuit een gevoel van dreiging: de samenleving is multicultureler geworden en mensen zijn geneigd te vergelijken wat zij zelf krijgen tegenover wat de ander krijgt. In de perceptie hadden anderen, vooral allochtonen, meer rechten. Dat idee is gaan groeien en mocht niet uitgesproken worden. Daardoor ontstond het gevoel dat mensen tekort werd gedaan en dat ze daar niets aan konden doen.'

Daarnaast speelt het wegvallen van zuilen en klassenindelingen mee in Fortuyns populariteit: 'De Nederlandse samenleving is in hoog tempo haar politieke identiteit kwijtgeraakt', schrijft Colin Crouch in zijn boek *Post-Democracy*. 'Mensen hebben niet alleen, net als in de meeste andere West-Europese landen, een duidelijk omschreven klassenidentiteit verloren. Ook de opvallende betekenis van religieuze identiteit, die tot de jaren zeventig van groot belang was als middel voor de Nederlanders om hun culturele en politieke plaats in de Nederlandse maatschappij te definiëren, is bijzonder snel afgenomen.' Schaafsma beaamt dit. 'Bij Fortuyn zag je dat mensen toch een

‘het heeft geen zin, ze doen toch wel wat ze willen’. Vaak zijn die mensen ook helemaal niet zo politiek bewust. Met vormen van directere democratie veronderstel je een veel te grote bereidheid om zich met de politiek bezig te houden.’

Door het gevoel te geven dat er naar burgers geluisterd zal worden creëren CDA, PvdA en ChristenUnie verwachtingen die niet waargemaakt kunnen worden

Media

De ‘ivoren torenkritiek’ die het politieke establishment te verduren kreeg na de moord op Fortuyn viel ook de media ten deel. Ook hier kreeg de kritiek een cosmetische reactie die niet beantwoordde aan de onrust. De media trokken drie conclusies uit de Fortuynrevolte: *outsiders* moesten aan het woord komen, mensen willen hun mening uiten en mensen willen helderheid van de media. Helaas resulteerde dit in drie gemankeerde invullingen: overrepresentatie van extremen, uitbreiding van reactiemogelijkheden en straatinterviews en simplificering van de feiten. Het idee dat *outsiders* aan het woord moeten komen is op zich zeer terecht. Omdat journalisten ook de taak hebben om in hoog tempo spannende televisie, radio of artikelen te maken resulteert dit streven echter in een tweedeling tussen voor- en tegenstanders. Voor ieder lopend dilemma komen deze twee tegenpolen aan het woord. Het genuanceerde midden, blijvend de meerderheid van de Nederlandse bevolking, raakt hierdoor ondergesneeuwd. Juist door het streven naar representati-

viteit ontstaat een onvolledig beeld van de groep die wordt geportretteerd. De journalistiek heeft op drie manieren ingespeeld op de roep van mensen om hun mening te mogen uiten. Allereerst, in de nadagen van de revolte, lag de nadruk bij straatinterviews op televisie. Afgezien van de relevantie van de mening van de straat steekt het mankement van diffuse representatie ook hier de kop op. De journalist die de straat op gaat moet terugkomen met een brede waaier van meningen. Krijgt hij van honderd mensen een genuanceerd middenstandpunt, dan moet hij doorzoeken naar een uitgesproken voor- en een tegenstander. Later kwam het gebruik van opiniepeilingen meer in zwang. Hier was ook weer het probleem van diffuse representatie te zien. Omdat de ondervraagde ‘ja’, ‘nee’, of ‘weet niet’ kan beantwoorden verdwijnt alle nuance en heeft de vraagstelling direct resultaat op het gegeven antwoord.

Met de komst van internet is het gemakkelijker geworden om direct te reageren op (kranten-) artikelen. Het resultaat is een vorm van schijn democratie. Met de vele reacties wordt zelden tot nooit iets gedaan. Dit is begrijpelijk, want de meeste reacties zijn behoorlijk onzinnig. Dat neemt niet weg dat je als lezer weliswaar je mening kunt geven, maar dat je alsnog niet gehoord wordt. En niet gehoord worden was nu juist de kern van de verongelijkheid van de voormalige LPF-aanhanger. Als laatste heeft met name het *NOS-journaal* de ‘ivoren torenkritiek’ vanuit een enorme ivoren toren geïnterpreteerd. Het ‘niet tussen de mensen staan’ werd veelal gezien als een te moeilijke, intellectuele benadering van het nieuws. Met andere woorden, het publiek zou te dom en ongeïnteresseerd zijn om het gegeven nieuws te kunnen interpreteren. Het resultaat is een simplificatie van de berichtgeving en een toegenomen aandacht voor infotainment. Daarmee bewijst de journalistiek haar publiek geen dienst. Dat snakt juist naar uitleg en context in een verwarrende tijd van globalisering en maatschappelijke onrust. Het succes van *NRC-next*, dat minder nieuws brengt maar meer uitleg, en de flink toegenomen verkoop van

non-fictie literatuur ondersteunen die gedachte, evenals de miljoenen kijkers naar live uitgezonden belangrijke Tweede Kamer debatten.

Zowel in de media als in de politiek heeft Fortuyn de betrokkenen in een staat van verwarring achtergelaten. Wat wil die op drift geraakte kiezer nu eigenlijk? Hoe kunnen we die weer tevreden stellen? Het loslaten van die laatste gedachte lijkt de eerste stap in de goede richting. Burgers willen gehoord worden, maar ze willen er ook op kunnen vertrouwen dat media en politiek weten wat er speelt in hun omgeving. Volgens Akkerman is ‘de lokale politiek eerder in staat om kiezers weer betrokken te krijgen’. Zij wijst op het succes van sommige Leefbaar-afdelingen. Maar Schaafsma ziet ook voor de landelijke politiek mogelijkheden. ‘Het gaat er om thema’s aan te snijden en alternatieven te bieden waarin mensen zich herkennen. De motieven en bezorgdheid van mensen integreren in je verhaal op een manier dat ze er op kunnen vertrouwen dat je het ook echt gaat doen.’

Met vormen van directere democratie veronderstel je een veel te grote bereidheid om zich met de politiek bezig te houden

Arjan van Bijnen
is journalist

‘Je realiseert je niet hoe belangrijk kleine details zijn.’

Je integreren in het Britse leven als Nederlander bestaat in de eerste plaats uit het spreken van de taal, het Engels. Omdat dit een zo vanzelfsprekende tweede taal is, realiseer je je in eerste instantie niet hoe belangrijk kleine details zijn. Het gaat niet alleen om hoe je woorden moet kunnen uitspreken, het is nog veel belangrijker de intonaties en accenten van een taal te leren kennen. Door deze te begrijpen en te gebruiken voel je je meer deel van de omgeving. Vooral omdat ik hier werk, heb ik gemerkt hoe belangrijk het is humor en kritiek te kunnen beantwoorden. Het moeten communiceren in een tweede taal kan ook vermoeiend zijn, omdat deze inzet constant van één kant komt. Je kunt nooit even terugvallen op het Nederlands wanneer je een dag geen zin hebt.

Nu ik twee jaar in Manchester woon heb ik me gerealiseerd dat mijn identiteit ligt in het spreken van mijn moedertaal. Daardoor heb ik met de aanpassing van het Engels spreken, tussen Britten leven en werken, niet direct het gevoel mijn Nederlandse identiteit te verliezen. De andere kant hiervan is dat ik me ook niet Engelser ga voelen, ondanks de beheersing van de taal.

Nog een reden waardoor ik me niet Engels voel, is dat de referentiekaders waar ik mijn identiteit aan ontleen, zoals vrienden en familie, in Nederland liggen. Ik voel me wel thuis in Engeland, maar blijf een Nederlander. Het komt niet in me op een Brits paspoort aan te vragen, laat staan mijn Nederlandse op te geven.

Merike van de Vijver
woont sinds 2005 in
Manchester en werkt bij
Hot Animation

Net afgestudeerd of uitgeleerd startend in je eerste baan. De kamer of pa en ma ontgroeid vol enthousiasme op zoek naar het eerste echte huis. En dan komt de teleurstelling. Anno 2007 hebben grote groepen Nederlanders alle moeite geschikte woonruimte te vinden. Dit geldt zowel voor de koop- als de huursector. Een complex probleem waarbij de overheid niet altijd helpt bij de oplossing. Een paar overwegingen uit de praktijk.

door **Robbert Prins**

Noodgedwongen bij pa en ma op de bank

Outsiders op de woningmarkt

Startersleningen, koopsubsidies en wat dies meer zij ten spijt, het woningtekort in Nederland ligt nog steeds rond de 2,5%. Het zijn vaak de starters die buiten de boot vallen. De hoge woningprijzen, gecombineerd met een wat stijgende rente, maken wonen duur. Daarbij komt nog eens dat het bedrag dat je mag lenen minder hard stijgt dan de prijzen van woningen. Sterker nog, het maximale leenbedrag is door de nieuwe gedragscode zelfs gedaald.

Een droomhuis kopen?

Inmiddels is de norm voor de hypotheekverstrekking 4,5 maal het inkomen. Bij een modaal gezinsinkomen betekent dit dat een hypotheek verkregen kan worden van ongeveer 135.000 euro. Slechts een zeer beperkt deel van de woningen valt binnen deze prijs categorie. De gemiddelde prijs van de woningen ligt nu rond de 250.000 euro. Een waarschijnlijk goed bedoelde maatregel heeft zo als effect dat de toch al moeilijke positie van starters op de woningmarkt verder ondermijnd

wordt. En is meer dan 4,5 keer lenen dan altijd fout? Helemaal niet! Denk maar eens aan jonge mensen met een gezond carrièreperspectief maar ook aan tweeverdieners zonder kinders. In dit soort gevallen is een hogere norm heel goed verdedigbaar. Voor hen schiet de norm zijn doel voorbij. In feite worden de kansen door deze als bescherming bedoelde maatregel alleen maar kleiner.

Individualisering

Hypotheekaanbieders komen met verschillende oplossingen die er veelal op neerkomen dat ouders of grootouders meebetalen of borg staan. Op zich een prima oplossing als ouders hiertoe bereid en in staat zijn. Andere oplossingen vanuit de hypotheekadvisering zelf zijn denkbaar indien daarvoor speelruimte geboden wordt. Hoewel gevaar van overbelening wel degelijk speelt, is de huidige beperking van 4,5 keer het inkomen te generiek. Individualisering zou op zijn plaats zijn. Laat de markt vervolgens maar komen met oplossingen.

Foto: Herman Wouters

Hierbij kun je denken aan risicoprofielen zoals we die kennen uit de beleggingsmarkt, waarbij de hoogte van het maximale leenbedrag afhankelijk is van de individuele situatie en toekomstperspectieven van de consument. Ook bij hypotheekleningen die alleen toegankelijk zijn voor bepaalde doelgroepen kan het maximale leenbedrag beter afgestemd worden op de specifieke individuele situatie.

Achterblijven nieuwbouw en woonpromoveren

De betaalbaarheid van koopwoningen in de starters-prijsklassen wordt verder negatief beïnvloed door het geringe aanbod ten opzichte van de grote vraag. Hiervoor zijn twee oorzaken aan te wijzen. Ten eerste wordt er tot op de dag van vandaag te weinig gebouwd (in alle prijsklassen) om aan

de vraag te voldoen en woonpromoveren - het doorstromen naar een duurder, grotere woning - mogelijk te maken. Ten tweede wordt de doorstroming niet bevorderd door maatregelen als de bijleenregeling, de dreigende beperking van de renteaftrek en de overdrachtbelasting van 6% van de koopsom. Er komen te weinig woningen vrij voor starters door mensen die doorstromen. Het spel van vraag en aanbod maakt starterswoningen relatief duur.

Door als bescherming bedoelde maatregelen worden de kansen op een woning alleen maar kleiner

Robbert Prins is manager Marketing Huis & Hypotheek

Huurwoning?

En de huurwoningsector dan. Zou het niet logisch zijn te starten in een huurwoning? Valt wat voor te zeggen. De praktijk is echter weerbarstiger. Lange wachtlijsten, onvoldoende doorstroming bij zittende huurders, illegale onderverhuur (tegen woekerprijzen) en een zeer beperkt aanbod in de nieuwbouw maken het voor de starter niet eenvoudig een geschikte huurwoning te vinden. Ook hier zou bevordering van de doorstroming, bijvoorbeeld naar koopwoningen, ruimte scheppen voor de starter. De commerciële sector kan samen met bijvoorbeeld corporaties kijken naar mogelijkheden om hier de noodzakelijke doorstroming te bevorderen. Concrete producten liggen op de plank maar er is veel koudwatervrees die overwonnen moet worden. Zo zijn er hypotheeklen waarbij de corporaties een kortingsfaciliteren. In veel gevallen is dit veel voordeliger (voor zowel koper als corporatie) dan de nu vaak gehanteerde korting op de aanschafprijs van de woning. Verder kan de onzekerheid van de koper met een verkoopbescherminingsverzekering verminderd worden.

Overregulering

De starter heeft een moeilijke positie op de woningmarkt. Bij huurwoningen zit 'm dat vooral in de wachttijd en de beschikbaarheid van geschikte woningen. Bij de ook door veel starters geprefereerde koopwoning is naast beschikbaarheid de betaalbaarheid vaak het issue. Op lange termijn is deze problematiek alleen op te lossen door het bouwen van voldoende woningen. Voor de korte termijn moet voor wat betreft de koopwoningmarkt de oplossing op de hypotheekmarkt gezocht worden. Creatieve adviseurs die zoeken naar verantwoorde oplossingen, al dan niet in samenwerking met bijvoorbeeld corporaties. Daarvoor is enerzijds speelruimte en vertrouwen en aan de andere kant integriteit nodig. Te veel regelgeving en gedragscodes leiden tot ongewenste effecten en gedrag. Daar waar oplossingen en maatwerk van de hypotheekadviseur of bank nodig zijn, staat nu vaak de overheid in de weg met goedbedoelde overregulering. Zou het niet zo moeten zijn dat de overheid zich beperkt tot

Mous Klam zweet en lendenwater

Watjes zitten er in de Tweede Kamer! Hoe zouden zij de honderd dagen hebben doorgebracht? Hun nieuwe werkkamers geheel naar eigen smaak ingericht? Hun werkkamers nuttige tips en adviezen gegeven over het huishouden? Een beetje gepruteld voor microfoons en camera's over deze manier van doen van het nieuwe kabinet. Uitgeslapen hebben ze in ieder geval niet, althans ze maken niet de indruk. Eerder prikkelbaar, gezien de VVD en PvdA die dit verkapte reces aangrepen om te gaan keten over het leiderschap.

Want het gaat bar slecht met de gevestigde partijen van weleer. Pim Fortuyn zit vast vilein kakelend van pret op zijn wolk. Heel paars naar de filistijnen. D66 diepaars verslagen in een hoekje; de VVD in de problemen vooral door hun van D66 overgenomen lijsttrekkersverkiezing; de lila PvdA redt het nog zo'n beetje, maar Wouter staat niet meer zo strak in de verf. Verliezen is een kunst, dat blijkt iedere keer weer, waarschijnlijk heeft Lousewies dat beter begrepen dan wie ook.

Intussen is het kabinet op stap gegaan, het land in. De ministers wilden contact met de burger, de gewone man, zij wilden 'luisteren'. De gotspe. Het kan toch niet zo zijn in het huis van Thorbecke, dat het kabinet achter de rug van de kamer om een eigen onderonsje met de kiezers organiseert? De gekozen volksvertegenwoordiging negerend, sterker nog, zich in blatante verwatenheid op de borst kloppend over een geheel nieuwe identiteit van dit zo andere kabinet. Een onverholven gebaar van minachting voor de democratie, ingegeven door klamme angst voor het heersend populisme. Waarom heeft de Tweede Kamer het stel niet teruggeroepen? Evenzeer in de ban van het gedachtegoed durfde men de realiteit niet onder ogen zien.

Zo kwamen bijvoorbeeld alle gemeentebesturen in Nederland in de problemen. De wet schrijft voor, dat de raden aan kaderstelling moeten doen. Dat wil zeggen dat zij in juni aan het college van B&W de contouren meegeven waarbinnen de begroting moet worden gemaakt die in oktober of vroeg in november wordt vastgesteld. In die junivergadering houden de fracties in de raad hun algemene beschouwingen, waarin zij naar eigen politiek inzicht hun visie geven op wat voor hun mede-inwoners het beste is; kortom, het belangrijkste moment in het bestuurlijk jaar.

Maar deze keer was de 'meicirculaire' van het ministerie niet op tijd beschikbaar: geen cijfers waarmee de gemeente haar concrete eigen financiële ruimte kan bepalen. Er werd een mediamieke mededeling gedaan dat er ruim een miljard meer geld voor het lokale bestuur ter beschikking zal worden gesteld. Hoera, maar wat dat concreet betekent weet niemand. Jammer, de bestuurslaag die het dichtst bij diezelfde burger staat wordt het werken onmogelijk gemaakt; het kabinet ging eerst op bezoek bij hun inwoners.

Wat hebben wij voor kamerleden? Zij laten zich schofferen als volksvertegenwoordigers en zien berustend toe hoe ook lagere overheden in hun functioneren worden belemmerd. Zij negeren onverschillig het belang van de burgers in hun normale dagelijkse lokale leven. Die verbaal doodgeknuffelde burger ... geen wonder dat steeds minder mensen er een willen zijn.

Marijke Mous is adviseur bestuurscommunicatie en griffier in de gemeente Loenen

Internationale migratie is in normale gevallen positief voor zowel de migranten zelf als voor het ontvangende land en het land van herkomst. Mits in goede banen geleid, met strikte naleving van internationale normen en de mensenrechten.

door Ricardo López Murphy

Vrijhandel & ontwikkelings samenwerking

Bestrijd arbeidsmigratie niet, begeleid het

De aantrekkingskracht van een goedbetaalde baan in de rijke wereld is een krachtige impuls voor internationale migratie. Deze aantrekkingskracht is alleen maar groter geworden naarmate de afgelopen decennia de verschillen tussen rijk en arm groter werden. Deze kloof tussen de meest bloeiende en de minst dynamische groepen blijft groeien, zowel tussen landen als binnen de westerse wereld.

Veel dynamische en hoogontwikkelde economieën hebben immigranten nodig om werk te verrichten dat niet kan worden ge-outsourced en waarvoor, gegeven het lage salaris, onder de lokale bevolking niet genoeg arbeidskrachten gevonden kunnen worden. De meeste nieuwe arbeiders fungeren daarom als complementair aan reeds aanwezige krachten. Migrantten verrichten taken die anders niet gedaan zouden worden of te duur zouden worden. Op deze manier wordt het voor lokale arbeiders mogelijk om meer productief en beter betaald werk te doen. De aanwezigheid en activiteit van de migranten houdt bepaalde bedrijfstakken levensvatbaar en levert een bijdrage aan de binnenlandse consumptie, met positieve gevolgen voor de economie.

Xenofobie

In ontwikkelde landen heeft een groeiende arbeidersmobiliteit geleid tot een proces van culturele integratie en niet tot afwijzing of conflict. Waar dit niet het geval is zou het in ieder geval het doel moeten zijn van beleidsmakers. Een te zwakke reactie op problemen die samenhangen met migratie kan vrije samenlevingen onvatbaar maken voor een groei van extremistische krachten, die gesterkt worden door afkeer en wantrouwen – wat niet alleen nadelig zal zijn voor de migranten maar voor de gehele samenleving. Dit veroorzaakt grote economische schade die in combinatie met xenofobie het vermogen van een samenleving vermindert om de kennis, talenten en creativiteit van nieuwe mensen op te nemen, ongeacht hun nationaliteit, godsdienst of ras.

Braindrain

Braindrain (het wegtrekken van talent uit landen van herkomst) is het grootste negatieve gevolg van migratie. Menselijk kapitaal is schaars in ontwikkelingslanden en het zou – economisch beredeneerd – logisch zijn als dit kapitaal naar deze landen toe zou trekken. In de realiteit is het echter precies andersom.

Analytisch gezien is het moeilijk om meer verklaringen te vinden voor dit verschijnsel dan het gebrek aan erkenning dat migranten ervaren voor de meerwaarde die ze vertegenwoordigen. Dit punt is van groot belang voor de ontwikkeling van succesvol migratiebeleid dat gericht is op het vasthouden van getalenteerde arbeidskrachten. Een belang dat blijkt uit de grote rol die teruggekeerde migranten uit de VS in China, India en Zuid-Korea gespeeld hebben in de groei van de IT-sector in deze landen en in het verspreiden van handel en culturele uitwisseling. Niettemin kent migratie van hoogopgeleide mensen ook positieve kanten: men heeft de kans om vaardigheden en mogelijkheden te ontwikkelen en zelfs als de migranten niet terugkeren, kunnen ze nog een belangrijke rol spelen in het land van herkomst als investeerder, filantroop of met hun expertise.

De wereldwijde gevolgen van migratie

Een groot deel van de wereldwijde migratie wordt veroorzaakt door niet-economische factoren zoals politieke, raciale en godsdienstige vervolging. Ook is er vaak een element van isolement, culturele botsingen of gebrek aan integratie verbonden

aan migratie. Milton Friedman stelt in zijn 'De wereld is plat' dat de factor arbeid, in een mondialiserende context, niet dezelfde internationale mobiliteit vertoont als goederen en diensten. Op de Europese Unie na is de vrijheid van beweging voor arbeiders nergens onbeperkt. Migrantten verbreken hun banden met achterblijvende familie en gemeenschap niet meer volledig. Maar het proces van migratie op zich heeft zich niet positief ontwikkeld: migrantten lopen voortdurend het risico slachtoffer te worden van exploitatie of mishandeling door smokkelaars, waarbij ze soms zelfs het risico lopen te overlijden. Internationale samenwerking kan een wezenlijke bijdrage leveren aan een beter lot voor deze mensen.

Het is niet alleen kostbaar om mensen die willen migreren in eigen land te houden; het is ook zinloos

Groeiende arbeidersmobiliteit leidt tot culturele integratie en niet tot afwijzing of conflict

Regulering van migratie

In de regel zijn mechanismen om migratie te reguleren altijd gericht geweest op gekwalificeerde krachten in een productieve leeftijd. Men mikt dan op ordentelijke, niet chaotische stromen. Veel van de debatten over internationale migratie gaan echter over de problemen die voortkomen uit illegaliteit. Bij de grote stromen uit Afrika

bezuiden de Sahara en de Maghreb naar Europa en uit Latijns Amerika naar de VS spelen twee zaken.

1. hoe om te gaan met illegale inwoners die al jaren aanwezig zijn?
2. wat is het beste beleid met betrekking tot veiligheid en integratie?

In veel ontwikkelde landen ontstaat verzet tegen migratie door twijfel over het absorptievermogen

van een land, hogere druk op sociale voorzieningen of de angst banen te verliezen aan een schier eindeloze stroom goedkope arbeiders. Illegaliteit leidt daarbij ook tot ongelijke samenlevingen, waarin twee soorten mensen leven. Hierdoor komen de basisprincipes van de rechtsstaat en de regels van een open samenleving onder druk te staan.

Vrijhandel

De geschiedenis toont echter aan dat het niet alleen kostbaar is om te proberen groepen mensen die willen migreren in eigen land te houden; het is ook zinloos. Economisch succes leidt altijd tot grotere mobiliteit. Als ze dan toch willen sturen op de intensiteit van migratiestromen, kunnen overheden zich beter richten op de landen van herkomst: daar moet economische groei en ontwikkeling plaatsvinden. Internationale handel wordt veelal onderschat als matigende en probleemoplossende kracht. Het is echter een mechanisme dat migratiestromen kan vervangen. Een positief ingesteld beleid om de conflicten rond migratie te voorkomen zou het beste gericht kunnen zijn op verregaande mate van vrijhandel. De reden hiervoor is dat de mobiliteit van goederen superieur is aan de mobiliteit van personen. Vrijhandel van goederen vermindert de 'handel' in personen.

Zoektocht naar een vriendelijker context

Naast vrijhandel moet worden ingezet op een betere ontwikkelingshulp. Tegenwoordig is het helder dat de beste manier van ontwikkelingshulp zich concentreert op menselijk kapitaal en de fysieke infrastructuur; twee doorslaggevende factoren in de vooruitgang en ontwikkeling van een land. Daarmee kan een land verder ontwikkelen in hygiëne, onderwijsverbetering en logistieke integratie met de rest van de wereld. Het besef dringt niet voldoende door dat migratie niet alleen een manier is om een beter inkomen te vinden. Migratie is ook een zoektocht naar een vriendelijker context om in te leven. Over het algemeen kun je stellen dat deze vriendelijke context bestaat uit vergrote welvaart, wat vervolgens leidt tot sterke instellingen, persoonlijke veiligheid en bescherming van privé-bezit: een rechtsstaat. Het is aan overheden om te beslissen of men meer of minder migratie wil. De internationale gemeenschap moet haar aandacht richten op ontwikkelingssamenwerking en op de kwaliteit en veiligheid van het proces van migratie. Op deze manier kan migratie optimaal bijdragen aan de ontwikkeling van een samenleving.

Ricardo López Murphy is econoom en oud-minister in Argentinië

Handel is de motor van ontwikkeling. Daarom speelt handelsbeleid een grote rol in de ontwikkelingsstrategieën van arme landen. Maar om handel effectief in te kunnen zetten in de strijd tegen armoede, moeten de randvoorwaarden wel kloppen. Het heeft geen zin om Afrikaanse markten open te stellen voor concurrentie met Europese producenten als er sprake is van oneerlijke handelsregels. In dat geval levert handel slechts verliezers op. Een groot aantal van die verliezers bevindt zich in Sub-Sahara Afrika.

door **Diana van Loenen**

Oneerlijke handelsregels sluiten ontwikkelingslanden buiten

Afrika en de EU

Op dit moment onderhandelt de Europese Unie ook namens Nederland met 76 landen in Afrika, het Caribisch gebied en de Stille Oceaan over nieuwe vrijhandelsakkoorden. Deze Economische Partnerschapsakkoorden (EPA's) zouden die landen moeten helpen te integreren in de wereldhandel en de regionale markten moeten versterken. Van de 76 landen behoren 38 tot de allerarmste landen van de wereld. Maar aan de onderhandelingsstafel stelt de EU harde eisen aan deze landen.

Zo moeten de ontwikkelingslanden hun markten openstellen voor producten uit Europa terwijl hun lokale markten de concurrentie met het veel sterkere Europa nog lang niet aankunnen.

Vrijhandel

Volgens de EU zou vrijhandel Afrikaanse boeren de mogelijkheid bieden naar de Europese markt te exporteren. In de praktijk blijkt dit een illusie. Ondertussen maakt de export van goedkope

Europese producten de lokale markten in ontwikkelingslanden kapot, en daarmee het bestaan van miljoenen boeren. Onderzoek wijst uit dat te snelle handelsliberalisering Sub-Sahara Afrika in de afgelopen twee decennia zo'n 209 miljard euro heeft gekost. Dit is hetzelfde bedrag dat deze landen in deze periode aan hulp hebben ontvangen. Een bedrag waarmee de totale schuldenlast afgelost had kunnen worden en waarvoor elk kind in Afrika naar school had kunnen gaan. Na 25 jaar liberalisering en deregulering nemen de Afrikaanse landen slechts 2 procent van de wereldhandel voor hun rekening. De globalisering lijkt dan ook in grote mate aan Afrika voorbij te gaan.

Voedsel bedreigd!

In het nieuwe rapport 'Voedsel Bedreigd!' van de Interkerkelijke organisatie voor ontwikkelings-samenwerking (ICCO) staan praktijkvoorbeelden uitgewerkt van de gevolgen van oneerlijke handel tussen Afrika en de Europa. Het zijn lessen uit het verleden en heden over de gevolgen van het in een hoog tempo openen van de markten. Deze voorbeelden voorspellen weinig goeds voor de Afrikaanse boeren als de EU haar zin krijgt in de onderhandelingen over de nieuwe vrijhandelsakkoorden. Als we Afrika van *outsider* een *insider* willen maken, moet we niet naar vrijhandel streven maar naar eerlijke handel.

Kippenvlees in Kameroen

Eén van de praktijkvoorbeelden in het nieuwe ICCO-rapport gaat over de markt voor kippenvlees in Kameroen. Iedereen zal wel eens gehoord hebben dat Europa voedsel dumpt op de markten van ontwikkelingslanden. Europese producenten bieden hun waar tegen een spotprijs aan op Afrikaanse markten. Dat kunnen zij zich veroorloven doordat zij bijvoorbeeld subsidies uit Brussel ontvangen voor de export van hun producten buiten de grenzen van de EU. Maar ook zonder deze exportsubsidies worden goedkope producten gedumpt. Bijvoorbeeld doordat het restproducten zijn of doordat sprake is van overproductie. Dumping verstoort de lokale marktontwikkeling in Afrika. Dat zien we bij de goedkope export van bevroren kippenvlees, zoals in Kameroen het geval was.

Het is belangrijk om in te zien dat Europees beleid impact heeft tot ver buiten de grenzen van de Unie. Als gevolg van verschillende vleesschandalen zoals de gekkekoeienziekte zijn mensen in Europa steeds vaker rundvlees gaan vervangen voor kippenvlees. Wij eten met name kipfilet, waardoor de overige delen van de kip (nek, vleugeltjes, pootjes) zeer goedkoop kunnen worden geëxporteerd naar Afrika. Daarnaast wordt een hele ingevroren kip naar West-Afrika geëxporteerd voor de helft van de prijs van de Europese markt. Dat gebeurt dan ook op grote schaal. Met alle gevolgen vandien.

Te snelle handelsliberalisering heeft Sub-Sahara Afrika in de afgelopen twee decennia zo'n 209 miljard euro gekost. Dit is hetzelfde bedrag dat deze landen in deze periode aan hulp hebben ontvangen.

Nagenoeg zelfvoorzienend

Tot 1996 was Kameroen nagenoeg zelfvoorzienend wat de productie van kippen betreft. Het houden van kippen is één van de weinige manieren voor arme mensen in landen als Kameroen om in hun bestaansonderhoud te voorzien. Massale importen uit Europa maakten een eind aan de opbloeiende kippensector in Kameroen. Niet alleen de kleine boeren blijven achter met schulden, maar ook de klap voor de semi-industriële sector maakt de nodige slachtoffers. Denk aan de toelevingsindustrie, plukkers, voedselproducenten, kwekerijen en veeartsen. De enorme importstijging heeft alleen al in Kameroen naar schatting 111 duizend mensen werkloos gemaakt.

Ontransparante onderhandelingen

Dit voorbeeld geeft op eenvoudige wijze aan wat oneerlijke concurrentie betekent voor Afrikaanse boeren. Toch probeert de EU vrijhandel af te dwingen in de onderhandelingen over nieuwe handelsakkoorden met ontwikkelingslanden in Afrika, het Caribisch Gebied en de Stille Oceaan. Dat gebeurt bovendien op een zeer ontransparante wijze, waarbij onduidelijk is wat nu precies aan de onderhandelingstafel gebeurt. Tweede Kamerleden worden nagenoeg niet geïnformeerd en het is nog onduidelijk of zij iets te zeggen hebben over het akkoord als dit uitonderhandeld is. De Europese Commissie voert de onderhandelingen, maar het Europees Parlement heeft geen medebeslissingsrecht.

Geen enkel land ter wereld
heeft zich ontwikkeld
zonder gebruik te maken
van de mogelijkheid om
de eigen markten tijdelijk
af te schermen voor
buitenlandse concurrentie

Van vrijhandel naar eerlijke handel

ICCO formuleert in haar rapport *Voedsel Bedreigd!* aanbevelingen om tot eerlijkere handelsregels te komen. Ontwikkelingslanden moeten de beleidsruimte krijgen om hun markten voor bepaalde tijd te beschermen als sprake is van goedkope importen die essentiële sectoren bedreigen. Er is geen enkel land ter wereld dat zich heeft ontwikkeld zonder gebruik te maken van de mogelijkheid om de eigen markten tijdelijk af te schermen voor buitenlandse concurrentie.

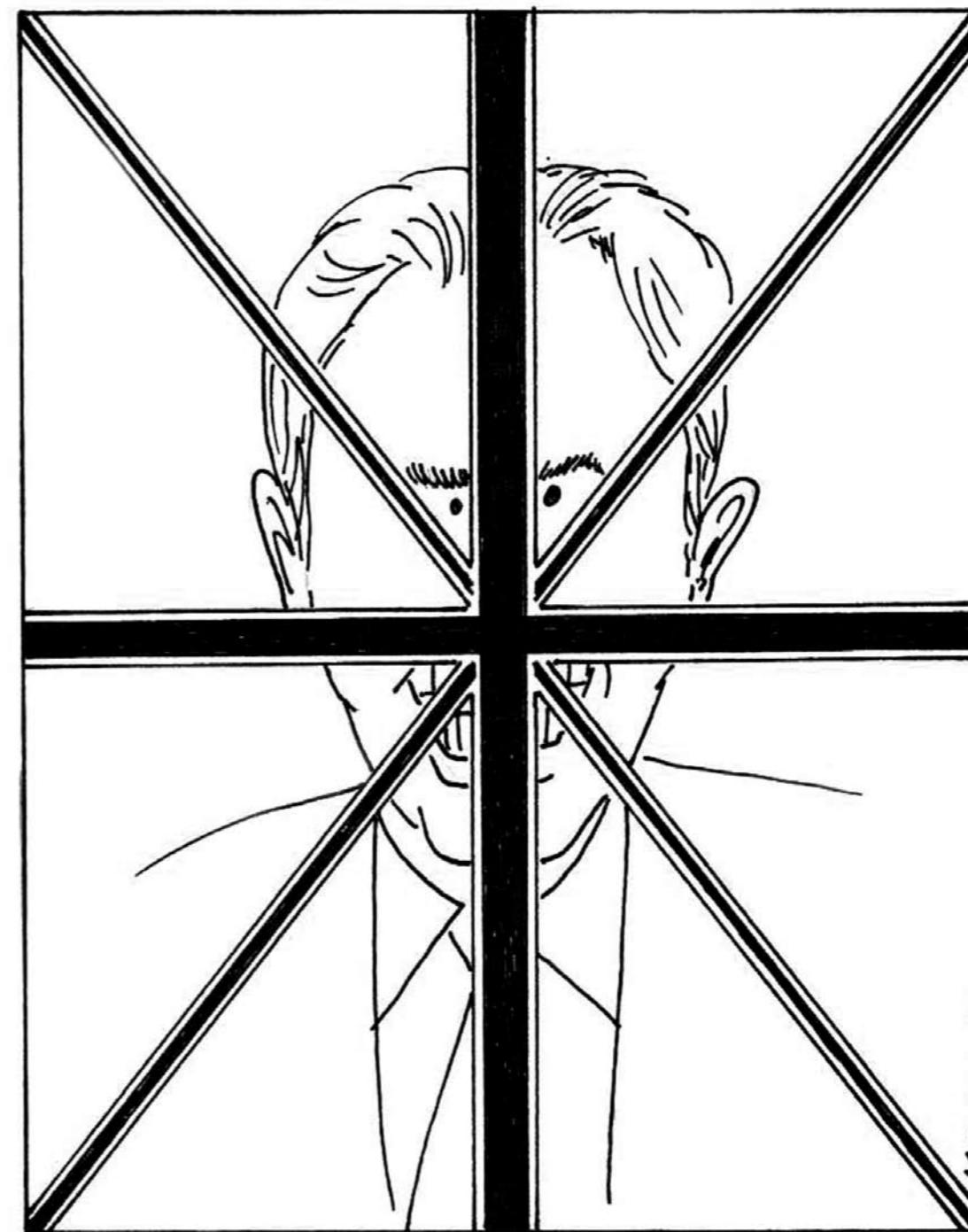
Daarnaast vindt ICCO dat in de handelsakkoorden niet nu al mag worden vastgelegd wanneer ontwikkelingslanden hun markten openstellen voor Europese producenten. Niemand kan de toekomst voorspellen. Wie zegt dat de ontwikkelingslanden over 20 jaar wel klaar zijn voor vrijhandel? ICCO vindt dat de geleidelijke opening van markten moet worden gekoppeld aan ontwikkelingsindicatoren. Een effectief mechanisme om de ontwikkelingen te kunnen controleren, is hierbij een absolute vereiste!

Diana van Loenen is politiek adviseur van ICCO, de interkerkelijke organisatie voor ontwikkelingssamenwerking

Aanpakken die handel!

U kunt uw stem laten horen voor eerlijke handelsregels op www.aanpakkendiehandel.nl. De komende maanden zullen ICCO en CNV Jongeren campagne voeren voor zoveel mogelijk handtekeningen. Die handtekeningen voor eerlijke handelsregels worden in september aangeboden aan minister Bert Koenders van Ontwikkelingssamenwerking en staatssecretaris Frank Heemskerk van Economische Zaken. Eerlijke handelsregels en eerlijke handelsverdragen zorgen ervoor dat landen niet worden buitengesloten.

Van Lierop

Tijdens de Masterclass Politiek die door D66-afdeling Utrecht werd georganiseerd gaf Bert Bakker een presentatie over de veranderingen op de Nederlandse arbeidsmarkt, in het bijzonder de zogeheten wet op de algemeen verbindend verklaring van CAO's.

door René van Oorschot

De algemeen verbindend verklaring van CAO's, een 'mixed blessing'

Insiders & outsiders op de arbeidsmarkt

Geschiedenis van de algemeen verbindend verklaring

De wet op de algemeen verbindend verklaring stamt uit 1937, en geeft de minister van sociale zaken een bijzondere bevoegdheid in het Nederlandse arbeidsbestel: De minister kan een onderhandelingsakkoord tussen werkgevers- en werknemersvertegenwoordigers over arbeidsvoorwaarden van toepassing verklaren op alle werknemers die in een bepaalde sector werkzaam zijn. Dat geeft de minister dus best veel macht, die ministers bij tijd en wijle tactisch hebben ingezet. Ook bedrijven die geen lid zijn van een werkgeversvereniging en werknemers die geen lid zijn van een vakbond moeten zich houden aan gemaakte afspraken. De meeste CAO's in Nederland zijn algemeen verbindend verklaard.

Waarom is zo'n algemeen verbindend verklaring nuttig?

Zo'n algemeen verbindend verklaring is nuttig omdat je als werknemer zeker weet dat je nooit onder een bepaald loonniveau wordt uitbetaald,

een loon dat vergelijkbaar is met wat je collega's verdienen die hetzelfde werk doen. Je hoeft nooit te concurreren met andere werknemers over wie het goedkoopst is. Een algemeen verbindend verklaarde CAO biedt enige bescherming.

Het zorgt ook voor rust op de arbeidsmarkt. Als een vakbond bij ieder bedrijf in dezelfde sector opnieuw zou moeten onderhandelen over een redelijk loonniveau, dan zou dat veel meer frictie op kunnen leveren: je zult altijd wel een aantal werkgevers tegenkomen dat het onderste uit de kan wil halen en zijn personeel het absolute minimum wil uitbetalen. De vakbonden zouden dan verplicht zijn om vaker stakingen te organiseren zodat werknemers bij iedere werkgever goede arbeidsvoorwaarden hebben.

Tot slot voorkomt de algemeen verbindend verklaring dat je als vakbondslid niet uit de markt wordt geprijsd. Want welke werkgever zou vakbondsleden aannemen tegen hoge CAO-lonen, als hij weet dat hij dat probleem kan omzeilen door niet-leden tegen lagere lonen aan te nemen?

De stelling van Bert Bakker

In de masterclass van 14 april gaf Bert Bakker een onderbouwing voor zijn voorstellen om de Nederlandse arbeidsmarkt te flexibiliseren. Flexibiliteit op de arbeidsmarkt wordt algemeen als positief beoordeeld omdat het belangrijk is dat mensen makkelijk over kunnen stappen van de ene naar de andere baan (handig als de economie andere eisen stelt aan door werknemers te leveren diensten). Concrete beleidsvoorstellen op dit punt zijn een versoepeld ontslagrecht dat eind vorig jaar van kracht is geworden (Balkenende zou graag nog verder gaan); bij collectief ontslag worden niet als eerste alle werknemers ontslagen die het kortst bij het bedrijf werken, maar er wordt per leeftijdscategorie gekeken wie de minste dienstjaren heeft. Bert Bakker noemde andere beleidsvoorstellen om de arbeidsmarkt te flexibiliseren: het afschaffen van het minimumloon en het afschaffen van de algemeen verbindend verklaring. Als je dat doet, dan ontberen werknemers de bovengenoemde bescherming die ik omschreef. De lonen zouden kunnen dalen, enerzijds omdat CAO-lonen gemiddeld zo'n elf procent boven het minimumloon liggen, anderzijds omdat dan zelfs het minimumloon als redelijk criterium om te overleven wordt verlaten. Bakker ziet wel een voordeel in afschaffing: bedrijven zullen meer concurrentiekracht krijgen. En als werknemers zien dat het beter toeven is bij een andere werkgever, dan stappen ze toch gewoon over?

Mijn probleem met deze stelling

Het probleem met de argumentatie voor de flexibilisering van de arbeidsmarkt ligt in het mensbeeld dat eraan ten grondslag ligt. Als je zelf namelijk jong, hoog opgeleid en dus kansrijk bent op de arbeidsmarkt, dan ben je geneigd om te denken dat dat voor iedereen opgaat. En waarom ook niet? Als je om je heen kijkt zie je zo dat job-hoppen met een aantrekkende economie weer in zwang raakt. Mensen genieten van de nieuwe ervaringen die ze opdoen in prikkelende banen. Voor hoogopgeleiden dus geen enkel probleem: schaf CAO's maar af, de minimumlonen ook, en doe de algemeen verbindend verklaring er maar bij. Wij gebruiken ze toch niet.

In mijn praktijk zie ik hele andere dingen gebeuren. Ik begeleid ondernemingsraden (een

middel om als werknemer inspraak te hebben in bedrijfsbeleid) in de industriële sector. Daar kom je de andere kant van het verhaal tegen. Mannen en vrouwen die geen hoge opleiding hebben en iedere dag moeten zwoegen in de fabriek. Werknemers die niet snel doorstromen naar hogere, beter betaalde functies. Mensen, die niet de mogelijkheden en het niveau hebben om dat te doen. Dat zijn zij die rekenen op een CAO en de bescherming van de vakbond. Bij één voorbeeld dat me te binnen schiet, durven mensen in een bedrijf zich niet ziek te melden omdat ze de eerste twee dagen uit eigen zak moeten betalen (het wettelijk minimum). Ik geloofde niet dat dit in Nederland bestond totdat ik het zag. Deze mensen zouden eigenlijk moeten vechten voor een betere regeling. Maar dit zijn mensen die niet kunnen onderhandelen over loon omdat ze geen keus hebben; dit zijn mensen die geen ontslag kunnen nemen omdat ze geen alternatieven hebben, dit zijn mensen die na de effectivering van Bert Bakkers voorstellen op een houtje bijten.

Wat dan wel?

Er is geen makkelijke oplossing om te bereiken dat de arbeidsmarkt flexibeler wordt. Alles afschaffen is geen oplossing. Als je de vakbonden spreekt zullen ze ook zeggen dat de algemeen verbindend verklaring een *mixed blessing* is: velen profiteren van de bescherming die het biedt, terwijl zeer weinigen (slechts 30% van de werknemers) lid zijn van de vakbond. Ik pleit ervoor om nog meer gebruik te maken van de mogelijkheden die de mens van nature in zich heeft. Zorg ervoor dat werknemers een persoonsgebonden scholingsbudget krijgen, geef ze de tijd die nodig is om zich periodiek te bezinnen op hun loopbaanperspectief. Zorg ervoor dat ieder die dat wil zich kan scholen om echt onafhankelijk te worden op de arbeidsmarkt. Dat is voor mij bronaanpak, in plaats van symptoombestrijding. Want als we het ideaal kunnen bereiken van keuzevrijheid voor het individu, dan hebben we de algemeen verbindend verklaring overbodig.

René van Oorschot

werkt als trainer/adviseur voor ondernemingsraden en het CNV

Het algemeen belang loopt vaak parallel aan het belang van *outsiders*. Dat blijkt uit twee uiteenlopende voorbeelden, het ontslagrecht en transparantie in de zorg, die in dit artikel worden uitgewerkt. Het vergt moedige politiek om het belang van *insiders* daaraan ondergeschikt te maken en de lobby van *insiders*-belangen te weerstaan.

door Michiel Verkoulen

Geef de *outsider* een gezicht

Progressieve politiek helpt *outsiders* vooruit, in het algemeen belang

‘Om meer mensen aan een baan te helpen moeten we het makkelijk maken om mensen te ontslaan.’ Deze paradox sprak Bert Bakker in april uit tijdens een D66 Masterclass in Utrecht over solidariteit tussen generaties. Hij had gelijk. Veel aangehaalde ervaringen in bijvoorbeeld Denemarken laten zien dat versoepeling van het ontslagrecht inderdaad meer mensen aan het werk kan helpen. Dat gaat zo: Werkgevers nemen een risico elke keer als ze een nieuwe werknemer aannemen. Ze investeren een hoop geld (slechts 57% van wat een werknemer ‘kost’ ontvangt hij ook daadwerkelijk als netto salaris) en een werkgever weet nooit zeker of de werknemer aan de verwachting zal voldoen. De werknemer kan minder goed zijn dan verwacht, de klik met andere werknemers kan uitblijven of er kan een conflict ontstaan. Om welke reden dan ook, een werkgever kan tot de conclusie komen dat hij de werknemer wil ontslaan. Als deze werknemer echter een vast contract heeft,

een *insider* is geworden, is het erg ingewikkeld en duur om dat contract te ontbinden. Dat zou als een beschermingswal voor die *insiders* moeten werken. De waarheid is echter dat als een werkgever écht van een werknemer af wil, dit vrijwel altijd lukt. Een verstoorde arbeidsrelatie is nu eenmaal zelden te repareren. De ontslagprocedure is wel duur voor een werkgever en het gevolg is dat een werkgever minder snel geneigd is om het risico met een nieuwe werknemer aan te durven. De beschermingswal zorgt er dus wel voor dat mensen zónder baan, *outsiders*, minder snel aan de bak komen. In Denemarken zijn in combinatie met een soepeler ontslagrecht tegelijk betere scholingsvoorwaarden voor werknemers ingevoerd. Daarnaast zijn de sociale vangnetten voor mensen die werkloos worden ruimhartig op de korte termijn (90% van het laatst verdiende loon in de eerste maanden) maar, omdat dit percentage daarna snel

insiders...

Foto: Herman Wouters

Foto: Herman Wouters

daalt, met een sterke prikkel om op korte termijn nieuw werk te vinden. Bovendien investeren de Denen veel in innovatie, ook bedoeld om werkgelegenheid te creëren. *Flexicurity* noemen ze dat en het werkt. De werkloosheid in Denemarken daalde na invoering van dit beleid en er is niet gebleken dat Denen zich onzekerder voelen over hun kans op werk, integendeel. Toenmalig secretaris-generaal van Economische Zaken Oosterwijk betoogde in zijn spraakmakende nieuwjaarsartikel van 2006 dat in Nederland de ene helft van deze hervorming, het beter toerusten van *outsiders*, wel is ingevoerd maar de andere helft, het open maken van de arbeidsmarkt, niet.

Het algemeen belang

De nadelen van een (te) stringente ontslagbescherming treffen vooral *outsiders*. Wie zijn dat? Vaak worden herintredende vrouwen genoemd, allochtonen en jongeren. Hier kunnen nog twee groepen genoemd worden: Flexwerkers die ongewenst in tijdelijke uitzendbanen blijven hangen en geen vaste baan krijgen. En tenslotte *insiders* die onverhoopt zelf *outsider* worden door ontslag of reorganisatie. De *oneliner* die hier bij hoort luidt: 'werkzekerheid in plaats van baan zekerheid'. Dat motto past in een moderne samenleving waarin mensen zelden nog hun hele werkzame leven bij één werkgever blijven.

Wat voorkomen moet worden is dat deze mensen langere tijd zonder werk zitten. Enkele maanden 'tussen twee banen' zitten blijkt een overkomelijk probleem. Voor mensen die langer dan zes maanden zonder werk zitten blijkt het echter steeds moeilijker om een baan te vinden. Dat raakt ons allemaal. Grote werkgelegenheid en een hoge participatiegraad is belangrijk om de gevolgen van de vergrijzing goed te kunnen dragen. Maar vooral: werken is voor mensen de belangrijkste factor om 'mee te doen' in de samenleving. We stellen vast dat een hoge werkgelegenheid en participatiegraad in ons aller belang is. Dat rechtvaardigt de conclusie dat het *outsiders*-belang hier parallel loopt met het algemeen belang. Het is dus in ieders belang dat de arbeidsmarkt niet van binnen uit op slot zit.

Algemeen belang is vaak gelijk aan *outsiders* belang. Ga maar na: vergroting van de werkgelegenheid en participatiegraad is in ieders belang.

Het komt vaker voor dat het belang van *outsiders* gelijk is aan het algemeen belang. Een heel ander voorbeeld daarvan is zichtbaar in de zorgsector. In de zorgsector spelen verschillende problemen waarbij de zittende macht, de *insiders* de toegang van *outsiders* beletten of beknotten. Denk aan de wijze waarop zittende artsen de opleidingscapaciteit voor geneeskunde studenten 'reguleren'. Maar er is nog een gekende methode van een groep *insiders*

Het algemeen belang vraagt om een rechte rug

ders om hun macht ten opzichte van buitenstaanders te behouden: het creëren of in stand houden van informatieasymmetrie. Buitenstaanders, zoals potentiële toetreders (*outsiders*) maar ook consumenten of toezichthouders kunnen op die wijze worden belet te handelen in hun belang of het algemeen belang. Eigenlijk zijn consumenten of toezichthouders geen *outsiders* in de letterlijke zin des woord. Een *insider* is immers iemand met een positie die concurrenten op die positie buiten de deur houdt met oneigenlijke middelen (anders dan gewoon kwaliteit). *For the sake of argument* zal ik in het volgende voorbeeld deze groep belanghebbenden wel *outsiders* noemen. Het gaat er om dat een groep *insiders* zich tegen concurrerende prikkels weert op een manier die strijdig is met het algemeen belang. Die prikkels komen zowel van potentiële concurrenten als van kritische consumenten of een taakbewuste toezichthouder.

Toegang tot informatie

Kwaliteitsindicatoren brengen aan het licht welke ziekenhuizen en dokters beter of minder goed zijn dan het gemiddelde. In vrijwel elke sector zijn kwaliteitsvergelijkingen mogelijk, in de zorg zijn ze zeer moeilijk. Daar zijn verschillende redenen voor. Ten eerste is het zeer complex om betrouwbare indicatoren op te stellen. Geen twee zorgvragen zijn helemaal gelijk en niet alleen medisch inhoudelijke aspecten zijn belangrijk, ook de aandacht en service voor de patiënt is belangrijk. Ten tweede is er een risico verbonden aan het publiceren van indicatoren omdat zorgaanbieders

‘Ik ben opgegroeid in een samenleving waar het normaal is als je een accent hebt.’

Ik woon nu, met tussenpozen, zeventien jaar in Nederland. Omdat ik blank ben, word ik op straat behandeld alsof ik erbij hoor. Maar zodra ik mijn mond open doe, heb ik het gevoel buitenlands te zijn. Sinds de moord op Pim Fortuyn is de samenleving meer gepolariseerd. Of je hoort erbij, of niet; ‘t doet er eigenlijk niet toe of je blank bent of zwart. Het gaat eigenlijk om het feit dat je niet ‘inheems’ ben. Heel raar. Ik ben in een maatschappij opgegroeid waarin het vrij normaal is als mensen een accent hebben; soms zelfs vanzelfsprekend. Hier niet.

Het wordt ook niet geaccepteerd als je – als buitenlander – over Nederland klaagt. Je moet altijd blij zijn om hier te wonen. Eigenlijk vind ik het andersom, Nederland moet blij zijn dat er zoveel fantastische, getalenteerde, slimme mensen hier wonen en werken die bijdragen aan de samenleving. Een verrijking voor Nederland.

Sinterklaas en verjaardagsfeestjes zijn een beetje raar. Dat iedereen in een rondje zit, enzo. Maar eigenlijk vind ik dat Nederlanders zelf te weinig kennis hebben van Nederland, van hoe het is om Nederlands te zijn. Ongereflecteerd. Vooral over de geschiedenis en de rol die Nederland heeft gespeeld.

Barrières ervaar ik vooral in de wereld van banen, posities van macht. Discriminatie heb je overal, waar dan ook ter wereld. Maar ik vond het altijd opvallend hoe Nederlanders vanzelfsprekend denken dat ze altijd op de eerste plaats moeten komen. Weer dat inheemse gedoe. De problemen die nu voorkomen in de samenleving komen uit een jarenlang beleid van een ‘Parallelgesellschaft’. Je mag hier blijven, ook geld krijgen als je niet in onze ‘kenniskring’ komt en ‘onze’ banen pikt. Maar werken geeft je juist ervaring, kennis en een gevoel van eigenwaarde en dat je erbij hoort.

Renee Ridway

is beeldend kunstenaar.
Ze werkt zowel in
Nederland als in de VS

Foto: 'Boogie Woogie Migration'. Installatie in het Gouda Museum voor de tentoonstelling Nederland 1

zich kunnen gaan richten naar de indicatoren en andere kwaliteitsaspecten kunnen gaan verwaarlozen. De laatste reden is defensief: Dokters en ziekenhuizen vormen een vaak gesloten wereld van *insiders* waar men aan daadwerkelijk inzicht van *outsiders* zoals patiënten en nieuwe toetreders niet gewend is en dat daarmee vaak ook niet gewenst is. Dat geldt zeker voor *insiders* die beseffen dat ze op aspecten minder goed scoren dan gemiddeld.

Om belangenafweging eerlijk te laten verlopen is het de kunst ook degene die wat te winnen hebben met progressief beleid zichtbaar en tastbaar te maken

Zij werken de gewenste openheid soms met drogredenen en vertragingstactieken tegen. Inzicht in kwaliteitsverschillen is echter wel cruciaal voor *outsiders* en voor het algemeen belang. Om als consument een geïnformeerde keuze voor zorgaanbieder te kunnen maken is het belangrijk objectieve kwaliteitsverschillen te kunnen zien. Een oudere die naar een verpleeg- of verzorgingstehuis wil of moet dient een keuze te maken voor een instelling. Op dit moment wordt die keuze gemaakt zonder objectieve informatie over de kwaliteit. De kranten staan regelmatig vol met berichten over zorginstellingen waar de kwaliteit te wensen over laat (pyjamadagen,

gebrek aan aandacht en zorg) omdat het geld op zou zijn. Er zijn echter heel veel zorginstellingen die met dezelfde middelen wél een goede kwaliteit kunnen leveren. Vaak gaat het dus om de kwaliteit van het management en de organisatie bij zorginstellingen. Het lijkt niet meer dan logisch dus dat (potentiële) cliënten en hun familie bij een ingrijpende beslissing als de keus voor een verpleeg- of verzorgingshuis, toegang hebben tot deze informatie.

Progressief

Er zijn verschillende particuliere en publieke initiatieven om de kwaliteit van zorg inzichtelijker te maken. Niet alleen de consument, cliënt of patiënt heeft dat inzicht nodig, ook de zorgverzekeraar die goede zorg wil contracteren en de toezichthouder die de kwaliteit dient te bewaken zijn er van afhankelijk. Transparantie van kwaliteit maakt zichtbaar waar zich problemen voordoen en maakt het eenvoudiger om deze op te lossen. Denk bijvoorbeeld aan het verbeteren van de organisatie of het management van een zorginstelling. Op die manier werkt de keuze van de consument als motor van kwaliteitsverbetering in de zorg. De consument is *empowered* en staat centraal. Dát is de essentie van de verandering van het zorgstelsel van aanbodsgedreven naar vraaggestuurd. Een stelselwijziging die mede door minister Els Borst is ingezet. Deze stelselwijziging geeft alle partijen in de zorg meer vrijheid en meer verantwoordelijkheid. Zodat de beslissingsbevoegdheid daar komt te liggen waar deze het beste kan liggen. Waar dat kan bij zorgaanbieders en zorgverzekeraars, waar dat moet bij de overheid. Inzicht in de kwaliteit(sverschillen) van de zorg is daarvoor wel onontbeerlijk. Zodat keuzes niet alleen gemaakt worden op basis van prijs maar juist ook op basis van kwaliteit. Het algemeen belang is kwalitatief goede zorg.

Dat is ook het primaire belang van patiënten. Het belang van de *outsiders* loopt ook hier dus parallel met het algemeen belang. De politiek is er om belangen tegen elkaar af te wegen en beleid te bepalen. Bij het afwegen van *insiders*-belangen tegen *outsiders*-belangen is daar besluitvaardigheid en politieke moed voor nodig. De belangen van *insiders* zijn per definitie beter georganiseerd en hebben op korte termijn vaak ogenschijnlijk het meest te verliezen. De opbrengsten voor *outsiders* en het algemeen belang zijn vaak minder concreet en soms pas op wat langere termijn zichtbaar. Maar het is duidelijk dat beleid dat vooruitgang nastreeft de belangen van *outsiders* vaak wel voorop moet stellen. Noem het progressief beleid.

De lobby van *insiders* kan invloedrijk zijn. Denk aan (dreigende) stakingen of kritiek en acties van medisch specialisten. Het algemeen belang vraagt hier om een rechte rug. En creativiteit in het vinden van draagvlak voor het invoeren van beleid dat het algemeen belang dient. De lobby van *insiders*-belangen heeft vaak een duidelijk gezicht. De gevestigde orde staat op het Museumplein of voor de camera. Om de belangenafweging eerlijk te laten verlopen is het de kunst ook degene die wat te winnen hebben met progressief beleid zichtbaar en tastbaar te maken. Geef de *outsider* een gezicht. Maak met beelden, verhalen en cijfers duidelijk wie de *outsiders* zijn en wat we allemaal te winnen hebben met progressief beleid. Wie is die Marokkaanse studente die goed opgeleid is maar niet aan de bak komt door een gesloten arbeidsmarkt? Hoeveel ouderen in een slecht presterend verpleeghuis hadden liever ergens anders gezeten als ze hadden geweten dat het daar beter was? Het antwoord op deze vragen vergt onderzoek. En progressief beleid dat vooruitgang en verbetering nastreeft, óók als het ten koste gaat van gevestigde *insiders*-belangen, vergt moed.

Michiel Verkoulen is econoom
(werkzaam bij een markttoezichthouder)

Ik ben pas geleden ‘voor mezelf’ begonnen. Oftewel, in de thematiek van deze Idee: ik heb er bewust voor gekozen om buiten de reguliere arbeidsmarktverhoudingen van werkgevers en werknemers te treden en daarmee op de arbeidsmarkt een *outsider* te worden. Mijn stelling is dat dit *outsiderschap* nu juist bij zelfstandigheid hoort en daarmee geen probleem is of op zijn minst voor lief moet worden genomen.

door Annemarie Arensen

‘Voor mezelf’

De ervaringen van een zelfstandige zonder personeel

Risico's

Outsider voel ik me overigens niet. Hoewel ik het geen mooie uitdrukking vind, geeft het ‘voor mezelf’ van hierboven wel aan hoezeer ik vanaf nu bij mijn werk betrokken ben. De keuzes die ik maak zijn van mij. Ik heb vrijheid in het bepalen van mijn activiteiten en werktijden en, niet op de laatste plaats, een kans op nieuw soort persoonlijke ontplooiing. De successen die ik beleef heb ik grotendeels aan mezelf te danken en ja, ook als het mis gaat, moet ik voornamelijk mezelf de schuld geven.

Mensen vinden me dapper en stoer. Een aantal van hen stelt het ook bijzonder graag te willen, maar niet te durven of te kunnen. Hoe komt dat? Waarom is ondernemerschap zo bijzonder spannend?

De meest voor de hand liggende drempel is het risico dat iemand neemt om zijn dienstverband op te zeggen. Als zelfstandige heb je geen inkomenszekerheid, om de hypotheek te kunnen betalen of om de kinderen te kunnen laten studeren. De

vrijheid (maar ook het gemiddelde uurtarief!) komt dus met risico's en niet iedereen kan zich dat permitteren of er mee omgaan.

Essentie ondernemerschap

Om deze drempel naar zelfstandig ondernemerschap te verlagen zijn er verschillende starter-subsidies. Zowel algemene voor iedere starter als bijzondere voor arbeidsongeschikten of mensen met een bijstandsuitkering. Sommige zelfstandigen menen dat deze laatste subsidie oneerlijke concurrentie oplevert. Ik zie het anders. Als iemand voor zichzelf begint, mag dat vanuit deze situaties best gestimuleerd worden. Dat scheelt de overheid en dus de belastingbetaler uiteindelijk weer geld en het versterkt de economie. En als het goed gaat, levert het voor de persoon in kwestie zelfstandigheid, plezier en zelfvertrouwen. Wel acht ik het van belang dat iemand pas zo'n subsidie krijgt na het overleggen van een gedegen ondernemingsplan. En hoe dan ook, het nemen van risico's is voor mij de essentie van

ondernemerschap. Dat maakt het ook zo leuk! Een tweede drempel is het gevoel dat bestaat dat het ingewikkeld is om een eigen zaak op te zetten en dat je dan niet meer in het reguliere systeem van (sociale) voorzieningen past. Mijn ervaring is dat het bijzonder makkelijk was om een zelfstandigenstatus te verkrijgen. Ik geloof dat zolang je geen personeel hebt de zaken niet al te ingewikkeld zijn. Ik word vooral bestookt door de belastingdienst. Die willen schattingen weten van wat ik ga verdienen (hoe weet ik dat nou?), of vragen hoeveel opdrachtgevers ik zal hebben dit jaar. Maar, samen met mijn administratiekantoor (van een andere kleine zelfstandige) kom ik daar steeds weer prima uit.

Zelf kiezen

En het klopt dat ik als zelfstandige nu zelf mijn pensioen en arbeidsongeschiktheidsverzekering moet verzorgen. Ook dat vind ik niet hinderlijk. Mijn vertrouwen in pensioenfondsen, uitkering van mijn daarin belegde geld en CAO-afspraken

is niet bijzonder hoog. Ik vind het eigenlijk wel prettig om zelf te kunnen bepalen of en hoe ik het wil regelen. En om het risico van arbeidsongeschiktheid alleen te dragen, in plaats van samen met de overheid en de werkgever: waarom niet? Ik kies voor zelfstandigheid, en daar horen dit soort dingen bij. Oftewel: er hoeven voor mij door de overheid geen speciale zaken geregeld te worden, ik vind juist dat ik daar ook helemaal zelfstandig voor moet kunnen zorgen (als ik dat wil) en kiezen.

Kortom: mijn risico, vrijheid en ontplooiingsmogelijkheden als zelfstandige zijn me zeer dierbaar. Laat mij maar lekker *outsider* en daarmee van en ‘voor mezelf’ blijven!

Annemarie Arensen is oprichter en eigenaar van Daad en Raad, projectmanagement en communicatie (www.daadenraad.nl)

De open samenleving is als politiek en sociaal concept uitvoerig onder de aandacht gebracht sinds Popper met de term de schaduwzijden van het opkomende nazisme in Duitsland aan de kaak stelde. Maar recentelijk heeft het idee van een open samenleving ook de economische wetenschap bereikt.

door Mark Sanders

Kenniseconomie & de Open Samenleving

Met het inzicht dat innovatie leidt tot groei en dat innovatie ontstaat wanneer creatieve, slimme en ondernemende mensen elkaar kunnen vinden is de open samenleving (nog) meer dan een sociaal wenselijk ideaal. Het is in de globaliserende kenniseconomie van de 21ste eeuw ineens een noodzakelijke voorwaarde voor succesvol concurreren. Er is geen econoom die dat zo beeldend en uitvoerig heeft verwoord als Richard Florida in zijn 'The Flight of the Creative Class'. Ik geef in dit artikel kort mijn lezing van zijn werk weer. Iedereen kent (of zou eens moeten lezen over) Florida's these dat er aan het eind van de 20ste eeuw een nieuwe klasse is ontstaan: de creatieve klasse. En dat zijn niet alleen de muzikanten en kunstenaars, maar iedereen die zijn geld verdiend met het creatief nadenken en oplossen van problemen. Dat doen kunstenaars, maar ook onderzoekers, consultants, artsen, ondernemers en docenten. Gemiddeld 20 tot 40% van de huidige beroepsbevolking kan in Nederland al tot die creatieve klasse gerekend worden. En dat geldt voor de meeste OECD landen. Daarbij komt dat dit

percentage nog steeds hard groeit. De cijfers zijn vergelijkbaar met de verschuiving van landbouw naar industrie anderhalve eeuw geleden. Florida's stelling is dan ook dat niet arbeid en kapitaal, maar creativiteit de belangrijkste bron van inkomsten zal zijn in de toekomst. En wat je verder ook van zijn wat gezwollen Amerikaanse teksten vindt, zijn data bewijzen die stelling. De creatieve klasse groeit, de arbeidersklasse krimpt. In 'The Rise of the Creative Class' toont Florida dit aan door op regionaal en county niveau voor de VS te analyseren waar economische activiteit is, groeit en krimpt. En het bewijs is hier voor economie onwerkelijk overtuigend. Economische groei vindt daar plaats waar de creatieve klasse zich concentreert en omgekeerd. Dat zegt op zich niets over de causaliteit. Het kan natuurlijk dat groei-kernen ook kunstenaars en musici aantrekken, maar als je de tijdsdimensie meeneemt lijkt het er toch sterk op dat de concentratie van creatieve mensen leidt tot groei en niet andersom. In 'The Flight' betreft Florida zo'n 49 andere landen in de analyse en komt tot dezelfde conclusie. Maar be-

langrijker nog dan landen zijn steden. De creatieve klasse woont en werkt voor het overgrote deel in de (grote) steden. De voorbeelden van wijken en steden die eerst door armlastige kunstenaars en andere bohémiens worden overgenomen en dan aan een (nieuwe) bloeiperiode beginnen zijn er voldoende. Een trek van dat soort types naar de vinex-wijken waar de ingenieurs en andere traditioneel met groei geassocieerde beroepsgroepen wonen is veel minder aannemelijk. Daarnaast blijkt het ook zo te zijn dat de creatieve klasse uit de meest geografisch mobiele mensen bestaat. Dat bleek al uit de data voor de VS maar geldt ook voor de wereldwijde economie. De creatieve klasse is gebonden aan een stad maar zeker niet aan één stad, land of nationaliteit.

En dan komt de link naar de open samenleving. Met de constatering dat de creatieve klasse mondiaal zeer mobiel is en de belangrijkste grondstof is voor economische groei en innovatie in de 21ste eeuw, volgt vanzelf de conclusie dat de concurrentie tussen steden, regio's en landen dus niet gaat over toegang tot land, olie of staal, veel goedkope arbeid of zelfs koopkrachtige afzetmarkten. Het zit 'em tegenwoordig veeleer in het kunnen aantrekken en behouden van creatieve individuen. Het in de juiste verhoudingen samenbrengen van creatieve, slimme en ondernemende mensen om de explosieve innovatieve groei te doen ontstaan die steden als New York, Austin, Londen en Wellington maakt tot de economische motoren die ze zijn. En dan is de vraag, wat trekt dergelijke mensen aan en/of stoot ze af? Ook daar geeft Florida enkele goede aanknopingspunten. Het spreekt vanzelf dat creatieve geesten het best gedijen in een omgeving waarin de veiligheid min of meer gegarandeerd is, waarin creativiteit wordt beloond en waarin ruimte is voor nieuwe en onconventionele ideeën. Dat daarnaast gemakkelijke toegang tot financiering, betaalbare woon- en werkruimte en een soepel functionerende infrastructuur van belang zijn spreekt vanzelf. Maar het belangrijkste is toch wel een open samenleving. Niet alleen omdat zo'n open samenleving letterlijk mensen van buiten toelaat maar ook omdat die openheid voor de creatieve mensen binnen als prettig ervaren wordt. In de open samenleving is ruimte voor afwijkend

geluid, voor afwijkende meningen en voor afwijkende levensstijlen. Een creatief persoon, ook al is het een streng gelovig christen met vrouw en twee kinderen en een 'middle of the road' volkskrant-mening, waardeert de ruimte om het anders te doen, omdat creativiteit nu eenmaal ruimte voor experimenten vereist. Daarnaast zijn twee creatievelingen in één straat of wijk meer dan tweemaal zo creatief. Ofwel, het geheel is groter dan de som der delen en de creatieve klasse kent toenemende schaalvoordelen. Ook de creatieve streng gelovige heeft baat bij af en toe een stevige vloek in de kerk, al was het maar om zich daar met al zijn creativiteit tegen te weer te stellen. Uit de wrijving tussen individuen in een open samenleving ontstaan de mooiste dingen. De creatieve klasse heeft die onderlinge wrijving nodig voor inspiratie en waardeert de kruisbestuiving die in een open samenleving mogelijk is. 'Maar wat dan met de niet-creatieve klasse?' Dat hoor je de ware sociaal-liberaal al denken. Zij die niet tot de uitverkorenen behoren en niets te winnen hebben van die open samenleving? Nou, dat is een vergissing van Wildersiaanse

Uit de wrijving tussen individuen ontstaan de mooiste dingen

en Marijnissige proporties. Om de toenemende kloof tussen de creatieve klasse en de anderen te dichten moet niet de creatieve klasse worden buitengesloten, geassimileerd of ingekapseld maar de rest ook worden toegestaan om hun creativiteit aan te spreken. Om de globale concurrentie in de komende decennia aan te kunnen is dat meer dan wenselijk. Op discipline, hiërarchie en dergelijke industriële waarden leggen we het meteen af tegen de opkomende economieën in het Oosten. Ook het aloude protestantse arbeidsethos kan ons niet meer redden. De creatieve economie is geen keuze. Gelukkig is in een waarlijk open samenleving en een goed georganiseerde creatieve economie ruimte voor iedereen om op zijn of haar manier een steen bij te dragen.

‘Integratie kan niet slagen zonder erkenning van de sleutelrol van de islamitische vrouw

Achter de Stichting *Vrouwen aan het Woord* staat een team van betrokken en gedreven Marokkaanse vrouwen uit de wereld van media, kunst en cultuur, die hun netwerken willen gebruiken als platform om de emancipatie van islamitische vrouwen te bevorderen. Onze missie is om met mediauitingen (in het bijzonder tv-programma's) islamitische vrouwen een stem te geven in het huidige integratiedebat en langs deze weg bij te dragen aan de emancipatie en participatie van deze vrouwen.

Moslimvrouwen zijn in Nederland vaak het onderwerp van gesprek. Voor een Nederlander zijn ze door hun kleding en hoofddoek vaak symbool van een achterlijke en onderdrukkende cultuur. Voor de islamitische man zijn ze veel te veel en te snel met emancipatie bezig. Er wordt verrassend veel OVER hen, maar zelden DOOR hen gesproken.

Vrouwen aan het Woord wil dit patroon doorbreken door (voor lokale zenders) prikkelende tv-programma's te ontwikkelen over onderwerpen die deze vrouwen bezighouden maar die tegelijk gevoelig liggen en moeilijk bespreekbaar zijn. Denk aan de sociale controle binnen de moslimgemeenschap, de verhouding familie versus individu, relaties en seksualiteit, vrijheid, huiselijk geweld, onderdrukking, mentaliteit, zelfvertrouwen, respect, achterdocht en ruzie.

Is de hedendaagse islamitische vrouw te modern geworden of is de (islamitische) man gewoon te onderwets gebleven?

Wij menen dat integratie niet kan slagen zonder erkenning van de sleutelrol van de islamitische vrouw in dit proces.

Ben je geïnteresseerd?

Bel 06 43 67 70 43

of schrijf

Vrouwen aan het Woord
Postbus 16608,
1001 RC Amsterdam

Amina Amnouch is
journalist en voorzitter
van de stichting
Vrouwen aan het Woord

hunne te doen. Dat soort dingen kost niets en levert procenten BNP op. En dat is goed nieuws voor een partij als de onze. Het ideologisch en electoraal tij zit dan een beetje tegen, de economische wind zit in de juiste hoek en zal geleidelijk van matig tot storm aanwakken. Waar in de twintigste eeuw de grote ideologische tegenstellingen en brute dictaturen Popper inspireerden tot zijn pleidooi voor de open samenleving, zijn in deze eeuw de economische argumenten van Florida van doorslaggevend belang. Wie kiest voor zichzelf, voor het nationale eigenbelang of de schijnzekerheid van uitkering, Melkertbaan en 'de Joods-Christelijke' culturele Gleichschaltung komt bedrogen uit. De creatieve klasse voelt zich in dat milieu niet thuis, komt niet meer, trekt zelfs weg en laat je zitten met je vertrouwde aardappelen, spruiten en wellicht een stukje vlees.

Creatieve oplossingen voor nijpende problemen worden afgewezen uit angst voor het onbekende

Het is in ons aller belang dat iedereen Nederland (weer) ziet als het bolwerk van de tolerantie. Waar gedogen in de betekenis van: 'de regels zijn er voor mensen en niet andersom', weer in ere hersteld wordt, en waar we bovenal de verleiding kunnen weerstaan om anderen onze normen en waarden door de strot te duwen in de hoop dat een enkel paspoort, een voldoende op je taaltoets en inburgeringsexamen en een keiharde aanpak van deviant gedrag ook leidt tot loyale en voorspelbare Nederlanders.

Ik ben trots op dat tolerante Nederland, op die ondernemende 'VOC-mentaliteit' en op de partij die daarvoor strijdt! Paars was zo gek nog niet.

Mark Sanders is econoom,
voorzitter Kenniscentrum D66 en
lid Landelijk Bestuur D66 Kennis en Kunde

gevestigde orde, ons hele institutionele kader, van onderwijs en arbeidsmarkt tot infrastructuur en Grondwet zijn ontwikkeld voor een ander type samenleving. Een industriële en netjes nationaal en naar zuilen georganiseerde samenleving waarin behoefte was aan orde, collectieve contracten, hiërarchie en gelijkschakeling om maximaal te profiteren van massaproductie, specialisatie en kapitaalaccumulatie. Die structuur is voor de creatieve economie dodelijk en past onze economie niet meer.

Wat dan wel? Nou, een open samenleving dus. Een samenleving waarin iedereen op eigen wijze invulling kan geven aan werk en leven. Daar hoort allereerst een gedegen opleiding bij, die je vooral uitdaagt om creatief te zijn. Wie vanwege kinderziekten in het nieuwe leren terug wil naar de klas van 1970 heeft dit verhaal niet begrepen. In het onderwijs moeten we de problemen te lijf maar wel door op de ingeslagen weg. Met bovenstaand pleidooi voor aanspreken van ieders creativiteit is het tijd dat we de docenten zelf eens aan bod laten komen.

Ook een veilige en betaalbare woonomgeving met hoogwaardige en laagdrempelige voorzieningen. Daar is niemand tegen, maar het moet ook vooral open en toegankelijk zijn en blijven voor mensen die het net even anders dan gewoon doen. Dus openbare veiligheid met alle middelen maar met respect voor de eigenheid van mensen en zonder gemakkelijke vooroordelen. En betaalbare woningen, vooral in steden en voor starters, want daar gebeurt het en zij willen het gaan doen. Maar het mooiste is dat een prettig en tolerant leefklimaat helemaal niet veel hoeft te kosten. Homohuwelijk, adoptie door homostellen, alle geloven gelijk voor de wet, legaal een jointje roken en niet te overspannen reageren als er eens een aap of TBSer ontsnapt. Een ruimhartige vrijheid van meningsuiting zonder de dictatuur van de lange tenen en vette claims wegens belediging, smaad of godslastering. En dereguleren. Wat niet vanuit een evident publiek belang geregeld hoeft te worden, laat dat maar aan de burger over. Kortom een samenleving waarin je creativiteit niet gesmoord wordt in regels en bureaucratie en waar ondernemers, kunstenaars en onderzoekers samen met poetsvrouwen (M/V), ziekenbroeders (M/V) en vuilnisophalers de ruimte krijgen het

Dat klinkt niet alleen mooi, dat is het ook. Een economie als de onze gaat het in de 21ste eeuw prima redden als we in staat zijn de zaken zo te organiseren dat Poolse landarbeiders, Turkse straatvegers en onbemiddelbare Nederlandse werklozen net als de artsen, docenten, wetenschappers en ondernemers worden aangesproken, uitgedaagd en uitgenodigd om creatief mee te denken over hun functioneren in het grotere geheel. Dat is moeilijk, maar keihard nodig. In een creatieve economie maakt het niet uit wie met het goede idee komt. En of dat idee een nieuw geneesmiddel tegen kanker is of een manier om sneller de afgeknipte haren bij de kapper op te vegen. Van 'hoog' tot 'laag' zal creativiteit de bron van toegevoegde waarde worden. Alleen daarin onderscheidt het individu zich van een ander, en uiteindelijk ook Nederland zich van de wereld. Dat geeft veel dynamiek, innovatie en groei, maar ook onzekerheid. En daar zit het politieke probleem.

Mensen laten hun zekerheden maar moeilijk los. Dat mechanisme zie je ook in Nederland. Om maar niet met de fundamenteel veranderde werkelijkheid om te hoeven gaan steken velen hun kop in het zand en hopen dat door terug te grijpen op oude zekerheden, de storm wel overwaait. Creatieve oplossingen voor nijpende problemen worden afgewezen uit angst voor het onbekende: Ontslagrecht versoepelen om de baan zekerheid

In de open samenleving is ruimte voor afwijkend geluid, voor afwijkende meningen en voor afwijkende levensstijlen

te verhogen. Een basisinkomen om inkomenszekerheid te garanderen zonder een volledig op loondienst ingesteld en door gevestigde belangen beheerst stelsel van uitkeringen en instanties. Er zijn voorbeelden te over. En dat terwijl de taak die voor ons ligt een formidabele is. Want de

Met dit artikel heeft Elze 't Hart afgelopen najaar de eerste prijs gewonnen van de wedstrijd 'Opiniërend schrijven' van de Jonge Democraten. De jury, bestaande uit polemiekexperts Peter Fijber en Ton Monasso en de hoofdredacteur van JD-tijdschrift *Demo* Alexander Inia, prijst de nieuwswaardigheid, het goede taalgebruik en heldere argumentatiestructuur.

door **Elze 't Hart**

De vrijheid om feiten te ontkennen

[...] in Nederland is een discussie gestart over het wel of niet verbieden van het ontkennen van de Armeense genocide. Meerdere partijen hebben zelfs Turkse kandidaten voor de Tweede Kamerverkiezingen van hun lijst afgehaald, omdat deze mensen de Armeense genocide weigerden te erkennen. In Nederland kennen we al een verbod op het ontkennen van een historische gebeurtenis, namelijk het verbod op het ontkennen van de holocaust. Mijn inziens beperken deze verboden de vrijheid van meningsuiting te veel. Voor ik beargumenteer waarom zij te ver gaan wil ik eerst een korte introductie geven over het onderwerp vrijheid.

Filosofen zijn het al eeuwen oneens over hoe we met vrijheid om moeten gaan. Niet alleen over het abstracte begrip vrijheid, maar ook over het concrete, maatschappelijke en politieke begrip vrijheid. Die vrijheid is nooit onbeperkt, ze kan zelfs alleen maar gedacht worden aan de hand van begrenzingen. Om het maatschappelijke leven goed te laten verlopen zijn daar massa's beperkingen voor nodig, zoals het verbod om door een rood stoplicht te rijden. Toch vinden we sommige vormen van vrijheid zo belangrijk dat we die aanduiden als fundamentele rechten. Daar behoort ook toe de vrijheid van meningsuiting. Die fundamentele vrijheden zijn

niet absoluut, ze kunnen wel beperkt worden maar alleen onder bijzondere voorwaarden. Het verbod op het ontkennen van de holocaust is zo'n bijzondere beperking op de vrijheid van meningsuiting. Zijn er nu voldoende redenen om hier tot zo'n ingrijpende beperking van een grondrecht te komen?

Een bijzonder motief om het ontkennen van de holocaust te verbieden is de grote gevoeligheid bij slachtoffers en nabestaanden, alsmede het feit dat die ontkenning soms (maar niet noodzakelijk) uit antisemitische hoek komt. Maar om antisemitisme te bestrijden kunnen we een beroep doen op andere instrumenten zoals het discriminatieverbod. Dan blijft er dus over dat we deze ontkenning verbieden omdat sommige mensen het als heel pijnlijk ervaren. Maar is de pijnlijkheid van een onderwerp op zichzelf een redelijke grond om de vrijheid van meningsuiting te beperken? Er zijn veel onderwerpen pijnlijk voor mensen, van de discussie over de islamisering van Nederland tot en met de vraag of de bijstandsuitkering omlaag moet. Als de overheid elk onderwerp dat pijnlijk is voor veel mensen uit de weg zou gaan door het te verbieden, blijft er uiteindelijk niets meer over om te bediscussiëren.

Bovendien zal de holocaust, juist omdat het zo duidelijk vast staat dat hij heeft plaatsgevonden, niet vaak door serieuze mensen ter discussie worden gesteld. Als je de holocaust ontkent maak je jezelf gauw belachelijk en verdacht, maar in principe moet het wel kunnen als je denkt dat je daar goede gronden voor hebt. Als je inperking van de vrijheid van meningsuiting gaat toestaan omdat het te pijnlijk is zonder dat er sprake is van discriminatie of een dergelijk misdrijf zullen deze inperkingen snel gaan uitdijen. Zo zie je dat er nu dus ook sprake is van de vraag of ontkenning van de Armeense genocide verboden moet worden, terwijl bij die ontkenning over het algemeen geen sprake is van discriminatie of iets dergelijks.

Daarnaast is het ook niet goed voor de samenleving om een verbod op het ontkennen van de holocaust en de Armeense genocide toe te staan. John Stuart Mill beschrijft dit heel verhelderend in zijn boek 'On liberty' in 1859. Terecht stelt Mill dat als men niet de vrijheid krijgt zijn eigen gang te gaan en te zeggen wat men wil, men zich niet zal kunnen ontplooien en daardoor niet zal uitstijgen 'boven het niveau van een aap die zich beperkt tot imitatie'.

Elk feit moet ter discussie gesteld worden, om zichzelf te kunnen ontplooien en om daadwerkelijk te bevestigen dat dit feit als waar kan gelden. Als de burger deze vrijheid wordt ontnomen zal dit feit nooit een echte waarheid zijn, maar een mening die door veel of weinig mensen wordt afgedwongen. De burger moet ook de vrijheid hebben om dit elke keer weer opnieuw te onderzoeken zodat er misschien nieuwe kanten ontdekt kunnen worden waarmee een stap dichtere wordt gezet naar nieuw inzicht. Een onderdrukte mening, zelfs al is zij niet waar, kan toch voor een gedeelte waar zijn. Daarnaast kan een niet onderdrukte mening, die wel als waar geldt, ook voor een gedeelte onwaar zijn al gaat dit maar om details.

Gelet op dit alles kan men concluderen dat alleen de pijnlijkheid van een ontkenning niet genoeg is om een verbod te stellen op die ontkenning. Juist met het toestaan van de discussie over bijvoorbeeld de Armeense genocide wordt de geest gestimuleerd, kan er verder worden gezocht naar nieuwe aspecten en kunnen onderdrukte meningen, die (gedeeltelijk) waar kunnen zijn, aan het licht komen. Laten we daarom mensen de vrijheid geven om de holocaust te ontkennen en niet de vrijheid van meningsuiting beperken door mensen te verbieden de Armeense genocide te ontkennen.

Elze 't Hart studeert rechten in Leiden en zit in het bestuur van de afdeling Leiden van D66

In vorige nummers van *idee* had een briefwisseling plaats tussen Patrick van Schie, directeur van de aan de VVD gelieerde Teldersstichting, en Gert van Dijk, coördinator van het Kenniscentrum. De correspondentie ging over het ideologische gehalte van D66. Met het vertrek van Van Dijk bij het Kenniscentrum nemen Ingrid van Engelshoven en Mark Sanders het stokje van hem over.

Liberales keukengeluiden: deel 3

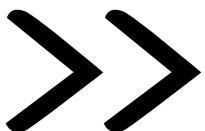
Het ideologische gehalte van D66

Beste Patrick,

Zoals je misschien al wel weet heeft Gert van Dijk het kenniscentrum van D66 verlaten. Gelukkig omdat hij een prima nieuwe baan had gevonden en niet vanwege verkiezingsleed of onvrede over zijn reactie op je handreiking/uitdaging van 2004. Toch zouden we het vervelend vinden als je nu weer drie jaar op antwoord zou moeten wachten en we nemen daarom graag het stokje van hem over. Eerst even voorstellen, wij zijn Ingrid van Engelshoven, voorzitter van het Landelijk bestuur en Mark Sanders, voorzitter van het Kenniscentrum en in die hoedanigheid ook lid van het Landelijk bestuur van onze partij.

‘D66 heeft geen ideologie en zou die wel een moeten hebben’, zo luidde in het kort jouw stelling. Ze heeft er geen omdat we nooit invulling hebben gegeven aan het begrip sociaal-liberaal en we hebben er een nodig omdat zonder ideologisch anker een politieke partij gemakkelijk op drift raakt en van pragmatisch tot opportunistisch verwordt.

D66 heeft het sociaal-liberalisme als haar gedachtegoed omarmd, maar nooit tot ‘Ideologie’ willen verheffen. Het is juist één van de wezenskenmerken van D66. Geen ideologie, wel idealen. D66’ers vinden elkaar in een gezamenlijke afkeer van dogmatiek en gezagsargumentatie. Wij verwachten van een politicus en politieke partij dat zij eerst en vooral tot een goede analyse van problemen komt, die vervolgens met de kiezer deelt en vanuit die analyse gaat zoeken naar oplossingen die in de praktijk werken. Eerst denken, dan doen en vooral doen wat werkt. Dat is het pragmatisme wat we graag zien en dat haaks staat op ideologisch dogmatisme. Maar of je pragmatisch of dogmatisch bent is onafhankelijk van je ideologie of gedachtegoed. Pragmatisme sluit een stevige basis in een gedachtegoed niet uit. Geenszins. En dat gedachtegoed, ons anker zo je wilt, is al jaren het sociaal-liberalisme. We waren dat ook vóór 1998 al, maar er was niet eerder een zo duidelijk uitgesproken wens om dat ook als etiket te voeren.

Je hebt met Gert vooral gedebatteerd over pragmatisme versus dogmatisme, maar D66 uitgedaagd ook het sociaal-liberalisme te duiden. We nemen die handschoen graag op. Wat houdt dat sociaal-liberalisme van ons dan in?

We zijn het met je eens dat sociaal-liberalisme niet hetzelfde is als ontplooiingsliberalisme of klassiek liberalisme. De ontplooiingsliberaal accepteert de zelfontplooiing van het individu als hoogste goed en stelt de staat dat doel ten dienste. De klassiek liberaal verkiest de rol van de staat zo minimaal mogelijk te houden, onder andere, zo vernamen we van Mark Rutte, door ieder over zijn eigen geld te laten beschikken. De staat waakt over de veiligheid, handhaaft de wet en laat verder de boel de boel. Sociaal-liberalisme is meer dan ontplooiing en anders dan klassiek liberalisme. Het voorvoegsel 'sociaal' impliceert een rol voor de sociale omgeving van het individu. De mens is een sociaal wezen. Dat wil niet zeggen dat je als sociaal-liberaal accepteert dat de sociale omgeving het individu onnodig in zijn keuzevrijheid beperkt maar wel dat je afstand neemt van de ieder-voor-zich mentaliteit van klassiek liberalen.

In de uitgangspunten die we in 2000 vaststelden, formuleerden we het aldus: 'D66 stelt de mens centraal: vrij, betrokken, gelijkwaardig en mondig'. De term 'betrokken' is daarin voor ons essentieel. Individuele vrijheid is een even groot goed als sociale cohesie en gedeelde verantwoordelijkheden. Een samenleving is voor de sociaal-liberaal namelijk meer dan de som der delen. Er ligt een verantwoordelijkheid naar toekomstige generaties, er is een erfenis van voorgaande generaties en de Nederlandse samenleving is een

onderdeel van de Europese en wereldgemeenschap. En het zijn met name op die terreinen dat de VVD zich van D66 (en andere liberalen in Europa) blijft onderscheiden.

De sociaal-liberaal kiest voor een overheid die, democratisch gelegitimeerd en gecontroleerd, namens ons allen die gezamenlijke verantwoordelijkheid naar toekomst, traditie en buitenwereld neemt. Dat verbindt de klassieke thema's van D66. Democratische vernieuwing omdat de Nederlandse staat tekort schiet in democratische legitimatie en transparantie. Aandacht voor milieuproblemen en de energiehuishouding omdat dit huidige maar vooral ook toekomstige generaties raakt. Een sterke nadruk op onderwijs omdat mensen niet als betrokken en zelfstandige burgers geboren worden en een sterk internationale oriëntatie omdat de D66'er zich bewust is van de wereld voorbij Lobith. Met het liberaal manifest kwam de VVD ons daarin nog ver tegemoet, maar je hoeft maar te kijken naar de opstelling van de VVD op bovengenoemde dossiers om de verschillen tussen klassiek en sociaal-liberalisme in de praktijk te zien.

Het individu blijft daarbij ook bij D66 wel centraal staan en uitgangspunt bij ieder handelen. Het moet immers geen liberaal-socialisme à la PvdA worden. De overheid staat wat ons betreft voor de uitdaging om de samenleving zo te organiseren dat ieder individu in maximale vrijheid het juiste doet. D66 erkent het bestaan van een algemeen belang zoals de socialisten, sociaal-democraten en christen democraten dat doen, maar is, anders dan zij, zeer terughoudend in het opofferen van de individuele keuzevrijheid om dat algemeen belang te bereiken. Zo bezien positioneren wij ons dus

Het is zeker geen liberaal imperatief om de 'natuurlijke' weg tot norm te verheffen

tussen PvdA, de liberale-socialisten, en de VVD, de klassiek liberalen. Die positionering is echter van een andere orde en dimensie dan het platte links-rechts spectrum dat de pers hanteert.

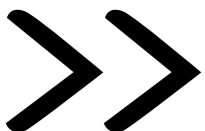
Het probleem, en de D66-obsessie met democratisering als afgeleide, zit hem in het bepalen van 'het algemeen belang'. Daar hebben traditioneel ideologisch verankerde partijen als CDA, PvdA en SP maar nu ook nieuwkomers als de PVV en PvdD een stuk minder moeite mee dan de liberale partijen. De oplossing van de VVD en de klassiek- of ontplooiingsliberalen, namelijk het sterk inperken van het collectief en de gezamenlijke verantwoordelijkheden, is wat ons betreft een te gemakkelijke oplossing. Overigens mag je je ook afvragen of de opstelling van de VVD ten aanzien van de terreur-bestrijding daar consistent mee is, maar dat terzijde.

De voorbeelden van Gert zijn ook in deze exercitie verhelderend. Een burka-verbod past onzes inziens in geen enkele liberale visie. Ontplooiingsliberalisme gaat uit van zelfontplooiing en kan dus niet pleiten voor het afrukken van de burka. De vrouwen moeten hem zelf afleggen. Dat is wat Gert bedoelt als hij zegt dat de ontplooiing van vrouwen er niet mee gebaat is. Voor de klassiek liberaal kan volgens ons dus alleen het schadebeginsel en veiligheidsargument gelden. Maar afgezien van een gevoel van onveiligheid, dat de mensen in deze discussie vooral wordt aangepraat, levert een burka geen gevaar op voor de openbare orde en veiligheid. Niet meer althans, dan bivakmutsen, integraalhelmen, hoog opgeslagen kragen, regenpakken en poncho's etc. Maar als een gevoel van onveiligheid voor een

klassiek liberaal voldoende is voor een algemeen verbod dan zijn er nog wel meer gevoelens die een verbod op, of nog erger: de verplichting van religieuze uitingen rechtvaardigen. Een ware liberaal beoordeelt het handelen van het individu, niet wat hij of zij is of wil uitstralen te zijn. Het gevaar van beleid maken om gevoelens te ontzien lijkt me duidelijk. Met wat extra moeite krijgen we de doorsnee Nederlander ook wel zo gek dat hij zich bedreigd voelt door hoofddoekjes. Nee, ook een klassiek liberaal zal principieel de grens moeten trekken bij het bestrijden/verbieden van schadelijke daden, niet van uitingen of intenties.

Voor sociaal-liberalen (maar ook oprechte andere liberalen) is het burka-verbod dan ook een open deur. Een burka-verbod is een symbolische maatregel en daarenboven een die een onwenselijk signaal afgeeft naar binnen- en buitenland, namelijk dat je in Nederland alleen welkom bent als je assimileert. Of je met een burka loopt of niet, is jouw zaak. Als je hem gebruik als vermomming om een tankstation te beroven, of een oude dame, dan grijpen we in en vervolgen je als individu voor die handeling. Maar we gaan niet iedereen in een burka bij voorbaat vogelvrij verklaren om dat te voorkomen. In deze is voorkomen nu eenmaal erger dan genezen, hoe vervelend dat ook voor eventuele slachtoffers is. Je argumentatie ten aanzien van seksuele lustmoorden raakt hier de kern van de zaak niet (om niet te zeggen kant noch wal). Niet het verbieden van een schadelijke handeling (en dat is een seksuele lustmoord lijkt me) staat hier ter discussie, maar het verbieden van een als hinderlijk/bedreigend ervaren kledingstuk. Leg het ons nog maar eens uit hoe jij als liberale chefkok deze open deur weet te missen.

Individuele vrijheid en maatschappelijke betrokkenheid zijn twee kanten van de sociaal-liberale medaille

De wilsonbekwame comapatiënt en orgaandonatie zijn iets minder open deuren. Volgens de wet is euthanasie zonder wilsbeschikking van de patiënt geen euthanasie maar moord en dus strafbaar. Dat is bezien vanuit de voor alle liberalen heilige lichamelijke integriteit ook terecht. Maar in de praktijk van alledag, waar de patiënt in kwestie ondraaglijk en uitzichtloos lijdt en de familie bij de arts aandringt op het staken van de behandeling, ziet de wereld er niet altijd even zwart/wit uit en doen zich lastige dilemma's voor. Waar houdt immers het recht van een kansloze patiënt op behandeling op en begint de vrijheid van de arts/familie om hem die te onthouden? De arts is naar zijn eed verplicht 'goed te doen en geen schade te berokkenen', maar wat is geen schade berokkenen in deze? Mag hij de familie tegen hun wil door het proces dwingen terwijl hij goed weet hoe de betrokken patiënt dat eigenlijk graag had gezien? En als dan de prognose is dat de dood nog weken op zich kan laten wachten, dan is de bespoediging daarvan wel zo humaan.

Wij hebben geen pasklare antwoorden, maar er ligt een probleem, ook voor de dogmatisch liberaal. Jij stelt namelijk dat je als liberaal niet voor een ander mag kiezen, ook niet als die wils-onbekwaam is. Maar je doet het vervolgens wel. Wat je in deze ook doet of laat, het is een keuze die je maakt als samenleving en die je oplegt aan een ander. Ik zie niet in hoe er een principieel verschil bestaat tussen het opleggen aan arts, familie en patiënt dat bij ontbreken van een wilsbeschikking het 'natuurlijk' stervensproces moet worden doorlopen in plaats van hen toestaan dat stervensproces, omkleed met alle mogelijke zorgvuldigheidseisen, te bekorten, ook zonder wilsbeschikking.

Tenzij je betoogt dat zonder een wilsbeschikking die het tegendeel expliciet wenst, de samenleving tegen alle argumenten en gevoel in altijd moet kiezen voor de 'natuurlijke' weg. Die keuze kun je maken en die respecteren we. Veel christenen en andere gelovigen maken hem met je. Maar er is niets liberaals aan. Het volledig gemedicaliseerde uitstellen van het onvermijdelijke is niet ieders keuze en er is zeker geen liberaal imperatief om die 'natuurlijke' weg tot norm te verheffen. Het behandelen van een wilsonbekwame patiënt is evenzeer een inbreuk op diens lichamelijke integriteit zonder toestemming. We moeten gezamenlijk een norm stellen en ieder individu vervolgens als goede liberalen het recht geven van die norm af te wijken aangezien daarmee geen schade wordt gedaan aan anderen.

Dat geldt wat ons betreft ook bij orgaandonatie. We mogen niemand dwingen donor te zijn tegen zijn wil. Dat is duidelijk. Dus wat je ook als norm kiest voor hen die niet kiezen, er zal altijd de mogelijkheid moeten bestaan om van de norm af te wijken. Bij orgaandonatie heeft het daarom onze voorkeur om het maken van de keuze tot norm te verheffen zodat elke onduidelijkheid wordt voorkomen. Actieve en eventueel zelfs verplichte donor (keuze)registratie heeft dus onze voorkeur boven een presumed consent regeling. De samenleving moet eigenlijk in dit geval noch de ene noch de andere kant op haar normen opleggen maar in ons aller belang ieder dwingen te kiezen in vrijheid. Maar bij gebrek aan steun in de Kamer en met het oog op de dringende situatie zullen we als goede pragmatici eerder kiezen voor een oplossing dan een patstelling. De norm stellen we democratisch en samen en als dat betekent

dat we onder invloed van 'we zijn allemaal van elkaar'-christenen en 'samen delen'-socialisten een 'presumed consent'-norm stellen is dat voor een pragmatisch sociaal-liberaal acceptabel als het individu maar voldoende ruimte krijgt om van die norm af te wijken. Individuele vrijheid en maatschappelijke betrokkenheid zijn twee kanten van de sociaal-liberale medaille. Dat stelt ons voor lastige dilemma's. Als sociaal-liberaal en democraat lijkt ons dat je dan de keuze na een goed debat maakt bij meerderheid van stemmen. En omdat de ene of de andere norm geen plicht impliceert, kunnen in dat debat ook pragmatische argumenten, zoals het aantal donororganen, worden meegenomen.

Jij kiest hier als liberaal in beide gevallen onverkort vanuit een soort 'regel is regel' benadering voor de zelfbeschikking van de patiënt, maar eigenlijk voor de 'natuurlijke' weg als norm. En als de patiënt geen wilsbeschikking of donorcodicil heeft, jammer dan. Ook als artsen weten dat er sprake is van een uitzichtloze situatie. Ook als de familie weet dat de patiënt dat lijden nooit op die manier had willen doorzetten of zijn organen best ter beschikking zou willen stellen. Ook als duizenden op wachtlijsten zitten te springen om donororganen. Het is dat rechtlijnige doorzetten van een ideologisch gekozen uitgangspunt waar D66 moeite mee heeft, zelfs al is het een liberaal dogma. Door Gerts oplossing ten principale af te wijzen los je dit dilemma niet op, zelfs al zijn we het wel met je eens dat Gerts criterium dat: 'Iedereen moet ermee kunnen leven' wel erg dun is. Maar waar jij met een helder dogma de zaak op slot gooit en dus de problemen ontkent en/of in stand laat, denken wij over een oplossing na, wegen de

gemeenschappelijke tegen individuele belangen af en komen tot een verdedigbaar en constructief standpunt. Ook in het donorvoorbeeld dans je in je reactie overigens, net als bij de burka, kunstig om de hete brij heen met geplande economieën en regeerbaarheid. Als jij ons kunt uitleggen waarom een principiële liberaal in beide gevallen moet kiezen voor 'de natuurlijke weg' om andere dan de gegeven drogredenen dan horen we dat graag.

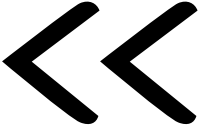
Tenslotte, moeten wij je je bekennen dat we niet weten in hoeverre Gert onze reactie en visie op het sociaal-liberalisme van D66 zou onderschrijven. We zijn het immers oneens met zijn pleidooi voor een dunne ideologie die niet meer behelst dan een visie op politiek en een methode van politiek bedrijven. Dat geeft inderdaad te weinig houvast, zeker als pragmatisme je soms dwingt compromissen te sluiten. Maar je vergist je heerlijk als je stelt dat D66 die houvast ontbeert. Vriendelijk bedankt daarom, voor je aanbod om liberale recepten uit te wisselen, maar we proberen toch eerst maar ons eigen en beproefde recept uit. Het sociaal-liberalisme als boven beschreven zal best in de smaak vallen bij de liberale kiezers. Daarnaast moet je uitkijken dat in je eigen keuken de vlam niet in de pan slaat en je eigen liberale saus verklontert en Verdonkert. Dat zou jammer zijn. D66 en het liberalisme in het algemeen heeft dat soort ideologische stevigheid in ieder geval niet nodig. Als er nog liberalen zijn bij de VVD die hun huidige kost niet blieven, zijn ze altijd van harte welkom aan onze tafel, dat spreekt voor sociaal-liberalen vanzelf.

Wij wensen je een smakelijke voortzetting,

Ingrid en Mark

Ingrid van Engelshoven is
voorzitter van het Landelijk
Bestuur van D66

Mark Sanders is Voorzitter
Kenniscentrum D66 en Lid
Landelijk Bestuur D66 Kennis en Kunde

idee

tijdschrift van het Kenniscentrum D66

jaargang 28
nummer 3
juli 2007

idee verschijnt 6 x per jaar
ISSN nr. 0927-2518

redactie

Constantijn Dolmans, Marieke van Doorn,
Jeroen Niemans, Arthur Olof (voorzitter),
Frits Prillewitz, Pauline Schrooyen,
Hans Terlouw, Emily van de Vijver,
Marianne Wilschut

eindredactie

Frank van Mil

aan dit nummer werkten mee

Annemarie Arensen, Arjan van Bijnen,
Ingrid van Engelshoven, Elze 't Hart,
Diana van Loenen, Ricardo Lopez Murphy,
Marijke Mous, René van Oorschot,
Jan Willem Oosterwijk, Robbert Prins,
Alejandra Manes Rossi, Mark Sanders,
Michiel Verkoulen, Sophie in 't Veld

fotografie

Herman Wouters

illustraties

Marco van Lierop

concept

Toon Lauwen, Wilmar Grossouw

ontwerp

Wilmar Grossouw

vormgeving

Frank van Munster (type 3)

druk

Drukkerij Uleman-De Residentie, Zoetermeer

uitgave en administratie

Kenniscentrum D66
Laan van Meerdervoort 50
Postbus 660, 2501 CR Den Haag
T. 070 356 60 66
E. kenniscentrum@d66.nl

Lezersbijdragen zijn welkom. Inlichtingen over voorwaarden en redactiebeleid kunt u opvragen bij de redactie: idee@d66.nl

Een abonnement geldt voor een kalenderjaar en kan niet tussentijds worden opgezegd. Opzeggen kan uitsluitend schriftelijk tot 1 december van de lopende jaargang.

Indien de opzegging voor die datum niet bekend is, wordt het abonnement automatisch voor een jaar verlengd.

Een jaarabonnement kost € 35,
studenten € 20, losse nummers op aanvraag

De semantiek van D66

Binnen D66 wordt regelmatig gediscussieerd over wat het betekent om sociaal-liberaal te zijn. Het denken van de partij barst van de nuance en daarbij kan het gevaar ontstaan dat de behandeling van het gedachtegoed lijdt onder een spraak- en begripsverwarring. Zoals daar kan zijn:

Ideologie betekent hetzelfde als heilsleer – iedere ideologie is een heilsleer

Dit is onzin. Er is een wezenlijk onderscheid tussen de twee begrippen. Een ideologie is een samenhangend stelsel van ideeën en idealen. In die optiek is ook het nihilisme een ideologie en kan bijna geen mens die ooit langer dan tien seconden over zijn wereld- en mensbeeld heeft nagedacht geen ideologie hebben. De oprichters van D66 refereerden aan de 'Grote Ideologieën', denkend aan het fascisme en communisme, en zetten zich hiertegen af. En terecht; niet alleen vanwege de abjectheid van de ideeën of uitgangspunten, maar omdat het heilsleren zijn. De Grote Ideologieën hielden de mens op een zowat religieuze wijze een soort eindtijd voor. Als mensen maar volgens een bepaalde blauwdruk handelen zou een ideale, onveranderlijke en tijdloze staat van zijn voor volk/natie/klasse ontstaan.

Het denken van D66 wordt sterk beïnvloed door de theorieën van Karl Popper, zoals over de Open Samenleving en de noodzaak van tolerantie en pluriformiteit. Zijn falsificatietheorie over de aard van ware kennis (populair te verwoorden als: niemand heeft de waarheid in pacht) onderbouwt een voor D66'ers gevoelsmatige conclusie dat dit soort heilsbeloften nooit zal uitkomen. Dat individuen zelf hun visie op de waarheid moeten uitdokteren. En dat mensen met een eindtijdbelofte dus op een dwaalspoor worden gezet.

Pragmatisme

Het risico is groot dat je in deze observatie doorschiet en vervolgens beweert dat iedere ideologie een dergelijke belofte doet, en dat dus ook iedere ideologie verwerpelijk is. 'Wij zijn pragmatisch', hoor je dan vaak – als een soort antwoord op, of tegenhanger van, ideologie. Maar pragmatisme alleen is niks. Iedere beslissing, ook die van een pragmaticus, wordt genomen op grond van basiswaarden. Wat is immers een beslissing, anders dan te zeggen 'dit doen we wel en dit doen we niet'? Daarmee implicerend 'dit is goed en dit niet'. En wat dit goede is, hangt volstrekt af van je wereldbeeld.

Er zijn pragmatische fascistten geweest, en pragmatische communisten. Net zo goed als er dogmatische aanhangers van deze stromingen waren. Alleen pragmatisme zegt niks over je kompas, over de wereld zoals jij die graag voor je ziet. D66 medeoprichter Erwin Nypels zag dit goed toen hij stelde dat pragmatisme slechts de politieke stijl was van D66, niet de identiteit. Pragmatisme en ideologie zijn geen dichotomie, geen per definitie bij elkaar horend, elkaars tegenpool zijnde begrippenpaar. Als je geen liberaal bot in je lijf hebt zul je het met veel van onze pragmatische stellingnames toch niet eens zijn.

Bovenstaande nuanceringsen zullen niet de koers of identiteit van D66 schrikbarend veranderen. Het zijn mijns inziens waarheden als koeien. Maar allicht kunnen ze wel de vele inspanningen die nu plaats vinden in de partij een zetje geven. In plaats van door allergie voor ideologie en overdreven groot vertrouwen in pragmatisme zal D66 zich moeten onderscheiden door haar positieve wereld- en mensbeeld.

DOCUMENTATIECENTRUM
NEDERLANDSE POLITIEKE
PARTIJEN

vergrijzing/verzilvering

jaargang 28 nummer 4 september 2007

idee

sociaal-liberale kringen

- 3 **Vergrijzing, verzilvering**
door **Corina Hendriks en Constantijn Dolmans** Inleiding op het thema
- 4 **Vergrijzing in Perspectief**
door **Nico van Nimwegen** Enkele feiten en ontwikkelingen
- 10 **Het Gelijk van Marx**
door **Frits de Lange** Arbeid als zelfverwerkelijking. Ook voor de oudere.
- 18 **65-plussers aan het werk**
door **Patricia Heerkens** Wat zijn de (on-)mogelijkheden?
- 22 **Jong leert van oud en oud leert van jong**
door **Jos Gebbinck** Dub-mentorschap verzilvert vergrijzing.
- 24 **Leren als een levenslang proces**
door **Piet Boot** Leren we het nu nooit?!
- 28 **Eigen huis als spaarpot voor de oude dag?**
door **Marietta Haffner** Nederlandse oudere spaart voor de volgende generatie.
- 32 **Vergrijzing, instortende huizenmarkten en smeltende beurzen**
door **Harry Verbon**
- 36 **Seniorenwijken**
door **Wim van Haendel** Hoe willen ouderen wonen?
- 40 **De grens van het ouder worden**
door **Gerard Bos** Is onze biologische leeftijdsgrens te bepalen?
- 44 **Conservatief naar het einde**
door **Ton Monasso en Anita Vink** Hoe liberaal is de Nederlandse oudere in 2025.
- 49 **De angst voor een wilde horde cultuurlozen**
door **Amanda Kluveld en Rozemarijn Schalkx** Postbus 66
- 53 **Irak worstelt met economisch herstel**
door **Erik de Vrijer, Edward Gemavel en Udo Kock** Postbus 66
- 56 **Europa en het referendum**
door **Joris van Vuure en Matthijs de Jongh** Postbus 66

Vergrijzing, verzilvering

Nederland vergrijst. Er zijn steeds meer ouderen, die ook nog eens steeds ouder worden, terwijl er tegelijkertijd steeds minder jongeren zijn. De vraag rijst hoe we deze ouderen in de toekomst van een inkomen en de benodigde zorg kunnen voorzien. Een prangende vraag, maar zeker niet de enige vraag. Het debat over de vergrijzing is er met name een geworden over de economische kant van het ouder worden en de financiële gevolgen voor de welvaartstaat. Veel minder belangstelling lijkt er te zijn voor de meer maatschappelijke en sociale aspecten van de vergrijzing, laat staan de positieve kanten van ouderdom.

Het thema-gedeelte van dit nummer wil (ook) deze andere kant van de vergrijzing belichten. Wat betekent vergrijzing voor de oudere zelf, en hoe kunnen we met de sociale gevolgen van vergrijzing omgaan? Op zoek naar een menselijke maat, zeg maar.

Wellicht het meest in het oogspringende voorbeeld van hoe de vergrijzing is vereconomiseerd, is het langer doorwerken van ouderen. Ouderen aan het werk houden wordt steeds meer gezien als een economisch antwoord op de vergrijzing, maar vaak wordt volgens hoogleraar ethiek Frits de Lange vergeten dat doorwerken ook voor de oudere zelf van belang kan zijn. Arbeid als zelfverwerkelijking. Het mee blijven draaien in het arbeidsproces, de sociale contacten en het gevoel nuttig te zijn, zijn allen redenen voor de oudere om juist *niet* te stoppen met werken. En dan hebben we het nog niet over de kennis en vaardigheden die behouden én overgedragen kunnen worden door ouderen op de nieuwe generatie werknemers.

De wil, en wellicht in de tweede plaats de nood-

zaak, om langer door te werken wordt in Nederland echter niet voldoende gefaciliteerd. Ouderen worden nog te makkelijk uitgerangeerd, en de oudere werknemer ontvangt nauwelijks hulp bij het aanpassen aan nieuwe omstandigheden op de werkvloer. Het langer doorwerken van ouderen vraagt om een proces van 'levenslang leren, zo betogen seniortrainer Jos Gebbinck en onderwijsdeskundige Piet Boot. D66 gelooft in de kracht, de leer- en veerkracht van het individu, en dus ook van het oudere individu.

De ouderen van nu en die van de toekomst willen en kunnen niet alleen blijven werken en blijven leren, maar willen ook blijven genieten en wonen. Het hebben van een eigen woning biedt mogelijkheden voor de oudere om zijn of haar 'oudedag' nog net iets aangener te maken. Maar wat zijn de mogelijkheden, maken ouderen er ook gebruik van en wat zijn de risico's? Het tweede gedeelte van dit thema-nummer gaat in op deze vragen.

Nederland vergrijst inderdaad, en dat is onvermijdelijk. Het is echter niet onvermijdelijk om vergrijzing als een economisch 'probleem' te zien. Vergrijzing omvat veel meer; het is een demografisch, medisch, en sociaal proces. En het heeft zowel positieve als negatieve kanten. Wellicht moeten we het allemaal niet zo grijs zien, maar zouden we ons moeten richten op hoe de vergrijzing kan worden verzilverd.

Corina Hendriks
Constantijn Dolmans
Themaredacteuren

Iedereen heeft het vandaag de dag over het thema vergrijzing. Maar waar hebben we het over als het gaat om de vergrijzing? Wat zijn de feiten; waar komen we vandaan en waar gaan we naar toe?

door Nico van Nimwegens

Vergrijzing in perspectief

Enkele feiten en ontwikkelingen

'De Zilveren eeuw. Gouden kansen!' Dit was de titel van een congres¹ dat begin dit jaar werd gehouden en waar het gebruik maken van de mogelijkheden die een vergrijzende samenleving biedt centraal stond. Het is nog niet zo lang geleden dat er in veel negatiever termen over de vergrijzing werd gesproken. Kunnen de doemscenario's waarin bij voorbeeld de verstarring van de arbeidsmarkt, het verlies aan innovatiekracht, en het uit de pan rijzen van de kosten van pensioenen en gezondheidszorg aan de vergrijzing werden toegeschreven nu bij het oud vuil worden gezet? En hebben de positieve nu de overhand die in de seniorenmarkt fantastische groeimogelijkheden zien? De toenmalige staatssecretaris van Economische zaken somde

de economische kansen tijdens het congres met verve op, maar vond ook dat ons stelsel 'silverproof' moest worden gemaakt. Ook de marktsector zag de mogelijkheden voor allerlei zilveren producten en diensten, variërend van gezonde leefstijlproducten en recreatiemogelijkheden tot een impuls voor de bouwwereld. Of de verandering van de leeftijdsopbouw nu schrik aanjaagt, of het water in de mond doet lopen is een kwestie van perspectief. Er zitten zowel leuke als minder leuke kanten aan de vergrijzing. En het is op zich goed dat het wat al te negatieve beeld nu wat wordt bijgekleurd. In ieder geval is het zinvol om de vergrijzingsfeiten nog maar eens op een rijtje te zetten want daar is, ongeacht het perspectief, weinig aan te veranderen.

Foto: Herman Wouters

‘De vergrijzing is onvermijdelijk... en komt niet als een verrassing’

De vergrijzing is mensenwerk: een succesverhaal

De vergrijzing is een van de meest bekende demografische ontwikkelingen. De veranderingen in de leeftijdsopbouw van de bevolking, want daar gaat het over, voltrekken zich aan twee fronten. Het verouderingsproces zet doorgaans in met het afnemen van het aantal jongeren (absoluut en relatief) in de bevolking: de ontgroening. Vervolgens neemt het aantal ouderen toe: de feitelijke vergrijzing. En natuurlijk veranderen in de loop van dit proces ook de andere leeftijdsgroepen in de bevolkingsoopbouw. Ontwikkelingen in de geboorte- en sterftecijfers liggen aan de basis van de vergrijzing; de invloed van migratie is veel kleiner. We hebben hard gewerkt om de vergrijzing te realiseren en mogen trots zijn op dat resultaat.

Van kwantiteit naar kwaliteit van nageslacht...

Een Nederlandse vrouw krijgt gemiddeld 1,7 kind en dit vruchtbaarheidsniveau is al enkele decennia min of meer stabiel. Om een generatie door een even omvangrijke te vervangen is een gemiddeld kindertal per vrouw van 2,1 nodig. Dat niveau wordt in de ontwikkelde landen bijna nergens meer gehaald evenmin als in steeds meer ontwikkelingslanden. Met ons geboortenniveau scoren wij overigens ruim boven het Europese Unie gemiddelde van 1,5 kind per vrouw. Maar omdat we onder het zogenoemde vervangingsniveau blijven, betekent dit dat de bevolking groeit afneemt en dat de bevolking verouderd. Hebben we voor dit vruchtbaarheidsniveau gekozen? Gezien de stabiele ontwikkeling in de Nederlandse vruchtbaarheid mag je veronder-

stellen dat het huidige niveau kennelijk goed bij onze manier van leven past. Als we naar de achterliggende oorzaken van de vruchtbaarheidsdaling kijken, dan spelen zaken als het toenemende opleidingsniveau en een hogere arbeidsparticipatie van vrouwen een belangrijke rol. Een verschuiving van kwantiteit naar kwaliteit is eveneens aan de orde als we het over de kindervens hebben. Ouders willen het beste voor hun nageslacht en dat brengt uiteraard ook hogere kosten met zich mee. We hebben in het Westen een grote mate van keuzevrijheid, ook als het gaat om het krijgen van kinderen. En we beschikken natuurlijk ook over de mogelijkheden om onze voortplanting te regelen. Dit neemt natuurlijk niet weg dat er ook bij ons nog wel het een en ander te verbeteren is op het gebied van de gezinsvorming. Denk bijvoorbeeld aan het beter combineren van werk en gezin. Maar door de bank genomen lijkt de conclusie gerechtvaardigd dat ons geboortenpatroon bij ons past. En omdat een spectaculaire stijging van het kindertal niet in de lijn der verwachting ligt zal dit onvermijdelijk tot een verdere veroudering van de bevolking leiden.

Van kwantiteit naar kwaliteit van leven...

De sterfteontwikkeling is de tweede basiszaak van de vergrijzing. We leven gemiddeld steeds langer, mannen nu gemiddeld zo'n 78 jaar en vrouwen 82 jaar. Ook in ons land wordt dit verschil kleiner omdat vrouwen hun voor-sprong verspelen. De stijging van de gemiddelde levensduur kon in het verleden met name op het conto van het terugdringen van besmettelijke ziekten worden geschreven en de winst werd vooral aan het begin van het leven geboekt (daling kindersterfte). Recent wordt de meeste gezondheidswinst geboekt in de strijd tegen chronische ziekten en daar hebben de ouderen meer baat bij. Forse investeringen in hygiëne, voeding en gezondheidszorg liggen aan de basis van deze vooruitgang. Voorzien wordt dat de gemiddelde levensverwachting zal blijven stijgen, alhoewel de meningen onder deskundigen sterk uiteenlopen over waar de grenzen aan deze groei liggen. Het Centraal Bureau voor de Statis-

tiek (CBS) gaat in zijn meest recente prognose uit van een levensverwachting in 2050 van ruim 81 jaar voor mannen en ruim 84 jaar voor vrouwen. Met name ongezonde leefgewoonten, waaronder voeding (denk aan de snelle opkomst van obesitas), kunnen de groei in levensverwachting afremmen. Maar hoe dan ook is de winst aan levensverwachting de kroon op het succes van onze inspanningen in de bestrijding van ziekten en de bevordering van gezondheid. Deze kroon krijgt natuurlijk meer glans naarmate de winst aan levensjaren meer zou worden uitgekeerd in de vorm van gezonde levensjaren. Voor velen geldt immers het adagium dat het beter is leven aan de jaren toe te voegen, dan jaren aan het leven. Ook hier gaat kwaliteit voor kwantiteit. De verlenging van de levensduur is de tweede motor van de vergrijzing.

Migratie kan vergrijzing niet stoppen

Migratie wordt vaak als middel gezien om de vergrijzing tegen te gaan. Zeker diegenen die zich grote zorgen maken over de vergrijzing voeren het stimuleren van migratie vaak op als de probate remedie tegen de “kwaal” vergrijzing. Nu zijn nieuwkomers doorgaans inderdaad jonger dan de aanwezige bevolking en hebben zij ook grotere gezinnen. Zo is het gemiddeld kindertal van Marokkaanse vrouwen in Nederland 2,8 en dat van Turkse 1,8. Maar naarmate men langer in ons land verblijft nemen de verschillen met de autochtone bevolking af en dat geldt vooral voor de tweede generatie. Dit neemt niet weg dat internationale migratie de vergrijzing een beetje kan afremmen. Om de vergrijzing “op te lossen” zouden jaarlijks zeer veel migranten moeten worden toegelaten blijkt ook uit berekeningen van het NIDI. Om een idee te geven: als we het percentage 65-plussers op het niveau van eind jaren negentig (ongeveer 14%) zouden willen houden dan zouden er jaarlijks gemiddeld ruim 300.000 migranten moeten worden toegelaten. Tot het jaar 2050 zou dat neerkomen op zo'n 17 miljoen extra migranten. De feitelijke instroom is nu ongeveer 100.000 migranten. De bevolking van Nederland zou hiermee groeien tot zo'n 39 miljoen in 2050 in

plaats van de thans voorziene krappe 17 miljoen. Al met al lijkt dit geen wenkend perspectief. Geen grote verrassingen bij de vergrijzing... Uit het voorgaande zal duidelijk zijn geworden dat de vergrijzing onvermijdelijk is. En omdat veranderingen in de leeftijdsopbouw maar heel geleidelijk verlopen en voor een groot deel al vastliggen in de huidige leeftijdsopbouw (het resultaat van pakweg een eeuw demografische geschiedenis), is de veroudering van de bevolking heel goed te voorspellen en komt deze niet als een verrassing. Voor politiek en beleid is er dus ruim de tijd om met deze ontwikkelingen rekening te houden.

...maar wel degelijk werk aan de winkel door te investeren in onderwijs

Volgens de CBS prognose zal de vergrijzing rond het jaar 2038 een hoogtepunt bereiken, waarbij één op de vier Nederlanders ouder dan 65 zal zijn. Maar het gaat bij de vergrijzing natuurlijk niet alleen om het aantal 65-plussers. Zoals al eerder werd opgemerkt, is de ontgroening ook belangrijk. Zoals figuur 1 laat zien is het aandeel jongeren vanaf de jaren zeventig flink afgenomen maar duidelijk is dat de ontgroening nu wel zo'n beetje voorbij is. Het aandeel jongeren daalt licht verder van bijna 25% nu naar zo'n 21% rond 2025. Toch

zijn er binnen deze leeftijdsgroep wel degelijk fikse schommelingen in de absolute aantallen. Kijken we bij voorbeeld naar de schoolgaande bevolking (4-17 jarigen) dan zien we dat dit aantal vanaf 2008 begint te dalen en rond 2025 zo'n 300.000 lager zal zijn dan nu. De druk van het leerlingenaanbod in het onderwijs (te beginnen met basis- en voortgezet onderwijs), zal er minder door worden, ten minste als de onderwijsdeelnamen gelijk zou blijven. Biedt dit niet meer ruimte voor het stimuleren van een hogere onderwijsdeelnamen? Dit is misschien wel een van de belangrijkste kansen die de vergrijzing biedt.

...en door zuinig om te gaan met het menselijk kapitaal

De figuur laat ook zien dat de potentiële beroepsbevolking (de 20-64 jarigen) in omvang afneemt, waarbij de krimp versnelt rond het jaar 2011 als de eerste babyboomers de pensioenleeftijd bereiken en zal aanhouden tot ongeveer 2040. De totale krimp van deze bevolkingsgroep bedraagt tussen 2010 en 2040 ongeveer 1 miljoen personen. Daarna treedt een licht herstel op. Let wel, het gaat bij al deze cijfers om de potentiële beroepsbevolking; de feitelijke beroepsbevolking is kleiner. Binnen de beroepsbevolking neemt het aandeel oudere werkenden (45-64 jarigen) vooral tot 2020 toe tot

48% om daarna weer geleidelijk af te nemen tot ongeveer het huidige niveau van 43 a 44% in 2050. Als we alleen naar de aantalverhoudingen kijken (en het opleidingsniveau hier gemakshalve buiten beschouwing laten), dan neemt de schaarste op de arbeidsmarkt toe. En omdat volgens gangbare economische principes geldt dat schaarse goederen in prijs stijgen, mag met de bekende "ceteris paribus" aanname worden verondersteld dat arbeid in de komende decennia beter zal worden betaald. De jongeren die nu of binnenkort de arbeidsmarkt betreden zullen daar zeker de vruchten van kunnen plukken. De economische onzekerheid waar jongeren de afgelopen decennia zo sterk mee werden geconfronteerd lijkt voor hen te gaan afnemen.

Het is belangrijk om de feitelijke beroepsbevolking op peil te houden: met een schaarser wordend goed moet je immers zuinig omspringen. Een zo groot mogelijke benutting van het arbeidspotentieel heeft natuurlijk prioriteit. Ook hier zal gelden dat kwaliteit (goede scholing) belangrijker is dan kwantiteit (groot arbeidsaanbod). Het wegnemen van obstakels om werk- en gezinsverplichtingen te combineren (waarbij ook de mantelzorg voor ouderen niet mag worden vergeten, denk aan de 'spitsuurgezinnen') houdt prioriteit. Een beleid dat keuzes en combinatie-mogelijkheden tijdens de gehele levensloop vergroot lijkt hier geboden, waarbij niet hoeft te worden uitgesloten dat zulk beleid ook gevolgen kan hebben voor de gezinsvorming (minder uitstel van geboorten en wellicht iets meer kinderen?).

Pensionado boom en dubbele vergrijzing

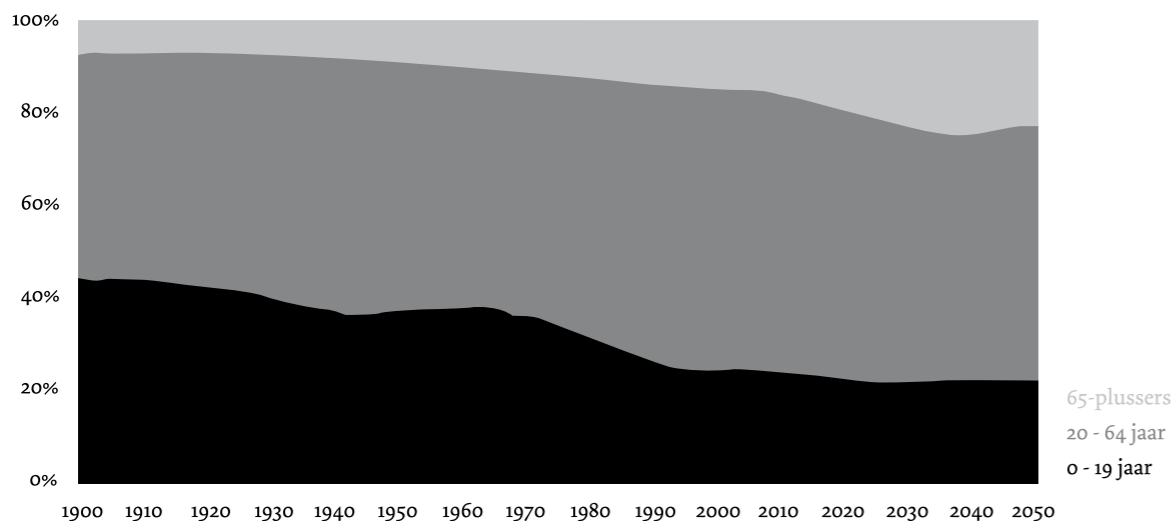
Het meest in het oog springende aspect van de vergrijzing is de spectaculaire toename van het aantal 65-plussers, maar dat de baby boom uiteindelijk zou leiden tot een pensionado boom is natuurlijk niet echt verrassend. Het is goed hierbij een onderscheid te maken in twee leeftijdsgroepen: de jongere ouderen (65-79 jarigen) en de 80-plussers. De eerste

categorie groeit van ongeveer 11% naar 17% op de top van de vergrijzingsgolf, terwijl de categorie 80-plussers ruim verdubbelt van bijna 4% nu tot bijna 9% in 2050. Al met al gaat het in absolute termen tussen nu en 2038 bij een zeer bescheiden algemene bevolkingsgroei om een zeer forse groei van ruim 1,9 miljoen 65-plussers, merendeels jongere ouderen. Voor het verhogen van de arbeidsdeelname zijn de ogen natuurlijk vooral gericht op deze "krasse knarren" die wellicht met flexibeler en aantrekkelijker pensioenregelingen te verleiden zijn om langer door te werken. De zeer snelle groei van de oudste leeftijdsgroepen (80-plus), ook wel de "dubbele vergrijzing" genoemd, leidt tot een verdere toename van de zorgbehoefte. Maar de zorgbehoefte groeit wel minder snel dan het aantal ouderen: de toekomstige ouderen zijn gezonder, hebben vaker een partner die kan bijspringen en zijn ook economisch minder kwetsbaar. Maar met het vorderen der jaren neemt het beroep op zorgvoorzieningen wel toe.

Beeld en werkelijkheid

In feite is de beeldvorming over 'de vergrijzing' (bejaard, afhankelijk, zorgbehoefte) lange tijd door de groep der aller-oudsten (80-plussers) gedomineerd. Pas meer recent is een evenwichtiger beeld ontstaan waarbij ook de doorgaans gezonde, actieve, steeds beter opgeleide, welvarende en mondiger jongere oudere voor het voetlicht is getreden. Nu de babyboomers van de jubelgeneraties steeds meer de rangen van de pensionado's komen versterken, zal dit positieve beeld ongetwijfeld nog worden versterkt. Bij al het positivisme over de gouden kansen van deze zilveren generatie, is het verstandig om de vaak harde realiteit die besloten ligt in de dubbele vergrijzing niet uit het oog te verliezen.

Nico van Nimwegen is sociaal demograaf en als Adjunct Directeur verbonden aan het Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut (NIDI) van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen

Figuur 1
Ontwikkeling leeftijdsopbouw 1900-2050

1 Derde Jan Brouwer Conferentie, 17 januari 2007 te Haarlem/
Koninklijke Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen

Levenslang werken

Foto: Herman Wouters

Mensen worden steeds ouder, maar worden vooral ook anders oud. Hadden we voorheen nog een gecollectiviseerde levensloop waarin iedereen min of meer dezelfde fases doorliep – van scholing via arbeid naar pensioen – nu wordt de levensloop steeds meer geïndividualiseerd en meer divers. Anders dan in het verleden, zal arbeid voor de oudere van straks een belangrijk ingrediënt in zijn of haar leven blijven, net zoals scholing en vrije tijd. Levenslang werken, levenslang leren en levenslang genieten zal het motto moeten zijn.

door **Frits de Lange**

Het gelijk van Marx

Arbeid als zelfverwerkelijking. Ook voor de oudere.

Oud worden is niet meer wat het geweest is. Terwijl het de mensen vroeger bij uitzondering overkwam, kan men er nu bijna op rekenen. De gemiddelde levensverwachting is de laatste anderhalve eeuw verdubbeld. Niet alleen worden steeds meer mensen oud en worden de ouderen steeds ouder, ze worden ook anders oud. Ze zijn ook vitaler dan welke generatie ooit tevoren. De babyboomers van nu maken zich op voor hun tweede jeugd op de leeftijd waarop hun ouders gingen denken aan hun pensioen. Er is een complete nieuwe levensfase bij gekomen, een Derde Leeftijd, ná jeugd en volwassenheid, en vóór de onvermijdelijke aftakeling van de hoge ouderdom. De onzekere levensloop, getekend door de grillen van het lot, met de ouderdom als uitzondering, is vervangen door een (statistisch gezien nagenoeg) zekere levensloop die om planning vraagt, met de

ouderdom als regel. Kon iemand vroeger na zijn 65^e doorgaans nog een korte levensavond tegemoet zien, nu treedt hij of zij een complete nieuwe levensfase in, die even lang kan duren als die van afstuderen tot pensioen. Wat doen we echter met die tweede levenshelft, die nog nooit zo lang heeft geduurd? Waartoe dient hij en waarmee gaan we hem vullen? We worden massaal oud, maar tegelijk lijken we er minder dan ooit zin en invulling aan te kunnen geven. Hoe ziet de goede oude dag van morgen er eigenlijk uit?

In mijn boek *De mythe van het voltooide leven* zoek ik naar wegwijzers in het niemandsland van deze nieuwe ouderdom. Ik beperk me hier tot enkele kernpunten die voor de politieke meningsvorming over arbeid en pensionering van belang zijn.

‘Het individu wordt als actor van zijn eigen levensloop beschouwd. Dat vereist reflexieve planning en kritische evaluatie; elk individu is zijn eigen planbureau’

De babyboomers en de individualisering

De nieuwe ouderen nemen hun eigen waardepatroon mee. Het onderzoeksbureau *Motivaction* voorspelt dat het percentage ‘traditionele burgerij’ onder de senioren ingrijpend zal afnemen. Vernieuwingsgezinde, mondige ouderen van de babyboomgeneratie nemen hun plaats in. Zij onderscheiden zich door een veel meer individualistisch georiënteerd waardepatroon. Babyboomers zijn geen incident in de geschiedenis, maar voorboden van een nieuwe tijd. Vanaf 1970 voltrok zich een omslag in waardenoriëntaties in de richting van individuele autonomie, zelfbewustheid, assertiviteit, flexibiliteit, pragmatisme, accent op keuzevrijheid en eigen verantwoordelijkheid.¹ Met het - meerduidige - begrip ‘individualisering’ kunnen we die omslag in één woord proberen te omschrijven. Het blijkt onmisbaar te zijn voor een adequate beschrijving van de hedendaagse maatschappelijke dynamiek.² Individualisering is niet alleen een waarneembaar feit (verzelfstandiging), maar ook een niet minder waarneembaar ideaal (keuzevrijheid). Zij vormt de zenuw van het dominante laatmoderne waardepatroon, dat ook komende generaties ouderen zal kenmerken.

‘De marathon van de lange levensloop vraagt om een stayers- en niet om een sprintersmentaliteit van de Monsterboard-generatie’

Van voorgegeven traject naar reflexief project: de postmoderne levensloop

In de dynamiek van de laatmoderne samenleving wordt het individuele ‘zelf’ als *actor* van zijn eigen levensloop beschouwd. Dat vereist reflexieve planning en kritische evaluatie; elk individu is zijn eigen planbureau. De postmoderne levensloop wordt een *reflexief project*, dat coherentie en continuïteit krijgt doordat het individu zijn leven onder controle heeft en de toekomst weet te koloniseren.³ Ieder wordt geacht de manager van zijn eigen levensloop te worden.

Daarmee wordt de collectieve *chronologische organisatie*⁴ van de levensloop ondergraven, een erfenis van de industriële cultuur van de 19e eeuw. Met vijf jaar naar school, op je achttiende aan het werk of aan de studie, op je eenentwintigste volwassen, daarna een beroeps carrière, trouwen en een gezin stichten, en op je vijftenzestigste met pensioen voor een korte levensavond. De levensloop was gerationaliseerd als voorwerp van beleid en planning. Het arbeidsproces vormt daarbij het primaire organisatiebeginsel. De mannelijke beroeps carrière staat model. Kindertijd en scholing leiden naar de beroeps carrière toe, de ouderdom ziet erop terug, maar is zelf niet meer productief; men mag dan ‘genieten van een welverdiende rust’. De ‘three boxes’ van scholing, arbeid en pensioen bepalen de loop van het moderne leven, en uiteindelijk ook de zin en betekenis ervan. De levensloop van vrouwen is daaraan volledig ondergeschikt gemaakt. De man produceert, de vrouw reproduceert.

De greep van het collectieve levenslooptraject verslapt echter meer en meer. Zolang vijftenzestig de verplichte pensioenleeftijd blijft, bevinden we ons nog in een overgangstijd. Maar ook de levensloop zal steeds meer worden geïndividualiseerd. De kalenderleeftijd zal steeds minder een rol als identiteitsbepalende ‘marker’ gaan spelen. Dat

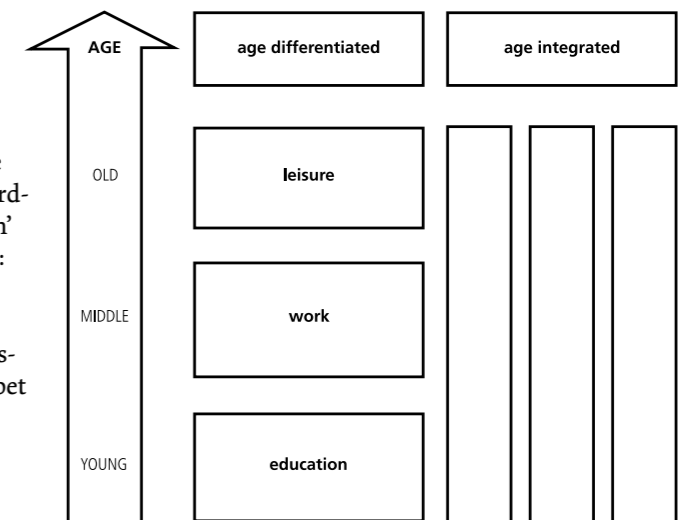
wordt ook meer en meer zichtbaar in de sociale en economische wet- en regelgeving. Door deeltijdarbeid, flexibele uittreding en het variabel worden van de pensioengerechtigde leeftijd vervaagt de band tussen persoonlijke identiteit en arbeid. Betaalde arbeid – de *raison d’être* voor de burgerman uit de negentiende en twintigste eeuw – is niet meer de enige vorm van zelfverwerkelijking. Een op individuele maat gesneden ‘levenslooptegeling’ vervangt de collectieve verzorgingsarrangementen van weleer. De Leeftijdwet maakt sinds mei 2004 discriminatie op grond van leeftijd in het arbeidsrecht strafbaar.

Arbeid als zelfverwerkelijking Het gelijk van Marx

Achter deze ontwikkelingen voltrekt zich een decollectivisering van de levensloop, die ook de visie op ouderdom zal beïnvloeden. De standaardlevensloop wordt keuzebiografie. De ‘drie boxen’ van scholing, werk, pensioen (en voor vrouwen: huwelijk en gezin) zijn niet meer de norm. Scholing, werk, zorg en vrije tijd zijn niet meer afzonderlijke, opeenvolgende fasen maar levenssferen naast elkaar, waartussen men flexibel moet kunnen schakelen. Dat vraagt soms meer van mensen dan ze aankunnen. Met name vrouwen dreigen in het ‘spitsuur’ van de levensloop te worden overbelast als tegelijk hun carrière, de zorg voor kinderen en soms ook nog de zorg voor de eigen ouders de aandacht eisen. Levenslooptegelingen zijn een bescheiden poging om in wet- en regelgeving daaraan tegemoet te komen.

Anderen worden echter niet zozeer overvraagd dan wel onderbenut. Het debat over de kosten van de vergrijzing brengt de pensioengrens in het geding. Het is maatschappelijk niet langer verantwoord, is de groeiende overtuiging, dat zij zo vroeg, laat staan vervroegd (eerder dan vijftenzestig) uit het arbeidsproces treden. Het debat dreigt echter versmald te worden tot zijn financiële en economische aspecten, en het lijkt alsof van ouderen alleen maar iets te worden gevraagd wat ze eigenlijk niet willen: meebetalen door door te werken. Dat is een misvatting. Niet alleen meer mensen worden oud, maar ze worden vooral anders oud. De ouderen van straks zullen gewoon zijn te ‘leven

in de breedte’, en arbeid zal een levenssfeer blijven naast andere. Ze zullen scholing, arbeid en vrije tijd in een andere mix combineren dan toen ze jong waren, maar ze zullen ze als basisingrediënten in hun levensstijl willen houden zolang het kan. De gerontoloog Mathilda Riley⁵ noemt dat de overgang van een leeftijdgedifferentieerde naar een leeftijdgeïntegreerde levensloop en heeft dat in een schema als volgt weergegeven:

Figuur 1 Leeftijdsgedifferentiatie en leeftijdsintegratie

Scholing, werk en vrije tijd: geen fasen meer, maar sferen

Zijn we er als samenleving klaar voor? Riley wijst op de achterstand (*structural lag*) die we daarin nog hebben. De nieuwe levensloop wordt nog niet goed gefaciliteerd. Zowel op ‘het spitsuur’ als ‘na de middag’ zijn we er onvoldoende voor toegerust. Het meest flagrant wordt dat zichtbaar in het onvermogen om ouderen voor het arbeidsproces te behouden. Gebrek aan inzicht in en waardering (ook economisch) voor de competenties van seniorwerknemers is daar mede debet aan. Maar ook de betekenis die arbeid kan hebben voor het

zelfbeeld van ouderen wordt daarbij onvoldoende ingeschat. Toewijding aan (onbetaalde of betaalde) arbeid is een vorm van zelfverwerkelijking, willen we stellen. Karl Marx, de eerste die daarop heeft gewezen, verdient een rehabilitatie. Werk verrichten draagt bij aan goed oud worden. Er is geen enkele reden om daaraan een leeftijdsgrens te verbinden. Zelfverwerkelijking is een levenslang proces en een mens zal er mee bezig zijn tot zijn of haar laatste ademtocht. Arbeid (verstaan als: elke inspanning die verricht wordt met maatschappelijk nut) is een vorm van zelfverwerkelijking die een belangrijke bijdrage kan leveren aan het nieuwe ouder-worden, als straks de vaste en vroege pensionering is losgelaten.

Naast de evidente functie van inkomensverwerving op basis van inspanning, staan min of meer verborgen, maar niet minder wezenlijke functies van arbeid: arbeid structureert het dagelijkse bestaan, biedt mogelijkheden om sociale contacten op te bouwen en status te verwerven, stelt mensen in staat om een bijdrage te leveren aan het geheel van de samenleving en draagt bij aan hun zelfverwerkelijking. Werken houdt mensen gezonder, biedt hun sociale waardering en verleent zin aan hun leven.

In een leeftijdsgeïntegreerde levensloop zal arbeid niet meer geconcentreerd worden in een afzonderlijke fase (de *life time employment* van veertig jaar veertig uur per week). Arbeid zal een integraal

onderdeel van het bestaan moeten worden, naast andere levenssferen, en de *zorg om life time employability* een constante in de gehele levensloop. De volkswijsheid 'Don't put all your eggs in one basket' zal leidraad moeten worden in de levensloopopbouw, zodat ouderen hun pensionering niet meer ervaren als een 'guillotine-pensioen', met daarna het Grote Niets. Nu wordt vaak een korte hevige periode van Overbelasting gevolgd door een lange periode van Onderbenutting.⁶ Levenslang werken, levenslang leren, levenslang zorgen, levenslang genieten zal daarentegen het motto kunnen worden. Iets van het visioen van de jonge Marx in *De Duitse Ideologie* zou dan misschien werkelijkheid kunnen worden, namelijk

dat we niet een leven lang tot één exclusieve activiteit veroordeeld zullen zijn omdat we anders de middelen van bestaan verliezen, maar de mogelijkheid hebben om 'vandaag dit en morgen dat te doen, 's ochtends te jagen, 's middags te vissen, 's avonds veeteelt te bedrijven en na het eten de kritiek te beoefenen, al naar gelang ik verkies, zonder ooit jager, visser, herder of criticus te worden'.

Herverdeling van arbeidsduur

Hoe lang en hoeveel zullen mensen gedurende hun tweede levenshelft kunnen blijven werken? We moeten daar reëel in zijn. De arbeidsduur zal, om te beginnen, beter herverdeeld moeten worden over de levensloop. De marathon van de lange levensloop vraagt om een stayers-, niet om de sprintersmentaliteit van de Monsterboardgeneratie. Als de arbeidsduur teruggebracht zou worden tot zo'n dertig uur per week, zal iemand per saldo gedurende zijn levensloop nog evenveel bijdragen aan de arbeidsmarkt als nu, maar dan uitgesmeerd over een veel langere periode. In combinatie met een zogenaamde transitionele arbeidsmarkt, waarbij door middel van sabbaticals, zorgverlof, flexibele en geleidelijke pensionering en flexibele werktijdenregelingen zorg kan worden gedragen voor *life time employability*, zal arbeid een integraal onderdeel kunnen blijven uitmaken van de ouderdom. Dan hoeven mensen niet uitgeblust en versleten te zijn als ze vijftig zijn.

In de tweede plaats zal het karakter van de arbeid moeten worden aangepast aan de persoonlijke situatie van ouderen. In de postindustriële informatie- en kennissamenleving is de

'Ouderen moeten hun pensionering niet meer ervaren als een guillotine-pensioen, met daarna het Grote Niets'

Foto: Herman Wouters

Levenslang genieten

beroepen- en functiestructuur al sterk van inhoud en karakter veranderd. Het aantal hoogopgeleiden is toegenomen en de werkgelegenheidsgroei is geconcentreerd in de hogere beroepen en functies. Het aandeel van administratieve beroepen dijde uit van 31% in 1973 tot 44% van de totale beroepsbevolking in 1998; hun absolute aantal werd meer dan verdubbeld, van 1,4 miljoen naar 3,1 miljoen.⁷ Een groot deel van de seniores hoeft dus geen zwaar lichamelijk vuil werk meer te doen (de achtergrond van de huidige pensioenconstructies) en zou ook op oudere leeftijd kunnen blijven werken, als er ook dan maar meer in hun opleiding en scholing geïnvesteerd zou worden en de werkdruk

‘Scholing, werk, zorg en vrije tijd zijn niet meer afzonderlijke, opeenvolgende fasen maar levenssferen naast elkaar, waartussen men flexibel moet kunnen switchen’

verminderd. Presteren oudere werknemers minder? Het blijkt een hardnekkig vooroordeel. ‘Het verband tussen leeftijd en productiviteit (wordt) veel meer dan door leeftijd *an sich* bepaald door de mate waarin de organisatie via opleiding en trainingsinspanningen investeert in het menselijk kapitaal van de oudere werknemer’.⁸

Niet alle werk is natuurlijk geschikt om op latere leeftijd gedaan te worden. ‘Vuil werk, werk met stank en lawaai en werk dat weinig ontplooiingsmogelijkheden biedt, komen nog ongeveer even vaak voor als twintig jaar geleden,’ becijfert het SCP.⁹ Ouderen kunnen niet worden veroordeeld tot het verrichten van fysiek of mentaal slopende arbeid. Voor sommigen is arbeid geen zelfverwielijking, maar noodzakelijk kwaad. Willen we toe naar een transitionele arbeidsmarkt in een geïndividualiseerde samenleving, dan wordt een flexibel systeem van pensionering vereist, waarbij sommigen in staat worden gesteld eerder, anderen later uit het – betaalde – arbeidsproces te treden.

Frits de Lange is hoogleraar ethiek aan de Protestantse Theologische Universiteit, vestiging Kampen en auteur van *De Mythe van het Voltooide Leven*. Over de oude dag van morgen. (ISBN 9789021141626, Meinema, Zoetermeer)

1 Liefbroer, A.C. en Dijkstra (2000). *Levenslopen in Verandering*. Een studie naar ontwikkelingen in de levenslopen van Nederlands geboren tussen 1900 en 1970. Den Haag: Sdu Uitgevers. pp. 34
 2 Sociaal en Cultureel Planbureau (1998). *Sociaal en Cultureel Rapport 1998*. 25 jaar sociale verandering. Rijswijk-Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau-Elsevier. pp. 3
 3 Giddens, A. (1991). *Modernity and Self-Identity*. Self and Society in the Late Modern Age. Cambridge: Polity Press. pp. 32, 202
 4 Baars, J. (2006). *Het nieuwe ouder worden*. Paradoxen en perspectieven van leven in de tijd. Amsterdam: Humanistic University Press
 5 Riley, M.W. Kahn R.L. en Foner, A., eds. (1994). *Age and Structural Lag*. Society's Failure to Provide Meaningful Opportunities in Work, Family and Leisure. New York: Wiley

6 Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (2002). *Verkenning Levensloop*. Beleidsopties voor leren, werken, zorgen en wonen. Den Haag: SZW
 7 Beer, P. T. de (2001). Over werken in de postindustriële samenleving. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau. pp. 335
 8 Muffels, R. (2001). Tussen mythe en werkelijkheid. Leeftijd in sociaal-economisch perspectief. In: Y. Quispel, L. Christ (red.), *Ouder worden: een kwestie van leeftijd?* Theorieën over leeftijd, in relatie tot veroudering, levensfasen en levensloop. Utrecht: LBL. pp. 111-124
 9 Beer, de P. (2001). pp. 301

In Nederland zijn er zo'n 100.000 werkende 65-plussers. De behoefte om langer te werken is onmiskenbaar aanwezig, zowel bij de oudere werknemer zelf als bij de werkgever. Echter, de arbeidsmarkt voor ouderen zit muurvast. De politiek kan iets doen: versoepel de regels en bestrijdt een negatieve beeldvorming.

door **Patricia Heerkens**

65-plussers aan het werk

Wat zijn de onmogelijkheden?

De Nederlandse economie zit al weer een tijdje in de lift. Momenteel blijven de werkloosheidscijfers dalen en het aantal vacatures stijgen. Toch blijft er een grote groep potentiële werknemers langs de kant staan. Ruim 200.000 50-plussers kunnen niet of moeilijk aan een baan komen, en ook de 65-plusser blijkt graag aan het werk te willen blijven. Bij deze groepen ligt een antwoord op de toenemende arbeidskrapte en toekomstige vergrijzing. Maar dan moeten wel een aantal knelpunten uit de weg worden geruimd.

Uitzendbureau Oudstanding

Uitzendbureau *Oudstanding* houdt zich bezig met de arbeidsbemiddeling van deze 'ervaren generaties' ouderen. Het uitzendbureau opende eind jaren negentig haar deuren, toen enkel en alleen voor 65-plussers omdat vutters niet mochten bijverdienen. Destijds was doorwerken na je 65-ste een redelijk onbekend fenomeen. Vakbonden vonden het geen goede ontwikkeling dat ouderen doorwerkten, en zag deze ontwikkeling niet als

een volwaardige bijdrage aan het arbeidsproces. De 65-plusser was met name de concurrent van de werkzoekende 50-plusser. Vrijwilligerswerk werd daarentegen gepredikt. Dit veranderde langzaamaan toen het economisch tijt keerde begin 2000. In een neergaande economie was het voor werkgevers financieel aantrekkelijker om met een 65-plusser te werken vanwege het wegvallen van de sociale lasten. Doorwerken na je 65-ste wordt nu steeds vaker gewaardeerd, door de oudere werknemer zelf alsmede door de werkgever.

Waarom langer doorwerken?

De oudere werknemer

Door het beeld van het 'Zwitserleven-gevoel' wordt van de 65-plusser verwacht dat je stopt en geniet van de verworven vrijheden. Rust, leuke dingen doen, hobby's uitoefenen, reizen, studeren, allemaal prettige invullingen van de vrije tijd. Maar in de praktijk blijkt vaak dat dit niet de voldoening en waardering geeft die men wel met werk ooit had gekregen.

De vooroorlogse generatie, voornamelijk mannen, liep hier eind jaren negentig ook tegenaan. Zij hadden hun leven lang gewerkt en hadden daarbinnen een belangrijk sociaal netwerk. Wanneer men stopt met werken, dan raakt men vaak belangrijke contacten kwijt. Sommigen ervaren een sociaal isolement. Het gevoel niet langer 'mee te draaien' in de maatschappij is voor velen een aanleiding om een nieuwe invulling te zoeken via een parttime baan.

Voor veel oudere werknemers die langer doorwerken biedt het doorwerken na je 65-ste een zekere mate van onafhankelijkheid. Voor sommigen is het belangrijk om mee te blijven draaien in het arbeidsproces, voor anderen de kennisoverdracht op jongeren generaties. Voor nog weer anderen zijn financiële overwegingen van belang.

Waarom langer doorwerken?

De werkgever

Werkgevend Nederland heeft behoefte aan flexibel inzetbare medewerkers die parttime of op projectbasis functies invullen. De 65-plusser is aantrekkelijk omdat hij bereid is om op een ander - meestal lager niveau - verder te werken. Hierdoor is de werkgever in staat om veel kennis en ervaring in te kopen tegen aantrekkelijke salarissen. Hij is flexibel inzetbaar omdat zekerheden enigszins geregeld zijn. Voor de 65-plusser is het geen probleem om aan deze vorm van positieve 'demotie' mee te werken omdat hij in een nieuwe werkomgeving aan de slag gaat. Sociale aspecten als gezichtsverlies naar anderen, spelen niet. De instroom van ouderen in een pool van jongeren beïnvloedt in positieve zin de arbeidsethos en de kwaliteit van werken.

Werknemer en werkgever gaan steeds vaker de dialoog aan om langer doorwerken mogelijk te maken. Alleen stuit men hierbij wel vaak op praktische barrières om hier een invulling aan te geven. De grootste knelpunten ten aanzien van langer doorwerken van de 65-plusser zijn de volgende:

1 Partner toeslag op de AOW

De bijdrage voor de partner toeslag die de 65-plusser ontvangt wanneer zijn partner niet werkt, vervalt wanneer hij gaat bijverdienen. Wanneer het een tijdelijke functie betreft, kost het de 65-plusser veel moeite, bijna één jaar, om opnieuw de

toeslag aan te vragen. Voor de 65-plusser die alleen van de AOW moet rondkomen, is dit een belemmering. Versoepel de aanvraag voor deze regeling.

2 Huursubsidie

Voor de huursubsidie geldt hetzelfde als voor de partner toeslag. Als de 65-plusser bijverdiensten heeft vervalt de tegemoetkoming. Echter, stopt het werk dan duurt het in de regel veel te lang voordat men weer aanspraak kan maken op deze regeling, met alle financiële gevolgen van dien. Dit stagneert de gang naar de arbeidsmarkt. De 65-plusser zoekt dan eerder naar een betaalde baan in het 'grijze circuit'.

3 Doorwerken na 65ste is in veel CAO's onmogelijk

Op dit moment staat in 90% van alle afgesloten CAO's in Nederland dat de arbeidsovereenkomst bij het bereiken van het 65ste levensjaar automatisch van rechtswege ontbonden wordt. De arbeidsovereenkomst wordt eenzijdig ontbonden. Er is geen mogelijkheid om langer met elkaar door te werken. De behoefte bij werkgevers en de 65-plusser bestaat om op individueel niveau de keuze te maken om hiervan af te wijken. De enige manier om met elkaar verder te werken is via een uitzendconstructie.

4 Ziekteverzuim polis geldt niet voor 65-plusser

In Nederland is het onmogelijk om de doorwerkende 65-plusser bij (langdurige) ziekte onder een verzuimpolis te laten vallen. Dit belemmert de serieuze trend om de 65-plusser door te laten werken. Ook hier geldt dat via een uitzendconstructie een uitweg geboden wordt. De beperking is wel dat de 65-plusser bij ziekte niet doorbetaald wordt, en vanwege het feit dat hij geen sociale premies meer afdraagt, ook geen aanspraak kan maken op sociale uitkeringen als ziekwet en WIA.

5 Negatieve beeldvorming van ouderen en werk

Er zijn nog hardnekkige mythen ten aanzien van ouderen. Hierdoor is een beeld ontstaan van ouderen dat ze vaker ziek, niet flexibel, duur en eigenwijs zijn. Dit belemmert de instroom mogelijkheden op grote schaal. Uit gesprekken met veel werkgevers blijkt dat de negatieve beeldvorming gevormd wordt doordat

‘Door het beeld van het Zwitserleven-gevoel wordt van de 65-plusser verwacht dat je stopt en geniet van de verworven vrijheden. Maar in de praktijk blijkt vaak dat dit niet de voldoening en waardering geeft die men wel met werk ooit had gekregen’

men kijkt naar de groep ouderen die niet gevitaleerd in het arbeidsproces zitten. Werknemers die tenminste vijftien jaar of langer in eenzelfde functie zitten, waar het management, zelfs als het veel geld kost, van af wil. Daarbij komt dat het management dan ook de beperkingen van ouderen negatief gaan ervaren doordat werknemers niet meer flexibel zouden zijn, niet productief genoeg en daardoor te duur omdat ze nu eenmaal via automatische loonstijgingen en CAO-verhogingen, qua salarisniveau duurder zijn.

6 Scholing

Het opnamevermogen van nieuwe stof neemt statistisch gezien pas na het 75ste levensjaar af. Toch wordt er weinig aan scholing gedaan door de werkgever en stoppen scholingstrajecten bij de leeftijd van 45 jaar. Hierdoor missen ouderen vaker de aansluiting met nieuwe ontwikkelingen of kiest de werknemer er bewust voor om af te zien van ontwikkeling, daar de manier van scholen op een andere wijze zal moeten geschieden, waar de werkgever zich niet bewust van is.

Wat kan de politiek doen?

De overheid kan op twee vlakken het langer doorwerken van ouderen stimuleren. Allereerst, zou de overheid en de politiek in het algemeen nog menig lobby werk kunnen verrichten om de attitude ten aanzien van ouderen en werk in positieve zin bij te stellen. Bijvoorbeeld door voorlichtingscampagnes te initiëren en door zelf een goed voorbeeld werkgever te zijn. Werkgevers verdienen zich nu nog te weinig in de drijfveren en opleidingsbehoeften van ouderen. Een pro-actief beleid ten aanzien van de employability van 40-plussers kan hen langer vitaal aan het werk houden. De overheid zou hier, samen met marktpartijen, veel meer een voorlichtende rol moeten vervullen. Ten tweede zou de overheid de mobiliteit onder ouderen terug moeten brengen. Het huidige ontslagrecht werkt beklemmend waardoor ouderen star gedrag laten zien. De arbeidsmarkt zit juist voor ouderen muurvast. Wanneer dure ontslagregelingen verdwijnen zullen werkgevers weer durven te investeren in ouderen en komt er zo een gevarieerder vacature aanbod, waardoor langer doorwerken aantrekkelijker wordt.

Dit betekent overigens niet dat alleen de overheid actie zou moeten ondernemen. Werknemers dienen juist gestimuleerd te worden om zelf verantwoording te nemen voor hun loopbaan. Maar ook het management zal open moeten staan voor de wensen en behoeften van de ervaren generaties. Op dit moment moeten ouderen nog te vaak het werkterrein verlaten omdat ze niet meer passen. Hier ligt ook een verantwoordelijkheid van de marktpartijen.

De behoefte om langer door te werken is onmiskenbaar aanwezig. Natuurlijk spelen economische ontwikkelingen hierin een rol. Bij een bloeiende economie zijn er meer ‘handjes’ nodig. De vooroordelen en de verzorgende maatregelen om ouderen te ontzien, zit doorstroom en daardoor ook instroom van ouderen op de arbeidsmarkt in de weg. Ouderen zijn nog vaak de ‘klapstoeltjes van de economie’. Dat blijft zo als er niets verandert.

Patricia Heerkens is oprichter en directeur van uitzendbureau Oudstanding

Mous De eerbied en de grijze haren

Ooit schreef ik voor dit blad een stukje dat “Els en de Borsten” heette en dat mijn ergernis verwoordde over de overmatige consumptie van cosmetische ingrepen terwijl de gezondheidszorg zo ernstig tekort schiet in meer wezenlijke zaken. Dat is nu vier jaar geleden en de drang om jonger te lijken dan je bent is niet verminderd. Ik heb zelfs de neiging te geloven dat die is toegenomen gezien alle makeovers die vrijwel iedere avond op de televisie te aanschouwen zijn.

Kunstgebitten en incontinentie blijven onaantrekkelijk en worden dus massaal gecamoufleerd met producten die door allerlei vrolijke oudjes worden aangeprezen. Vitale donderstenen zijn het, die zich er niet onder laten krijgen door slome neigingen tot dommelen of boekjes lezen. Nee, mijn generatie – ik ben in 1946 geboren, jawel – heeft daar allemaal geen last van. Zij springen door hoepels als het moet om maar vooral niet de indruk te wekken dat zij te weinig visolie hebben geslikt of hun gewrichten niet hebben gesmeerd. Zij laten zich tutoyeren door hun kleinkinderen en schrijven zich in aan de universiteit. Mooi hoor en ook vast ergens goed voor, maar wel opmerkelijk. Want van mijn leeftijdgenoten werkt nog maar één op de drie. Dat vind ik eigenlijk een behoorlijk bejaarde manier van doen. Waarom al die vitaliteit niet ingezet in het arbeidsproces? Pogingen daartoe zullen mislukken, ons geld moet rollen zeggen de economen en we feesten door in bizarre maskerade tegen de aftakeling en de dood.

Want daar gaat het natuurlijk om. Terwijl in de landen met een minder voorspoedige economie mensen in de kracht van hun leven bij duizenden tegelijk omkomen aan de gevolgen van hongersnood, oorlog en andere gebrekkige omstandigheden doen wij aan de lijn en wijdt de wetenschap zich aan alsmaar ingenieuzer technieken om onze leeftijd te kunnen ontkennen. Dokters spreken met warme, ingeleefde stemmen over het leed dat zij delen met vrouwen die op hun vijftigste geen kinderen meer kunnen krijgen. En knutselen geldverslindend door om mijn generatie het kennelijk onmisbare rad voor ogen te kunnen draaien dat het leven nog lang niet afgelopen is.

Ik vraag mij wel eens af wat er zou gebeuren als wij wisten hoeveel tijd we nog hadden tot onze steeds ludiekere begrafenis. Volgens mij ontstond er dan een economische ramp. Verzekeringsmaatschappijen gingen over de kop, pensioenen werden op maat gesneden waardoor er voor anderen niks overbleef, er zou een recht ontstaan op een welverdiende rust van hoeveel jaar? Ik kan me die politieke discussie voorstellen. Groot potverteren en na het laatste dubbeltje de laatste snik. Blijft tijden voor de genotmiddelenindustrie, want rokers werden weer geduld en de artsenstand zou zich moeten beperken tot de kwaliteit van leven, die dan in een heel ander daglicht kwam te staan.

Maar we weten het niet. En dus moeten we leren omgaan met die onzekerheid. Het lijkt verstandig de weerzin tegen de lichamelijke neergang te overwinnen en te aanvaarden dat we de komende decennia veel bejaarden zullen hebben. Wees niet bang, ze gaan vanzelf dood.

Marijke Mous is adviseur bestuurscommunicatie en griffier in de gemeente Loenen

Langer doorwerkende ouderen zijn niet alleen een economisch antwoord op de toenemende vergrijzing. Behoud van oudere werknemers betekent ook behoud van kennis en vaardigheden, over te dragen op de nieuwe generatie. Dit is echter alleen productief als de oude meester ook leert van zijn jonge leerling.

door **Jos Gebbinck**

Jong leert van oud en oud leert van jong

Duo-mentorschap verzilvert vergrijzing

Ouderen moeten langer aan het werk. Dit is het antwoord van 'Den Haag' op de ontgroening en de zogeheten dubbele vergrijzing: minder jongeren zijn beschikbaar voor de arbeidsmarkt terwijl er gelijktijdig steeds meer ouderen zijn die ook steeds ouder worden. Deze processen zijn al zichtbaar sinds de jaren zestig van de vorige eeuw, maar pas sinds een aantal jaren wordt het thema ook door Den Haag omarmd. De verzorgingsstaat dreigt onbetaalbaar te worden en er ontstaat een personeelsgebrek. Het langer doorwerken van ouderen is een oplossing die steeds breder gedragen wordt.

Dit vraagt wel om een goed personeelsbeleid voor deze ouderen. De overheid heeft een subsidieregeling ontworpen om bedrijven en instellingen de kans te geven een 'leeftijdsbewust personeelsbeleid' vorm te geven. Een goed begin, maar nog lang niet goed genoeg.¹ In de praktijk betekent leeftijdsbewust personeelsbeleid nog vaak een ont koppeling van talenten en capaciteiten van de oudere medewerker en berust het nog vaak op vooroordelen over leeftijd. Die vooroordelen blijven hardnekkig. Het idee om vergrijzing als

verzilvering te zien, heeft nog een lange weg te gaan. Bij organisaties in al haar lagen, dus ook bij leidinggevenden en bij medewerkers. Verder lukt een goed personeelsbeleid op papier nog wel, maar het in de praktijk consequent en consistent tot resultaat brengen blijkt moeilijk te zijn.

Langer werken

Voor het voeren van een goed personeelsbeleid verdienen twee punten nadere beschouwing. Als het gaat om langer werken bestaat er allereerst de neiging, zowel in de politiek als binnen het bedrijf, om hetgeen een oudere medewerker te bieden heeft, te vertalen naar economische eenheden en vervolgens uit te drukken in rendement. Er is niets op tegen om ook te kijken naar economisch nut, naar wat het oplevert om ouderen in dienst te houden. Echter, er zal ook moeten worden gekeken naar het sociaal-maatschappelijk 'nut'; naar hoe waardevol ouderen zijn als het gaat om de overdracht van kennis en kunde. Welke waarden stellen we als gemeenschap centraal? Ten tweede, als het gaat om langer werken is dé grote opgave om ervoor te zorgen dat ou-

dere werknemers ook zelf blijven leren. Te lang hetzelfde werk doen, kan vastroesten tot gevolg hebben. Met ernstige consequenties.² Als (oudere) werknemers het tempo van veranderingen niet meer kunnen bijhouden, is hun enige strategie vaak afhaken. Eenmaal afgehaakt, virtueel voorgesorteerd richting prepensioen, is het te laat. Dit betekent dat organisaties inspanningen dienen te verrichten om leeromgevingen voor alle medewerkers in te richten, met preventieve elementen (voorkomen dat medewerkers vastlopen) én curatieve elementen (het ontroesten van medewerkers).

Van mentorschap naar duo-mentorschap

Een paar jaar geleden hebben enkele, sterk vergrijsde organisaties (vergrijsd wil hier zeggen een relatief hoog percentage 45-plussers) al ingezien, dat ouderen laten uitstromen verlies van kennis, vaardigheden en inzichten met zich meebrengt. Eén manier om te zorgen dat die kennis overgedragen kan worden, was om oudere werknemers de mentor van een jongere werknemer te laten zijn. Het mentorschap is een vorm van leren. Het is wel een eenzijdige vorm van leren, volgens het Middel-eeuwse principe 'leerling-gezel-meester' waar kennis, ervaringen en inzichten overgedragen wordt van de een op de ander. Het is eenrichtingsverkeer en individueel ingericht. Dit is echter niet genoeg voor een organisatie én voor de werknemers om te blijven leren. Dit vraagt om meer.

In 2004 verscheen in opdracht van de *TaskForce Ouderen en Arbeid* een studie³. Hierin wordt, naast een uiteenzetting over het leren van werknemers én de organisatie, verslag gedaan van een experiment met mentorkoppels. Ook wel bekend als 'duo-mentoring'. Oudere én jongere werknemer vormen een koppel en zijn elkaars mentor. Beiden kunnen dus leren van elkaar, en beiden beschikken ook over verschillende kennis. Duo-mentoring is geen inrichtingsverkeer; het is een open ontmoeting tussen twee generaties; werelden waar vaak zo'n 25 jaar verschil tussen zit. Deze ontmoetingen tussen de jongere en oudere werknemers kunnen vele aspecten omvatten. De mentoren kunnen elkaars opvattingen bespreken over de samenleving in het algemeen of de organisatie waarin ze werken. Of het kan gaan

over codes, normen en waarden, om elkaar te leren begrijpen. Maar het kan ook gaan om zulke concrete onderwerpen zoals de nieuwe gadgets op een mobiele telefoon. Doel is voor beide generaties om weer te leren te leren.

Terugkoppeling naar de organisatie

Het is niet alleen het duo zelf dat leert van deze ontmoetingen. De wederzijdse ontmoetingen en leerervaringen kunnen teruggekoppeld naar de organisatie van de werknemers, en ingezet worden ten behoeve van het leren van die organisatie. Een format voor dit terugkoppelen is wel gewenst.⁴ Leerervaringen zullen beschikbaar moeten komen voor alle medewerkers van een organisatie.

Veel organisaties wachten echter tot het economisch water hen tot aan de lippen is gestegen. Wachten is echter niet verantwoord. In de discussie over vergrijzing moet worden afgestapt van economische equivalenten zoals rendement en nut, en er moet worden gekeken naar de sociaal-maatschappelijk waarde van oudere werknemers met name als het gaat om kennisoverdracht. Dit moet gaan op basis van wederkerigheid, in de actieve zin van het woord. De een stapt op de ander af, en de ander ontvangt. En geeft terug wat de een biedt. Niet afwachtend maar zet zelf de eerste stap.

Jos Gebbinck is senior trainer/adviseur bij SBI training en advies

- ¹ Zie voor resultaten Regiegroep Grijs Werkt (www.seniropower.nl)
- ² De emeritus-hoogleraar Prof. Dr. Jo Thijssen (universiteit Utrecht) heeft hierover diverse zeer verhelderende én con-fronterende publicaties doen verschijnen
- ³ 'Nooit meer werken - studie en projectplan ten behoeve van de TaskForce Ouderen en Arbeid, van Henk Strating
- ⁴ Bijvoorbeeld de zogeheten 'foto-album systematiek', een door Gebbinck ontwikkelde methodiek waarin het functioneringsgesprek (of POPgesprek of ontwikkelgesprek) wordt gekoppeld aan de ontwikkeling van de organisatie, met een actieve rol voor de afdeling P&O en het management hierin

Oudere werknemers hebben vaak moeite om nieuwe ontwikkelingen in hun werk te volgen. Niet omdat ze oud zijn, zo meent onderwijsdeskundige Piet Boot, maar omdat ze stammen uit een tijd waar leren gelijkstond aan gehoorzamen en niet aan het ontwikkelen van een passie. Leren we het dan nooit?!

door **Piet Boot**

Leren als een levenslang proces

Leren we het nu nooit...?!

'Leer ik het nu nooit' denk ik met enige regelmaat als ik weer eens in een oude valkuil trap. Door te snel 'ja' te zeggen op een vriendelijk verzoek, door te makkelijk 'nee' te zeggen tegen iets wat ik niet ken of door mijn mond te houden waar ik van me af had moeten bijten... 'Leren we het nu nooit', denk ik ook regelmatig als ik de kranten doorneem. Bijvoorbeeld als er ergens weer een oorlog uitbreekt, een brug afbreekt of schoon drinkwater ontbreekt. Dichter bij huis gun ik Wilders een scheutje wijsheid en een aantal bestuurders van grote ondernemingen wat meer integriteit bij het beheer van hun aandelenportefeuille. Voetbaltrainers wat meer bescheidenheid en beheersing langs de lijn; spelers wat meer respect voor lijf en leden binnen de lijnen en zogenaamde supporters wat beschaving buiten de lijnen... Willekeurige voorbeelden uit een langere reeks. Ach, wat hebben we met elkaar nog veel te leren.

Toch heb ik zelf de schoolbanken al heel lang geleden verlaten. Voor veel van degenen die ik in mijn betoefte betrek geldt dat ook. Ik heb expres

geen voorbeelden opgenomen vanuit de jeugd, voetbalsupporters voor een deel uitgesloten. Van de jeugd weten we namelijk al 'dat die het allemaal nog moeten leren'. Daarvoor hebben we steeds groter wordende instituten opgericht die we scholen noemen en waarvan we verwachten dat er veel geleerd wordt. Zeker, er wordt op scholen veel kennis opgedaan; de vraag is of dat echt leren is. Het lijkt voor een heel groot deel nog steeds op 'stampen'. Dat komt omdat wijze commissies zich erover hebben gebogen en hebben beslist wat iedereen moeten kennen en kunnen aan het eind van de opleiding. Het leren is daarmee dus extern gestuurd en dat betekent per definitie dat we met een moeizaam, energie vretend proces te maken hebben. In de meeste opleidingen die ik zelf heb gevolgd is het mij zo vergaan: 1/3 van de lessen vond ik leuk, soms vanuit de inhoud, soms door de enthousiaste kwaliteiten van de leraar. 1/3 accepteerde ik omdat ik wel snapte dat het relevant was, maar ik vond het wel minder leuk. En van 1/3 snapte ik werkelijk niet waarom ik het moest leren en ik geloofde ook niet dat ik het ooit zou gebruiken.

En men slaagde er ook niet in om mij alsnog dat inzicht bij te brengen. Ik vraag me trouwens af of men zich die moeite wel heeft getroost.

Wat ik moest leren én leuk vond, leerde erg snel. Wat ik minder leuk vond, maar waarvan ik wel snapte waarom ik het moest leren, kostte meer moeite, maar ging toch nog redelijk goed. Wat niet leuk was en waarvan het belang mij ook niet duidelijk werd, kostte mij veel energie. Héél véél energie. Energie die uiteindelijk ook nog als verspilde energie kan worden gezien, aangezien

‘Dit is een maatschappij met veel angst, boosheid en verdriet. Er is reden om bang te zijn als je je eigen kracht niet kent: dan ben je ook bang voor je omgeving’

ik me ook weinig onderwerpen kan herinneren van zaken die ik toen niet relevant vond en later toch ben gaan gebruiken. Het was dat de leraar statistiek van grote klasse was, maar ik wist dat ik kansberekeningen en correlatiecoëfficiënten zelf nooit zou gaan gebruiken. Met veel pijn en moeite haalde ik de vereiste 5,5. Diezelfde hoeveelheid energie had ik ook kunnen gebruiken om meer te leren van waar ik wel in geïnteresseerd was. Als ik deze vorm van energieverpilling aan de orde stel krijg ik meestal te horen dat het allemaal toch wel goed was voor mijn karakter. Collectief zitten we blijkbaar nog steeds in de stand dat anderen beter dan jijzelf weten wat goed voor je is.

Mij is altijd het verhaal bijgebleven van de jongen die op de basisschool de Cito-toets had afgelegd, met als resultaat een indicatie voor het vwo. Maar daar slaagde hij niet en hij probeerde het op de HAVO. De Cito-toets geeft nu eenmaal niet een

100% zekere voorspelling. Maar ook op de HAVO lukte het niet en daarna ook niet op de MAVO, later VMBO. Dat was wél vreemd. Wat bleek: de jongen was helemaal geobsedeerd door alles wat te maken had met ‘schone verbrandingsmotoren’. Hij was daar een hele expert in geworden: auto-didactisch, wat in dit geval een heel typerende uitdrukking is...

Wat belangrijk is voor het vakgebied van schone verbrandingsmotoren kwam in alle opleidingen maar in zeer beperkte mate in het lespakket voor. Voor Duits bijvoorbeeld had de knaap vooralsnog ook geen enkele interesse. Daarop faalde hij dus in alle opleidingen. Toch weet ik zeker dat hij later, eenmaal door een Duitse automobielfabrikant uitgenodigd om zijn bijdrage te komen leveren, in no-time zich het Duits zou eigen maken. Intelligentie genoeg voor...

Maar de realiteit was nu een jongen met een geknakt zelfbeeld en met een fors psychisch probleem. En de maatschappij uiteindelijk zonder briljante ‘schone verbrandingsmotor-expert’. De eindtermen van de verschillende schooltypen die deze jongen heeft doorlopen waren stuk voor stuk een hinderlijke onderbreking van zijn leerproces; een leerproces dat eigenlijk geen einde kent, zolang hij zijn passie kan botvieren.

Ik denk dat leren een levenslang proces is en dat begint met het leren kennen van jezelf. Om te leren werken vanuit de talenten die je vanaf je geboorte hebt meegekregen en die een onuitputtelijke bron van energie voor je zijn als je ze kunt inzetten. Die onuitputtelijk bron van energie noemen we ook wel ‘passie’. ‘Wat is mijn echte passie?’ vragen veel veertigers zich af en kiezen vervolgens een heel nieuwe richting, uiteindelijk wijs geworden door het leven en misschien wel een burn out, omdat hun oude energie bron was uitgeput. Er werd namelijk gedurende langere tijd een beroep gedaan op ‘talenten’ die niet verbonden waren met hun passie, waardoor hun energie niet automatisch werd aangevuld en het energievaatje al leger en leger raakte. Wie niet werkt met eigen talenten, verbonden met een eigen passie en niet heeft geleerd zichzelf daarop te sturen, gaat nare bijverschijnselen vertonen: angst, boosheid en verdriet. Om mij heen zie ik een maatschappij met

veel angst, boosheid en verdriet. Er is reden om bang te zijn als je je eigen kracht niet kent: dan ben je ook bang voor je omgeving. En mensen worden boos wanneer hun talenten, meer nog, hun eigenheid niet wordt herkend. Dan gaan ze schreeuwen en vechten om zich alsnog te tonen. En als alles nog steeds niet het gewenste resultaat op heeft geleverd dan komt het verdriet. Zo zie ik bijvoorbeeld in bejaardenhuizen veel verdriet: levens die nooit hebben geleid tot effectieve zelfsturing, maar geleefd werden vanuit gehoorzaamheid. En uiteindelijk dus extreem veel (extra) zorg vragen.

Als wij ons leren steeds meer laten sturen door onze passie en door onze talenten dan leren we ‘als vanzelf’ ons hele leven. Gelukkig kom ik steeds meer mensen tegen die die kracht gevonden hebben en daar ook dagelijks plezier aan beleven. Die ook nooit écht moe lijken te worden; mensen met een goedgevulde energiebron die steeds weer wordt aangevuld van binnenuit. Die mensen blijven ook gewoon bij op hun vakgebied, ook zonder sturing of stimuleringsmaatregelen van buitenaf. Ze blijven ‘bij de tijd’. Met als voorwaarde: dat het hen raakt, van binnen uit. Niet voor niets hebben veel oudere werknemers moeite om nieuwe ontwikkelingen te volgen. Niet omdat zij een oudere werknemer zijn, maar omdat zij stammen uit een tijd waar gehoorzaamheid hoog in het vaandel stond. De meeste ouderen hebben nog meegeemaakt dat ze voor gehoorzaamheid een cijfer kregen. Voor velen van hen heeft dat betekent dat ze in het werk nooit echt op hun passie terecht zijn gekomen. Het zijn de werknemers die vanaf hun 55e ook meer bezig zijn met de vraag ‘hoe lang moet ik nog’ of ‘van welke regeling zal ik gebruik kunnen maken’. Want daarna wil hij ‘leuke dingen gaan doen’. De zelfsturende leerder leert tot zijn tachtigste en vindt het jammer dat zijn lijf hem dan dwingt af te gaan bouwen...

‘Leer ik het nu nooit’ denk ik dus met enige regelmaat als ik weer eens in een oude valkuil trap; maar ik blijf het proberen en het gaat me lukken! Al is het op mijn tachtigste.

Piet Boot is onderwijsdeskundige bij Revitalis en Katarsis

Vergrijzing een imagoprobleem

De vergrijzing heeft deels een imagoprobleem. Door ouderen eenzijdig te kenschetsen als personen die geld opmaken en veel geld kosten, is een karikatuur van hen gemaakt. De discussie over de zorgkosten en de AOW is eenzijdig toegespitst op herverdelen van de vergrijzingslast, en verscherpt de tegenstellingen tussen generaties. De draagkracht van de Nederlandse economie en alternatieve politieke keuzes blijven onbesproken. Veel aanpassingen en bezuinigingen van de kabinetten Balkenende worden doorgevoerd met als alibi de vergrijzing, terwijl er ook andere politieke keuzes en argumenten mogelijk zijn.

ANBO ontvangt steeds meer klachten over de vele doemscenario's van de vergrijzing. Sommige van onze leden stellen voor 1 procent van de BTW te reserveren voor de AOW, zodat iedereen er aan meebetaalt. Of ze willen het lage successierecht voor goede doelen afschaffen, kinderbijslag alleen toekennen aan diegenen die het echt nodig hebben en AOW-premiebetaling over een hoger inkomen dan de ruim 30.000 euro die op dit moment geldt. Anderen vinden de Betuwelijn verspild geld of protesteren tegen de kosten van de Nederlandse missie in Uruzgan. Velen vragen zich af hoe het nu zit met het AOW-spaarfonds en protesteren tegen fiscalisering van de AOW.

In de komende 35 jaar zal onze welvaart verdubbelen. Het valt niet in te zien dat uit die welvaartsgroei de kosten van de vergrijzing niet betaald kan worden. Daartoe is een afgewogen pakket aan maatregelen geboden. En geen ad hoc beleid waardoor de dreiging van ingrepen in de ouderenzorg en het besteedbaar inkomen senioren boven het hoofd blijft hangen.

Liane Wubbels
directeur ANBO,
Algemene Nederlandse
Bond voor Ouderen

Toekomstige gepensioneerden lopen de kans geconfronteerd te worden met een lager pensioeninkomen. Een eigen woning kan een vangnet bieden. Marietta Haffner brengt de mogelijkheden in kaart, en analyseert in hoeverre Nederlandse ouderen momenteel van deze mogelijkheden gebruik maken. Harry Verbon schetst de risico's. Want wat zal er gebeuren als gepensioneerden massaal hun eigen woning gaan verkopen?

Eigen huis als spaarpot voor de oude dag?

Een eigen woning biedt diverse mogelijkheden voor de financiering van de *oudedag*. Wat zijn deze mogelijkheden en waar maakt de Nederlandse oudere woningeigenaar veel gebruik van?

door Marietta E.A. Haffner

Nederlanders zijn vaker in een eigen woning gaan wonen, en deze is ook nog eens flink in waarde gestegen (*figuur 1*). Het vermogen van de eigen woning biedt verschillende mogelijkheden voor de financiering van de 'oudedag'. Zo hoeven ouderen met een eigen woning bijvoorbeeld al geen huur te betalen. Echter, eigenaar-bewoners kunnen ook hun woningvermogen omzetten naar inkomen om het te kunnen uitgeven. Dit artikel bespreekt twee opties die eigenaar-bewoners voorhanden hebben – sparen en ontsparen – en wat de oudere woningeigenaar in Nederland daadwerkelijk doet met deze opties. Omdat over de bestedingsdoelen in Nederland weinig bekend is, zijn in 2003 in het kader van het onderzoek 23 interviews gehouden met 70-plussers.

Consumeren of vererven

Er zijn in principe twee opties voor eigenaar-bewoners om hun woningvermogen om te zetten naar inkomen om het te kunnen uitgeven.

In de eerste plaats zou de eigenaar-bewoner het vermogen onaangetast kunnen laten. Dan komt het te zijner tijd in de nalatenschap terecht. De eigenaar-bewoner zou echter ook het vermogen kunnen onttrekken. Verhuizen is een manier om vermogen van de eigen woning (deels) vrij te spelen. Als men wil blijven wonen in de woning waarvan men het vermogen besteedt, is het verhogen van de hypotheek of een verkoop-terughuurconstructie een alternatief. Volgens de zogenaamde *LevensCyclusModellen* (LCM) mag verwacht worden dat aan het einde van de levenscyclus op het vermogen van een individu ingeteerd wordt (ontsparen). De consumptie zal op dit moment van het levenscyclus het inkomen van de 'oudedag' overtreffen. Amerikaans en Brits onderzoek heeft echter aangetoond dat huishoudens minder interen op het vermogen dan verwacht mag worden. Uit Duits onderzoek blijkt zelfs dat ouderen helemaal niet ontsparen. Als men niet ontspaart, gaat het vermogen

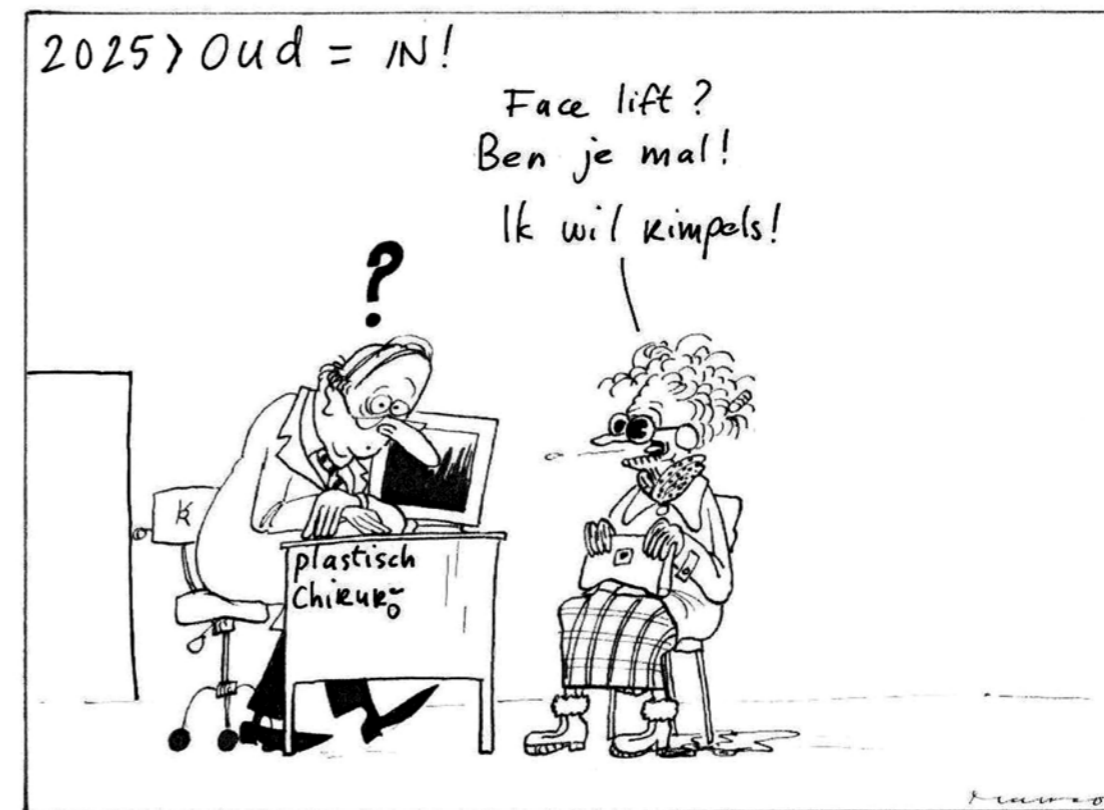
naar de nalatenschap. Een van de verklaringen voor het nalaten van vermogen is het *voorzorgs-spaarmotief*. Omdat de lengte van de levenscyclus onzeker is, houdt men uit voorzorg vermogen aan. Het *ad hoc motief voor vererving* sluit hierbij aan: datgene van het vermogen dat toevallig overblijft aan het einde van de levenscyclus, belandt in de nalatenschap. Onderzoekresultaten maken het aannemelijk dat men niet in eerste instantie spaart om te vererven. Men vindt het nalaten van een erfenis echter wel belangrijk: vererving als een vorm van *intergenerationele solidariteit*. De erflater kan zich op deze wijze solidair tonen met de volgende generatie. Deze solidariteit kan bijvoorbeeld vanuit een *ruilmotief* vorm worden gegeven. Ouders met een dergelijk motief ruilen de nalatenschap in voor aandacht en diensten van de kinderen.

Vast staat dat vererving een belangrijke rol speelt bij de vermogensvorming van huishoudens. Uit

Amerikaans onderzoek blijkt dat er meer gespaard wordt dan de *LevensCyclusModellen* voorspellen. Schattingen lopen uiteen van 20% tot meer dan de helft van het vermogen dat via vererving door huishoudens bijeen wordt gebracht. Dergelijke schattingen zijn ook gemaakt voor Groot-Brittannië, Frankrijk en Italië. Verder toont Engels onderzoek aan dat voor steeds meer gezinnen in de middenklasse als gevolg van erfenissen financiële reserves ontstaan. Dit geldt in versterkte mate voor eigenaar-bewoners.

Sparen: vererven

Net als in Duitsland, ontsparen Nederlandse ouderen niet, maar blijft men doorsparen, tenzij men heel oud wordt (begin jaren negentig). Ook voor Nederland geldt dat in 2003 ruim 40% van de hoofden van huishoudens het nalaten van een erfenis belangrijk vond (DNB Household Survey). Het *ad hoc motief voor vererving* werd door bijna 60% van de huishoudens onderschreven. Uit de in

het kader van dit onderzoek gehouden interviews kwam ook naar voren ook dat men over het algemeen wel graag iets wilde nalaten aan de kinderen, maar dat het geen topprioriteit had, mede omdat de kinderen goed boerden. Eén respondent wilde het vermogen opsouperen.

Ontsparen: verhuizen en consumeren

Over het algemeen wil men op hoge leeftijd niet meer verhuizen. Daardoor is de kans op vrijvallend woningvermogen niet groot. Verder neemt de verhuiscwens van ouderen iets af met de leeftijd. Circa vier procent van de eigenaar-bewoners van 65 jaar en ouder is verhuiscwens. Zij willen naar verhouding vaker naar een huurwoning verhuizen dan naar een (goedkopere, koopprijs van tenminste tien procent minder) koopwoning. Bij ruim drie procent van de

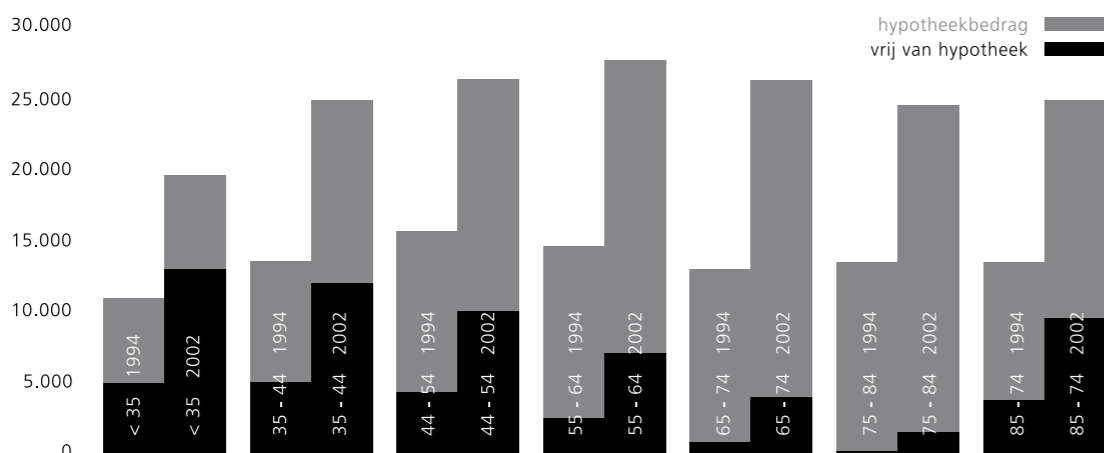
eigenaar-bewoners van 65 jaar en ouder zal vermogen vrijvallen, als de verhuiscwens wordt gerealiseerd.

De interviews met 23 senioren bevestigden de wens om liever niet te verhuizen, tenzij het gaat om het moeten aanvullen van het inkomen. Als er vermogen vrij viel door een verhuizing naar een goedkopere woning, werd dat soms gebruikt als aanvulling op het inkomen, maar soms voor een hypotheek voor een kind, voor een schenking aan de kinderen, voor een nieuwe inrichting van het huis en/of als reserve voor onverwachte uitgaven. De respondenten gaven aan dat men eerder het overige vermogen te gelde zou willen maken dan het vermogen in de eigen woning. Gemiddeld bezitten eigenaar-bewoners ook meer 'ander' vermogen dan huurders.

Ontsparen: vermogen onttrekken en consumeren

De nationale trend van meer hypothecair aflossingsvrij krediet is ook bij de respondenten gevonden. Ongeveer een kwart van het vermogen in de woning bestond uit de schuld (zie figuur 1)

'Spaarpot wordt alleen ingezet als er echt geen andere mogelijkheden meer zijn'

Figuur 1 Gemiddeld vermogen (in euro) in de eigen woning, onderverdeeld naar aandeel hypotheekschuld en aandeel eigen geld naar leeftijdsklasse van het hoofd van het huishouden, 1994, 2002

en menig respondenten was niet van plan om de hypotheek af te lossen. Vaak werd de resterende schuld gebruikt als spaarpot voor onverwachte uitgaven, maar ook voor andere doeleinden (lange reis, schenking, nieuwe inrichting, leuke dingen). Over verkoop-terughuurconstructies waren de respondenten niet zo positief. Men verwachtte met relatief hoge kosten te worden opgezadeld. Andere argumenten waren: 'het baas zijn in eigen huis' is leuk of de vereniging van appartementseigenaren verzorgt het onderhoud.

Appeltje voor de dorst?

Het LevensCyclusModel gaat in Nederland niet op als het om het onttrekken van vermogen aan de eigen woning gaat aan het einde van de levenscyclus. De eigenaar-bewoner onttrekt niet structureel en vooropgezet veel woningvermogen. Men beschouwt de eigen woning eerder als spaarpot. Onderzoekresultaten wijzen in de richting dat de spaarpot alleen wordt ingezet op de 'oudedag', als er geen andere mogelijkheden zijn. Op deze manier wordt vaak een flink deel van het in de eigen woning aanwezige vermogen overgedragen aan de volgende generatie. Uit de Nederlandse praktijk blijkt dat 65-plussers thans weliswaar meer schulden in de eigen woning in stand houden dan tien jaar geleden, maar dat deze toename vooralsnog niet het eigen vermogen in de eigen woning flink aantast.

Of huishoudens in de toekomst in staat zullen zijn om aan de wens het vermogen niet te moeten inzetten gehoor kunnen geven, hangt mede af van de wijze waarop de Nederlandse welvaartsstaat hervormd wordt. Vanuit het fiscale eigenwoningregime (bijleenregeling, renteaftrek van maximaal 30 jaar, initiatiefwet Hillen) mag worden verwacht dat de schulden op termijn in de eigen woning bij ouderen zullen afnemen. Als de fiscale weg te onaantrekkelijk wordt, zullen senioren andere oplossingen moeten zoeken om het vermogen in de eigen woning voor de 'oudedag' in te zetten. Het vermogen kan immers maar één keer uitgegeven worden.

Marietta E.A. Haffner is senioronderzoeker bij het Onderzoeksinstituut OTB van de TU Delft

Een vergrijsde samenleving is een diverse samenleving

Vergrijzing is een teken van maatschappelijke vooruitgang. Mensen blijven langer gezond en leven langer. Daardoor kunnen ouderen langer maatschappelijk actief blijven. Desondanks hebben nogal wat senioren de indruk dat zij vooral als last worden gezien voor de samenleving. Dat beeld wordt veroorzaakt doordat op termijn de kosten van de AOW en van de gezondheidszorg toenemen. Als we dat niet op tijd regelen dan zullen uiteindelijk de komende generaties de rekening betalen. Jongeren maken zich terecht zorgen als er onbetaalde rekeningen in de kast liggen.

Het is belangrijk te weten hoeveel extra kosten de vergrijzing met zich meebrengt. Daarbij zullen heldere keuzes moeten worden gemaakt over wat wel en wat niet zal vallen onder collectieve regelingen. Waar liggen de grenzen van de eigen verantwoordelijkheid. Ook zal het draagvlak moeten worden vergroot via een toename van de arbeidsdeelname.

Bij de verdeling van de rekening over de verschillende generaties dient solidariteit het uitgangspunt te zijn, zowel tussen als binnen generaties. We leven in een rijk land waarin van de sterke schouders een grotere bijdrage kan worden gevraagd. Als we in staat zijn om de solidariteit goed te organiseren en toekomstbestendig te maken, dan zal de vergrijzing geen probleem worden. We kunnen dan verder bouwen aan een samenleving waarin het ouder worden niet als last maar als lust wordt ervaren. Een samenleving waarin ouderen op allerlei manieren kunnen participeren. De diversiteit zal toenemen. We weten dat 'de oudere' niet bestaat en dat zal zijn weerslag moeten krijgen in allerlei vormen van wonen, vervoer en zorgvoorzieningen.

Rob Walsteijn
is sociaal econoom
bij ouderenorganisatie
Unie KBO

Foto: Herman Wouters

Een eigen woning kan een goed vangnet zijn voor gepensioneerden die een lager inkomen ontvangen dan ze hadden verwacht. Echter, wat zal er gebeuren als toekomstige gepensioneerden massaal hun huizen willen verkopen?

door Harry Verbon

Vergrijzing instortende huizenmarkten en smeltende beurzen

We weten al minstens 25 jaar dat er vergrijzing op komst is. Vergrijzing wil zeggen dat er meer gepensioneerden komen in verhouding tot het aantal werkenden. Dat grotere aantal gepensioneerden wil een AOW ontvangen en medische verzorging als dat nodig is. Dat moet in de komende 20 jaar ongeveer tot een verdubbeling van de uitgaven aan AOW leiden, en ook tot een aanzienlijke stijging van de zorguitgaven. En dit niet alleen. Het grotere aantal gepensioneerden in de toekomst verwacht ook meer pensioeninkomen te krijgen dan de huidige gepensioneerden. Aangezien het aantal werkenden constant blijft en minstens hetzelfde zal verdienen als de huidige werkenden, moeten er in de toekomst meer goederen geproduceerd worden, want anders kunnen of de gepensioneerden of de werkenden met hun welverdiende inkomen niet kopen wat ze willen. Die hogere productie moet dan helemaal van toename van kapitaal, zeg maar machines, komen. Dat kan, want die machines kunnen nu gemaakt worden met het omvangrijke spaargeld van de huidige werkenden dat zij aan pensioenfondsen hebben afgedragen.

Pensioenen en beleggingen

In de praktijk worden er met het pensioenvermogen inderdaad machines gekocht. De pensioenfondsen beleggen immers pensioenpremies in bedrijven door aandelen of obligaties te kopen. Bedrijven investeren met dat geld in uitbreiding van de productie, en kopen daar, in onze terminologie dus machines voor. Maar daar zit een probleem. Het aantal machines kan niet zo maar worden uitgebreid als het aantal werkenden niet toeneemt, want een werkende kan maar een beperkt aantal machines bedienen. Bedrijven kunnen nieuw geld dus niet zo eenvoudig investeren in nieuwe machines. Ze hebben dat geld in feite niet zo hard nodig, maar dat betekent dat een deel van de pensioenpremies van de huidige werkenden helemaal niet of, in ieder geval niet zo goed, belegd kan worden als van tevoren misschien werd verwacht.

Gelukkig zijn de vermogens van de Nederlandse pensioenfondsen zo groot dat die onmogelijk geheel en al in Nederland belegd kunnen worden. Dus, het aantal werkenden hoeft in Nederland helemaal niet toe te nemen als het rendement

op belegd vermogen in het buitenland maar groot genoeg is. Maar daar duikt weer precies hetzelfde probleem op. De landen waar de pensioenfondsen hun middelen beleggen, meestal westerse landen, kennen namelijk ook vergrijzing. Dat wil zeggen, ook daar neemt het aantal werkenden niet toe, maar het aantal gepensioneerden wel. Bovendien zijn veel van de landen waar Nederlandse pensioenfondsen ook zouden kunnen beleggen zelf bezig met sparen. China, bijvoorbeeld, een land dat hoge rendementen op investeringen kent, zou voor pensioenfondsen een aantrekkelijk land kunnen zijn om in te investeren, maar China spaart zelf al veel en kan zijn eigen spaargelden al niet in eigen land kwijt.

‘Een hypotheekcrisis in Europa, kan dat? Helaas wel, het kan juist heel makkelijk door de vergrijzing’

In de terminologie die we eerder gebruikten, kunnen we dus zeggen dat er in een groot aantal landen in de wereld steeds meer middelen beschikbaar komen waarvoor machines kunnen worden aangeschaft. Maar dat zijn dus voor een deel machines die niet nodig zijn, omdat er te weinig werkenden zullen zijn.

Premieverhoging of inkomensverlaging?

Als er meer aanbod van langlopend beleggingsgeld is dan vraag er naar, dan moet de prijs ervan op de duur wel dalen. Dit uit zich in een daling van de waarde van de aandelen waar pensioenfondsen in belegd hebben. Die koersdaling zorgt ervoor dat het pensioenvermogen helemaal niet zo'n groot rendement heeft dan we nu misschien denken. Er kunnen dan twee dingen gebeuren, namelijk de gepensioneerden van morgen ontvangen minder pensioeninkomen, of de werkenden betalen hogere premies om de (te hoge) pensioeninkomens van de ouderen te financieren. Dat laatste zal nog

een hele toer worden. De werkenden van morgen wordt ook al gevraagd meer belasting te betalen voor de AOW en de zorguitgaven, maar omdat werkenden in de toekomst schaars worden, zullen zij een verhoging van premies en belastingen relatief eenvoudig in hun brutoloon gecompenseerd kunnen krijgen.

Laten we dus eens aannemen dat de premies de facto niet verhoogd kunnen worden. De ouderen ontvangen dan een lager pensioeninkomen dan ze verwacht hadden. Is dat heel erg? Op het eerste gezicht niet. Veel ouderen hebben een eigen huis waar geen hypotheek op rust en de waarde van huizen is de afgelopen dertig jaar verveelvoudigd. Kassa dus voor de ouderen van over een jaar of 10, 20 die de waarde van hun huis willen verzilveren, of zeg maar, vergulden.

Hypotheekcrisis

Ook hier is er een probleem. De recente hypotheekcrisis in de VS heeft al laten zien hoe fragiel de huizenmarkt is. Als, om wat voor reden dan ook, verplichtingen op lopende hypotheeken niet meer nagekomen kunnen worden en hypotheekverstrekkers daardoor in financiële problemen dreigen te komen, loopt de huizenmarkt zomaar gevaar in elkaar te klappen. Kan dat in Europa niet, zoals hier en daar werd gesuggereerd bij de Amerikaanse hypotheekcrisis? Helaas wel, het kan juist heel makkelijk door de vergrijzing. In de komende decennia zal een groot deel van de hoge vloed aan gepensioneerden die over de maatschappij uitrolt hun huis willen verkopen. We zien natuurlijk direct wat er kan gebeuren als op een gegeven moment, zeg over 10 jaar, een cohort gepensioneerden massaal hun huizen wil verkopen. Dat zal tot een daling van de huizenprijzen leiden. Die daling kan fors zijn omdat de nieuwe generatie werkenden relatief klein zal zijn. De behoefte aan koophuizen is daardoor laag, terwijl het aanbod heel hoog is. Voor de starters op de huizenmarkt is dat goed nieuws. Zij kunnen relatief goedkoop een nieuw en ook nog groot huis kopen.

Voor alle andere huizenbezitters is dat echter slecht nieuws. Allereerst natuurlijk voor de gepensioneerden die hun huis willen verkopen en met alweer een tegenvaller worden geconfronteerd. Het pensioeninkomen viel al tegen (zie *boven*),

maar nu blijkt ook de verkoop van het huis minder op te brengen dan verwacht. De generatie van hun kinderen wordt ook getroffen: hun kinderen hebben waarschijnlijk zelf ook een huis en zien de waarde van hun huis evenzeer kelderen. Dan komen we heel dicht in de buurt van de huidige hypotheekcrisis in de VS. De huidige huizenbezitters met een hoge hypotheek die hun huis moeten verkopen, bijvoorbeeld omdat ze voor hun werk moeten verhuizen, of omdat ze werkloos of ziek zijn geworden, kunnen een deel van hun hypotheekschuld niet meer opbrengen. Dan begint de olievlekwerking die we nu ook in de VS aan het werk zien. Zodra een significant aantal mensen niet meer aan hun hypotheekverplichtingen kunnen voldoen, komen de hypotheekverstrekkers in liquiditeitsproblemen. Voor we het weten, rolt er een golf van faillissementen over het land, of misschien zelfs over de hele wereld. Beurskoersen die eerst lager waren geworden door een overvloed aan pensioengeld, smelten nu verder, maar nu doordat mensen juist geld te weinig hebben.

Beperking van de hypotheekrenteaftrek

Maar als we weten dat we met zijn allen door de vergrijzing de economische afgrond in gaan, kunnen we er dan niets aan doen om dat te voorkomen? In Nederland kunnen we zeker iets doen. Of dat op wereldniveau veel gewicht in de schaal zal leggen, is natuurlijk twijfelachtig. Een groot probleem bij vergrijzing is dat ouderen een steeds groter politiek gewicht krijgen. Het is dan voor politici niet eenvoudig maatregelen te treffen die ook ouderen treffen. Dat hebben we natuurlijk de afgelopen 15 jaar al volop kunnen waarnemen. Belastingverhoging voor rijke ouderen is politiek een anathema. Beperking van de hypotheekrenteaftrek die vooral mensen van middelbare leeftijd treft is al evenmin bespreekbaar. Toch is die laatste maatregel het meest effectieve middel om een crisis op de huizenmarkt te voorkomen. De hypotheekrenteaftrek heeft er mede toe geleid dat de huizenprijzen de pan uitgerezen zijn. Een gedeeltelijke afschaffing van de aftrek kan een verdere stijging van de huizenprijzen afremmen, en de ineenstorting van de huizenmarkt beperken. Op wereldschaal zien we ontwikkelingen die de ontwikkelingen op de beurzen alleen maar kun-

‘Het is voor politici niet eenvoudig maatregelen te treffen die ook ouderen raken’

nen versterken. Veel landen overwegen meer kapitaaldekking in hun pensioenstelsel in te bouwen. Dat betekent dat er nog meer geld op de kapitaalmarkt wordt aangeboden. Dit kan de dalende trend die we kunnen verwachten op de beurzen alleen maar versterken.

In de economische toekomst kijken is uiteraard zeer speculatief. Dat er over 10, 20 jaar alleen maar ruimte zal zijn voor economische depressies, is allerm minst zeker. Technische ontwikkelingen kunnen er bijvoorbeeld voor zorgen dat er een onverwachte toename aan vraag naar risicodragend vermogen komt. Dan komt de meltdown op de beurs er allicht niet. Toch is er een grote kans dat de economische verhouding tussen ouderen en jongeren anders zal zijn als nu. De toekomstige gepensioneerden lijken geconfronteerd te gaan worden met zo niet dalende pensioeninkomens dan toch lagere waarden van hun koophuis. Jonge werkenden, daarentegen, zijn in de toekomst een luxeproduct. Zij zijn schaars, zij kunnen en willen misschien overal heen waar hen gouden bergen wordt beloofd. Dat maakt ze minder grijpbaar voor overheden die hen belasting willen opleggen om voorzieningen voor ouderen te financieren. Als overheden in de toekomst niet op een adequate wijze kunnen ingrijpen in de inkomensverdeling tussen generaties, zullen, met andere woorden, jongeren in weelde baden en ouderen in de goot liggen.

Harrie Verbon is als hoogleraar openbare financiën verbonden aan de Universiteit van Tilburg

De tijd dat ouderen simpelweg in een bejaardentehuis worden gestopt, lijkt voorgoed voorbij. De ouderen van nu en van de toekomst hebben eigen wensen en ideeën over het leven dat zij willen leiden. Deze ontwikkeling vraagt om nieuwe, op uiteenlopende behoeften toegesneden, concepten in wonen en zorg.

door **Wim van Haendel**

Seniorenwijken

Hoe willen ouderen wonen?

In 2020 wonen er in Nederland meer dan drie miljoen 65-plussers. Woningcorporaties, zoals Ymere, zullen moeten inspringen op de behoeftes van deze groep mensen. Om de juiste woonproducten te kunnen realiseren voor de toekomstige senioren is het voor Ymere belangrijk om inzicht te krijgen in de visie op ouder worden van haar klanten. In samenwerking met het onderzoeksbureau *Smart Agent Company* is er onderzoek verricht waarbij de mens centraal is gesteld, en niet het product. Als aanbieder van woonruimte komt Ymere de nieuwe senior tegemoet door te luisteren naar zijn wensen en om deze woonwens te vertalen naar stenen, gecombineerd met services en diensten.

Hoewel Ymere actief is in de gehele noordelijke Randstad bevindt het merendeel van haar woningen zich in Amsterdam. In Amsterdam is er, in tegenstelling tot de rest van het land, nog geen sprake van vergrijzing. Integendeel, het aandeel 65-plussers neemt al jarenlang af. Veel Amsterdammers behalen hun pensioengerech-

tigde leeftijd nu in de randgemeenten. Het is de verwachting dat als de babyboomer 65 jaar wordt deze meer zal kiezen voor wonen in de grote stad. Hierdoor zal na 2011 het aandeel ouderen in Amsterdam toenemen. De grootste vergrijzing zal plaatsvinden in de oude delen van de stad. In de randgemeenten van Amsterdam zal de vergrijzing veel sneller verlopen.

Senioren verhuizen niet omdat ze ouder worden

Naarmate mensen ouder worden, oriënteren ze zich op een andere wijze op wat belangrijk is in het leven. Dat heeft niet zozeer te maken met ouder worden an sich, eerder met veranderingen in het leven zoals kinderen die het nest verlaten, het stoppen met werken en vermindering van zelfstandigheid door fysieke gebreken. Die eerste twee veranderingen treden meestal eerder op dan de laatste. Dit betekent dat er meerdere momenten zijn in het latere leven waarop men zichzelf in een ander daglicht ziet. Mogelijk heeft dat ook gevolgen voor de woonsituatie en de zorg die

nodig is, maar de heroriëntatie kan ook betekenen dat in de huidige woning blijven de beste optie is.

Het klinkt als een open deur, maar toch: vaak gaan professionals ervan uit dat mensen als vanzelf naar een voor ouderen bestemde woning gaan omdat zij een bepaalde leeftijd hebben bereikt! Bovendien nemen professionals vaak aan dat er zorgvoorzieningen bij die woning horen. Een groot deel van de senioren wil daar echter niets van weten zolang ze nog gezond zijn. Zij zijn meer geïnteresseerd in een woning die zoveel mogelijk past bij hun nieuwe leven, en in dat leven kan alles (bv. vrijwilligerswerk, kleinkinderen, hobby's, reizen) centraal staan, behalve zorg. Wonen is *willen, zorg is moeten*.

Uit onderzoek blijkt dat in het algemeen tussen het 55e en 65e jaar een heroriëntatie op wonen kan optreden, vaak vanwege kinderen die op zichzelf gaan wonen en het stoppen met werken. Het wordt mogelijk om voor een nieuwe, ideale woonomgeving te kiezen zonder rekening te houden met de kinderen of de werklocatie. Na het 65e jaar spelen fysieke beperkingen meer een rol en wordt de aanwezigheid van zorgvoorzieningen belangrijker bij de keuze van een woonomgeving. Daarnaast wordt de aanwezigheid van een sociaal netwerk dat hulp kan bieden bij onvoorziene problemen belangrijker. Binnen die grenzen probeert men zoveel mogelijk het eigen leven voort te zetten. Na het 75e jaar komt vaak pas een woning met zorgvoorzieningen in het 'pakket' in beeld, omdat dat niet meer anders kan.

55-65
heroriëntatie op wonen

65-75
heroriëntatie op welzijn

75+
(her)oriëntatie op zorg

Het bovenstaande is uiteraard een generalisatie, de leeftijdsgrenzen van deze fasen zijn voor iedereen verschillend. Waar het echter om gaat, is dat de verschillende oriëntaties niet tegelijk plaatsvinden, waardoor het een lastige opgave is om een succesvol woonzorgconcept voor jongere senioren te realiseren.

"Nieuwe" senioren

De vergrijzing wordt veroorzaakt door de babyboom-generatie van na de oorlog. De oudsten onder hen zijn nu 62 jaar. Een deel van hen zal binnen afzienbare tijd behoefte krijgen aan zorg en een meer passende woonvorm. Deze generatie heeft, nog meer dan de senioren van nu, een afkeer van het stempel 'oud'. Men zou zelfs kunnen spreken van een 'jeugd-cultus'. Zij (of in ieder geval de voortrekkers onder hen) waren het immers die als jongeren tegen de gevestigde orde in opstand kwamen. Zij willen en kunnen niet oud worden zoals hun ouders dat deden. Ze zijn individualistisch, mondig, actief en zelfstandig. Ze willen genieten.

De hedendaagse consument laat zich niet meer zo gemakkelijk omschrijven in termen van leeftijd of inkomen. Dat geldt ook voor senioren. Hun voorkeuren zijn niet altijd gebonden aan hun leeftijd, maar meer persoonlijk van aard: wat vindt men belangrijk in het leven? Het lijkt onmogelijk om dat bij ieder individu te achterhalen en op zijn of haar wensen in te spelen.

Gelukkig hebben mensen de neiging om op elkaar te lijken in hun waarden, motieven en daarmee voorkeuren. Wanneer we weten welke patronen van die waarden en motieven voorkomen in de samenleving, kunnen we hierop inspelen door verschillende woonzorgconcepten te ontwikkelen die op hoofdlijnen tegemoet kunnen komen aan de wensen van verschillende klantgroepen. Ymere ontwikkelt dergelijke concepten.

Levensloopbestendige woningen

Omdat de mens wel weet dat hij ooit ouder wordt, zoekt de oudere wel een woning waar hij nog lang kan blijven wonen. Het gaat om zogenaamde 'levensloopbestendige' woningen waarbij velerlei vormen van dienstverlening aan verbonden kunnen worden die het leven makkelijker en

leuker maken. Om deze vormen van dienstverlening naar de wijken te brengen richt Ymere zich op het aanbrengen van een zorg- en welzijnsinfrastructuur voor alle bewoners. Een gezondheidscentrum kan een dergelijke infrastructuur geven.

‘In het algemeen vindt tussen het 55ste en 65ste jaar een heroriëntatie plaats op wonen, vaak vanwege kinderen die op zichzelf gaan wonen en het stoppen met werken’

De tendens is om meer gespecialiseerde zorg uit de tweede lijn over te hevelen naar bijvoorbeeld de huisarts in de eerste lijn. Er is een grotere focus op wijkgerichte zorg en multidisciplinaire samenwerking. Huisvesting van verschillende zorgverleners onder één dak bevordert deze wijkgerichte zorg en levert hiermee een bijdrage aan de sociale infrastructuur van de wijk. Ymere speelt actief in op deze ontwikkeling zowel in nieuwe gebieden als binnen bestaande buurten en wijken. Wij zijn onderscheidend omdat wij pro-actief dergelijke initiatieven begeleiden van initiatief tot en met exploitatie.

Kleinschalig wonen

Ymere speelt inmiddels nadrukkelijk in op een reeds bestaande ontwikkeling om kleinschalige

woonvormen te realiseren. Grote eenzijdige woonzorg- en verpleeghuiscomplexen zijn uit de tijd. Kleinschalig, het gaat hier vaak om ouderen met dementie, omvat vaak zo'n 6 bewoners per woningen in clusters van 4 woningen. Bewoners kunnen op deze schaal deelnemen aan dagelijkse (huishoudelijke) activiteiten en de 24-uurs zorg kan ook gegarandeerd worden. Voor Ymere is het belangrijk om deze voorzieningen middenin de wijk gerealiseerd worden, zodat ook het sociale netwerk zoveel als mogelijk in tact kan blijven.

Het is van belang een vorm van *gemeenschapszin* aan te moedigen, vooral bij nieuwbouw omdat er in zo'n situatie sprake is van een groot aantal nieuwe bewoners. Een sociaal isolement kan de kwaliteit van leven van bewoners die al aangewezen zijn op zorg aantasten. Dit kan voorkomen worden door potentiële bewoners al vroeg in het ontwikkelproces te betrekken, zodat hun wensen meegenomen kunnen worden. Om de 'sense of community' nog verder te versterken is het een mogelijkheid bewoners de kans te geven om, op basis van een bepaalde gedeelde achtergrond, zich te verenigen in een woongroep voor zelfstandig wonende ouderen. Ymere heeft bijvoorbeeld ervaring met woongroepen voor Surinaamse, Chinese of Moluks/Indische ouderen.

Ymere is op zoek naar partners in de zorgsector die samen de uitdaging aan willen gaan om een vernieuwend en gedifferentieerd aanbod neer te zetten voor senioren. Partners die vanuit hun eigen expertise mee kunnen denken, maar ook voeling hebben met de beleving van de klant. Voor klanten is er immers geen verschil tussen wonen en zorg; de kwaliteit van het *leven* waarvan die twee dingen deel uitmaken staat voorop.

Wim van Haendel is accountmanager bij Zorg en Welzijn Ymere

Van Lierop

Stopt het proces van ouder worden ooit? Is onze biologische leeftijdsgrens te bepalen? Kunnen we ziekten voorkomen? Veel vragen waarop nog weinig fundamenteel beargumenteerde antwoorden bestaan. Maar om op langere termijn een planning te maken voor onze gemeenschap is het wel nuttig en noodzakelijk inzicht te hebben in onze toekomstige levensopbouw.

door Gerard Bos

De grens van het ouder worden

Is onze biologische leeftijdsgrens te bepalen?

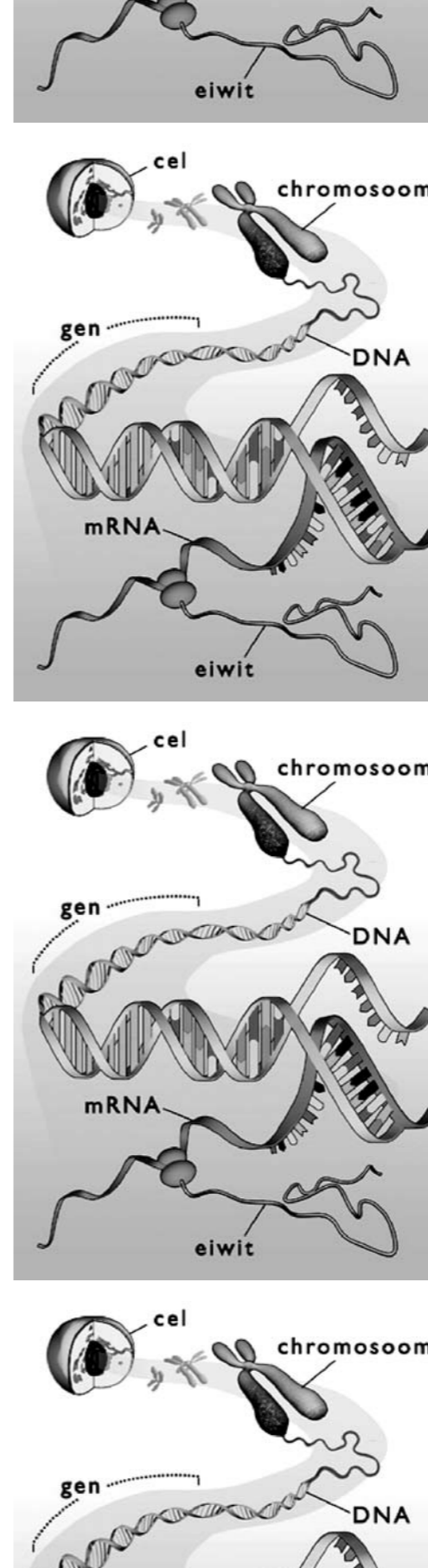
De populatie van Nederland heeft zich in 100 jaar ruim verdrievoudigd, en het aantal ouderen is toegenomen. Zowel in absolute als relatieve aantallen. Gemiddeld is onze kans om ouder te worden in 2006 groter dan dat deze was in het jaar 1900. De statistiek spreekt voor zich (zie figuur 1). Wat betekent ouder worden eigenlijk. Een ieder van ons ziet het verschil tussen een 8 jarige en een 80 jarige. In de 72 tussenliggende jaren is eenvoudig waarneembaar iets gebeurd. Een verandering die als veroudering wordt omschreven. Een definitie wat precies onder veroudering wordt

verstaan is echter niet eenvoudig. Biogerontologen (wetenschappers die veroudering bestuderen) beschrijven verouderen als een gebeurtenis die optreedt na de natuurlijke levensfase. De natuurlijke levensfase (essentiële levensfase=ELS) is daarbij omschreven als de periode die nodig is voor de voortplanting. De ELS verschilt sterk per soort. Soorten die een snelle fase van volwassen worden kennen en zich snel kunnen voortplanten hebben een korte ELS (voor het drospophila vliegje is dat minder dan een week) voor ons mensen (homo sapiens) is dat ongeveer 45 jaar.

	jaar	1900	1950	2006
populatie	totaal *	5.000 *	10.000 *	16.300 *
bron > CBS	65 - 80 jaar	272	671	1.740
	80 +	35	100	587

* x 1000

Figuur 1 Tabel kans op het ouder worden

Veel soorten kunnen, zeker in een min of meer beschermde omgeving, ouder worden dan de ELS. Per definitie is de fase na de ELS gedefinieerd als de periode van "ageing".

Waarom verouderen we?

Veroudering heeft een aantal kenmerken: het gebeurt in alle meercellige beesten, in alle soorten en vindt plaats in alle individuen van een soort (U kunt de dans niet ontspringen!). Voor een goed begrip: verouderen is in die zin een ander fenomeen dan ziek worden! (zie later).

Is er een biologische verklaring voor verouderen? Daarbij zijn twee mogelijke hypothesen. Verouderen is het resultaat van een vooropgezet plan, vastliggend in onze genen, of het is niet het gevolg van een programma maar de consequentie van min of meer toevallige gebeurtenissen die leiden tot instabiliteit en verminderd functioneren van onze cellen. Het functioneren van onze cellen – en daarmee onze organen en ons lichaam – wordt bepaald door de eiwitten (en andere stoffen) in de cellen. De eiwitten worden geprogrammeerd door onze genen (gevormd door DNA), die op de chromosomen (ons erfelijk materiaal) liggen (zie figuur links).

Kunnen we veroudering tegengaan?

De meest gangbare theorie is dat veel genen die bij veroudering zijn betrokken zijn geëvolueerd in een soort om de ELS veilig te stellen: alles wat nodig is voor de voortplanting moet goed geregeld zijn. Daarna zijn deze eiwitten niet meer nodig voor het in stand houden van de soort. Optredende fouten hebben evolutionair geen consequenties meer. Treden in deze genen later fouten op (mutaties etc) dan zullen allerlei regulatiemechanismen verstoord raken, de integriteit met de omgeving veranderen en herstel processen niet meer plaatsvinden. Het geheel van deze veranderingen ervaren we als verouderen. De genen die hierbij betrokken dan wel dominant zijn worden virtuele gerontogenen genoemd. Ze zijn er niet om veroudering te reguleren, maar als ze minder gaan functioneren dragen ze wel bij aan de veroudering. Er is dus niet sprake van een gepland en

Figuur 2 Voor celprocessen zijn eiwitten van groot belang. Deze vinden hun bron in het erfelijke materiaal op chromosomen (Auteur: Sebastiaan Donders)

gereguleerd proces van verouderen, maar van het op een stapelen van toevallige dan wel door de omgeving mede veroorzaakte veranderingen (roken) die een nadelig effect hebben op de vitaliteit.

Kunnen we de veroudering tegengaan? Met andere woorden kunnen we de stabiliteit van onze cellen langer garanderen? Dat is absoluut nog toekomst muziek! Er zijn voorzichtige aanwijzingen in de literatuur dat met specifieke producten c.q. interventies dit mogelijk moet zijn. Van een aantal fenomenen is bekend dat ze veroudering van celprocessen kunnen stimuleren (bijvoorbeeld overmatige oxidatieve stress, giften als metalen en alcohol, insulinegevoeligheid). Het wegnemen van deze stress factoren zou leeftijdsbevorderend kunnen werken. Het is bijvoorbeeld bekend dat beperkte calorie intake bij proefdieren de leeftijdsverwachting van knaagdieren verhoogt, omdat minder calorie intake van invloed is op genoemde processen. Bij mensen zijn daar in de laboratorium situatie ook aanwijzingen voor (DNA beschadigingen treden minder op na een intensief dieet), maar of we door een dieet ook fitter ouder kunnen worden is nog niet bekend. In het laboratorium worden nu ook stoffen getest die de vitaliteit van cellen langer garanderen.

Morele vraagstukken

Het is duidelijk dat de mensheid behoefte heeft aan het tegengaan van veroudering: anti-rimpel zalfjes zijn een miljardenindustrie! Hoe oud kunnen we worden als we alle verouderingsprocessen in onze cellen kunnen stoppen? Dat is een nog niet door de wetenschap beantwoorde vraag. Bij iedere celdeling verliezen we een stukje van het DNA (telomeren) en daarmee uiteindelijk de

mogelijkheid dat cellen nog verder kunnen delen. Het is nog lang niet bekend of deze telomeren uiteindelijk ook onze maximale leeftijd bepalen en of daarin ook gemanipuleerd kan worden (Bij insecten (*Lasius Niger*) is dat recent onderzocht. De telomeren zijn bij werkers en de koninginnen vrijwel even lang, maar de ene leeft maar een paar jaar en de ander wordt bijna 30!). Uitspraken in de zin van "de mens kan wel of maar 130 jaar worden" zijn dan ook nog onvoldoende onderbouwd. De discussie over verouderingmethoden brengt ook morele vraagstukken met zich mee. Als mensen ouder willen worden in een goede gezondheid (en dat willen we, want maar weinig mensen willen dood) dan zal er markt voor producten ontstaan. Wie controleert de veiligheid en werkzaamheid van deze producten? Het zullen producten zijn die voor een lange tijd gebruikt zullen moeten worden. Het is niet waarschijnlijk dat onderzoeksmethoden die we nu hebben zullen volstaan om interventies over een periode van 50 jaar te volgen. Stel producten komen op de markt die veilig en effectief zijn dan wel suggereren, dan zijn ze zeker niet goedkoop. Deze pillen zullen hun prijs kennen en wie gaat die betalen? Een anti-verouderingspil in het basispakket? Dat gaat miljarden per jaar kosten. Gaat dat passen in een economisch solidariteitsarrangement, zoals wij nu zorgverzekeringen zien?

Kans op ziekte neemt toe

Voorlopig betekent verouderen vooral: ook ziek worden. Immers het verlies aan integriteit van onze cellen en organen gaat gepaard met de kans op ziek worden. Verouderen is niet hetzelfde als ziek worden, maar de kans op ziekte neemt wel toe. Het is daarbij opmerkelijk te zien dat veel

ouderen niet of niet noemenswaardig ziek zijn. Minder dan 50% van de 80+ mannen bezoekt een medisch specialist (en kan al of niet volstaan met interventies van de huisarts). Hoe hangt ziek worden en ouder worden met elkaar samen? Waarschijnlijk vergelijkbaar met het proces van ouder worden zelf. Er treden fouten op in ons celmateriaal die tot verlies aan integriteit van cellen leiden. Een goed voorbeeld hiervan is kanker. Door mutaties in cellen ontstaan cellen die zich onttrekken aan de bestaande regelmechanismen en kwaadaardige groeikarakteristieken kunnen daarvan het gevolg zijn. Het wonder is daarbij dat wij in staan zijn om miljarden cellen per dag te maken zonder dat deze fouten optreden, althans voor de leeftijd dat we ons voortplanten. Dodelijke ziekten zijn zeldzaam voor ons 45ste. Op oudere leeftijd zijn deze verstoringen in het evenwicht meer gebruikelijk en zullen ziekten optreden.

Vergrijzing: meer hulp- en zorgvraag

Totdat we een anti-verouderingspil gerealiseerd hebben dan wel onze leefstijl zodanig hebben aangepast dat veroudering op celniveau niet meer aan de orde is, zal ziekte dus plaatsvinden. Onze levensverwachting zal dan ook voorlopig van het bestrijden van deze ziekten afhangen. Het is juist de kennis van de cellen (chromosomen, genen, eiwitten) die ziekte veroorzaken die ook de bestrijding mogelijk zullen maken. We zitten in een fase van medisch onderzoek die exponentiele kennisvermeerdering laat zien. En diverse medische interventies zijn reeds realiteit, die maken dat sommige mensen door deze interventies daadwerkelijk vele jaren langer leven dan 20 jaar terug (antistoffen lymfklierkanker is

daar een voorbeeld van, maar ook operaties van uitzaaiingen in de lever bij dikke darm-kanker). Op het moment dat deze doorbraken (genezing) ook gaan gelden voor ziekten die veel vaker voorkomen (borstkanker, longkanker) dan zullen er gemiddeld vele jaren aan ons leven kunnen worden toegevoegd, naast de geleidelijke stappen die ook bij deze ziekten nu al worden gezet. We zullen ons daarbij heel goed moeten realiseren dat als we een ziekte kunnen bestrijden (kanker) er een andere ziekte vroeg of laat zal volgen (hartinfarct, dementie, tweede kanker). Dat betekent voor de dagelijkse praktijk van de komende 25 jaar dat we vele jaren aan het leven zullen gaan toevoegen, met het parallelle bestaan van meerdere ziekten! En dus meer hulpvragen en verzorgingsvragen. Mochten we uiteindelijk allemaal 100 worden, dan is de kans heel groot dat dementie de dominante situatie zal zijn en we vele pillen slikken om de kanker onderdrukt te houden en het volgende hartinfarct nog even uit te stellen.

Het kostenplaatje van deze ontwikkeling laat ik op dit moment buiten beschouwing. Meer en meer chronische ziekten tegelijkertijd zal de kosten per persoon per jaar gigantisch doen toekomen. Ik vind het persoonlijk nog erg stil in politiek Nederland over een nieuwe pil voor kanker (in dit geval ziekte van Kahler) die 60.000 euro per jaar gaat kosten. Hoe krijgen we het chronisch maken van ziekten - meerderen tegelijkertijd - gefinancierd?

Gerard Bos is Internist-Hematoloog en bestuurslid van het Kenniscentrum

‘We zullen ons moeten realiseren dat als we de ene ziekte kunnen bestrijden er vroeg of laat een andere ziekte zal volgen. Dat betekent dat we vele jaren aan het leven zullen gaan toevoegen, met het parallelle bestaan van meerdere ziekten!’

Zelfs de politiek is niet meer bang om het toe te geven. Nederland wordt ouder. De gevolgen lijken vooralsnog het meest duidelijk te zijn voor de arbeidsmarkt en de sociale zekerheid. Er wordt echter nauwelijks stilgestaan bij de mogelijkheid van een veranderend gedachtegoed van de bevolking. Ton Monasso en Anita Vink maken een reis door de tijd en schetsen het gevaar van een steeds behoudender samenleving, die haar economische en culturele dynamiek verliest.

door **Ton Monasso en Anita Vink**

Conservatief naar het einde

Hoe liberaal is de Nederlandse oudere in 2035?

De kans bestaat dat mensen veranderen als ze ouder worden. Toegenomen levenservaring en soms het daarmee gepaard gaande cynisme, het afronden van het werkende leven in het zicht van de pensioenleeftijd en een opgegroeid gezin hebben invloed op de behoeftes, idealen en bereidwilligheden. Welke denkbeelden veranderen er nu precies en op welke manier? En welke gevolgen kan dat hebben voor de samenleving?

Diverse studies geven aan dat er een duidelijke correlatie bestaat tussen politiek conservatisme en leeftijd. Riemann et al. (1993)¹ constateren op basis van een onderzoek onder 184 Duitsers een sterk positief verband tussen leeftijd en factoren als de wenselijkheid van een streng detentieregime, bescherming van de grondwet en het ver-

bieden van demonstraties. Een negatieve relatie is gevonden voor zaken als de tolerantie voor homohuwelijken en stemrecht voor buitenlanders. Een veel massaler onderzoek onder 30.000 Amerikanen brengt Truett (1993)² tot de conclusie dat er een significante toename is in conservatief denken als mensen de vijftig eenmaal gepasseerd zijn. Mogelijkerwijs is de babyboomgeneratie straks liberaler dan haar voorgangers en wordt daarmee het effect gedempt, maar alleen de tijd kan dat uitwijzen. Met conservatisme doelen deze onderzoekers namelijk niet op behoud van het bestaande, maar op de klassieke conservatieve politieke opvattingen. Dat betekent dat ouderen niet zozeer hun eigen opvattingen blijven koesteren, onafhankelijk van de ontwikkelingen in de maatschappij, maar dat ze wel degelijk

anders gaan denken. De fel en veel bekritiseerde links-rechtstegenstelling blijkt hier nog uitermate bruikbaar. De uitdrukking *'If you're not a liberal when you're 25, you have no heart. If you're not a conservative by the time you're 35, you have no brain'* wordt niet voor niets door veel mensen aangehaald als dit onderwerp ter sprake komt.

Wij nemen u mee naar 2035. De vergrijzing is nog niet op haar hoogtepunt, maar de babyboomers en veel van hun kinderen zijn de pensioengerechtigde leeftijd allemaal gepasseerd. Komen de prognoses van het CBS uit, dan maken 65-plussers een kwart van de bevolking uit, bijna het dubbele van de huidige situatie. Het aantal 50-plussers is nog veel groter, ongeveer de helft van de bevolking, tegen eenderde in 2007. We schetsen een aantal ontwikkelingen die zouden kunnen optreden, zonder dat ze noodzakelijkerwijs samenhangen. Het verkennen van de toekomst gaat altijd gepaard met onzekerheden, dus we preten-deren niet de waarheid in pacht te hebben, maar willen inspiratie bieden voor het versterken of afwenden van trends. Sommige beschrijvingen zijn op het eerste gezicht onaannemelijk, maar vergeet niet welke veranderingen er in dertig jaar tijd doorgemaakt kunnen worden.

Onderwijs en opvoeding

De Nederlandse bevolking is relatief oud, daardoor is een steeds kleiner gedeelte van de bevolking actief op de arbeidsmarkt. Om die reden is het noodzakelijk dat er gebruik wordt gemaakt van het potentieel onder de beroepsbevolking.

De jarenlange bezuinigingen op het onderwijs, met name op het beroepsonderwijs, hebben dat potentieel uitgehold. Omdat de samenleving een opgeleide beroepsbevolking nodig heeft, wordt het nu weer als maatschappelijk aanvaardbaar gezien om volop in het onderwijs te investeren. Het studentenparadijs van de jaren zeventig van de vorige eeuw komt niet terug, maar er wordt meer ruimte geboden, ook voor mensen die een foutieve studiekeuze hebben gemaakt. Daarnaast blijft het voor excellente studenten nog steeds mogelijk om alles uit de studie te halen wat erin zit, door de basis die daarvoor is gelegd in de voorgaande jaren.

Europa

Nadat een tweede voorstel voor een uitgekledede Europese grondwet in 2009 door de Nederlandse bevolking naar de prullenbak werd verwezen, was Nederland lange tijd het continentale buitenbeentje. Tegen 2020 kwam daar verandering in. De renaissance van het neoliberale denken, een uitvloeisel van de consumptiebehoeftes van de oudere generatie, maakte dat er druk werd uitgeoefend om een neo-protectionistisch beleid te gaan voeren. Nederland loopt achter. Nadat al jaren geleden het laatste restje maakindustrie was geëxporteerd, bleek het ook de concurrentiestrijd op kennisgebied niet meer aan te kunnen. Om de dienstenmarkt te beschermen ontstaat er een sterke roep tot terugtreden uit de Unie, als die niet bereid is om de teugels te laten vieren. Nederland lijkt op steun te kunnen rekenen van Groot-Brittannië, Frankrijk, Italië en Duitsland, die met vergelijkbare problemen kampen.

Arbeitsmarkt

'Verwend kind is kind van de rekening', kopte het NRC Handelsblad, inmiddels de grootste krant van Nederland op de Kelder Krant na. De wijze waarop babyboomers hun kinderen in de watten legden, blijkt desastreuze gevolgen te hebben voor het arbeidsethos van de huidige beroepsbevolking. De werkende generatie had het moeilijk om met tegenslagen om te gaan, zeker als die van materiële aard waren. Werkgevers hadden er genoeg van om voor elk greintje inzet de portemonnee te moeten trekken en verplaatsten hun hoofdkantoren naar de Scandinavische landen, waar zij naar eigen zeggen de 'Nederlandse mentaliteit van dertig jaar geleden' aantreffen. Dit heeft vooral gevolgen voor de laagopgeleiden in Nederland. Hun arbeid is enerzijds makkelijker te vervangen door efficiëntieverbeteringen dan die van hoogopgeleiden, aan de andere kant hebben grote immigrantengroepen met een aantrekkelijker arbeidsethos en lagere een groot deel van de banen bezet. De dragers van de blauwe trui staan voor de keuze om zich om te laten scholen of te verhuizen naar minder aantrekkelijke delen van Europa. Premier Eurlings van het CDA weet tot de hoofden en harten van de bevolking door te dringen met zijn roep om de jeugd te verplichten ten minste twee dagen per week vrijwilligerswerk

Ouder worden, last of lust?

Of je ouder worden ervaart als een lust of een last, heeft veel te maken met je persoonlijke instelling. Voor de één is het moeilijk 'de leegte' te accepteren en om te gaan met de afnemende mogelijkheden. De ander geniet juist van de nieuwe mogelijkheden en de extra vrijheid. 'Het is maar hoe je het bekijkt', en geldt dat niet voor alle levensfasen? Naar de basisschool gaan, gaan studeren, werken, trouwen of samenwonen....

Er is echter wel een groot verschil. Ouder worden betekent dicht bij het einde van het leven komen. Dat kan pijnlijk zijn, vooral als je ervaart dat je lichamelijke en geestelijke krachten afnemen. Maar het is een natuurlijk proces. Het hoort bij het leven en de belangrijkste vraag is of je dit kunt accepteren? Kun je de lusten van het ouder worden blijven zien?

Politiek en maatschappelijk is relevant dat ouder wordende mensen hun volwaardige plaats in de samenleving zoveel mogelijk kunnen houden. In veel culturen wordt de specifieke wijsheid en ervaring van ouderen juist benadrukt. De familieoudsten besturen dan bijvoorbeeld het dorp. Die collectieve waardering voor ouderen is in onze cultuur niet vanzelfsprekend.

Net zo min als we goede zorg voor ouderen als een vanzelfsprekende collectieve verantwoordelijkheid zien. Eigen verantwoordelijkheid en keuzevrijheid zijn – terecht – belangrijk in onze samenleving. Maar ze mogen toch niet ten koste gaan van wat sociaal verantwoord is? Een appèl aan de eigen verantwoordelijkheid en keuzevrijheid kan niet in de plaats komen van collectieve verantwoordelijkheid. Er zijn mensen die niet beschikken over de mogelijkheden of middelen voor een menswaardig bestaan en maatschappelijke participatie.

Daarom ligt de bal bij politiek en overheid. Als ouderenbond vormen wij een collectief geheugen om te zorgen dat hierbij de juiste keuzes worden gemaakt. Voor nu en voor later.

Dick Corporaal

voorzitter
Protestants Christelijke
Ouderen Bond (PCOB)

te doen. De sociale zekerheid is sterk versoberd. Bijstandsuitkeringen worden niet meer verstrekt zonder dat je er iets voor hoeft te doen, zoals vrijwilligerswerk, verzekeringsmaatschappijen weren de meest kansarmen die vervolgens alleen nog maar terecht kunnen bij de overheid voor de meest noodzakelijke zorg.

Emigratie

Ons deltalend ligt er mooi bij. Dankzij fikse investeringen heeft de Randstad haar voeten droog weten te houden. Daar staat wel iets tegenover. Het Groene Hart is opgeofferd ten gunste van kantorenparken, naast het net geopende ondergrondse HSL-station Hart van Nederland. De meest vermogende bejaarden hebben hun heil elders gezocht. Nadat ook de huizenprijzen in Drenthe tot onaantvaardbaar niveau waren gestegen, bouwden zij en masse hun zomerhuisjes op de Krim om voor permanente bewoning. De steden zijn verder verpauperd. Amsterdam Zuid wordt gemeden door iedereen die zijn leven lief is, hoewel met een recente noodwet misdaden tegen het welbevinden in achterstandswijken strafbaar zijn gesteld. De islam is inmiddels volledig geaccepteerd als onderdeel van de nationale identiteit. Een status waarvoor ook de Scientology kerk nog vecht, en waarbij zij op steeds meer draagvlak kan rekenen.

‘De veelbesproken tweedeling in de zorg is uitgebleven. In plaats daarvan is een driedeling ontstaan, waarbij de meest vermogenden hun oude dag inclusief medische verzorging slijten buiten Nederland’

Gezondheidszorg

De veelbesproken tweedeling in de zorg is uitgebleven. In plaats daarvan is een driedeling ontstaan, waarbij de meest vermogenden hun oude dag inclusief medische verzorging slijten buiten Nederland. Minder vermogenden moeten lang wachten op operaties als deze niet noodzakelijk zijn om te overleven, zoals bijvoorbeeld een heupoperatie. De verouderde samenleving drukt zwaar op de jongere generatie, omdat er te weinig zorgpersoneel voorhanden is waardoor alleen de meest noodzakelijke hulp snel gegeven kan worden. Binnen ons land worden regelmatig topspecialisten ingevlogen die aan de lopende band operaties uitvoeren op de Veluwe, waar patiënten een compleet verzorgingsarrangement boeken. Over euthanasie zijn de meningen verdeeld. Veel ouderen, die vroeger tot het tolerante smaldeel van de samenleving behoorden, zijn in het aanschijn des doods anders gaan denken. Tot verandering van de regels heeft het echter nog niet geleid, daarvoor ligt het onderwerp te gevoelig. Ouderen zien namelijk ook veel leeftijdsgenoten ziek worden, waarbij ze weer met hun neus op de feiten worden gedrukt dat zelf kunnen kiezen hoe je wilt overlijden toch een groot goed is. Wel boekte Adriaan Rouvoet enkele jaren geleden succes met de afschaffing van het recht op abortus. Voortaan is het alleen nog mogelijk na verkrachting of bij uiterste medische noodzaak de ongeboren vrucht te laten verwijderen. Sommige jongeren wijken uit naar Terschelling, waar de Poolse abortusboot regelmatig aanlegt.

Tot besluit

Hoe onze samenleving er werkelijk uitziet in 2035, weet niemand. Toch is het te makkelijk om elke voorspelling maar te verwerpen omdat er zo'n tijd overheen gaat. Als de geconstateerde verbanden tussen ouderdom en leeftijd ook in de toekomst opgaan, is het waarschijnlijk dat dit gepaard gaat met de 'typisch' conservatieve opvattingen. Die blijken door de tijd opmerkelijk consistent te zijn (Truett, 1993). Een geruststellende factor is dat niet alle vijftigers en babyboomers over 30 jaar conservatief worden, en dat verreweg het grootste deel van de bevolking jonger blijft dan 65. Zorgwekkender is dat het conservatieve gedachtegoed nú al op flinke steun kan rekenen, en dat dat

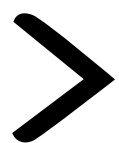
‘De uitdrukking ‘If you are not a liberal when you’re 25, you have no heart. If you’re not a conservative by the time you’re 35, you have no brain’ wordt nog vaak door mensen aangehaald’

alleen maar zal toenemen. Ook een flink deel van de niet-gepensioneerden houdt er immers conservatieve opvattingen op na.

Toegeven, hierboven wordt grotendeels een doemscenario beschreven. Maar geeft het huidige politieke klimaat, met Wilders en Rouvoet op kop, niet aan dat het nooit verstandig is om te geloven dat de verworvenheden van nu in de toekomst geen gevaar zullen lopen? Als liberalen hebben we daar ook naar staan kijken. Naar staan kijken, maar we hebben niets of te weinig eraan gedaan. Laten we daarom met zijn allen oplettend blijven. Oplettend, opdat de volgende generatie over 30 jaar niet het gevoel heeft in de generatie van zijn grootouders te leven!

Ton Monasso is landelijk voorzitter van de Jonge Democraten. **Anita Vink** is portefeuillehouder zorg en oud-secretaris organisatie van die organisatie.

- 1 Riemann, R., Grubich, C., Hempel, S., Mergl, S., & Richter, M. (1993). Personality and attitudes towards current political topics. *Personality and Individual Differences*, 15(3), 313-321
- 2 Truett, K. R. (1993). Age differences in conservatism. *Personality and Individual Differences*, 14(3), 405-411

POSTBUS

66

Harde bewijzen dat een doorgeslagen individualisme de samenleving ondermijnt zijn er niet. Toch heeft het huidige kabinet de neiging om deze cultuurpessimistische boodschap over te nemen, menen Amanda Kluveld en Rozemarijn Schalkx.

En tegengeluiden hoor je nauwelijks. “Maar particuliere doembeelden mogen voor een regering nooit aanleiding zijn om de vrijheid van burgers in te perken.”

door **Amanda Kluveld** en **Rozemarijn Schalkx**

De angst voor een wilde horde cultuurlozen

Een mythisch beeld van voorbije tijden

Tijdens de laatste kabinetsformatie werd volgens informateur Herman Wijffels iedere verwijzing naar individuele ontplooiing en individualisering uit de conceptteksten voor het regeerakkoord geschrapt. In de achterbannen van het CDA en de ChristenUnie bestaat, zei Wijffels, ‘een heel sterk negatieve duiding van individualisering. Zij associëren het begrip met teloorgang, verloedering, losbandigheid en onverschilligheid. Wouter Bos, de derde aan tafel bij de onderhandelingen, dacht er niet veel anders over.

Het schrappen van de woorden ligt in het verlengde van de kabinetsplannen om ‘iets anders’ te doen dan de vrijzinnige paarse kabinetten van de jaren negentig – zoals André Rouvoet in april dit jaar in Trouw uiteenzette. De minister voor jeugd en gezin voelt zich daarbij gesteund door de samenleving die genoeg nadelen zou hebben ondervonden van de eenzijdige nadruk op eigen verantwoordelijkheid, individuele vrijheid en het gebrek aan bemoeienis met moraal.

Rouvoet heeft met zijn anti-individualistische standpunten de maatschappelijke wind mee.

Als we hem mogen geloven smeekten Nederlanders tijdens de honderddagen-periode van het kabinet om een overheid die grenzen aan hun persoonlijke vrijheid stelt. De voorman van de ChristenUnie wordt bovendien gesteund door cultuurpessimisten van verschillende politieke signatuur. Zo pleitte PvdA-kamerlid Jeroen Dijsselbloem onlangs voor maatregelen tegen de ‘uitwassen van de individualisering’. De overeenkomst met de visie van Rouvoet bleef niet onopgemerkt. Dijsselbloem werd door de jongerenorganisatie van de ChristenUnie verkozen tot ‘Engel van het jaar’ omdat hij zich als politicus van een niet-christelijke partij het meest laat leiden door bijbelse normen en waarden. Het nieuwe anti-individualisme waarbinnen christenen, conservatieven en links elkaar vinden, kent opvallend weinig tegenstanders. Onder een minderheid die wel hecht aan individuele vrijheid is volgens Rouvoet paniek uitgebroken. Deze critici en columnisten maken volgens hem het kabinetsstandpunt met aanduidingen als ‘spruitjeslucht’ en ‘betutteling’ tot karikatuur.

Maar de bezwaren tegen het individualisme worden geschetst met behulp van karikaturen die vele malen uitzinniger, grotesker en apocalyptischer zijn dan het woord spruitjeslucht. Het individu met zijn verworven vrijheden is verantwoordelijk voor zinloos geweld, ongebreideld consumptisme, de sceptische, nihilistische houding van de jeugd, de teloorgang van deugden als rechtschapenheid, verantwoordelijkheidsbesef, gemeenschapszin en eergevoel. Daarnaast zou het individualisme belastingontduiking, drank- en drugsmisbruik, cocaïnesmokkel, de ontheiliging van seks, huwelijk en gezin alsmede de ondergang van cultuur en samenleving veroorzaken.

Dergelijk merkwaardige gevolgtrekkingen vinden we ook terug in het boek 'Tijd van onbehagen' (2004) van Ad Verbrugge. De aan de VU verbonden filosoof levert belangrijke bijdragen aan het huidige anti-individualistische debat. Tot zijn bewonderaars behoren de cabaretier Theo Maassen, die de filosoof als een zielsverwant typeerde, zijn collega Freek de Jonge die 'Tijd van onbehagen' als steun en toeverlaat omschreef, en SP-leider Jan Marijnissen, die Verbrugge graag als minister van onderwijs zou zien.

Wat maakt het anti-individualisme van Verbrugge, Dijsselbloem en Rouvoet zo aantrekkelijk? Allereerst het simplisme ervan. De suggestie wordt gewekt dat het dempen van de bron van individuele vrijheid leidt tot zowel het verdwijnen van allerlei kwaden als tot de terugkeer van het goede, waartoe een harmonieuze gemeenschap en cultuur worden gerekend. Een overzichtelijke verdeling van de wereld in goed en kwaad spreekt aan. Bijna niemand lijkt erom te malen dat de paniekerige analyses en de roep om paal en perk te stellen aan de doorgeslagen individuele vrijheid op geen enkel wetenschappelijk onderzoek zijn gebaseerd.

Zo beweert Dijsselbloem dat de afbraak van het zuilenstelsel en de individualisering leiden tot het verloren gaan van waarden en normen, zedelijk verval en de teloorgang van het gemeenschapsdenken. Bewijs levert hij niet. Verbrugge baseert zijn beweringen over het verval van cultuur en gemeenschap eveneens louter op persoon-

lijke gevoelens en observaties zoals hij in het voorwoord van zijn boek zonder gêne toegeeft. 'Dit boek is dus niet een objectief verslag van sociaal-empirisch onderzoek van wat er leeft en gebeurt onder de mensen. Het richt zich veeleer op de 'innerlijke', en dus uiteindelijk ook alleen 'subjectief' te vatten tendensen'. Wat Verbrugge over de samenleving beweert is dus waar omdat hij denkt dat het waar is. De waarde die Verbrugge toekent aan zijn verzameling hoogst persoonlijke observaties, doet vermoeden dat hij, net als zijn bewonderend publiek, zelf bevangen is door het zo versmade individualisme en de daaruit voortvloeiende neiging om alleen de eigen gevoelens als richtinggevend te beschouwen.

Een ander aantrekkelijk kenmerk van het anti-individualisme is de afschuw van de grote cultuurloze massa of, in de woorden van Verbrugge, 'het gepeupel'. De massa wordt afgeschilderd als een wilde horde cultuurlozen. Door de democratisering heeft deze massa vrijheden verworven die alleen de elite – de aanvoerders van het debat over de slechte kanten van het individualisme zelf dus – kan hanteren. 'Hoeveel vrijheid zijn wij met zijn allen bereid op te geven om hen die minder aankunnen te helpen?', vroeg Dijsselbloem in zijn kruistocht tegen de gewelddadige en seksueel getinte videoclip. 'Als ik meisjes van vijftien jaar voor een groepsverkrachting behoed door genoegen te nemen met gecensureerde MTV-clips, dan heb ik dat er graag voor over'. Anders gezegd: anderen kunnen het kijken naar videoclips niet aan, Dijsselbloem wel.

Het anti-individualisme drijft op het ressentiment van een elite waarnaar minder geluisterd wordt en waaraan minder een voorbeeld wordt genomen dan deze terecht acht. De behoefte om hoeder en herder te zijn van de massa zwakke broeders uit zich bij de tegenstanders van individualisme in een grote paniek over de huidige seksuele moraal. Dijsselbloem pleitte voor het aan banden leggen van feesten waar jongeren porno bekijken en waar seks wordt bedreven. Seksualiteit moet volgens de PvdA'er 'kwetsbaar en kostbaar' blijven. Anderen moeten kennelijk tot eenzelfde gevoeligheid gedwongen worden. Eerder pleitte Verbrugge voor een terugkeer naar

'bezielde en spirituele seksualiteit'. Hij beklagde zich bovendien over de ontheiliging van het huwelijk als verbond dat man en vrouw bindt en hun particuliere welzijn overstijgt.

Dit brengt ons op een volgend kenmerk dat het anti-individualisme aantrekkelijk maakt: het drijft op een mythisch beeld van voorbije tijden, van een vroeger waar alles nog goed was: de heiligheid van het huwelijk, de bezieldeheid van seks, de harmonie van een gemeenschap, de kracht van de cultuur. De huidige tijd steekt volgens de anti-individualisten altijd ongunstig af bij dat imaginaire verleden.

Zo schrijft Verbrugge: 'In plaats van de vervelende en brave buurten uit de jaren vijftig hebben we nu inderdaad veelkleurige achterstandswijken gekregen maar of die nu een culturele verrijking zijn geworden is zeer de vraag. Zat in de jaren vijftig de 'autoritaire vader' aan het hoofd van de tafel en moesten de kinderen zich voegen in een burgerlijke discipline, nu verdwijnt de eettafel uit de leefwereld en zit men 's avonds zappend voor de tv zijn magnetronmaaltijd naar binnen te werken. Is dit vooruitgang?'

Verbrugges analyse van het verleden blijkt niet gebaseerd op enig onderzoek en is eerder nostalgisch dan accuraat. 'De jaren vijftig' kenden niet, zoals Verbrugge beweert, uitsluitend brave buurten. Er waren probleemwijken die toen achterbuurten werden genoemd en er waren asociale bewoners, de 'onmaatschappelijken'. Zij werden toen net zo goed als probleem ervaren. Een conferentie over het maatschappelijk onaangepaste gezin in 1953 werd door meer dan 900 professionals bezocht. Wie kijkt naar de cijfers over veiligheid van de afgelopen tien jaar ontdekt dat er juist sprake is van een afname van de door anti-individualisten genoemde gesels van de moderne tijd. Het aantal gevallen van moord en doodslag is gedaald. Mensen voelen zich niet alleen veiliger, het is de afgelopen jaren ook veiliger geworden. De Nederlander is in de jaren negentig gemiddeld harder gaan oordelen over belastingontduiking en sociale zekerheidsfraude. Uit onderzoek van Unicef blijken Nederlandse kinderen tot de bestverzorgde en gelukkigste kinderen van de rijke landen te behoren. Ook van onverschilligheid ten aanzien

van medemens en milieu is weinig te merken. Mensen geven graag en veelvuldig aan goede doelen. Met het individualisme valt het bovendien erg mee. 'De hedendaagse burger is niet minder maar zelfs iets meer een kuddedier dan de burger van dertig jaar geleden', zei bijzonder hoogleraar arbeidsverhoudingen Paul de Beer in 2004. Ook wat het eten aan tafel betreft, is de zorg van Verbrugge ongegrond. Twee jaar voordat Verbrugges boek uitkwam bleek dat 85 procent van de Nederlanders de warme maaltijd aan tafel eet. Het aantal kinderen dat met het bord op schoot naar de televisie kijkt neemt toe, maar het aantal uren dat jongeren televisiekijken neemt af, zoals onlangs uit onderzoek bleek. Jongeren zijn actiever geworden op internet. Ze onderhouden er contacten met kleine gemeenschappen van leeftijdgenoten. Atomistisch is dat zeker niet.

Verbrugge heeft overigens niet de moeite genomen om de schadelijkheid van televisiekijken onder het eten aan te tonen. Die staat voor hem vast. Deze argwanende en angstige houding ten opzichte van het fenomeen televisie en het onvermogen om populaire beeldcultuur te lezen, is kenmerkend voor de deelnemers aan de strijd tegen individualisering. Een voorbeeld van dit onvermogen tref je aan in 'Voorbij het dikke-ik' (2005) waarin filosoof Harry Kunneman zich beklagt over de opmars van het volgevreten, autonome individu dat lomp gedrag vertoont, anderen opzij duwt, onverzadigbaar en zelfingenomen is. Kunneman opent met de beschrijving van een reclamespotje waarin een aantrekkelijke vrouw in een supermarkt bierflesjes probeert te bemachtigen die voor haar te hoog op het schap staan. Er komt een knappe jongeman aan, die er wél bij kan. De vrouw kijkt hem verwachtingsvol aan, de man pakt de flesjes, kijkt de vrouw met een neutrale blik aan en loopt verder 'haar alleen latend met het door haar begeerde maar onbereikbare bier'. Het spotje illustreert volgens Kunneman treffend dat 'de ruimte van persoonlijke ontwikkeling gedomineerd wordt door krachten die duwen naar een leven in het teken van concurrentie en prestatie'.

Dat is heel wat om in het spotje te willen lezen. Kennelijk komt het bij de filosoof niet op dat deze reclame succesvol was omdat er iets in gebeurt dat

niet voor de hand ligt en daarom de aandacht van de kijker trekt. Was het gedrag van de jongeman volkomen normaal in de samenleving, dan zou er nooit een spotje van zijn gemaakt. Bovendien is het Kunneman niet opgevallen dat de 'aantrekkelijke vrouw' de wereldberoemde actrice Jennifer Aniston is en dat dit onderdeel van de grap is. Eenzelfde onhandigheid in het duiden van populaire cultuur vinden we bij Dijsselbloem en zijn PvdA-collega Martijn van Dam. Zij stellen dat het beeld van seks als consumptieartikel 'er dag in dag uit ingeramd wordt', zowel in videoclip als in reclames. En ze beweren dat er een direct verband is tussen televisie en groepsverkrachtingen. Nergens noemen zij onderzoek dat dit aantoon-

Als zij de moeite zouden nemen om een dag TMF te kijken, zouden ze weten dat het merendeel van de videoclips de romantische liefde verheerlijkt. En wat betreft de schadelijke invloed van televisie op de jeugd: groepsverkrachtingen vonden ook plaats in pre-industrieel Europa dat geen televisiekende, waar de gemeenschap sterk was en niet geseksualiseerd door commercie, en waar de cultuur, volgens de door Verbrugge veelvuldig bewonderde aangehaalde Oswald Spengler (1880-1936), veel 'vitaler' was en het huwelijk heiliger. Historicus Pieter Spierenburg laat zien dat alleen al in Dijon tussen 1436 en 1486 zo'n 125 rituele verkrachtingen werden onderzocht. Tachtig procent ervan betrof collectieve aanranding door een groep jongeren. In de 'brave', televisieloze periode rond 1950 waren in Nederland de criminaliteitscijfers weliswaar de laagste van na de oorlog, maar volgens gegevens van het Centraal Bureau voor de Statistiek was er nog nooit zoveel ontucht met kinderen, incest en schennis van de openbare eerbaarheid geweest.

Voor ieder cijfer kun je een ander cijfer geven. Dat neemt niet weg dat de tegenstanders van individuele vrijheid niet eens een poging wagen zich te baseren op onderzoek. Als zij dat wel deden, zouden ze weten dat uit onderzoek naar individualisering blijkt dat er in Nederland een grote overeenstemming bestaat over normen en waarden. De populariteit van de doembeelden over onze cultuur kan voor een groot deel verklaard worden uit precies die eensgezindheid over moraal. Zowel

het WRR-rapport 'Normen, waarden en de last van het gedrag' (2003) als het SCP-rapport 'De moraal in de publieke opinie' (2004) concludeerde dat Nederlanders van zichzelf vinden dat zij uitstekend weten wat het verschil is tussen goed en kwaad. Zij zijn vooral kritisch over het gedrag van hun landgenoten. De zorg om andermans moraal bleek andermaal uit het dit jaar verschenen rapport 'God in Nederland', waaruit bleek dat veel Nederlanders de kerken van belang achten voor normen en waarden. Aan christelijke normen en waarden hebben ze zelf geen behoefte, die vinden ze vooral belangrijk voor anderen. Verbrugge en consorten passen met hun hersenspinsels, ondergangsfantasieën en zelfgenoegzame weigering om zich op onderzoek te baseren, naadloos in dit verhaal.

Een en ander zou hooguit aanleiding zijn tot ergernis over intellectuele luiheid en populisme - ware het niet dat het huidige kabinet eveneens bevangen is door de angst voor individuele vrijheid en verloederding. In het onlangs gepresenteerde beleidsprogramma van het nieuwe kabinet is bijvoorbeeld gehoor gegeven aan Dijsselbloems en Van Dams roep om de kwetsbare jeugd te beschermen. Het hoofdstuk getiteld 'Veiligheid, stabiliteit en respect' kondigt gedragscodes voor audiovisuele media aan die 'een dam moeten opwerpen tegen verloederding in onder meer realityprogramma's en videoclips.

Maar politici moeten zich niet bemoeien met de beleving van seksualiteit en ze moeten burgers niet ongewenst intiem en onsmakelijk lastigvallen met hun particuliere verlangens naar kwetsbare seksualiteit. Bovendien mogen particuliere doembeelden voor een regering nooit aanleiding zijn om de vrijheid van burgers in te perken. Het kabinet wenst de behoefte van burgers aan en het belang van individuele vrijheid te negeren door iedere verwijzing naar individualisering en individuele ontplooiing uit het regeerakkoord te schrappen. Deze cosmetische ingreep wijst erop dat de regering zich laat leiden door het weeklaag van nostalgische cultuurpessimisten. Daartegen moet het individu met alle toegestane middelen in het geweer komen, daarbij gesteund door het parlement en beschermd door een seculiere, neutrale staat.

De Raad van Bestuur van het IMF keurde in december 2005 een Standby Arrangement van vijftien maanden goed voor Irak. Hiermee kon het land beginnen aan een breed economisch hervormprogramma. In maart 2007 evalueerde het IMF de stand van zaken tegen de achtergrond van een dramatische verslechtering van de veiligheidssituatie.

door Erik de Vrijer, Edward Gemayel en Udo Kock

Irak worstelt met economisch herstel

Het programma beoogde een herstel van de olie-sector, die twee derde van Iraks economie vertegenwoordigt, een geleidelijke afbouw van de wijdverbreide, inefficiënte subsidies, meer middelen voor het herstel van openbare voorzieningen zoals infrastructuur, onderwijs, zorg en veiligheid en een evenwichte relatie tussen de Iraakse dinar en de Amerikaanse dollar als ijkpunt voor macro-economische stabiliteit. Maar de onvoorziene verslechtering in de veiligheidssituatie, met name in de tweede helft van 2006, heeft een dramatische toename veroorzaakt van menselijk leed en grote aantallen mensen van huis en haard verdreven.

Stabiliteit

De autoriteiten worstelen om de macro-economische stabiliteit te handhaven en werken aan betere voorwaarden voor duurzame groei over de middellange termijn. In 2006 werd een overheidsbegroting vastgesteld die tot doel had de groei van de consumptieve uitgaven te beteugelen en de brandstofsubsidies te beperken, zodat meer middelen konden worden vrijgemaakt voor herstel, met name van de olieindustrie. En ondanks de

bijzonder moeilijke omstandigheden zijn zij erin geslaagd om een aantal van hun doelstellingen grotendeels te realiseren. Door het aanhoudende geweld, de geringe implementatiecapaciteit en problemen bij het aantrekken van met de oliesector samenhangende investeringen vanwege de krappe wereldmarkt bleef het niveau van de investeringen steken op slechts zo'n 40%. De regering had weliswaar een overschot van zo'n 11% maar dit ging ten koste van de broodnodige investeringen, met name in de oliesector. De olieproductie bleef steken op hetzelfde niveau als in 2005 met zo'n 2 miljoen vaten per dag. En de reële groei van de economie, aanvankelijk begroot op ruim 10%, eindigde op slechts drie procent.

Ambitieuw hervormingsprogramma

Om Iraks overgang naar een markteconomie een extra impuls te geven, verbond de overheid zich aan een ambitieuze agenda van structurele hervormingen. Op fiscaal gebied werd een modern financieel managementinformatiesysteem geïmplementeerd en het parlement behandelt amendementen om de pensioenen voor overheids-

‘62% van de Irakezen klaagt over het gebrek aan basisgoederen, wat in 2005 nog 38% was geweest’

personeel financieel houdbaar te maken. Door de veiligheidssituatie en beperkte capaciteit werden andere maatregelen vertraagd. Daaronder was een belastingplan voor ambtenaren en de invoering van een nieuw budgetclassificatiesysteem in overeenstemming met de richtlijnen van het IMF. De autoriteiten hebben met steun van het IMF een modern betaalsysteem opgezet en een revisie doorgevoerd van de accounting-, verslaggevings- en auditingsystemen van de centrale bank. Tegelijk werken zij aan een herstructurering van de staatsbanken en de implementatie van een nieuw stelsel van financieel toezicht. Tot de hervormingen in de oliesector behoorden nieuwe wetgeving om de import van brandstofproducten te liberaliseren, de goedkeuring door de ministerraad van een ontwerpwet voor regulering van de oliesector en afschaffing van alle directe budgettaire brandstofsubsidies, met uitzondering van die op kerosine.

Onwelkome ontwikkelingen

Een verrassende stijging in de inflatie van 32% eind 2005 tot 65% een jaar later was echter reden

voor ernstige zorgen. De toename was vooral te wijten aan een tekort aan primaire goederen, met name brandstofproducten, als gevolg van het uitblijven van verbeteringen in de veiligheidssituatie. In een recente peiling klaagde 62% van de Irakezen over het gebrek aan basisgoederen, wat in 2005 nog 38% was geweest. De onderliggende inflatie (met uitzondering van de brandstof- en transportkosten) bleef ook hardnekkig hoog op omstreeks 30%. Aangezien de Centrale Bank van Irak (CBI) de dinars in circulatie streng controleerde en de begroting in de plus eindigde, moet de hoge inflatie vooral geweten worden aan de virulente ‘dollarisering’ van de hele economie. Half november 2006 zetten de autoriteiten een krachtig offensief in tegen de inflatedruk. Een van de doelstellingen in de begroting voor 2007 was te voorkomen dat de bestedingen nog meer inflatoire druk zouden uitoefenen op de kleine niet-oliegerelateerde economie. Intussen verhoogde de CBI de rentes scherp en stond toe dat de dinar devalueerde ten opzichte van de dollar, wat mogelijk was dankzij Iraks comfortabele niveau van internationale reserves (die bijna een half jaar import dekken). Deze maatregelen waren bedoeld om de economie weer te ‘ontdollariseren’ en daarmee de controle van de CBI over de monetaire omstandigheden te versterken alsmede de geïmporteerde inflatie te beperken. Dit beleid leek enig succes te hebben omdat de vraag naar de locale munt toenam. De algehele inflatie was in februari 2007 gezakt tot 37% en de kerninflatie tot 24%. In maart werden vergelijkbare percentages gemeten. Maar het is nog te vroeg om de overwinning op de inflatie te proclameren.

Brandstofprijzen

Ondanks aanvankelijk sterke politieke weerstanden begonnen de autoriteiten in december 2005 de olieprijs geleidelijk te verhogen. Daarvoor waren de prijzen extreem laag, zelfs naar regionale normen, met reguliere benzine in Bagdad voor 3 dollarcent per liter en daarbuiten voor minder dan de helft van die prijs. Brandstoftekorten namen echter toe en de inflatie steeg in 2006, waardoor dringende prioriteit moest worden gegeven aan het wegnemen van de knelpunten in de brandstofmarkt.

De autoriteiten ondernamen op twee fronten actie: allereerst werden de prijzen van brandstofproducten verhoogd om smokkelen tegen te gaan, en in de tweede plaats kreeg de private sector de gelegenheid om brandstofproducten te importeren. In maart 2007 waren de prijzen van reguliere en superbenzine op een niveau gekomen dat vergelijkbaar was met andere olie-exporterende landen in het Midden-Oosten en Noord-Afrika, en de prijs van diesel lag zelfs boven het regionale gemiddelde. Een belangrijke uitkomst van deze prijsstijgingen was dat de subsidies waren gedaald, waarmee meer middelen beschikbaar kwamen voor de meest urgente publieke voorzieningen. Ondanks deze toename zijn de officiële brandstofprijzen nog altijd lager dan de prijzen die men op de zwarte markt moet betalen. Maar op de keper beschouwd lijken de Irakezen de hogere prijzen te hebben geaccepteerd omdat ze meer belang hechten aan een regulier beschikbaarheid van brandstofproducten. Met de aanneming van nieuwe wetgeving afgelopen oktober die private brandstofimport toestaat, zal

de stijging van de prijzen het ook aantrekkelijker maken voor de particuliere sector om op dit terrein actief te worden. Gehoopt wordt dat een betere beschikbaarheid in 2007 de prijzen op de zwarte markt verder zal drukken en de inflatoire druk zal verminderen.

De weg vooruit

Irak zit in een cruciale periode van zijn economische stabilisering en herstel. De afgelopen vijftien maanden is hoopgevende vooruitgang geboekt met de versterking van het economische beleid en structurele hervormingen. Maar er moet nog veel gebeuren. De komende tijd zal het economische beleidskader dat door het Standby Arrangement met het IMF wordt gesteund ook bijdragen aan de gecoördineerde internationale donorsteun voor Irak (“International Compact for Iraq”). De hoop is dat die nieuwe partnerschap met de internationale gemeenschap de politieke en veiligheidssituatie verder zal helpen verbeteren, want dit is essentieel voor de toekomstige economische ontwikkeling van het land.

Dit artikel verscheen eerder als ‘Country focus: Iraq takes steps to stabilize and reform its economy’ in IMF Survey XXXVI, nr. 8, May 7, 2007.

Vertaling: **Arthur Olof**

Meer informatie op de site van het IMF:
<http://www.imf.org/external/country/IRQ/index.htm>.

De auteurs zijn verbonden aan het IMF Middle East and Central Asia Department

Politici zoeken steeds meer steun in meer directe democratie, in antwoord op het uiteenvallen van sociale verbanden en de opkomst van een individualistische maatschappij. De vraag is of dit voor een referendum over een nieuw Europees verdrag wel zo verstandig is.

door Joris van Vuure en Matthijs de Jongh

Europa en het referendum

'Het zou van politieke lafheid getuigen nu alsnog af te zien van een nieuw referendum met formalistische argumenten over het al dan niet constitutionele karakter van de complexe besluitvormingsprocedures in Europa. Dat is onmogelijk uit te leggen en daarmee zou het afwijzingsfront een morele overwinning in de schoot geworpen krijgen. Die gang van zaken zou de voorstanders van de EU te kijk zetten als politieke oplichters, alleen bereid de kiezersuitspraak te accepteren die hun bevalt.'¹ Elsbeth Etty laat weinig aan duidelijkheid te wensen over.

Voor of tegen een referendum: veel hangt af van het perspectief dat men kiest. Vanuit het perspectief van het 'nee' in 2005 valt er veel voor een nieuw referendum te zeggen. Minder vanzelfsprekend is een referendum vanuit Europees perspectief. Men kan zich ook afvragen of het referendum als zodanig wel zo geschikt is in een klimaat waarin een grote groep burgers per definitie wantrouwend tegenover de overheid lijkt te staan. Is het voor een pro-Europese en niet-dogmatische partij als D66 niet tijd om een heilig huisje ter discussie te stellen?

Sluitstuk van de uitbreiding

De verdragen van Maastricht, Amsterdam, Nice, de EU-Grondwet en het wijzigingsverdrag zijn alle een rechtstreeks gevolg van de val van de muur in 1989. Het verdrag van Maastricht was noodzakelijk om een verenigd Duitsland voor andere Europese landen aanvaardbaar te maken. West-Duitsland moest een offer brengen door de D-Mark op te geven. De andere verdragen houden verband met de toetreding van de Oost-Europese landen. Het unieke karakter van dit toetredingsproces wordt in het buitenland soms wel beter op waarde geschat dat in Nederland. Zo schreef Robert Kagan, nota bene een Amerikaanse neoconservatief, over het uitbreidingsproces:

"The European Union has become a gigantic political and economic magnet whose greatest strength is the attractive pull it exerts on its neighbors. Europe's foreign policy today is enlargement; its most potent foreign policy tool is what the EU's Robert Cooper calls "the lure of membership." Cooper describes the EU as a liberal, democratic, voluntary empire expanding continuously outward as others seek to join it. This expanding Europe absorbs problems and conflicts rather than directly

confronting them in the American style. The lure of membership, he notes, has helped stabilize the Balkans and influenced the political course of Turkey'.² Om te voorkomen dat de EU onbestuurbaar zou worden als gevolg van de uitbreiding, hebben de lidstaten in de verdragen van Amsterdam en Nice geprobeerd de besluitvorming te vereenvoudigen. Omdat dit onvoldoende was gelukt, is het initiatief tot een EU-Grondwet gelanceerd. De geschiedenis hiervan is bekend. Het wijzigingsverdrag is daarmee de vierde poging. Mocht alles voorspoedig verlopen, dan zullen de nieuwe besluitvormingsregels definitief van kracht worden in 2017, dat wil zeggen 13 jaar na de uitbreiding en 28 jaar na de val van de muur. Pas dan zal de andere kant van de uitbreidingsmedaille voldoende zijn opgepoetst.

Iedere lidstaat van de EU is ervoor verantwoordelijk dat dit proces niet onnodig verder wordt vertraagd. Een bijzonderheid daarbij is dat de inwerkingtreding afhangt van de ratificatie door alle lidstaten. Op Nederland rust misschien wel een bijzondere verantwoordelijkheid na het 'nee' van 2005. Door nu te kiezen voor het referendum, vergroot Nederland de kans dat het uiteindelijk niet zal ratificeren. De gevolgen van een eventueel tweede 'nee' zullen voor Nederland aanzienlijk zijn: Nederland zal nog meer geïsoleerd komen te staan in Europa, als het lidmaatschap in de huidige vorm überhaupt te handhaven is, terwijl de poging om de EU besluitvaardiger te maken voor de vierde maal zal mislukken. Europa zal opnieuw jaren met zichzelf bezig zijn, of zal genoeg nemen met een gebrekkiger functioneren. Zeker voor onze partij is dat geen aanlokkelijk perspectief. Dat het hier niet gaat om een denkbeeldig risico, heeft het vorige referendum afdoende bewezen.

De vraag dient zich dan ook aan of een referendum wel zo noodzakelijk is boven de normale ratificatie door het parlement. En is het complexe onderwerp wel zo geschikt? Prof. Kortmann, voorzitter van de vorige referendumcommissie, heeft het euroreferendum vergeleken met het onderwerpen van een nieuw Burgerlijk Wetboek aan een referendum.³ Voor de leek was de EU-Grondwet niet begrijpelijk; voor de specialist was zij zo veel omvattend, dat een mening erover niet met eenvoudig 'ja' of 'nee'

kon worden gegeven. Het wijzigingsverdrag zal waarschijnlijk nóg minder toegankelijk worden dan de EU-Grondwet. Bovendien worden, vergeleken met de EU-Grondwet, minder bevoegdheden overgedragen en is het bereik van de grondrechtenparagraaf verder ingeperkt. Als gevolg van het wijzigingsverdrag worden in ieder geval niet méér bevoegdheden overgedragen dan bij het Verdrag van Maastricht, op basis waarvan de gulden is opgegaan in de euro. Al met al zijn er goede argumenten die juist pleiten tégen een nieuw referendum.

Een antwoord op de wantrouwenssamenleving?

Afgezien van het Europese referendum, plaatsen wij in het licht van recente ontwikkelingen in Nederland vraagtekens bij het referendum in het algemeen. De idee dat het referendum bijdraagt aan draagvlak en aan vertrouwen van de bevolking in de politiek leek nog niet zo heel lang geleden vanzelfsprekend. Maar we kunnen rustig stellen dat Nederland het laatste decennium is veranderd. De opkomst van Fortuyn onderstreept een ontwikkeling die al jaren bleek te sluimeren. Door het uiteenvallen van sociale verbanden en de opkomst van een individualistische maatschappij hebben politieke partijen de band met hun achterban verloren. We lijken een omslag van een vertrouwenssamenleving naar wantrouwenssamenleving te hebben gemaakt.⁴ Een gevolg daarvan lijkt te zijn dat een grote groep burgers wantrouwend tegenover de overheid is komen te staan.

Politici hebben in antwoord op deze ontwikkelingen steeds meer steun gezocht in meer directe democratie en minder in het primaat van de politiek. De gedachte was dat door meer te luisteren naar de burger het vertrouwen hersteld zou kunnen worden. Dit leidde bijvoorbeeld tot het euroreferendum, leiderschapsverkiezingen in de VVD, de 100-dagen tournee en de 'belevingsmonitor' van Balkenende II. Dankzij deze belevingsmonitor zou het kabinet bijvoorbeeld beter kunnen luisteren naar de burgers. Dat heeft het geweten. Iedere maand opnieuw kreeg de regering een reeks dikke onvoldoendes. Ambtenaren en kabinet waren *not amused*. Toenmalig minister De Graaf ging zelfs zover te pleiten voor stopzetten van het instrument, omdat het alleen maar kritiek genereerde op de overheid.⁵

Instrumenten als belevingsmonitors en 100-dagen tournees kunnen zeker van waarde zijn als zij op de juiste wijze worden gehanteerd. Een risico ligt wel op de loer wanneer valse verwachtingen worden gewekt. Verwachtingen die evenveel potentieel tot teleurstelling hebben als het beeld van de liefde in de Bouquet-reeks. In het echte leven moet men genoeg nemen met minder en compromissen sluiten. Onvervulde verwachtingen kunnen dan juist leiden tot een grotere kloof tussen burger en politiek. Het risico ontstaat dan dat burgers zich *a priori* tegen een gesloten compromis keren. In zo'n situatie lijkt elk referendum een zelfde lot te zijn beschoren.

Wij bepleiten vanzelfsprekend niet dat de politiek zich maar moet terugtrekken in haar ivoren torentje. Zo lang het regeren niet wordt opgeschort blijven tournees, preferenda, weblogs e.d. belangrijke instrumenten om de burger bij de politiek te betrekken en andersom. Het lijkt erop dat regering en parlement op dit punt duidelijk lessen hebben getrokken uit de ervaringen van 2005. Er is nu meer rekening gehouden met de publieke opinie dan bij de onderhandelingen voor de EU-Grondwet. In zoverre heeft het vorige referendum onmiskenbaar een positieve rol vervuld.

Misschien is hierin wel een belangrijke les van het vorige referendum gelegen: het heeft het belang onderstreept dat de burger vooraf bij dergelijke grote projecten wordt betrokken. Misschien kan

het vertrouwen juist worden teruggewonnen indien politici, nadat zij hun oor te luister hebben gelegd, het primaat vervolgens weer naar zich toetrekken. Om zich dan bij de volgende verkiezingen tegenover de burger te verantwoorden. Ligt dit voor wat betreft een nieuw euroreferendum anders? Misschien ten dele, omdat men met Etty op goede gronden kan betogen dat het afzien van een referendum zou getuigen van panisch terugkrabbelen. Maar vanuit een ander perspectief is evengoed verdedigbaar dat dit juist zou neerkomen op het dienen van het Nederlandse belang in Europa en op het nemen van onze verantwoordelijkheid jegens de medelidstaten. Wij hebben ons gecommitteerd aan een uniek uitbreidingsproject dat heeft geleid tot een meer stabiel, welvend en vrij Oost-Europa. Onlosmakelijk verbonden met deze uitbreiding is de interne hervorming van de EU. Onze medeverantwoordelijkheid voor dit grote project brengt naar onze mening mee dat een nieuw euroreferendum alleen gehouden wordt als daartoe een strikte noodzaak bestaat. Wij zien deze noodzaak niet en verkiezen daarom de normale ratificatie door het democratisch gekozen parlement.

- 1 NRC Next 4 juli 2007.
- 2 Washington Post 5 december 2004
- 3 C.A.J.M. Kortmann, Weer een referendum?, RM Themis 2007-2, p. 65.
- 4 Hierover F. Fukuyama, Trust, 1995.
- 5 Hierover W.L. Tiemeijer, Het geheim van de burger, diss. 2006.

Joris van Vuure zit voor D66 in de deelraad Amsterdam-Centrum. **Matthijs de Jongh** is wetenschappelijk medewerker bij de Hoge Raad en lid van D66. Zij schrijven deze bijdrage op persoonlijke titel

idee

tijdschrift van het Kenniscentrum D66

jaargang 25
nummer 4
september 2017

idee verschijnt 4 x per jaar
ISSN nr. 0927-2518

redactie

Constantijn Dolmans, Marieke van Doorn,
Jeroen Niemans, Arthur Olof (voorzitter),
Frits Prillewitz, Pauline Schrooyen,
Hans Terlouw, Emily van de Vijver,
Marianne Wiltschut

eindredactie

Corina Hendriks

aan dit nummer werkten mee

Piet Boot, Gerard Bos, Jos Gebbinck,
Edward Gemayel, Wim van Haendel,
Marietta Haffner, Patricia Heerkens,
Matthijs de Jongh, Amanda Kluveld,
Udo Kock, Frits de Lange, Ton Monasso,
Marijke Mous, Nico van Nimwegen,
Rozemarijn Schalkx, Harry Verbon,
Anita Vink, Erik de Vrijer, Joris van Vuure.

fotografie

Herman Wouters

illustraties

Marco van Lierop

concept

Toon Lauwen, Wilmar Grossouw

ontwerp/vormgeving

Wilmar Grossouw, Annebel Schipper

druk

Drukkerij Uleman-De Residentie, Zoetermeer

uitgave en administratie

Kenniscentrum D66
Laan van Meerdervoort 50
Postbus 660, 2501 CR Den Haag
T. 070 356 60 66
E. kenniscentrum@d66.nl

Lezersbijdragen zijn welkom. Inlichtingen over voorwaarden en redactiebeleid kunt u opvragen bij de redactie: idee@d66.nl

Een abonnement geldt voor een kalenderjaar en kan niet tussentijds worden opgezegd. Opzeggen kan uitsluitend schriftelijk tot 1 december van de lopende jaargang. Indien de opzegging voor die datum niet bekend is, wordt het abonnement automatisch voor een jaar verlengd.

Een jaarabonnement kost € 35,
studenten € 20, losse nummers op aanvraag

Laat niet-geloven geen religie worden

Niemand zal betwisten dat D66-ers de vrijheid van het individu - man en vrouw, homo en hetero, gelovig en niet gelovig - hoog in het vaandel dragen. Toch heb ik de steunverklaring aan Eshan Jami en zijn comité voor ex-moslims niet ondertekend.

Iedereen moet de vrijheid hebben niet te geloven en als dat problemen oplevert in de samenleving is dat ernstig. Het geweld tegen Eshan Jami kan niet scherp genoeg worden veroordeeld, en dat heb ik dan ook gedaan. Ik steun hem daarin. Maar ik vrees dat Jami's comité zijn doel voorbij schiet.

Een generatie geleden werd je in eigen kring aan de schandpaal genageld als je afviel van je geloof. Gemengde relaties werden verketterd. Als katholiek kocht je geen brood bij een protestantse bakker. We hebben de verzuiling van het openbare leven de afgelopen veertig jaar langzaam zien afbrokkelen.

We zoeken nu niet naar herzuiling maar wel naar nieuwe vormen van saamhorigheid. Als Jami cs kiezen om niet te geloven, prima. Maar door zich in die keuze te manifesteren als een nieuwe religie raken we aan dezelfde achilleshiel van onze samenleving: intole-

rantie kan niet bestaan in een land van minderheden. Als niet-gelovigen zich gaan uitrusten met dogma's en (voor-)oordelen worden ook zij fundamentalisten en zijn we weinig opgeschoten. Dan hebben we er een groep extremisten bij gekregen.

Het comité van ex-moslims kan dat niet bedoelen. Maar het geeft tot nu toe het verkeerde signaal. Jami en zijn volgelingen zetten het debat op scherp. Je mag zeggen dat de profeet op Bin Laden lijkt, maar dat is de methode van het zoeken van de extremen die het kenmerk is van de intolerantie. Het is niet alleen strijdig met ons pleidooi van een open samenleving met ruimte voor minderheden van allerlei gezindten. Het is ook ineffectief. Partijgenoot Han Entzinger verwoorde het treffend. Je bereikt ermee dat je gematigde moslims in een richting drijft, die ze niet willen. Zij worstelen met een duivels dilemma, want ze moeten kiezen tussen orthodoxe geloofsgenoten en afvalligen.

En het voorspelbare gebeurt: Geert Wilders doet er zijn voordeel mee. De Koran verbieden is even absurd als inconsequent. De man die pleit voor een grenzeloze vrijheid van meningsuiting wil een boek verbieden. Het is een randverschijnsel, natuurlijk, maar het probleem is dat het debat alléén nog maar gaat over randverschijnselen. Dubbele nationaliteiten en loyaliteiten, een verbod op boerka's, het sluiten van moskeeën, het verbieden van een boek.

Polarisatie kan nuttig zijn, maar in het integratiedebat schieten we onnodig met scherp.

Integratie verloopt ook zonder die randverschijnselen al moeizaam genoeg. Schooluitval, geen werk, en het gevoel hier niet welkom te zijn. Ons integratiedebat normaliseert pas weer als we die problemen centraal stellen. Integratie is participatie. Het lijkt een dooddoener, maar het is een open deur. Een taai proces, dat alleen kan slagen als we het zien als een gezamenlijk doel.

Het zou verschil maken als bij ons de neuzen dezelfde kant op zouden staan. De participatie van nieuwe Nederlanders in onze samenleving is geen gemakkelijke opgave. Je oogst er weinig applaus mee. Het is roeien tegen de stroom in. Dat vereist leiderschap. En daar ontbreekt het aan.

Balkenende IV predikt een ethisch reveil, vertilt zich aan de maakbaarheid van de samenleving, zoekt een oplossing voor kleine ergernissen met het 100.000-gestolen-fietsenplan, maar laat dit maatschappelijk vraagstuk liggen. Is het onmacht, of onwil?

Onze maatschappij is solide genoeg om diversiteit aan te kunnen. Voor mij is dat al lang geen vraag meer. Nu nog anderen overtuigen. En tegen Eshan Jami zeg ik: richt comités op als je dat nodig vindt, maar laat niet-geloven geen religie worden.

Alexander Pechtold

- 3 De Stad van de Toekomst
door Corina Hendriks, Jeroen Niemans en Emily van de Vijver inleiding en hoofdstuk 1
- 4 Routekaart voor de Stad van de Toekomst
door Jeroen Niemans en Emily van de Vijver
- 8 De (on)maakbare Stad
door Anique Hommels Een blik in het verleden
- 12 Krimp- en Sprintsteden in de USA
door Tracy Metz een blik over de oceanen
- 16 De duurzame stad scenario 1
- 16 De duurzame stad is een compacte stad
door Johan van Zoest, Geertje Wijten en Margriet Achtereek
- 22 Holland: Hotspot of Hutspot?
door Dirk Frieling
- 26 De diverse stad scenario 2
- 26 Wereldstad aan Zee
door Martel Wijermans
- 30 De Creatieve Stad
door Franc Faaij
- 34 Multifunctionele *floating cities*
door Peter Schmid
- 38 De menselijke stad scenario 3
- 38 Vertrouwen op de kracht van bewoners
door Jeroen Niemans
- 42 Spiegeltje, Spiegeltje...
door Hanneke Kloosterman
- 44 Beschouwing scenario 1 & 3
- 44 De Stad van de Toekomst
door Gerard Schouw
- 48 Postbus 66
- 48 Vertegenwoordigende democratie vraagt om groot onderhoud
door Hans Engels
- 53 Stemmen met vertrouwen
door Gerhard Brunsveld

De stad van de toekomst

Steden zijn altijd het brandpunt van onze beschaving geweest. De rol van de stad in de samenleving is echter aan het veranderen. In Nederland, maar ook in andere landen, vervaagt de grens tussen stad en platteland. Want waar eindigt de stad en begint het platteland? Het is tijd voor een herdefiniëring van de rol en de positie van de stad, of beter stedelijke gebieden, als het gaat om economie, cultuur, creativiteit en emancipatie. Dit brengt problemen en uitdagingen met zich mee waarop een antwoord moet worden gevonden. De toekomst van ons land ligt in de stad.

Dit thema-nummer van *idee* gaat over de Stad van de Toekomst. Over hoe die stad eruit ziet, bestaan al vele verschillende futuristische ideeën. Wolkenkrabbers die daadwerkelijk in de wolken 'krabben', waar omheen het verkeer vliegt en waar bewoners gedeeltelijk ondergronds leven en werken. Het is niet deze Stad van de Toekomst die centraal staat in dit nummer. Het gaat er niet om hoe die stad exact vorm is gegeven, maar om de (ruimtelijke) keuzes die we nu en in de toekomst moeten maken om de stad en het stedelijke gebied leefbaar, dynamisch, divers én mense-lijk te houden. Een stad waar de D66'er zich thuis voelt. Een integrale en samenhangende visie waarop we deze keuzes baseren is gewenst. Er is geen tijd en ruimte meer voor *hap-snap* aanpassingen van het stedelijk gebied aan *ad hoc* ruimtelijke en sociaal-economische problemen. Een visie is nodig gericht op de lange termijn, met krachtadig optreden op de korte termijn.

Vanuit verschillende perspectieven leveren auteurs in dit nummer een bijdrage aan deze discussie over de Stad van de Toekomst. Na een blik in het verleden (Bijlmer) én een blik over de oceaan (vs), pleiten planologen *Johan van Zoest*, *Geertje Wijten* en *Margriet Achtereekte* voor een ruime visie op 'de duurzame stad', waarbij het om meer gaat dan milieu-huishouding alleen. Aandacht is er verder voor de Randstad als 'hotspot', of mogelijke 'hutspot', zo waarschuwt stede-bouwkundige *Dirk Frieling*.

De betrokkenheid van bewoners is bepalend voor het succes van de stad. Volgens sociaal-geograaf *Sjors de Vries* moeten we vertrouwen op de eigen kracht van bewoners bij stedelijke vernieuwing. Het Spiegelproject ontwikkeld door *Hanneke Kloosterman* is een manier om mensen zelf weer te betrekken bij de leefbaarheid van hun woonomgeving. Want in de Stad van de Toekomst hebben mensen zelf ook iets te zeggen over hoe hun leefomgeving eruit zou moeten zien. In de woorden van Nicis directeur *Gerard Schouw*: politici, durf los te laten!

thema-redacteuren
Corina Hendriks
Jeroen Niemans
Emily van de Vijver

DOCUMENTATIECENTRUM
NEDERLANDSE POLITIEKE
.PARTIJEN

A

De 'stad van de toekomst' is een onderwerp dat tot de verbeelding spreekt. Decennialang is er gefantaseerd over hoe de steden er in het jaar 2000 uit zouden zien. Inmiddels zijn we zeven jaar verder maar hoe de 'stad van de toekomst' eruit ziet weten we nog steeds niet. In dit nummer van *idee* willen we de weg naar de 'stad van de toekomst' verkennen en ingaan op de mogelijke richting die we kunnen opgaan. Deze *idee* kan als een soort TomTom richtinggevend zijn in de ruimtelijke keuzes van de nabije toekomst.

door Jeroen Niemans & Emily van de Vijver

Routekaart

voor de Stad van de toekomst

En die navigatie is geen overbodige luxe, want er zijn nogal wat grote ruimtelijke problemen waarop in de nabije toekomst een antwoord op moet worden gevonden. Dankzij Al Gore weten we allemaal dat de klimaatverandering voor ons land voor een flinke opgave zal zorgen. Maar ook de bevolkingsafname, in het bijzonder buiten de randstad, zal grote ruimtelijke gevolgen hebben. Ondertussen staat de bereikbaarheid van de grote steden onder druk en bereiken het openbaar vervoer en de luchthaven Schiphol de grenzen van de groei. Om hierin heldere, samenhangende keuzes te kunnen maken en consequent beleid kunnen ontwikkelen is een breed gedragen toekomstbeeld nodig. In *idee* nummer 1 2007 over ruimte en de provincie is een aanzet gegeven tot een sociaal liberale visie op ruimtelijke ordening. Het ging er hierbij vooral om hoe dat er procedureel uit zou moeten zien en hoe je op sociaal liberale wijze de inrichting van ons land vorm zou kunnen geven. Een van de kernpunten daarin was dat de ruimtelijke inrichting visionair zou moeten zijn.

In de huidige discussies over ruimte, verrommeling van het landschap en het streven naar een mooi Nederland ontbreekt de visie op hoe ons land er over pakweg 40 jaar bij moet liggen. Hoe moet Nederland er in 2040 uit zien? Het gaat dan niet zozeer om hoe dat exact vormgegeven is, daarvoor moeten we als oprechte sociaal liberalen ruimte laten voor flexibiliteit en initiatieven vanuit de bevolking. Maar het gaat erom welke waarden we belangrijk vinden. Deze waarden moeten we dan koppelen aan een streefbeeld. Een dergelijk streefbeeld is dan de kapstok waaraan we belangrijke ruimtelijke keuzes kunnen ophangen. Een dergelijke kapstok kan grote invloed hebben voor de inrichting van ons land en de stad van de toekomst. De compacte-stad-gedachte illustreert

dit: het is een van de invloedrijkste planologische concepten in Nederland van de laatste jaren. Het streven naar een compacte stad is bijvoorbeeld richtinggevend geweest in de keuze voor de locatie en de inrichting van de vinex-wijken. Aan het streven naar een compacte stad kun je ook verschillende waarden ophangen, bijvoorbeeld het streven om natuur en landschap rondom de stad zoveel mogelijk te beschermen, of het streven om het ontstaan van subcentra aan de rand van de stad tegen te gaan.

We stellen ons de vraag hoe we willen dat de stad van de toekomst eruit ziet. De stad van de toekomst heeft vele gedaanten: de stad is werkplaats, woonplaats en economische en culturele motor. Steden concurreren met elkaar op basis van bijvoorbeeld hun connectiviteit, identiteit, leefklimaat en menselijk talent. Voor de stad van de toekomst zijn veel namen bedacht: 'Global city', 'brainport', 'creative city' enzovoort. Het streven naar economische groei staat vaak centraal in de toekomstdromen van stadsbestuurders. De ruimtelijke inrichting, mobiliteit en bereikbaarheid vormen een belangrijke randvoorwaarde voor die economische groei. De uitdaging is om naast een groeiende en bloeiende stad ook een stad te zijn met aandacht voor andere waarden die we nastreven.

Om richting te geven in deze zee aan mogelijkheden werken we in dit nummer van *idee* drie streefbeelden uit voor de toekomst van de Nederlandse steden waaraan je ook de belangrijke ruimtelijke keuzes voor de nabije toekomst kunt koppelen. Hierin streven we naar scenario's waar naast de eerder aangehaalde economische groei ook plaats is voor diversiteit, duurzaamheid en een menselijke maat. Deze streefbeelden vullen we in aan de hand van enkele artikelen.

'We moeten op zoek naar scenario's waar naast economische groei ook plaats is voor diversiteit, duurzaamheid en een menselijke maat'

De duurzame stad

In dit scenario staat de duurzame inrichting van de stad centraal staat, met het oog voor klimaat-neutrale wijken en waterberging en waarin zorg voor ons milieu en de ecosystemen verbonden wordt met de mogelijkheden en kansen voor de generaties na de onze. Hierin staat de zorg voor de toekomst centraal.

De diverse stad

Diversiteit en ruimte voor verschillende levens-overtuigingen staan in dit scenario in de schijn-werper. De mogelijkheden tot ontplooiing en het naast elkaar bestaan verschillende (sub)culturen zijn hierin belangrijke waarden. De stad is bij uitstek de plek waar diversiteit een plaats kan krijgen.

De menselijke stad

Mensen maken de stad. In dit scenario draait het om de menselijke maat. In het nadenken over de toekomst, die wordt beheerst door 'expert' zijn de persoonlijke wensen van de bewoners soms nog een ondergeschoven kindje.

De stad van de toekomst zal uiteraard een combinatie zijn van deze streefbeelden. Aan ons de taak te bepalen in welke weg te volgen. Deze streefbeelden of scenario's zijn de bouwstenen voor een discussie over wat we belangrijk vinden voor de toekomst van de stad. Het is goed om in het achterhoofd te houden wat we op lange termijn willen bereiken wanneer we voor ingrijpende keuzes staan. We moeten ernaar streven de lange termijn te verkiezen boven korte termijn oplossingen. Het bouwen aan de stad van de toekomst begint vandaag.

Jeroen Niemans & Emily van de Vijver

zijn themaredacteuren van *idee*

B

wereldsteden

De stad van de toekomst in de film

Zolang er beschavingen bestaan, bestaan er steden. Maar ook fantasieën over steden uit het verre verleden of de verre toekomst. Beurtelings geïdealiseerd en gedemigreerd, als utopieën en dystopieën: als zeer wenselijke of zeer onwenselijke samenlevingsvormen. Sciencefictionfilms over steden van de toekomst vallen in deze categorieën uiteen. Het vroege *Metropolis* (1927) van Fritz Lang schetste grootschaligheid en vervreemding. Het beroemde *Blade runner* (1982) van Ridley Scott, en *Brazil* (1985) van Terry Gilliam, zetten deze traditie verder voort. Andere thema's zijn de uitputting van grondstoffen in de hoog urbane en hoog industriële maatschappij (denk aan het kannibalisme in *Soylent Green*, 1973), de milieuvervuiling en het broeikas-affect (denk aan de klimaatverandering in *The day after*, 2004).

Maar er zijn ook tegenvoorbeelden. In uiterst succesvolle langlopende film- en televisieseries als *STAR TREK* (vanaf 1966) en *Star Wars* (vanaf 1973?) zien we terloops goed functionerende en hoog technologische supersteden voorbijkomen, die eenvoudig op een voortzetting van New York en Los Angeles lijken, met hogere skyscrapers en vliegende auto's. Interessant is dat ze steeds de hoofdsteden van een empire of imperium lijken te zijn, waar alle rijkdom en macht van een planetenfederatie samengebald zijn.

Deze schijnbaar vrije fantasieën dragen dan ook in allerlei opzichten de sporen van de tijd waarin ze verzonnen zijn. Omgekeerd hebben ze invloed op het wereldbeeld van de politici en het publiek dat ze ziet. De vechtfilmvoorkeuren van Amerikaanse presidenten werpen bijvoorbeeld vaak een curieus licht op hun crisis-beslissingen. Dat geldt bijvoorbeeld voor Kennedy en Nixon, maar ook voor Reagan en Bush Junior. De politiek van de beide laatste stond bijvoorbeeld steeds in het teken van *Star wars* tegen Evil empires. En de dreiging van nucleaire wapens, die glorieuze metropolen konden doen veranderen in rokende puinhopen.

Jaap van Ginneken

massa- en mediapsycholoog

De Bijlmermeer in Amsterdam was ooit hét voorbeeld van het maakbaarheidsideaal van de jaren zestig en zeventig. Men geloofde oprecht dat technische of stedenbouwkundige ingrepen als vanzelf zouden leiden tot een ideale samenleving. Het zou uiteindelijk ook hét voorbeeld worden van de manier waarop idealistische visies kunnen stuiten op de weerbarstigheid van de realiteit.

door Anique Hommels

De onmaakbare stad

Een blik in het verleden

Na een jarenlange worsteling met problemen als onveiligheid, vervuiling van de openbare ruimten, drugscriminaliteit en werkloosheid, besloot men begin jaren negentig om een deel, ongeveer een kwart, van de karakteristieke Bijlmerflats te slopen. Dat ging niet zonder heftige discussies tussen de bewoners, welzijnswerkers, lokale politici, architecten, stedenbouwkundigen en afgevaardigden van woningbouwverenigingen, want was juist niet de Bijlmermeer hét voorbeeld geweest van het maakbaarheidsideaal van de jaren zestig en zeventig?

Stad van de Toekomst

Het ontwerp van de Bijlmermeer was gebaseerd op typisch modernistische stedenbouwkundige principes waarin een belangrijke plaats was ingeruimd voor hoogbouwflats in ruime groene publieke ruimtes. De verkeerssoorten werden radicaal gescheiden, auto's werden alleen toegelaten op de halfhoge wegen waardoor de woongebieden rustig en veilig waren. En men koos voor een orthogonale, dat wil zeggen rechthoekige, indeling. Een 'Stad van de Toekomst' moest het worden, speciaal

bedoeld voor de (gezinnen van) de middenklasse. Er waren veel collectieve voorzieningen gepland die het gemeenschapsgevoel onder de bewoners moesten versterken. Het ontwerp was opzettelijk uniform en consistent gemaakt, zodat verschillen in leefstijl niet tot uitdrukking kwamen in het ontwerp. Dit weerspiegelde het maatschappelijk gelijkheidsideaal van de ontwerpers.

Van robuust naar flexibel

Maar het ging mis. Bij de middenklasse raakte de wijk nooit in trek en al snel ontwikkelde de Bijlmer zich tot een van de armste buurten van Amsterdam met het daarbij behorende slechte imago. Geplaagd door werkloosheid en hoge misdaadcijfers kwam de Bijlmer steeds meer onder vuur te liggen. De wijk werd geassocieerd met misdaad, onveiligheid, drugs, vandalisme, werkloosheid en illegale immigranten. Sinds halverwege de jaren zeventig zijn er veel pogingen ondernomen om de situatie te verbeteren. Tot 1986 was sloop niet aan de orde. Slechts kleine aanpassingen aan de stedenbouwkundige structuur werden voorgesteld. Vanaf 1986

werden de stedenbouwkundige uitgangspunten van de Bijlmer echter niet meer alom aanvaard. In 1991 richtten de gemeente Amsterdam, het stadsdeel Zuidoost en woningbouwvereniging Nieuw Amsterdam (die de overgrote meerderheid van de Bijlmerflats verhuurt), een stuurgroep op die het vernieuwingsproces in gang moest zetten. Stedenbouwkundige Dirk Frieling werd als voorzitter aangesteld.

Het nieuwe plan van de stuurgroep vormde in vele opzichten een radicale breuk met het oorspronkelijke stedenbouwkundige concept van de Bijlmer. De stuurgroep maakte een onderscheid tussen drie soorten vernieuwing: ruimtelijke vernieuwing, sociaal-economische vernieuwing en vernieuwing van het beheer. Bovendien werd de Bijlmer verdeeld in zogenaamde actiegebieden. Het stadsdeel besloot dat de Bijlmer stap voor stap vernieuwd zou worden, het ene deel na het andere. De sloop van 25 procent van de flatgebouwen was een van de doelstellingen van de vernieuwingsoperatie. Bovendien stelde de Stuurgroep voor om de Bijlmerdreef, de hoofdvas van de Bijlmer, te verlagen. Ganzenhoef werd gekozen als eerste actiegebied, omdat de problemen daar het ergst waren. Daar zouden twee flats, Geinwijk en Gerenstein, worden gesloopt. Hoewel dit niet zonder slag of stoot verliep, werd het plan in juli 1992 door de stadsdeelraad geaccepteerd. Het lijkt er nu op dat de Bijlmer in de vroege jaren negentig volledig maakbaar, flexibel en aanpasbaar geworden was. Sloop was immers een reële optie geworden en de vooronderstellingen van de nieuwe plannen waren regelrecht in tegenspraak met de ideeën achter het oorspronkelijke ontwerp van de Bijlmer. Er was echter veel discussie en onderhandeling voor nodig om het ontwerp van bepaalde delen van de Bijlmer aan te kunnen passen. Hieronder zal ik laten zien hoe juist ook elementen uit de traditie waarop het Bijlmerontwerp gestoeld was – het maakbaarheidsdenken, het pleiten voor gemeenschapszin en het streven naar consistentie – gemobiliseerd werden om tegenstanders te overtuigen van de noodzaak tot behoud van stukken van de Bijlmer.

Sloop als vorm van maakbaarheid

In de discussies over de sloop van een aantal Bijlmerflats speelde het maakbaarheidsdenken een

belangrijke rol. De notie dat stedenbouwkundige ingrepen kunnen leiden tot een betere samenleving en tot een hechtere gemeenschap werd door verschillende partijen naar voren gebracht – zowel als argument voor sloop, als ertegen. Een van de argumenten voor sloop was dat door een gebrek aan differentiatie van woningtypes Bijlmerbewoners van wie de financiële positie verbeterde, niet binnen de Bijlmer konden doorschuiven. Deze mensen verhuisden naar laagbouwgebieden buiten de Bijlmer, zoals Almere of Lelystad. Volgens de stuurgroep kon de culturele identiteit van de Bijlmer versterkt worden als bewoners in de

‘Het is moeilijk om invloedrijke idealen en tradities radicaal over boord te gooien in een ruimtelijk vernieuwingsproces’

Bijlmer bleven wonen. De oplossing die de stuurgroep voorstelde was het bouwen van een grotere variëteit aan woningen, vooral meer laagbouwwoningen met tuin. Door dit type woningen aan te bieden zouden meer middenklasse bewoners in de Bijlmer willen blijven, en zou de wijk ook aantrekkelijker zijn voor dit type bewoners van buiten de stad. Dit zou de stabiliteit en de sociale cohesie van de buurt ten goede komen. In financieel opzicht zou deze strategie twee voordelen hebben: er zouden meer woningen verhuurd worden en, op lange termijn nog belangrijker, door een vergrote gemeenschapszin zouden de onderhoudskosten die veroorzaakt werden door vandalisme en onverschilligheid een stuk lager worden.

Ruimtelijke vernieuwing zou volgens de Werkgroep Wonen en Woonomgeving van het maatschappelijk opbouwwerk echter juist zorgen voor een desintegratie van de multi-etnische samenleving van de Bijlmer, in plaats van een versterking ervan. De sloop van twee hoogbouwflats in Ganzenhoef werd scherp veroordeeld

door de werkgroep. De werkgroep suggereerde dat de autoriteiten de bestaande (vooral arme en zwarte) bevolking wilden vervangen door rijke, witte mensen. Bovendien beschuldigde ze de stuurgroep ervan om door de sloop van twee flats de bouwgrond vrij te willen krijgen om dure woningen te kunnen bouwen.

Door te benadrukken dat veel bewoners een goede band met de Bijlmermeer hadden wees de werkgroep erop dat sommige bewoners grote waarde hechten aan het oorspronkelijke concept van de Bijlmer, met name de grote groene publieke ruimtes en de ruime opzet van de wijk, die tot uitdrukking komt in de grote afstanden tussen de gebouwen en de mooie uitzichten vanuit de appartementen op de bovenste verdiepingen. De werkgroep verweet de lokale autoriteiten onvoldoende oog te hebben voor deze bijzondere kenmerken van de wijk. De oplossing van de werkgroep bestond uit het afmaken van de Bijlmer binnen de voorwaarden van het oorspronkelijke ontwerp, het bedenken van pragmatische oplossingen voor de onderhoudsproblemen en het intensiveren van de sociale vernieuwing van de Bijlmer. Pas als na uitvoering van deze maatregelen zou blijken dat de problemen bleven bestaan zou onderzocht moeten worden of sloop nog een optie was.

‘Maakbaarheidsidealen kunnen tot onmaakbaarheid leiden’

De ramp

De ideeën van de werkgroep vonden niet voldoende draagvlak, want de stadsdeelraad ging, zoals we gezien hebben, akkoord met de sloop van 25 procent van de hoogbouwflats. Het debat kreeg echter weer een geheel nieuwe impuls toen in oktober 1992 een groot vrachtvliegtuig in de Bijlmer crashte. Hierbij kwamen 41 mensen om het leven en werden twee flats ten dele verwoest. De ramp schokte iedereen vooral ook omdat het moeilijk bleek om vast te stellen wie er nu precies in die ten dele verwoeste flats hadden gewoond. Veel mediaberichten na de ramp legden de nadruk

op het grote aantal werklozen in de Bijlmer en op het hoge aantal illegale immigranten.

Martin Mulder, indertijd directeur van het Projectbureau Vernieuwing Bijlmermeer, vatte de reacties op de crash als volgt samen: ‘De Bijlmer-crash is heel belangrijk geweest. Hierna zei de helft van de mensen: “Dit is zo erg, we moeten het sloopproces onmiddellijk stoppen”, terwijl de andere helft zei “Juist nu moeten we doorgaan met het sloopproces”. Door de media-aandacht was de hele wereld ineens getuige van de problemen in de Bijlmer. Maar de media lieten ook het intrigerende van de Bijlmergemeenschap zien, de waarde van deze multiculturele gemeenschap’.

Halfhoogbouw

Na 1992 versnelden de vernieuwingsplannen en werd het oorspronkelijke Bijlmerconcept steeds meer ter discussie gesteld. Stedenbouwkundigen en politici die overtuigd waren van de noodzaak tot vernieuwing van de Bijlmer, slaagden er echter niet in om overeenstemming te bereiken over de vernieuwingsstrategie van de wijk. Een belangrijke speler in het spel rondom de vernieuwing van de wijk was stedenbouwkundige Donald Lambert. Hij introduceerde een alternatief type woningbouw: halfhoge appartementencomplexen (zogenaamde ‘passtukken’). Lambert wilde een soepele overgang van de bestaande hoogbouw naar de nieuwe laagbouw. De hoogbouw en de laagbouw vertegenwoordigden volgens hem twee tegenovergestelde sociale klassen en ideologieën die door een derde type woningen, die ook ruimtelijk ertussen in geplaatst werd, met elkaar verbonden zouden worden. Hoewel Lamberts plan een radicale breuk betekende met de traditionele Bijlmerindeling met hoogbouw en met het gelijkheidsideaal, probeerde hij juist ook om continuïteit met het originele Bijlmerplan te creëren. Dit deed hij door vast te houden aan een grootschalige opzet, een orthogonale grid-structuur en grote gebieden met groene publieke ruimtes tussen de gebouwen. Het stadsdeelbestuur was indertijd echter erg huiverig voor het maken van de zelfde fouten als in de jaren zestig toen de Bijlmer werd gebouwd. Daarom weigerde het bestuur Lamberts plan toe te passen op de hele Bijlmer. Men vond flexibiliteit in de nieuwe plannen cruciaal, want een beperkter plan kon ook minder schade aanbrengen.

Multiculturele stad

Een andere poging om de Bijlmer aan te passen kwam van stedenbouwkundige en architect Ashok Bhalotra van Kuiper Compagnons. Hij ontwierp een structuurplan voor het gehele vernieuwingsgebied en probeerde daarbij in te haken op een positief aspect van het imago van de Bijlmer door haar te definiëren als een kleurrijke en succesvolle gemeenschap die de mogelijkheid had om een aantrekkelijke multiculturele stad te worden. Zijn voornaamste doel was om een gemeenschappelijke inspiratiebron en gevoel van trots voor de Bijlmerbewoners te creëren. Hiertoe bestempelde hij de Bijlmerbevolking als ‘grensbewoners’, als een gemeenschap die leeft op de grenzen van steden, buurten, landschappen, nationaliteiten en etnische groeperingen. Bhalotra benadrukte de onderscheidende kenmerken van de Bijlmer als een stad waarin een scala aan culturen, economieën, religies en ambities naast elkaar bestaan.

Bijlmermuseum

In reactie op de sloopplannen lieten Bijlmerbewoners ondertussen hun kritische betrokkenheid zien door nieuwe werkgroepen op te zetten. In 1994 werd de Stichting Bijlmermuseum opgezet om te pleiten voor het behoud van het originele Bijlmerconcept, en in 1996 werd het Zwart Beraad opgericht uit onvrede met de manier waarop de sociaal-economische vernieuwing van de Bijlmermeer was opgezet. Volgens het Bijlmermuseum was de Bijlmer nooit goed afgemaakt en moest het volgens het originele plan worden gerealiseerd. De strikte scheiding van verkeerssoorten en het landschapspark tussen de flatgebouwen zag men als een belangrijke verworvenheid van de Bijlmermeer.

Het Zwart Beraad was niet gelukkig met de situatie dat bijna de hele vernieuwingsoperatie – de planning, financiering, management en bouw – in handen was van witte mensen, terwijl bijna alle Bijlmerbewoners zwart waren. Volgens het Zwart Beraad moest de ruimtelijke vernieuwing gekoppeld worden aan maatregelen op het gebied van sociaal-economische vernieuwing en een beter beheer van de flatgebouwen. De sociaal-economische vernieuwing moest vooral ten dienste staan van het emancipatorische proces van de zwarte Bijlmerbevolking.

Lange onderhandelingen tussen de stichtingen, de woningbouwvereniging, de stadsdeelraad en andere partijen hebben er toe geleid dat een deel van de Bijlmer zal blijven voortbestaan zoals het oorspronkelijk was bedoeld.

De (on)maakbaarheid van de Bijlmer

In het vernieuwingsproces van de Bijlmermeer heeft het modernistische stedenbouwkundige concept waarop het project was gebaseerd, de randvoorwaarden voor de discussies en onderhandelingen over het herontwerp tot op de dag van vandaag bepaald. Het vasthouden aan en de mobilisering van specifieke elementen van de traditie waarop het Bijlmerontwerp gebaseerd was, en waarin maakbaarheidsidealen, gemeenschapszin en consistentie een cruciale rol speelden, hebben het herontwerpproces op specifieke wijze beïnvloed. Stedenbouwkundigen en architecten vonden het moeilijk om het idee van een overkoepelend stedenbouwkundig concept van de Bijlmer op te geven. Ook maatschappelijke idealen zoals maakbaarheid en gemeenschapszin werden gemobiliseerd in de discussies over de vernieuwing van de Bijlmermeer. Sociale cohesie moest bereikt worden door meer gedifferentieerde woningbouw en de culturele identiteit van wijk moest versterkt worden. Zowel politici, stedenbouwkundigen als bewoners waren voorstander van een hechtere gemeenschap, alleen de manieren waarop zij dit doel wilden bereiken verschilden.

Op verschillende manieren hebben verschillende groepen de waarde van het Bijlmer concept over de langere termijn erkend en ondersteund. Het mobiliseren van deze traditie verklaart waarom bepaalde ontwerpkeuzes telkens terugkeren. Deze casus laat zien dat het moeilijk is om invloedrijke idealen en tradities radicaal over boord te gooien in een ruimtelijk vernieuwingsproces. Hierdoor ontstaat de paradoxale situatie dat maakbaarheidsidealen tot onmaakbaarheid kunnen leiden.

Dr. Anique Hommels is cultuurwetenschapper aan de Universiteit van Maastricht. Zij is gespecialiseerd in stedelijke veranderingsprocessen. Dit artikel is een onafhankelijke bijdrage aan de discussie over stedelijke vernieuwing en heeft in 2003 in een langere versie in het tijdschrift *Nieuwste Tijd* gestaan.

Voor een doorkijk naar de toekomst van de Nederlandse steden is het leerzaam om eens naar de andere kant van de oceaan te kijken, naar de vs dus. Ontwikkelingen in Amerikaanse steden waaien vaak jaren later over naar Nederland. Zo begon de suburbanisatie en cityvorming in Amerika al in de jaren 50, voordat deze trends hun sporen achterlieten in de Nederlandse steden. De vs heeft nu te maken met zowel krimp als groei van steden. Een schets van Tracy Metz, gastonderzoeker bij het Ruimtelijke Planbureau (RPB).

door Tracy Metz

Krimp- en sprintsteden in de USA

Een blik over de oceaan

De Verenigde Staten mogen nog zo groot zijn, de trends in krimp en groei van de steden zijn zonneklaar. De steden in het noordoosten van het land krimpen, die in het zuidwesten sprinten vooruit. Het is ook niet moeilijk te bedenken hoe dat komt. Om te beginnen staat het noordoosten bekend om zijn barre winters; in Boston zie je mensen 's winters met een bijl in de weer om hun autobanden uit het ijs los te pikken. Niet alleen gepensioneerde *snowbirds* zitten liever in de zon, ook de werkende bevolking zoekt zijn heil in warmere oorden. Bovendien zijn de steden in het noordoosten veel ouder, en kampen ze met de erfenis van achterhaalde industrie.

Van de tien snelst groeiende steden van de VS bevinden zich volgens *citymayors.com* zeven in de westelijke staten California, Texas, Arizona en Nevada; twee liggen in North Carolina, dat oostelijker ligt maar nog wel een goed klimaat heeft. Slechts één sprintstad ligt aan de oostkust, een die toch een geval apart is: de metropool New York.

Van de tien snelst krimpende is er ook een geval apart: New Orleans, die na de verwoesting door Katrina leegloopt. Van de overige negen ligt er één in het warme zuiden, in Alabama, maar de rest ligt in Ohio (3x), de staat New York (2x), Michigan (2x) en Pennsylvania (1x).

Krimstad en immigranten

Dat er toch nog activiteit in het noordoosten is, is voor een belangrijk deel te danken te zijn aan de immigranten. 'Van de steden in dit deel van het land die hun bevolking in de jaren zeventig en tachtig achteruit zagen gaan, hadden er weinig zich economisch kunnen herstellen zonder de stijging in het aantal immigranten', zei directeur Eric Belsky van het *Joint Center for housing Studies* van Harvard dat eind 2006 samen met MIT een rapport¹ publiceerde over de economische gezondheid van ruim 50 steden in New Engeland tussen 1980 en 2000. 'Het is daarom belangrijker dan ooit om aan de behoeften tegemoet te komen

‘Van de steden in dit
deel van het land die
hun bevolking in de
jaren zeventig en tachtig
achteruit zagen gaan,
hadden zich er weinig
economisch kunnen
herstellen zonder de
stijging van het aantal
immigranten’

van een steeds diverser wordende stedelijke bevolking. Immigranten helpen volop mee te doen aan het economische leven, en ze daarmee een reden geven om in de steden te blijven – dat wordt de sleutel tot een vitale economie in deze regio¹. Met iets meer steun en iets minder strenge toepassing van allerlei regels zou de bijdrage van de immigranten aan de stedelijke vitaliteit nog groter kunnen zijn, is de conclusie van een ander rapport². In haar streven naar én een nieuw immigratiebeleid én een concurrerende economie kan de Nederlandse overheid met deze kennis haar voordeel doen.

De vijver waar de USA uit kan putten is groot: het aantal immigranten in de VS is in de jaren negentig met 57 procent gegroeid, de grootste immigratiegolf sinds de jaren dertig. De economische activiteit onder immigranten mag dan vaak kleinschalig zijn, er is er wel veel van. Bovendien blijven zij in de stad terwijl het gevestigde bedrijfsleven juist de stad uit trekt. Immigranten zijn ook ondernemender dan de autochtonen: in 2005 richtten maandelijks 350 van de 100.000 immigranten een eigen bedrijf op, van de autochtonen was dat 280 van de 100.000. In New York bestond de bevolking in 2000 voor 37 procent uit immigranten, maar bijna 50 procent van de mensen met een eigen bedrijf is in een ander land geboren. En dan te bedenken dat deze beginnende ondernemers veel meer drempels moeten nemen dan de

- 1 Getiteld 'Comeback Cities or the New Melting Pots. Exploration into the Changing Large Cities of New England'. www.jchs.harvard.edu/publications/communitydevelopment/w06-7.pdf
- 2 Getiteld 'A World of Opportunity' van het Center for an Urban Future. www.nycfuture.org

mensen die in Amerika zijn geboren en getogen: de taal, de onbekende regelgeving, de problemen met het krijgen van leningen en het gebrek aan een 'credit history' om je betrouwbaarheid mee te bewijzen.

De echte krimpsteden van de VS zijn Detroit en Cleveland. Maar zelfs een grote, levendige stad als Boston moet op zijn zaakjes letten. Volgens de krimp- en sprintlijsten van citymayors.com staat Boston vlakbij het omslagpunt, met een groei van 0,3 procent. De regio verwacht 11 procent meer bewoners in 2030, maar dat is veel minder dan de nationale prognose van 28 procent. En zo lijkt groei toch akelig veel op krimp. De bevolking vergrijsd in hoog tempo: in 2030 zal een derde van de inwoners van de regio boven de 55 zijn. Ook hier is de immigratie onmisbaar om het vertrek van inwoners naar andere staten op te vangen. Naar verwachting zal in 2030 bijna een kwart van de bevolking van buitenlandse herkomst zijn.

Tracy Metz is journalist en als gastonderzoeker aan het Ruimtelijk Planbureau verbonden. Dit is een bewerking van haar tweewekelijkse column op de website van het RPB waarin zij een ruimtelijke impressie van haar leven als Loeb Fellow aan de Amerikaanse universiteit Harvard geeft. Dit najaar verschijnt een selectie van haar columns onder de titel 'Op de grond. Observaties vanuit Harvard'.

wereldsteden

Sprintstad Phoenix

In het noordoosten van de VS raken de 'krimpsteden', Detroit en Cleveland voorop, bevolking en bedrijvigheid kwijt aan de 'sprintsteden' in het zuidwesten. Een van de snelste groeiers is Phoenix, Arizona. Aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog kwam Phoenix niet eens voor op de lijst van de 125 grootste steden van de VS. Nu is het de zesde van het land; in 2020 zal het naar verwachting de derde in grootte zijn, na New York en Los Angeles.

Van Phoenix is wel eens gezegd dat de belangrijkste tak van industrie de groei zelf is. Die groei wordt uitgedrukt in aantallen gebouwde huizen. Het huis is voor Phoenix wat de auto was voor Detroit en staal dat was voor Pittsburgh. De woningbouw is verantwoordelijk voor een derde van de regionale economie, waar 140 miljard dollar per jaar in omgaat. De beschikbaarheid van veel goedkoop land, de grote vraag naar woningen en de aanwezigheid van veel bouwers zijn hier debet aan.

De toekomst van Phoenix hangt, net als die van andere steden in het zuidwesten als Las Vegas en Los Angeles, aan het zijden draadje van de watervoorziening. Begin twintigste eeuw werd met het Salt River Project een systeem van dammen en spaarbekkens aangelegd. Dit werd gevolgd door het Central Arizona Project, dat met een 560 kilometer lange keten van pompen, aquaducten en bekkens water uit de Coloradorivier haalt. Maar de dorst van deze sprintstad is onlesbaar. Het water zal de ontwikkeling van de verstedelijking bepalen. Waar de omringende bergen de onstuitbare groei van Phoenix niet hebben kunnen tegenhouden, zal het water daar misschien wel in slagen.

Tracy Metz

gastonderzoeker Ruimtelijk Planbureau (RPB)

Wat is een duurzame stad en hoe 'maak' je zo'n stad? Duurzaamheid is meer dan enkel en alleen de milieuhuishouding van een stad. Duurzaamheid betekent succes op alle fronten: economisch, ecologisch, menselijk en sociaal. Het bij elkaar houden van de stad is de opgave van de toekomst.

door Johan van Zoest, Geertje Wijten, Margriet Achtereekte

De Duurzame stad is een compacte stad

Die herken je op de kaart

Meer dan ooit heeft de wereld goede steden nodig. Sinds dit jaar leeft meer de helft van de wereldbevolking, zo'n 4,5 miljard mensen, in stedelijke gebieden. Dat aantal zal de komende decennia nog toenemen. We kunnen met recht spreken van een verstedelijkte planeet. Alleen al om die reden is het nodig om steden te ontwikkelen waar mensen een gezond en zinvol bestaan kunnen opbouwen.

Maar er is nog een tweede reden. Zo langzamerhand is overduidelijk dat het wereldwijde landgebruik niet alleen locale, maar mondiale gevolgen heeft. Het rijtje is bekend: de uitstoot van broeikasgassen, klimaatverandering en versnelde zee-spiegelstijging; de vernietiging van natuurlijke leefgebieden waardoor wereldwijd jaarlijks 50.000 soorten uitsterven (op een geschatte 10 tot 30 miljoen plant- en diersoorten); een tekort aan landbouwgrond in armere landen door erosie en stedelijke uitbreidingen; kleine boeren die worden weggeconcentreerd door *cash crops* bestemd voor de economisch sterke landen; dreigend gebrek aan zoet water in tropische gebieden.

De grote stedelijke netwerken, zoals de Europese pentagon (de megaregio Londen-Parijs-Milaan-München-Hamburg waarin 40% van de Europeanen wonen), spelen een hoofdrol bij het oplossen van deze vraagstukken. Niet alleen omdat steden ecologische machines zijn die energie en grondstoffen verbruiken en afval produceren, maar ook omdat ze centra zijn van economische en politieke macht. Steden kunnen bronnen van creativiteit en innovatieve oplossingen zijn. Die creativiteit hebben we hard nodig om compacte steden te maken die mensen aan zich binden. Het zou voor het milieu rampzalig zijn als steden wereldwijd dun zouden uitlopen over de omringende rurale gebieden.

Benchmarken

De opgave is steden te ontwikkelen die een kwaliteit van leven bieden die mensen aantrekt en aan zich bindt, die efficiënt omgaan met energie, grondstoffen en afval. En die zelf hun waterproblemen oplossen door vernieuwende vormen van waterberging en -buffering. Die ruimte inbouwen

Johan van Zoest, Geertje Witter, Ma

voor biodiversiteit, zodat ze arkjes van Noach vormen die planten en dieren door de extinctiecrisis heen loodsen en mensen verbinden met de natuur. Je zou het 'duurzaam' kunnen noemen, maar het komt er simpelweg op neer dat je succesvolle steden maakt. Geen economische wingewesten, maar plekken waar mensen uit zichzelf graag verblijven, zonder dwang of beloning.

Duurzaamheid gaat dus niet alleen over de milieuhuishouding van een stad. Je kunt geen goed en gezond bestaan in een stad hebben zonder een krachtige economische motor en zonder een sterke en hechte samenleving. Gaan voor duurzame-succesvolle steden betekent dus ook: als overheden investeren in economische vernieuwing en ondernemingszin, sociale segregatie voorkomen, kwetsbare groepen (wijken) niet beneden de zaaglijn terecht te laten komen, investeren in burgerschap en maatschappelijke participatie.

De kernvraag is: wanneer ben je succesvol als stad? Of als stedelijke regio. Om daar antwoord

op te geven, kijken bestuurders naar een menigte van economische, sociale en fysieke indicatoren. Bestuurders van grote steden kijken ook naar 'de lijstjes' van internationale consultancies en universiteiten, waarin steden internationaal worden gebenchmarked.

Je krijgt op zo'n manier weliswaar een indruk waar je stad internationaal staat, maar er zijn wel een heleboel lijstjes om uit te kiezen en een heleboel manieren om indicatoren te meten. Uiteindelijk kiezen steeds meer steden er in binnen- en buitenland voor om een stedelijke of regionale strategie op te stellen. Daarin oriënteren ze zich op hun sterkten en zwakte in de concurrentiestrijd om bewoners, bedrijven en bezoekers. Dat gaat verder dan de aloude structuurvisies, die vaak alleen aangeven welke functie waar mag uitbreiden. Kijk naar Londen (London Plan), Melbourne (Melbourne 2030) en Vancouver (Liveable Region Strategic Plan) voor fraaie voorbeelden van regionale of metropolitane strategieën gericht op duurzame groei.

Strategieën

Een goede zaak, die strategische aanpak, want het is aanleiding voor herbezinning en discussies over wat je als stad wilt bieden en hoe je dat wilt bereiken. Het gaat ergens over. Het dwingt tot nadenken over kernwaarden en doelen, het doet bezinnen op de eigen sterkten en zwakten, het inspireert tot strategische projecten. En het doet regionale samenwerking, opzoeken, omdat geen enkele gemeente alles alleen af kan. In de internationale stedenstrijd is de regio de economische en ruimtelijke eenheid waar het om gaat.

Zijn er thema's die telkens weer in dit soort discussies terugkomen? Vier thema's die opvallen:

1 *Economie: succesvolle en duurzame clusters aantrekken*

Stedelijke regio's kennen hun eigen economische clusters. Amsterdam draait vooral op dienstverlening en Schiphol, de Brabantse stedenrij op high tech-ondernemingen, Rotterdam op zijn haven

en petrochemische industrie. Veel stadsbesturen vinden het ontwikkelen van een creatieve kennis-economie een aantrekkelijk perspectief, omdat de basis hiervan wordt gevormd door een hoogwaardige en duurzame woon- en werkomgeving. Maar welke economische strategie je ook toepast, als je kiest voor een duurzame benadering is een andere benadering van bedrijventerreinen nodig. Grondbedrijven beschouwen bedrijventerreinen misschien als de rokende schoorstenen van de stad, maar de ruimte is zeker in de Randstad te beperkt om ons 'dunne' bedrijventerreinen te kunnen veroorloven. Duurzame bedrijventerreinen zijn compact, gemengd, hebben een hoogwaardige openbare ruimte en zijn ov-bereikbaar.

2 *Stadsvorm: policentrische steden*

De wereld kent heel wat megasteden. De meeste daarvan liggen in de economisch armere landen. Ze zijn ontstaan door sterke migratie in de 20e eeuw van het platteland naar de stad. Aan de andere kant van het spectrum staan de Amerikaanse 'car cities': steden die zich tot een gigantische suburbane pannenkoek hebben uitgebreid. In het al vroeg verstedelijkte Europa hebben we veel meer te maken met stedelijke netwerken. Meestal gaat het om een (regionale) hoofdstad met daarom heen liggende kleinere steden die een ondersteunende functie hebben (bijvoorbeeld woonmilieus die je niet in de hoofdstad vindt). Dit policentrische model wordt door de EU als ideale model gehanteerd in haar European Spatial Development Perspective. Zo'n stadsvorm vermijdt de nadelen van de megastad (achterstandswijken, slechte bereikbaarheid), maar ook die van urban sprawl (opeten groene ruimte, aanjagen autogebruik). Zo'n uiteengelegde netwerkstad heeft echter ook een nadeel: ze heeft niet de agglomeratievoordelen van een grote, aaneengesloten stad. Gelukkig is het mogelijk stedelijke 'massa' te maken met goede verbindingen tussen de kernen in het netwerk. Met het oog op duurzaamheid en bereikbaarheid (files!) moeten dat dezer dagen ov-verbindingen zijn. In Nederland is het niet zozeer nodig om nieuwe verbindingen aan te leggen, maar de bestaande infrastructuur veel beter te benutten: Betrouwbaarder en comfortabeler, met minder overstappen en kortere wachttijden, en meer maatwerk naar de eindbestemming.

‘De opgave is steden te ontwikkelen die een kwaliteit van leven bieden die mensen aantrekt en aan zich bindt, die efficiënt omgaan met energie, grondstoffen en afval. Je zou het *duurzaam* kunnen noemen, maar het komt er simpelweg op neer dat je succesvolle steden maakt’

3 *Duurzaam bouwen*
Wil je duurzame, succesvolle steden bouwen, dan is het erg belangrijk stedenbouwkundige principes en kennis te hanteren die leiden tot duurzaamheid en werkelijke kwaliteit van leven. In de VS, Engeland en andere landen zijn planners, stedenbouwers en andere stadsdeskundigen bezig na te denken over betere planningsprincipes, uit onvrede met de Amerikaanse steden die zowel ecologisch als qua gemeenschapskwaliteit onvoldoende scoren. Planners spreken over 'urban renaissance', 'smart growth', 'new urbanism'. De Europese steden – en dan vooral de vooroorlogse delen van de stad – worden veelvuldig als voorbeeld aangehaald als steden waarin niet de auto, maar mensen centraal staan. Functiemenging, fijnmazigheid, levende straten en pleinen, aantrekkelijk voor kinderen, wandelaars, fietsers en andere kwetsbare groepen.

Voor kwaliteit van leven kun je terugvallen op zo'n 2000 jaar ervaring met geplande stedenbouw. Maar er komt nu ook duurzaamheid als randvoorwaarde bij. Wat betekent dat? Duurzaam bouwen betekent in principe compact bouwen. Om het landschap te sparen, om schaalvoordelen voor infrastructuur te benutten (denk aan rendabel ov). En omdat compactheid samengaat met echte stedelijkheid. Dat kan betekenen dat je rommelige, inefficiënt ingerichte terreinen opnieuw moet inrichten. Of uiteindelijk de lucht of de grond in moet.

Duurzaam bouwen betekent vervolgens dat gebouwen, buurten en wijken worden neergezet (of getransformeerd) die efficiënt omgaan met energie, water en materialen en afval, en mensen benutten voor biodiversiteit. Het door Bill McDonough en gepropageerde Cradle to cradle-principe (van wieg naar wieg) is een inspirerende gedachte hierbij: afval bestaat niet, elk einde is ook weer een nieuw begin. Omdat economie een serieuze plek inneemt in hun benadering, worden ze niet afgeserveerd als sandaalgangsters, maar komen ze binnen bij grote ondernemingen als Ford en Nike.

4 *Stad en land*
Compact bouwen gaat tegen de markt in. Veel mensen wonen juist het liefste ruim en groen. Marktpartijen proberen niet voor niets politieke ruimte voor bouwen in het groen te creëren. Hoe

wereldsteden

Duurzaam Vancouver

Al enige jaren behoort de Canadese stad Vancouver tot de meest leefbare steden in de wereld. Een belangrijke reden hiervoor is de 'duurzaamheid' van de meer dan 2,2 miljoen mensen tellende agglomeratie. Vancouver lijkt zich snel te ontwikkelen tot een 'groene metropool'.

Van oudsher is Vancouver al aantrekkelijk voor natuurliefhebbers, met haar ligging tussen de North Shore Mountains en de Straat van Georgia. Het waterfront van de stad is bijna 30 kilometer lang. De stad heeft meer dan 200 parken, onder meer één van de grootste parken van Noord-Amerika: Stanley Park.

Vancouver is niet alleen groen, maar is op veel andere fronten leefbaar en 'duurzaam'. Markant gegeven is dat het tot in de jaren 80 verboden was om snelwegen aan te leggen, waardoor bewoners van de stad nu minder overlast hebben van lawaai en uitlaatgassen. Er is eigenlijk maar één echte snelweg: de Highway 1. Ook op het gebied van duurzame energie neemt Vancouver het voortouw, bijvoorbeeld op het gebied van hydro-electrische energie opwekking (met water), zonne- en windenergie.

In 2003 won Vancouver een wedstrijd van de Internationale Gas Unie met het beste '100-jaar' plan om de stad duurzamer te maken. En in 2010 vinden de Olympische Winterspelen plaats in Vancouver. Het thema: juist, duurzaamheid.

bind je mensen – gezinnen! – aan een compacte stad? Dat lukt alleen als je in de compacte stad – een stedelijk milieu – suburbane kwaliteiten weet te realiseren. Dat kan door een openbare ruimte te scheppen die ‘community’ in de hand werkt (ontmoeten, verblijfsplekken, geen snelle doorstroming, zodat mensen hun burens kunnen leren kennen). En door op vernieuwende manieren een groene ambiance te creëren, bijvoorbeeld door *extreme green* op daken en gevels en andere onmogelijke plekken. Misschien wel het belangrijkste is een goede toegang tot parken en het ommeland. We hebben het dan niet alleen over de fysieke verbindingen (routes) van de binnenstad naar de buitenlucht, maar ook over de mentale verbinding (door communicatie, mensen zouden moeten weten wat je in het landschap kunt doen en hoe je er komt) en programmatisch (laat het landschap om de stad zich vooral richten op de fysieke en psychische behoeften van de stedeling).

Dat laatste is misschien wel de spannendste ontdekking in de zoektocht naar duurzame steden. Het is duidelijk geworden dat stad en ommeland niet zonder elkaar kunnen overleven. In stedelijke gebieden leidt de landbouw als producent voor de wereldmarkt een kwijnend bestaan en zie je het landschap verrommelen, door versnipperde planning (woonwijken, bedrijventerreinen) en door individuele economische beslissingen (kassen, maneges, opslag, enzovoort). Tegelijkertijd kampen de steden met forse sociale, economische en milieuproblemen: denk aan luchtkwaliteit, waterberging, gezondheid en sociale problemen, van vandalisme tot sociale uitsluiting. Door te bevorderen dat het landschap meer ‘groene diensten’ biedt aan de stedelijke inwoners, helpt het de stedelijke problematiek op te lossen. Omgekeerd kunnen hiermee middelen worden gegenereerd om het landschap te beheren. Verbrede landbouw speelt hierin een heel belangrijke rol. Steeds meer boeren schakelen over op nevenactiviteiten gericht op de stedelijke clientèle in de regio. Denk aan het aanbieden van zorg (zorgboerderijen), kinderopvang, streekproducten, boerengolf en andere ‘rurale leisure’, vergaderen bij de boer, en nog veel meer waar nog niemand aan gedacht heeft. De zich verbredende landbouw is een boeiend fenomeen. Het is interessant om te zien welk land-

schap dat gaat opleveren en voor welke nieuwe opgaven de overheden zullen komen te staan.

Word wat je bent

Wat zijn stappen op weg naar de duurzame stad van de 21e eeuw? Hier de top drie:

- Bescherm het landschap uit alle macht tegen verrommeling. Benut het hele repertoire aan instrumenten, van grondbeleid tot planologisch gereedschap en doe dat gebiedsgericht. Investeer in de kwaliteit en het gebruik van het landschap vanuit allerlei belangen en groepen: een goed en veelzijdig gebruik van het landschap biedt misschien wel de beste toekomstgarantie.
- Stimuleer duurzame nieuwbouw. Sterker, onderzoek wat je landelijk verplicht moet stellen.
- Zet maximaal in op comfortabel en efficiënt openbaar vervoer, vooral in de meest verstedelijkte delen van het land.

Tenslotte: de 20e eeuwse groeistad zal – al of niet onder druk van Europese regelgeving – transformeren naar de 21e eeuwse duurzame stad. Interessant is vooral hoe steden hun eigen weg gaan kiezen in dat proces. Word wat je bent, zie Nietzsche. Dat hij uiteindelijk krankzinnig werd, ontkracht niet de waarheid van zijn stelling. Het geldt in elk geval voor steden en hun samenlevingen: goede ideeën zijn er om te kopiëren, maar laat iedere stad vooral ook zijn eigen karakter volgen.

Ook dat is duurzaam.

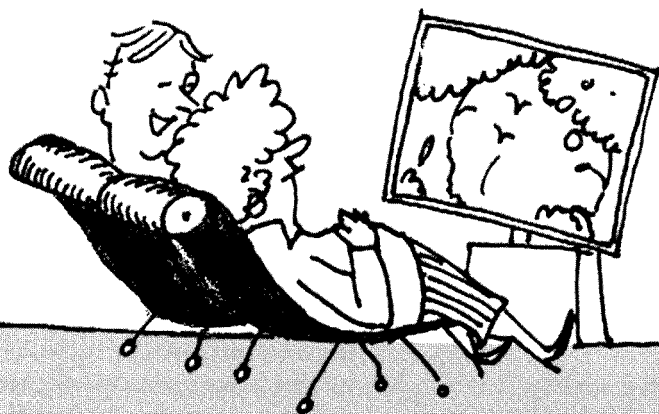
Johan van Zoest is hoofdplanoloog bij de dienst Ruimtelijke Ordening en docent aan de Technische Universiteit Eindhoven.

Geertje Wijten is planoloog bij de dienst Ruimtelijke Ordening.

Margriet Achtereekte is student fysische geografie aan de Universiteit van Amsterdam. De auteurs hebben deze bijdrage op persoonlijke titel geschreven.

Stadsmens in de toekomst

Even relaxen.
Lekker hè? Dat groen.

De Randstad is al decennia, zo niet eeuwenlang, cruciaal voor de Nederlandse economie. Trok eerst de Rotterdamse haven nog het Nederlandse economische schip, nu is Schiphol de motor. Maar kan de Randstad ook een echte *hotspot* worden, of eindigt het als *hutspot*? Enkele ruimtelijke en beleidsuitdagingen voor de toekomst.

door Dirk Frieling

Holland

Hotspot of Hutspot?

In 1958 verscheen 'De ontwikkeling van het Westen des Lands', het rapport waar de gelijknamige Werkcommissie zeven jaar aan had gewerkt. Dit rapport, met 1980 als tijdhorizon, introduceerde voor dit landsdeel de nu nog steeds gangbare concepten van stedelijke ring, agrarisch middengebied en uitwaartse stedelijke expansie. Deze concepten hebben tientallen jaren het door het rijk gevoerde ruimtelijke beleid beslissend beïnvloed. De vraag rijst of 50 jaar later deze concepten aan vervanging toe zijn? En, onder welke voorwaarden kunnen deze concepten en scenario's nog richtinggevend zijn?

Vijftig jaar Randstad

De Randstad is sterk veranderd de afgelopen vijftig jaar. In de jaren vijftig was Indonesië net onafhankelijk geworden, de wederopbouw was voltooid en Nederland stond voor de opgave om opnieuw zijn plaats in de wereld te bepalen. In internationaal perspectief gold de Rotterdamse haven als motor van de Nederlandse economie.

De luchtvaart speelde nog een zeer bescheiden rol in het intercontinentale personenverkeer. Er was sprake van een forse binnenlandse migratie van de overige landsdelen richting het westen. Als centraal probleem voor het Westen des Lands werd gesteld: veelvoudige concentratie en voortgaande groei en dynamiek, die door nauwere Europese samenwerking nog zou worden versterkt. Vijftig jaar later heeft die nauwere Europese samenwerking gestalte gekregen in een Europese Unie met 27 leden en de invoering van de euro. De binnenlandse migratie is vervangen door immigratie uit andere landen. Schiphol en omgeving fungeren op dit moment als motor van de Nederlandse economie. De sterke positie die het landsbestuur eind jaren vijftig sociaal en economisch nog ontleende aan de periode van wederopbouw is sterk afgenomen. Als economisch beslissingscentrum staat Holland door het ontstaan van de Europese Bank en Euronext en door de overname van nationale iconen als Hoogovens, KLM en ABN/AMRO onder druk.

Van HUB naar Hotspot?

Het 'Westen des lands' is al eeuwenlang een internationale HUB door zijn ligging op het snijpunt van eeuwenoude continentale handelswegen van Noord-Italië via de Rijn naar Zuidwest Engeland en intercontinentale scheepvaartroutes langs de Europese westkust. Maar een HUB is niet hetzelfde als een *hotspot*.

Een HUB is niet meer dan een plaats voor overstap en overslag. Van transport alleen word je niet rijk. Je hebt als HUB altijd lasten in de vorm van milieuvervuiling, maar niet altijd de lusten in de vorm van meerwaarde, zoals Rotterdam al jaren aan den lijve ervaart. Meerwaarde ontstaat pas als die HUB-functie ook aanleiding is voor de vestiging van andere bedrijvigheid, zowel in de industriële sector als in de dienstverlening. De aanwezigheid van Europese hoofdkantoren van grote ondernemingen en internationale innovatiecentra op het gebied van wetenschap, kunst en design maken van een HUB een Hotspot. Die combinatie lijkt te zijn ontstaan voor Schiphol en

Amsterdam. Of dat wel zo blijft is gezien de recente ontwikkelingen een open vraag. Het kabinet heeft niet genoeg geld tot haar beschikking om alle bestaande projecten voor openbaar vervoer en verstedelijking uit te voeren, zoals opgeschreven in het Urgentie Programma Randstad (UPR). Zolang er niet meer geld is, lijkt het weinig zin te hebben om nieuwe projecten voor een nog verdere toekomst toe te voegen.

De scenario's voor deze verdere toekomst zijn overigens wel voorhanden. Nog recent verschenen er twee rapporten over de inrichting van Nederland: *Welvaart en Leefomgeving* (van het Centraal Planbureau, het Ruimtelijk Planbureau en het Milieu- en Natuurplanbureau) en *Nederland Later* (het Milieu- en Natuurplanbureau). De beide rapporten gaan beiden in op een scenario 'Holland Hotspot', alhoewel de terminologie verschilt. De vraag is aan welke voorwaarden moet worden voldaan om voor dit scenario te kiezen én het ook uit te voeren?

Op zoek naar politieke perspectieven

De eerste voorwaarde is dat moet worden vastgesteld wie het scenario 'Holland Hotspot' eigenlijk wil. Om aan deze voorwaarde te kunnen voldoen is het nodig om de vier scenario's tot onderwerp te maken van politieke opinievorming. Waarschijnlijk zal blijken dat de meningen hierover verdeeld zijn en blijven. Alleen als een ruime meerderheid een voorkeur zou uiten voor Holland Hotspot heeft dit scenario enige kans van slagen. Daar ziet het in het Nederland van nu bepaald niet naar uit, maar de stemming kan om allerlei redenen over enige jaren weer omslaan.

De tweede voorwaarde is het scheppen van vertrouwen in de beslissingsprocedure hierover. Dat kan worden bereikt door in de politieke opinievorming tot een duidelijk onderscheid te komen tussen drie basisbegrippen: (1) *scenario's* als redelijk waarde vrije beschrijvingen van *denkbare* ontwikkelingen, die overwegend door exogene krachten worden bepaald; (2) *perspectieven* als uitdrukkelijk op grond van maatschappijvisies en dus endogeen bepaalde beschrijvingen van *wenselijke* ontwikkelingen en (3) *projecten* als in

ruimte, tijd en organisatie als *nuttig* beschouwde interventies in de bestaande situatie. In deze situatie worden dan op rijksniveau de scenario's geleverd door de onafhankelijke planbureaus, de perspectieven door de politieke partijen en de projecten door het kabinet.

In de actuele situatie zijn al twee van deze drie beschikbaar: de scenario's (de bovengenoemde rapporten van de planbureaus) en de projecten (het bovengenoemde Randstad Urgentieprogramma). Het derde, de politieke perspectieven, ontbreken nog. Zo ontbreekt een politieke toetsingskader voor het beoordelen van de projecten. Burgers weten niet op grond van welke criteria hun vertegenwoordigers keuzes maken.

De studie *Nederland Later* biedt een goede opening om een begin te maken met het ontwikkelen van die politieke perspectieven. Het Natuur- en Milieu Planbureau (NMP) constateert in het voorwoord dat het 'niet mogelijk is gebleken om het duurzaamheidsbegrip in de richting van de economische en sociaal-culturele situatie praktisch hanteerbaar te maken'. Gelet op het duurzame karakter van verschillen in maatschappijvisie tussen de drie politieke hoofdstromen in ons land (elk bestaande uit een meer regionaal en een meer internationaal georiënteerde onderstroom) moet het NMP ook niet streven naar *waarde vrije* interpretaties van economische en sociaal-culturele duurzaamheid, maar moet het juist de politieke partijen verzoeken om deze op grond van *waardevolle* maatschappijvisies te definiëren. Zo zullen de internationaal georiënteerde onderstromen neigen tot concentratie van de verstedelijking in de randstad en de regionaal georiënteerde tot spreiding daarvan over de verschillende landsdelen. Dat zijn ook economi-

**'Er ontbreekt een politiek toetsingskader.
Burgers weten niet op grond van welke criteria
hun vertegenwoordigers keuzes maken'**

sche keuzen. En aan 'ruim en groen wonen' wordt in de liberale maatschappijvisie meer waarde gehecht dan in de socialistische. In de christendemocratische hoofdstroom wordt 'dorps wonen' hoger gewaardeerd dan in de beide andere. Dat zijn ook sociaal-culturele keuzen.

De derde en laatste voorwaarde is het scheppen van vertrouwen in de uitvoering van eenmaal genomen beslissingen. Voor de inrichting van het land biedt de nieuwe Wet Ruimtelijke Ordening daarvoor veel betere voorwaarden dan de oude. De nieuwe wet schept de mogelijkheid dat rijk, provincies en gemeenten elk hun eigen projecten uitvoeren op basis van projectbesluiten. Dit in tegenstelling tot de situatie in de oude wet, waarin alle projecten van alle drie bestuurslagen altijd ook in streekplannen van de provincie en bestemmingsplannen van de gemeente moesten zijn opgenomen. Zo kan op grond van de nieuwe wet een praktische taakverdeling groeien, waarin het rijk de verantwoordelijkheid heeft voor de grote infrastructuur voor verkeer en waterstaat, de provincies voor de landelijke gebieden en de gemeenten voor de bebouwde kommen. Dat de minister van Verkeer & Waterstaat in het huidige kabinet verantwoordelijk is voor het Urgentieprogramma Randstad is dan al een eerste stap in de goede richting. Als de provincies Holland en Utrecht nu de verantwoordelijkheid nemen voor de uitvoering van het ontwikkelingsprogramma Groene Hart, dat zij begin dit jaar hebben vastgesteld is dat een tweede stap in die richting van Holland Hotspot.

En nu maar hopen dat de meer dan 140 gemeenten in die drie provincies er niet alsnog hutspot van maken.

Dirk Frieling

is stedenbouwkundige

wereldsteden

Hollands Glorie in Dubai

Strategisch gelegen tussen Oost en West, heeft Dubai zich de afgelopen decennia ontwikkeld tot een belangrijk handelscentrum. Dubai is één van de zeven Arabische Emiraten. Hoewel de geschiedenis duizenden jaren terug gaat, is de stad pas zo'n 200 jaar oud. Verwacht bij een bezoek ook geen historische architectuur maar vooral veel bouwkranen en baggerschepen.

Onder leiding van de heerser Mohammed bin Rashid Al Maktoum verandert het aanzien van Dubai gestaag. Olie- en gaswinning zijn nog maar een paar procent van de economie dus heeft sjeik Mohammed het over een andere boeg gegooid: handel, financiële dienstverlening, gezondheidszorg en toerisme. Met name het laatste spreekt tot de verbeelding. Hollandse en Belgische baggeraars doen in korte tijd landaanwinningprojecten waarbij een tweede Maasvlakte verbleekt. Land in de woestijn is niets waard maar een huisje aan het water is de natte droom van velen. De drie in zee gebouwde palmeilanden en het eilandenrijk 'the World' bieden de rijken op deze aarde een unieke plek onder de zon. Daarbij komen nog de architectonische hoogstandjes van het Burj Al Arab Hotel en de hoogste wolkenkrabber ter wereld de Burj Dubai van meer dan 800 meter. Een beetje onwerkelijk allemaal.

Nog onwerkelijker is de bevolkingssamenstelling. Van de anderhalf miljoen inwoners is tweederde man en 85% buitenlander waarvan weer een groot deel Indiër. De laatsten werken met name in de bouw of – als ze het wat beter getroffen hebben – als taxichauffeur. Wees niet boos op hem als hij de weg niet kan vinden. Deze stad verandert zo rap, daar kan geen navigatiesysteem tegen op!

Constantijn Dolmans
redacteur *idee*

Een stad als Den Haag leeft door haar diversiteit en verscheidenheid. De opgave voor de toekomst is om de verschillende culturen een plek te geven en met elkaar in contact te brengen. Een Structuurvisie voor Den Haag in het jaar 2020.

door Marcel Wijermans

Wereldstad aan Zee

Den Haag koestert culturele verscheidenheid

In november 2005 heeft de gemeenteraad van Den Haag de *Structuurvisie Den Haag 2020 Wereldstad aan Zee* vastgesteld als het kader voor de ruimtelijke ontwikkeling van de stad. Met die titel worden direct de belangrijkste keuzen van de stad duidelijk. De internationale positie van de stad als *world legal capital* is speerpunt van de economische ontwikkeling. De ligging aan zee zal, veel meer dan alleen op die twintig zonnige dagen per jaar, optimaal worden benut voor wonen, werken en leisure.

Uiteraard wordt met een plan als een structuurvisie ook voortgebouwd op bestaande kenmerken en kwaliteiten van de stad en de samenleving. Den Haag is een multiculturele stad met meer dan 100 nationaliteiten, tientallen religies en levensovertuigingen. Met honderden Turkse koffiehuisen, een grote Hindoestaanse gemeenschap, een klein Chinatown, internationale scholen en kennisinstellingen op het gebied van recht en vrede en duizenden ambassade medewerkers uit de hele

wereld. De tijd van die rustige 'stad achter de duinen' ligt al ver achter ons.

Den Haag koestert die grote verscheidenheid aan culturen en ziet daarin haar kapitaal voor de toekomst. Een internationale stad biedt ruimte voor individuele ontplooiing, stimuleert eigen initiatief, zelfredzaamheid en eigen verantwoordelijkheid van de Hagenaars. Ontwikkeling van de stad is gewenst ten behoeve van de Hagenaar van nu en straks. Dynamiek in de stad is nodig om ook in de toekomst aantrekkelijk te zijn.

Ontwikkeling en stedelijkheid

De bevolking van Den Haag groeit naar verwachting de komende jaren nog fors door. De krimp die in andere delen van het land en in het landelijk gebied wordt verwacht, zal in Den Haag niet voor 2040 aan de orde zijn. Die groei, samen met de steeds voortgaande verdunning van de gezinsamenstelling, zorgt voor een blijvende vraag naar woningen. Na afronding van de Vinexwijken en

lopende projecten tot 2020 nog zo'n dertigduizend! Den Haag heeft nauwelijks uitleggebieden. De nieuwe woningen moeten dus in de bestaande stad worden gerealiseerd, grotendeels door verdichting en transformatie van bijvoorbeeld bedrijfsterreinen. Een enorme opgave, maar wel een die de ambitie van de stad schraagt. Immers, meer mensen betekent meer activiteiten, meer dienstverlening, meer draagvlak voor voorzieningen, een groter draagvlak voor openbaar vervoer etc. Allemaal zaken die bijdragen aan de stedelijke ambiance die internationaal georiënteerde werknemers, expats, maar ook jongeren en veel van de allochtonen in de stad zo waarderen. Tenslotte spaart binnenstedelijk bouwen natuurlijk ook het toch al zo schaarse groen en landschap in dit deel van de Randstad Holland.

De diverse stad

Diversiteit en stedelijkheid hangen nauw samen in de visie voor Den Haag. Echte stedelijkheid bestaat uit de ontmoeting tussen mensen en tussen culturen. Met een structuurvisie die vooral de ruimtelijke ontwikkeling van de stad vastlegt, kan natuurlijk maar beperkt worden bijgedragen aan het oplossen van sociaal-economische en culturele vraagstukken als integratie. Huizen, gebouwen, parken, pleinen en evenementen vormen niet meer, maar ook niet minder dan het decor voor die ontmoetingen. Een stad als Den Haag leeft bij die diversiteit. Al eeuwenlang is het de residentie en hofstad met alle internationale uitwisselingen en vertegenwoordigingen die daarbij horen. Zeker voor op de buitenwereld georiënteerde samenleving, zoals Nederland al sinds de 17e eeuw is.

In het begin van de vorige eeuw nam die internationalisering een nieuwe loop. De stadsstedenbouwer Berlage nam in 1905 zelfs een ontwerp van De Bazel op in de structuurvisie voor een internationale wijk als een icoon voor de stad. Die wijk lag in de duinen en werd, mede daarom waarschijnlijk, nooit gerealiseerd. Sinds de jaren negentig heeft de internationale ambitie van de stad een nieuwe impuls gekregen met de succesvolle vestiging van nieuwe internationale instellingen als de OPCW, het Joegoslavië Tribunaal, het Internationaal Gerechtshof en Europol in de stad.

Met de gestage groei van immigratie in de afgelopen decennia is ook in de 'andere kant' van de

stad internationaler geworden. In 2020 zal het aandeel Hagenaars met een buitenlandse afkomst zo'n vijftig procent bedragen. Zonder voorbij te gaan aan problemen die optreden bij integratie en samenleven, kan het niet anders zijn dan dat die internationale stad ook een multiculturele

'De tijd van die rustige stad achter de duinen ligt al ver achter ons'

stad is. Globalisering en individualisering zijn in hoge mate autonome trends, waar je je niet zonder consequenties vanaf kunt keren. Den Haag en de Hagenaars hebben er ook veel baat bij. Als stad met ambities om internationale stad van recht, vrede en veiligheid te zijn, kun je je het niet veroorloven om segregatie in je stad voor lief te nemen. Met de structuurvisie wordt dus niet alleen geïnvesteerd in ruimte voor internationale instellingen, maar ook in wijk economie, in betere verbindingen tussen delen van de stad. De grote opgave voor een stad als Den Haag is om de verschillende culturen naast elkaar een plek te geven en met elkaar in contact te brengen.

Ontwikkelingsgebied

De Structuurvisie Den Haag 2020 *Wérelldstad aan Zee* is strategisch van aard; er wordt een duidelijke visie neergelegd en er worden een beperkt aantal, ambitieuze gebiedsontwikkelingen in gang gezet om die doelstellingen te realiseren. Eén van die ontwikkelingsgebieden is de *Lijn 11 Zone Transvaal en Regentesse Zuid*. Dit gebied, tevens één van de beoogde *prachtwijken* van minister Vogelaar, is de multiculturele wijk bij uitstek van Den Haag.

Als motor voor gebiedsontwikkeling is de opwaardering van een locale tramlijn, de lijn 11, naar een regionale light rail genomen. Daarmee wordt een fysieke ingreep om de voor Den Haag zo belangrijke kustzone beter voor de regio per openbaar vervoer te ontsluiten, aangegrepen om een stukje stad, de wijken Transvaal en Regentesse Zuid, van nieuwe impulsen te voorzien. Er zullen

‘Herstructurering is al lang niet meer simpel weg stenen stapelen. Versterking van de wijkeconomie is cruciaal’

meer bezoekers naar het gebied komen en met de opwaardering van de tram wordt de kwaliteit van de openbare ruimte ter plekke sterk verbeterd. Barrières kunnen worden opgeruimd, looproutes hersteld, ongelijkvloerse kruisingen van tram en auto maken de straat veiliger en geven ruimte voor ontmoeting. De werkgelegenheid in de wijk gaat omhoog.

Speerpunten in de voorstellen zijn, naast een omvangrijk sloop- en woningbouwprogramma, het realiseren van een multicultureel leisure centrum, een kwaliteitsverbetering van de Haagse markt

en ruimte voor cultuur en ruimte voor creatieve economie in een voormalige elektriciteitsfabriek. Herstructurering is al lang niet meer simpel weg *stenen stapelen*. Nog niet zolang geleden is een nieuw wijkpark aangelegd en in Transvaal zijn de afgelopen jaren een groot aantal culturele activiteiten ontplooid. Kunstprojecten in sloop-panden, Hotel Transvaal, waarbij de hele wijk als een verspreid hotel en restaurant functioneert bieden een verfrissende kijk op de wijk. Versterking van de wijkeconomie is cruciaal. Transvaal onderscheidt zich door haar ‘exotische’ hartslag en het nieuwe ondernemerschap. De vele allochtone ondernemers zorgen ervoor dat er een nieuwe multiculturele markt is ontstaan die dichtbij de afnemers is gevestigd. Een nieuw multicultureel leisurecentrum, met een opvallende architectuur, kan een nieuwe trekpleister voor de stad worden, zodat de jaarlijkse Miss India Nederland verkiezingen, een ‘product’ van Transvaalse ondernemers, ook gewoon in Transvaal kan plaatsvinden.

Ontmoeting en ontplooiing zijn cruciaal voor de samenleving van de Wêreldstad aan Zee, want mensen maken de stad!

Mous De stad en het dorp

Ooit bouwden de Grieken amfitheaters opdat zoveel mogelijk mensen tegelijk het verhaal van één man konden volgen. Dat deden ze vanuit de filosofie dat een gemeenschap nooit groter mag zijn dan de kring die door een enkeling kan worden toegesproken. Werd die te groot, dan moesten er dus nieuwe nederzettingen worden gesticht. Ik heb dat altijd een fascinerende gedachte gevonden. In de ogen van hen die werden geboren op de bakermat van onze beschaving draaide gemeenschapszin dus om communicatie, om de mogelijkheid om wat je wilde zeggen over te brengen aan je gehoor zonder tussenkomst van anderen.

In onze tijd is in die zin de schaal van een stad onbegrensd. De moderne media maken het mogelijk om willekeurige gemeenschappen te vormen. Osama Bin Laden spreekt een videoband in en wereldwijd wordt gespeculeerd over de echtheid en de actualiteit van zijn verschijning. We kunnen de spreker niet meer met eigen ogen zien, met eigen oren horen, we zijn aangewezen op de geloofwaardigheid van de makers van het filmpje.

Wij maken niet voor niets een duidelijk onderscheid tussen de stad en het dorp. De stedeling en de dorpling hebben een verschillende identiteit. De laatste lijkt het meest op de oude Griek. Hij staat in direct contact met zijn bestuurders, sterker nog, hij kent ze. De autochtone dorpsbewoner spreekt over de stad als over een oord van vervreemding.

De oprechte stedeling prijst zijn biotoop om de mogelijkheden die de stad biedt om bijna alles waar je zin in hebt op bijna ieder moment te doen, om de diversiteit van dat aanbod aan al die verschillende mensen. Spannend, uitdagend, bruisend en anoniem. De stedeling houdt niet van sociale controle en wil graag zijn individualiteit kunnen uitleven. Om op de hoogte te zijn van wat zich in zijn woonplaats afspeelt is hij afhankelijk van media. Hij leest in de krant over wat zich een paar straten verderop heeft afgespeeld, hij ziet op de regionale televisie wie de mensen zijn op wie hij heeft gestemd. Geen eigen ogen of eigen oren, maar dat deert hem niet, hij heeft zich omringd met technische communicatiemiddelen.

De tweedeling die ik hier schets trekt een grens die almaar vager wordt. Er zijn mensen die uit de stad naar buiten trekken, moe geworden van de bekende problemen: onveiligheid, gebrek aan parkeerplaats, herrie. Die mensen zijn vaak wat ouder, komen in het dorp wonen voor hun rust. Die gaan ze dan assertief bewaken. Klagen bij het gemeentebestuur over de stank van gegierde weilanden of de plannen van de boer om een bed-and-breakfast te beginnen.

In de steden komen mensen wonen die in hun land van herkomst gewend waren in een hechte gemeenschap te leven, die zich vervreemd voelen van hun omgeving en moeilijk aansluiting kunnen vinden in sociale activiteiten. Die zoeken elkaar op en kunnen wel integreren, maar niet assimileren. Het lijkt mij zaak om die vervaging tegen te gaan. Beide gemeenschappen verdienen bescherming. Maak steden groot en houd dorpen klein. En wie kan kiezen mag niet zeuren.

Marijke Mous
is adviseur
bestuurscommunicatie
en griffier in de
gemeente Loenen

Sinds een paar jaar is de *creatieve klasse* ontdekt als de groep die de stad opstuwt in de vaart der volkeren. Iedere zichzelf respecterende stad wil zichzelf graag op de kaart zetten als dé creatieve stad van Nederland. Maar hoe belangrijk is deze creatieve klasse voor de leefbaarheid en diversiteit van de stad?

door Franc Faaij

De creatie

...de mythe voorbij

'Utrecht, de meest creatieve stad van Nederland', zo kopte het persbericht van de gemeente Utrecht naar aanleiding van de Atlas voor Gemeenten 2004. Utrecht had relatief gezien de grootste creatieve klasse van Nederland en werd daarom uitgeroepen tot meest creatieve stad van het land. Het duo Marlet en Van Woerkens, auteurs van de Atlas voor Gemeenten, had de kip met de gouden eieren gevonden na hun vertrek bij Nyfer: de creatieve klasse van Nederland. Utrecht was trots, het stond bovenaan het lijstje van creatieve steden en had Amsterdam, Rotterdam en Den Haag verslagen. Hype-gevoelige stadsbestuurders van allerlei politieke pluimage rolden over elkaar te overtreffen in creativiteit van hun steden. Hetgeen, terecht, werd benut door eenzelfde veelvoud onderzoekers die zich graag profileerden als specialist op dit vlak. Een grote stroom aan onderzoeken kwam op gang, allen met andere definities en afbakeningen van het thema: de creatieve stad of creatieve klasse.¹ Geen nieuw begrip echter. Nog geen twee jaar daarvoor had Richard Florida zijn spraakmakende

boek 'The Rise of the Creative Class' uitgebracht (2002). In dit boek werd de economische groei van Amerikaanse steden verklaard door de aanwezigheid van een zogenaamde creatieve klasse. Deze creatieve klasse bestaat uit een aantal beroepsgroepen, die volgens Florida een bovengemiddelde bijdrage leveren aan de (stedelijke) economie. De beroepsgroepen die Florida tot de creatieve klasse rekende zijn onder andere kunstenaars, IT-ers en wetenschappers.

Lifestyle boven werk

Volgens Florida vestigen deze 'creatievelingen' zich in een stad omdat die stad een prettige plek is om te leven, wonen en werken. Plaats of beter *the importance of place* telt weer. Of zoals Florida stelt: *geography matters*. Karakteristieken van de plaats – met name de tolerantie naar anderen of andersdenkenden – bepalen wat voor een mensen er komen werken en wonen. Drie vragen zijn hierbij van belang: *What's there?* (bebouwde- en natuurlijke omgeving), *Who's there?* (verschillende bevolkingsgroepen, interactie, creativiteit) en *What's*

‘Waar Dinkies of Yuppies zich kenmerkten door een hoge mate van intolerantie, kenmerkt de nieuwe *creatieve* klasse zich door een hoge mate van tolerantie’

ve stad...

going on? (levendigheid van het straatleven).

Bij de keuzes die gemaakt worden is lifestyle belangrijker dan werk. Werk en vrije tijd zijn geen gescheiden eenheden meer, maar lopen in elkaar over. Hierdoor bepaalt lifestyle de keuze van de woonlocatie van mensen. Mensen gedragen zich steeds meer als toerist in eigen stad en een divers nachtleven is bijvoorbeeld een zeer belangrijke factor. Sociale interactie neemt aan belang toe, en zogenaamde *third places* (plaatsen tussen de thuisfeer en de werksfeer) worden steeds belangrijker door de steeds flexibeler wordende aard van het werk.

Diversiteit is een andere belangrijk locatiekeuzefactor. Diversiteit in het denken van mensen (openheid), de aard van de bevolking (ethniciteit, seksuele oriëntatie), en diversiteit als ‘opwinding’ en ‘energie’. Daarnaast is diversiteit in de vorm van tolerantie naar vreemden en tolerantie naar marginaliteit van groot belang. Authenticiteit of de unieke kwaliteiten van een plaats zijn de laatste belangrijke factoren. Hierbij haakte Florida

het meest aan bij Jane Jacobs; een stad moet historische gebouwen, gevestigde, organische stadswijken en een groot cultureel aanbod hebben en een unieke en originele ervaring bieden. ‘An authentic place has a distinct “Buzz” en heeft ‘Real buildings, real people, real history’.

Belangrijk om op te merken is dat deze analyse was gebaseerd op de Amerikaanse situatie. In deze Amerikaanse situatie werkt de creatieve klasse, waar zij woont. Dit is op grond van schaalniveau goed te verklaren. Amerikaanse agglomeraties zijn van een dusdanig grote schaal en steden liggen op een dusdanig grote afstand van elkaar, dat men in de Verenigde Staten al snel in de stad werkt, waar zij woont. In de Nederlandse situatie is dit echter anders. Agglomeraties zijn veel minder groot en de afstanden tussen steden zijn dermate klein, dat arbeidspendel tussen verschillende steden vaak voorkomt, ook binnen de creatieve klasse. Interessant is om te zien of er verschillen in eigenschappen bestaan tussen de verschillende creatieve klassen van een stad: [1] de creatieve klasse

die in de stad woont en werkt; [2] de creatieve klasse die in de stad woont, maar elders werkt en [3] de creatieve klasse die alleen in de stad werkt, maar elders woont. Wat ook de vraag oproept: Wat is nu de echte creatieve klasse van een stad? En wat draagt deze creatieve klasse bij aan de stad?

Dinkies en Yuppies?

Uit onderzoek blijkt, dat de in een stad woonachtige en werkzame creatieve klasse aansluit bij de creatieve klasse van Richard Florida en dat deze groep slechts de helft van de creatieve klasse beslaat. Kenmerkende eigenschappen voor dit gedeelte van de creatieve klasse zijn, dat deze groep bestaat uit hoogopgeleide tweeverdieners, met een gemiddeld tot hoog inkomen. Zij hechten veel waarde aan een goede sfeer in de stad en een goed cultureel aanbod. Kortom Dinkies (Double Income No Kids) of Yuppies (Young Urban Professionals). Oude wijn in nieuwe zakken, althans zo lijkt het. Dit blijkt toch net iets anders te liggen. Waar dinkies of yuppies zich kenmerkten door een hoge mate van intolerantie, kenmerkt deze groep zich door een hoge mate van tolerantie. Deze eigenschap sterkt het verhaal van Florida. De groep wonend en werkend in een stad, in tegenstelling tot de groepen alleen werkzaam in de stad of alleen woonachtig in de stad, hechten aan alle vormen van tolerantie zeer veel belang. Deze vormen van tolerantie variëren van openheid naar nieuwkomers tot openheid naar cultuur of integratie van de lokale bevolking. De andere

groepen blijken nauwelijks of niet met het verhaal van Florida overeen te komen en dragen amper bij aan het verbeteren van 'de creatieve stad'. Een creatieve stad blijkt dus een stuk minder creatief te zijn, dan tot nu toe door velen is aangenomen. De creatieve klasse is een stuk kleiner dan gedacht. Het scheelt bijna de helft.

Roltrappen

Een ander belangrijk element is dat deze groep mensen niet hun hele leven in de stad blijven wonen. Het huisvestingspatroon van de creatieve klasse blijkt verklaard te kunnen worden door de zogenaamde roltraptheorie. Deze theorie stelt dat steden als een roltrap fungeren in de arbeids- en wooncarrière van inwoners. Als men jong is en nog onderaan de maatschappelijke ladder staat, stapt men onderaan de roltrap in en woont men in goedkopere woningen in de stad. Naar mate men ouder wordt, gaat men meer verdienen, luxer wonen en stapt men uiteindelijk van de stedelijke roltrap af, om in randgemeenten te gaan wonen. Een van de belangrijkste redenen hiervoor is het krijgen van kinderen en de veranderende woonwensen die dit met zich meebrengt. In overeenstemming met de roltraptheorie, zal deze creatieve groep, wanneer men ouder wordt en kinderen krijgt meer bereid zijn om te verhuizen naar een van de randgemeenten van de stad. Een deel van hen zal echter in de stad blijven wonen. Bij deze groep is sprake van een verlenging van de roltrap. Een van de kenmerken

‘Mensen gedragen zich steeds meer als toerist in eigen stad en een divers nachtleven is een zeer belangrijke factor’

van de groep die van de roltrap afstapt en verhuist is het belang dat zij hecht aan bereikbaarheid van voorzieningen. De stad blijft in het gebruik van voorzieningen een centrale rol spelen, waarbij de bereikbaarheid het belangrijkste is. Dit is een gegeven voor toekomstig beleid. Deze groep zal echter in de stad, mede door de aanwas van nieuwe studenten, vervangen worden door nieuwe bewoners, ook onderweg op de roltrap.

Kortom, steden zijn veel minder creatief dan ze zijn. De hype is over, de mythe is voorbij. Of toch niet? De veel kleinere groep die tot de echte creatieve klasse van een stad gerekend mag worden, draagt wel op een zeer goede manier bij aan de stad. Zij zijn hoogopgeleid, verdienen goed en hechten veel belang aan diversiteit en tolerantie, in de breedste zin van het woord. Als ze ouder worden verhuizen ze naar de randgemeenten, waar zij deze voorkeur voor tolerantie houden, waarna in de stad hun plek weer door jongeren wordt overgenomen. Reden om deze groep beter te benutten en voorop te laten lopen in het maatschappelijke debat over integratie en diversiteit. Zodat de mythe van een creatieve, tolerante en diverse stad uiteindelijk toch waar blijkt te zijn.

Franc Faaij is economisch geograaf en recent afgestudeerd op een onderzoek naar de rol van de creatieve klasse in de stad Utrecht. Hij werkt voor de gemeente Utrecht.

wereldsteden

Culturele revolutie in het Ruhrgebied

Het Ruhrgebied was ooit één van de grootste industriegebieden in Europa, maar de oude glorie van weder bestaat niet meer. Het gebied heeft te kampen met een hoge werkloosheid na het sluiten van de mijnen en zoekt naar nieuwe mogelijkheden. Het Ruhrgebied wil zichzelf voornamelijk op de kaart zetten met cultuur. De transformatie van de 5,5 miljoen tellende regio van mijnwerkers en fabrieksarbeiders naar een moderne welvarende metropool begint met een culturele revolutie.

De regio heeft op cultureel gebied flink wat te bieden. De Europese Raad kroonde het gebied al tot Culturele Hoofdstad van Europa 2010. De verzamelingen van de musea voor moderne kunst in de regio zijn tezamen rijker dan die van het MoMa in New York. Rekent men de theaters en operahuizen bij elkaar, dan doorstaat de regio met glans de vergelijking met Berlijn. De Love Parade, 's werelds grootste dansfestijn, is sinds afgelopen jaar van Berlijn naar het Ruhrgebied verhuisd. Het gebied langs de Emscher en de Ruhr is omgetoerd in een industrieel openluchtmuseum. De grootste trots is de 'Zeche Zollverein' in Essen, een uit staal en baksteen opgetrokken mijncomplex, gebouwd door Bauhaus-architecten. De Unesco plaatste het complex op de werelderfgoedlijst. Het zit inmiddels vol met 170 commerciële, culturele en vermaakinstellingen. Er zijn ruim duizend arbeidsplaatsen geschapen, maar dit is slechts een fractie van het aantal toen de mijnbouw nog functioneerde. De werkloosheidscijfers in de regio blijven hoog. De culturele ervaring van het Ruhrgebied zorgt vooralsnog vooral voor een nieuw imago. De transformatie naar een bruisende metropool heeft nog een lange weg te gaan.

Jeroen Niemans
redacteur *idee*

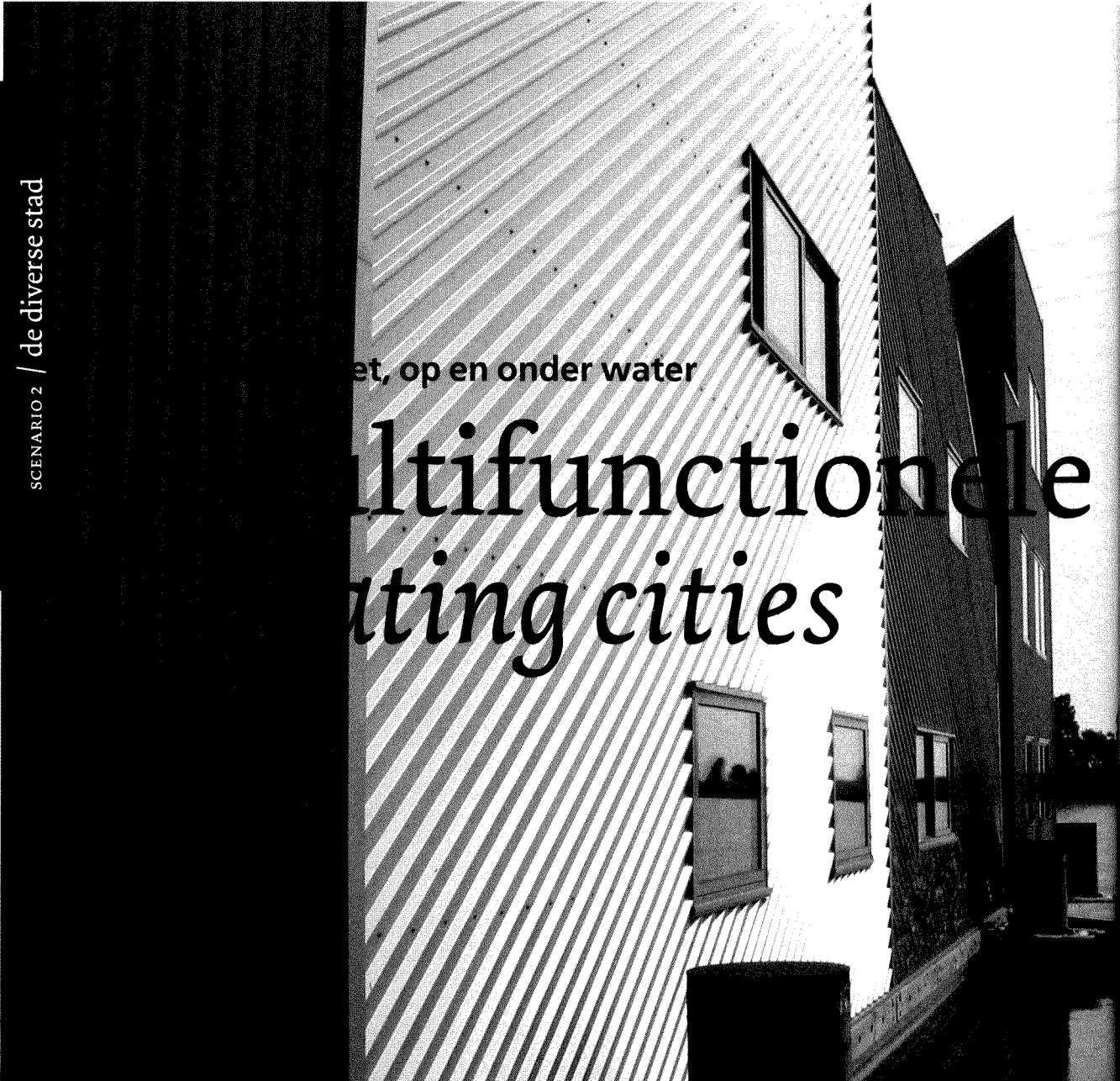
¹ Zie publicaties van o.a. Marlet en Van Woerkens 2004 en 2005, Van Aalst et. al. 2006, Braaksma, De Jong en Stam 2005, Rutten et al 2004 en 2005, Franke en Verhagen 2005.

Wonen met water kan op verschillende manieren bijdragen aan de leefbaarheid van steden. Enkele observaties over wonen met water als een multifunctioneel scenario voor de Stad van de Toekomst.

door Peter Schmid

Wonen met, op en onder water

Multifunctionele waterdichtende cities

Voor de meeste mensen heeft wonen met water iets aantrekkelijks. Zicht op de zee, een meer, vijver, een rivier of beekje. 'Levend' water is prettig. Niet alleen prettig om naar te kijken, maar ook voor sport en recreatie. Ook kan water functioneel zijn voor vervoer en transport. En afhankelijk van vorm en hoeveelheid, speelt water een rol bij onder meer (zelf)reiniging en irrigatie. En op een hoger niveau bepaalt water mede de regulering van het micro- en/of macroklimaat.

'In de toekomst is het tekort aan land wellicht urgenter dan ooit, zeker ook in het licht van aankomende overstromingen en het stijgen van de zeespiegel'

Water behoort tot de 'levenselementen'. Naast de aarde, waarop we normaliter wonen, de lucht, het vuur of energie. Men zoekt water graag op, wegens de bovengenoemde aantrekkelijkheid of simpelweg bij gebrek aan voldoende land. In de toekomst is dit tekort aan land wellicht urgenter dan ooit, zeker ook in het licht van aankomende overstromingen en het stijgen van de zeespiegel. Hoe dan ook, voor de toekomst zou in de Ruimtelijke Ordening meer aandacht besteedt moeten worden aan deze wijze van wonen.

Wonen met water – niet nieuw

Wonen met water is overigens niet bepaald nieuw. In Nederland hebben we bijvoorbeeld de huisboten, en de paalwoningen in Midden-Europa (bv. Bodemmeer). Het fenomeen van een geheel drijvend cluster is in Oosterse landen allang aan te treffen: daar bestaan 'floating markets' en zelfs 'floating cities'. Men hoort verhalen over mensen die nooit een voet op het vaste land zetten. Behalve aan of op oevers kennen we woningen op stilten en ook locatiegebonden zwemmende of drijvende en varende gebouwen op en deels in het water. Het verblijf onder water in capsules of caissons kon tot nu toe niet zonder ongunstige gevolgen voor de gezondheid van de daarin verblijvende mensen opgelost worden, en zou daarom vermeden moeten worden.

Bouwen, wonen, leven aan, in en op water heeft in de laatste jaren – zeker in Nederland – duidelijk aan interesse gewonnen. Voor architecten en stedenbouwkundigen is dit thema een interessante uitdaging voor creativiteit. Er bestaan al projecten voor gigantische drijvende complexen – bijna steden – die telkens naar regio's met de meest aangename weersomstandigheden gemanoeuvreerd kunnen worden. Een toekomstbeeld zoals Jules Verne al een honderdtal jaren terug beschreven heeft.

Techniek en materiaal

Bij de 'fundering' van gebouwen in het water of in de bodem onder het water ontmoet men uiteraard problemen. Deze moeten veilig worden opgelost om de concepten van wonen met water succesvol tot uitvoering te kunnen brengen. Er zijn reeds slimme systemen bedacht om op tamelijk hoge palen te bouwen. Of door een soort van pontons te construeren die grote kunstmatige eilanden

kunnen dragen. Bij de meeste oplossingen wordt gebruik gemaakt van beton en staal, meestal in combinatie met grote massa's van extreem lichte synthetische (piep)schuimen. Met betrekking tot de materiaalkeuze is er echter ook een, uit oogpunt van milieu, veelbelovend randverschijnsel te constateren: hierbij wordt uit gegaan van de bijna overal ter wereld steeds weer groeiende biomassa – mogelijk ook uit de zee. De producten hiervan gaan weliswaar minder lang mee, maar zijn ook veel goedkoper dan de gangbare stoffen, veel gemakkelijker – en goedkoper – te vervangen. En indien afgediend, levert het storten geen milieuproblemen op. In tegendeel. Deze materialen zijn grotendeels composteerbaar, dus in die zin echt duurzaam.

Scenario's en duurzaamheid

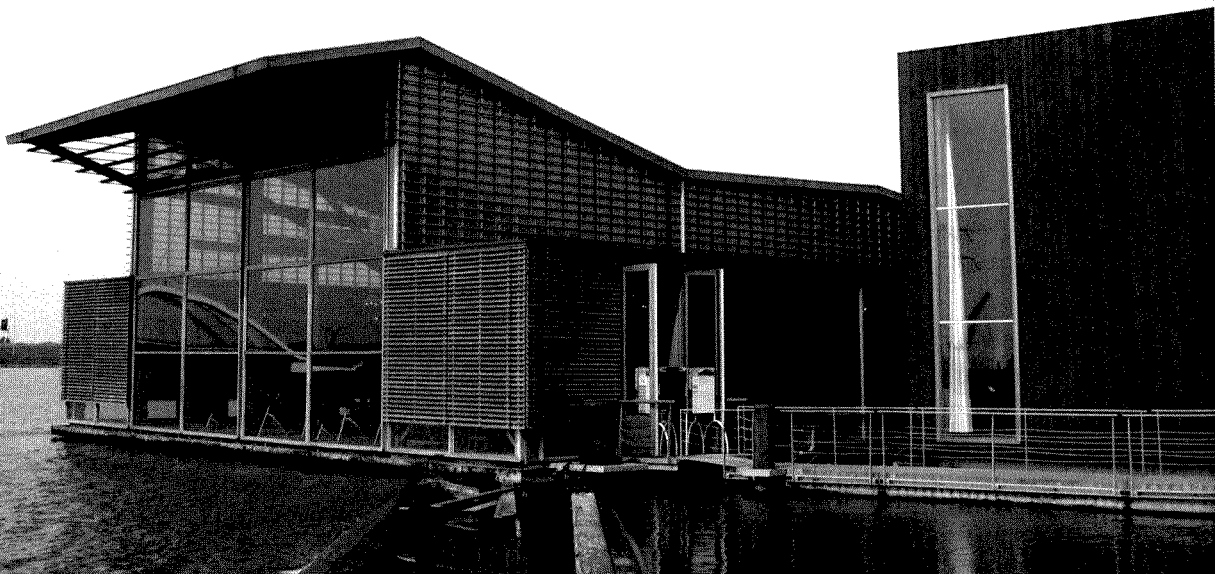
Er zijn verschillende 'scenario's' voor de stad van de toekomst. Welk scenario ook wenselijk is – 'booming' city, diverse, duurzame of menselijke stad – altijd zal gezocht moeten worden naar een goede verhouding, een goede balans, tussen de

omgeving en de stad. Als het puntje bij paaltje komt, is de stad afhankelijk van het land en de zee; veel meer dan omgekeerd.

De grote ecologische en sociaal-economische problemen die met de toenemende mondiale urbanisatie gepaard gaan, kunnen alleen worden aangepakt door ook 'land' en 'water' in de scenario's op te nemen. Het 'wonen met water' hoeft hierbij niet een eenzijdig, speciaal en sensationeel scenario te zijn, maar kan zinvol gecombineerd worden met het wonen op het vaste land wellicht deels vegetatiebedekt. Evenwicht zal het multifunctionele (diverse) van wonen met water met het menselijke, het fysiek en psychisch gezonde van een duurzame ontwikkeling combineren.

Mooi wonen met water

Hoe zien we dan de toekomst van de stad? Wonen met water omvat de mogelijkheid om het huis – eventueel drijvend – te omgeven met stegen en waterwegen die het wonen met het werken, recreatie, winkelapparaat en cultuur verbinden. Bovendien kan water helpen bij warmte- dan wel

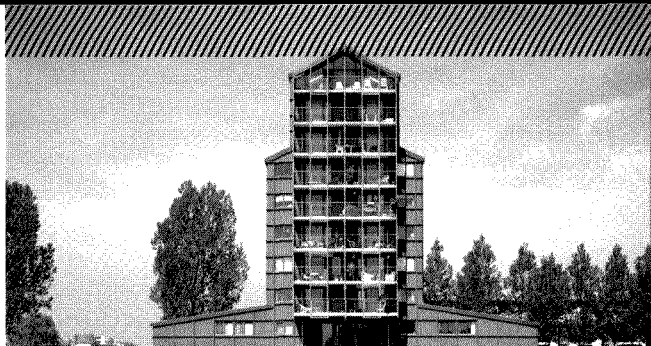

koudeopslag voor de regeling van het binnenklimaat. De temperatuurvertragende invloed als ook de zonreflecterende werking van water is ook niet te onderschatten.

Bij het wonen met water ligt het voor de hand, dat ook het werk overwegend met water te maken heeft. Indien het vegetarisme uit allerlei redenen nog niet gemeengoed is geworden, is daar visvang te verwachten. Maar anderszins levert zoet- en vooral zoutwater bijvoorbeeld schelpen en zout en tal van vernieuwbare producten, zoals, algen, zeewier en zee gras, rietgewassen aan de oevers. Er bestaan ook mogelijkheden voor het systematische kweken van allerlei waterplanten. Men woont dan dicht bij de schatten, die het water op vernieuwbare, dat wil zeggen groeiende wijze in voorraad heeft. Deze zijn toepasbaar voor voeding, kleding en tal van gebruiksgoederen, waaronder ook bouwproducten, bijvoorbeeld voor isolatie, voor verschillende bouwpanelen en zo verder. Het water wordt dan (weer) 'het water des levens' voor een vitale en duurzame samenleving. Misschien een soort van moderne ark van Noach.

'Er bestaan al projecten voor gigantische drijvende complexen die telkens naar regio's met de meest aangename weersomstandigheden gemanoeuvreerd kunnen worden'

Peter Schmid is Professor (emeritus) bouwtechniek TU Eindhoven en adviseur ECOHB Nederland, een advies- en kennisinstelling voor ecologisch en humaan bouwen en renoveren in Nederland.

wereldsteden

De Diverse Stad van Rome tot Almere

Wat maakt een stad bijzonder? Als er naast gebouwen, wegen en straten ook veel groen in de stad voorkomt? Maar dat kan maar een deel van het verhaal zijn. Natuurlijk, parken en plantsoenen zijn net als pleinen, openbare ruimten die in belangrijke mate de structuur van de stad bepalen en de karakteristiek van een stad hoog kunnen opkrikken. Maar er is meer nodig om een stad bijzonder te vinden, namelijk wanneer ook nu nog steeds herkenbaar is hoe de stad is ontstaan en hoe die in de loop van de tijd is gegroeid.

Dat valt vooral waar te nemen aan gebouwen en bouwwerken, of de restanten daarvan. Er is geen grote stad in Europa waar je dat beter kunt zien dan in Rome. Door de tijd heen is in deze stad veel karakteristieks bewaard gebleven. De stad heeft een soort lagenstructuur die vanaf het prille begin tot in onze tijd herkenbaar is. Vergelijk dat nu eens met een nieuwe stad als Almere, waar het verleden nog 'gemaakt' moet worden. En toch is het knap wat Rem Koolhaas met een functionele lagenstructuur (beneden verkeer en parkeren, daarboven winkels en weer daarboven woningen) aan hedendaagse kwaliteit heeft gerealiseerd. Almere zal Rome als toeristische stad wel nooit helemaal inhalen. Maar met zijn ongeëvenaarde variatie in woningen en woonwijken hééft Almere wel wat. Wie van beide steden kan genieten is een gelukkig mens.

Frits Prillewitz
redacteur *idee*

Mensen maken de stad. En dus is de betrokkenheid van bewoners zelf een belangrijk ingrediënt voor het succes van de Stad van de Toekomst. Een gesprek met sociaal geograaf Sjors de Vries van stichting Ruimtevolk over de dagelijkse praktijk van bewonersparticipatie en democratisering in de stedelijke vernieuwing.

door **Jeroen Niemans**

Vertrouwen op de kracht van bewoners

Bewonersparticipatie en stedelijke vernieuwing

Bewoners bepalen het succes van de stad. Dit omdat ze gezamenlijk invulling geven aan de 'stedelijkheid' van een stad. Stedelijkheid staat kort gezegd voor hetgeen een stad ook een echte stad maakt; namelijk de diversiteit en pluriformiteit van functies, culturen, sociale gemeenschappen en relaties. Je zou kunnen zeggen dat stedelijkheid de nadelen van het wonen in hoge dichtheden compenseert en de motor is van de aantrekkingskracht van het stadse leven.

Het is belangrijk dat een stad ruimte biedt voor die stedelijkheid. Een stad zal haar bewoners voldoende vrijheid en mogelijkheden moeten blijven bieden om een rol te vervullen in de stad, een radertje te zijn in de stedelijkheidsmachine. Elke inwoner van de stad moet een bijdrage kunnen leveren aan het functioneren van een stad. Wanneer je dus praat over de toekomst van een stad dan heb je het over de mate waarin een stad in staat is haar bewoners mee te laten doen, een rol te geven. In steden als New York, Vancouver, Montreal, Barcelona en London, multiculturele steden in verschillende opzichten, lukt dat over het algemeen bijzonder goed.

Je pleit dus voor het betrekken van bewoners bij plannen in een stad?

'Ik pleit voor de vrijheid van de stadsbewoner om te participeren in zijn of haar stad. Om mee te doen met het stadse gebeuren. Het betrekken van bewoners bij plannen hoort daarbij, maar mag geen doel op zich zijn. Als bestuurder of beleidsmaker moet je natuurlijk de kennis en ideeën van bewoners van de stad zoveel mogelijk benutten. Bewoners dien je per definitie in te schakelen als adviseur wanneer je plannen aan het opstellen bent. Maar wanneer men de bewoners een eindoordeel gunt bij belangrijke plannen schiet men in de meeste gevallen het doel voorbij. Dan gaat het vooral over vorm en doet men de inhoud teveel geweld aan. En waarom zou je de kennis en expertise van professionals en de gemeenteraad zomaar passeren met een bewonersavond of referendum?

Ik ben de laatste jaren erg geschrokken van de negatieve resultaten die de verschillende referenda over grote projecten hebben opgeleverd. Je ziet dat er niet alleen op inhoud wordt gestemd. Sterker nog, de inhoud lijkt er soms nauwelijks meer toe

te doen. Het zijn vaak emotionele gebeurtenissen waar van alles wordt bijgehaald dat niet direct betrekking heeft op het voorgestelde plan. En het resultaat is dat zowel de burger, politici, beleidsmakers en marktpartijen niet zelden massaal teleurgesteld zijn en vertrouwen in het project maar ook de politiek verliezen'.

Wat bedoel je dan met participatie van de burger?

'Bewonersparticipatie is niet een referendum over een stationsgebied, maar de vrijheid je eigen bijdrage te leveren aan je stad of wijk. De ware democratisering in een stad ontstaat wanneer elke stadsbewoner de kans en ruimte krijgt om zijn kennis en kunde te ontdekken en in te zetten in de stad. Dan vindt er verknoping van netwerken plaats en ontstaat er meer begrip voor de verschillende belangen in een stad. Het is aan de overheid om de randvoorwaarden van participatie te creëren. Om bijvoorbeeld de bejaarde meneer Janzen, al twintig jaar de betrouwbare secretaris van de biljartclub en trouwe bezorger van het wijkkrantje, te helpen met goed, veilig en betaalbaar openbaar vervoer en een passende en betaalbare accommodatie van de biljartclub. En om Achmed, sinds kort eigenaar van buurtgroentezaak te openen met exotische groenten, te ondersteunen met alles wat er op een startende MKB-er afkomt. En om de jeugd hun jongerenwerker te geven die hen helpt bij het opstarten en faciliteren van hun activiteiten. En om de mantelzorg van buurvrouw Andrea op waarde te schatten. Al deze mensen met hun bezigheden en bijbehorende relaties zijn het bloed door de aderen van een stad. We hebben daar vaak veel te weinig oog.

Daar komt nog eens bij dat we het in Nederland op een of andere manier ook erg lastig vinden om de buurt echt zichzelf te laten zijn en om wat minder traditionele of voorspelbare sociale processen daar gewoon te laten gebeuren. Het lijkt soms wel of dat de overheid maar weinig vertrouwen heeft in de bewoners en de eigenheid van een buurt. Laat de mensen hun eigen buurt zoveel mogelijk vormgeven. In in tegenstelling daarvan hebben we de neiging alle knoppen in het midden te zetten, alles op elkaar te laten lijken. Neem de 40 krachtwijken. Dat fenomeen is feitelijk gebaseerd

op een soort cijfermatige waarheid: alles terug naar het gemiddelde. Maar waarom eigenlijk? Wat levert dat op? Ik ben erg bang daar we daarmee voorbij schieten aan het gestelde doel en dat de participatie van de stadsbewoner er niks mee opschiet. Stedelijke vernieuwing mag daarom

'Bewoners zijn dé specialisten als het gaat om het analyseren van wat er fout gaat en beter kan'

niet de zoektocht naar het gemiddelde zijn, maar moet vooral worden ingezet op het chirurgisch ingrijpen op de neerwaartse spiralen in de wijk en de problemen achter de voordeuren. In dat licht moeten wij ons realiseren dat maar 8% van de kansarmen in Nederland in de 40 wijken van Vogelaar wonen'.

Vergroot bewonersparticipatie de kwaliteit van stedelijke vernieuwing?

'Ben ik van overtuigd. En andersom ook. De kracht van stedelijke vernieuwing zit zowel in de integrale benadering van de aanpak, maar ook in de mate waarin je de wijk de ruimte geeft zelf laat bouwen aan de toekomst. Juist op wijkniveau liggen mooie kansen om bewoners en professionals samen plannen te laten maken voor de wijk. We moeten meer overlaten aan de krachten van een buurt en het eigen gezicht dat daarbij hoort. Gun de mensen in de 40 krachtwijken de ruimte om er zelf ook de schouders onder zetten. Bewoners zijn de specialisten als het gaat om het analyseren van wat er fout gaat en beter kan, bijvoorbeeld met betrekking tot leefbaarheid in een wijk. Gun ze daar de hoofdrol, faciliteiten en budgetten. De overheid en de woningcorporaties zijn en blijven de aangewezene partijen om de woningen en openbare ruimte op te knappen, de wijken te voorzien van de juiste voorziening en om een klimaat te scheppen waarin organisaties en mensen zich kunnen ontplooiën. Je ziet dat veel gemeenten en woningcorporaties de afgelopen jaren goede pogingen hebben gedaan

om bewoners te betrekken bij wijkvernieuwingsprocessen. Maar wat je helaas ook ziet is dat professionals het erg lastig vinden om de helikopter, van waaruit zij de wijk bekijken, te laten landen tussen de bewoners en andersom. In de poging naar elkaar toe te komen zie je soms wat overdreven reacties. In plaats van dat men eens achter het bureau vandaan komt om echt in de wijk te werken, organiseert men bewonersavonden waar plannen worden gemaakt door gezamenlijk een spel te spelen. Of dat men draagvlak tracht te krijgen door de bewoner de rol van een architect, stedenbouwkundige of socioloog te gunnen. Dat werkt uiteindelijk contraproductief en betutte-

lend. Om nog maar te zwijgen van de overactieve woningcorporaties die zichzelf graag profileren als superman, als verhuurder en ontwikkelaar, als beschermheilige en beste vriend van de buurt, de pluriforme dienstverlener en plaatsvervangende overheid. Zoveel verschillende petten, dat loopt op een gegeven moment vanzelf spaak. Met alle gevolgen van dien'.

Tot slot, levert bewonersparticipatie in jouw ogen meer diversiteit op, of juist meer van hetzelfde?

'Als je bewonersparticipatie breder opvat dan het uitoefenen van invloed op plannen, maar weet

'Bewonersparticipatie is geen referendum over een stationsgebied, maar de vrijheid je eigen bijdrage te leveren aan je stad of wijk'

te vertalen in de vrijheid van een stadsbewoner om deel te nemen aan de stad, dan ben ik ervan overtuigd dat de samenleving veel pluriformer en daarmee aantrekkelijker wordt'.

Jeroen Niemans is redacteur van *idee*.

Sjors de Vries is sociaal geograaf en mede-initiatiefnemer en voorzitter van stichting Ruimtevolk, een nieuw platform en webmagazine voor de ruimtelijke kwaliteit in Nederland. Hij is daarnaast werkzaam als adviseur bij KAW architecten en adviseurs.

Contact: sjors@ruimtevolk.nl

Foto: Herman Wouters

wereldsteden

Brasilia als (on)menselijke stad?

Brasilia nam in 1960 het stokje van Rio de Janeiro over als hoofdstad van Brazilië. De stad is aan het einde van de jaren vijftig, op initiatief van toenmalig president Juscelino Kubitschek, in enkele jaren tijd uit de grond gestampt op de Cerrado, een savanneachtige hoogvlakte. Brasilia moest als nieuwe, neutrale hoofdstad van het land dienen en de economische ontwikkeling van het gebied bevorderen. Daarnaast moest Brasilia een statussymbool worden: een bewijs van de glorie en de vooruitgang van 'Grande Brasil'.

Het stedenbouwkundig plan van de nieuwe stad is van de hand van Lúcio Costa. Hij bouwde een stad met vierkante woonwijken aan brede straten, waarvan er niet een een gelijkvloerse kruising heeft. Vanuit de lucht gezien heeft Brasilia de vorm van een vliegtuig. In de cockpit zetelt de regering, de romp is het zaken centrum en de vleugels zijn de woonwijken.

De regeringsgebouwen aan het Plein van de Drie Machten zijn ontworpen door Oscar Niemeyer. De kathedraal van Brasilia is ook ontsproten aan het brein van Niemeyer. De vorm roept associaties op met de doornenkroon van Christus. De ideeën van de Zwitsers-Franse architect Le Corbusier zijn van grote invloed geweest op de architectuur van Brasilia.

Critici zeggen dat de stad een groot openluchtmuseum is voor moderne architectuur, maar dat de menselijke maat uit het oog is verloren. Veel van de twee miljoen inwoners van Brasilia ontvluchten de hoofdstad in het weekend. Brasilia is een pure werkstad die door de grote afstanden tussen de wijken onderling volgens critici niet leefbaar is.

Marianne Wilschut
redacteur *idee*

De betrokkenheid van de burger is van bepalend belang voor een succesvolle aanpak van achterstandswijken. Laten de bewoners het zelf afweten, dan verpaupert de buurt. Het Spiegelproject probeert door internationale kennisuitwisseling de mens en zijn sociale netwerk terug te brengen in de stedelijke ontwikkeling en ruimtelijke ordening.

door **Hanneke Kloosterman**

Spiegeltje, Spiegeltje...

Internationale uitwisseling bevordert zelfontwikkeling van mensen én wijken

Wat is ruimtelijke ordening (RO) eigenlijk?

Ruimtelijke ordening betreft het ordenen van de behoeftes van mensen in een bepaalde omgeving, voor nu en voor later. RO dient en faciliteert zo het leven van mensen. Zodat mensen hun eigen leven kunnen leiden, zich kunnen ontplooiën, hun 'ding' kunnen doen, zich prettig kunnen voelen en thuis kunnen komen. Het huis en het leven van mensen reikt verder dan de woning. Het gaat ook over de straat, de buurt, de wijk en de bredere omgeving. Het gaat ook om sociale en culturele verbanden, faciliteiten en voorzieningen, inclusief de kwaliteit van het groen en de openbare ruimte. Het gaat over het leven, (over)leven en de overlevering naar volgende generaties.

Ruimtelijke ordening gaat dus over het leven van mensen, en daarom moeten mensen ook bij ruimtelijke ordening worden betrokken. De ervaring leert dat het doorgaans veel moeite en tijd kost om plannen en ideeën van 'bottom' (bewoners) naar 'up' (beleidsmakers) te krijgen en omgekeerd. Moeilijk is ook om de betrokkenheid van buurtbewoners vast te houden. Bewoners voelen zich vaak door professionals in de steek gelaten. Hoe geef je mensen weer het vertrouwen mee om de ruimte waarin ze leven vorm te geven en te ordenen?

Uitwisseling is versneld leren

Het zogeheten *Spiegelproject* is een manier om bewoners zelf weer actief bij de ontwikkeling van hun buurt te betrekken. Het Spiegelproject omvat een wederkerige stedenband tussen twee gebieden of steden van verschillende nationaliteit die op gelijkwaardige wijze elkaars ontwikkelingen spiegelen en stimuleren. Simpel gezegd, bewoners uit de twee steden of wijken kijken bij elkaar in de keuken om op nieuwe gedachten voor hun eigen stad of buurt te komen. Door bewust in een andere werkelijkheid te stappen, wordt de vertrouwde omgeving en de eigen belevingswereld met andere, nieuwe, ogen bekeken. Door spiegeling inspireren, ondersteunen en confronteren de deelnemende bewoners elkaar. En door het inter-persoonlijke contact met een gelijkwaardige partner overzee ontstaat nieuw elan voor een betere leefomgeving, zowel hier als daar.

Dit is ook het uitgangspunt van het Spiegelproject tussen de Rotterdamse wijk *Charlois* en *Barrios del Sur* in San José (Costa Rica). Het project bestaat uit verschillende fasen. Allereerst hebben de bewoners uit beide wijken elkaar opgezocht, met elkaar gesproken en hun bevindingen vertaald

naar de eigen situatie. De betrokken bewoners hebben vervolgens activiteiten geformuleerd met als doel om hun eigen woon-, werk- en leefomgeving te verbeteren. Deze zijn besproken met lokale bestuurders en beleidsmakers. In de laatste fase hebben de bewoners ondersteuning ontvangen bij de uitvoering van projecten.

Zowel de bewoners van *Charlois* als de bewoners van *Barrios del Sur* gaven na afloop van hun Spiegelproject aan veel van elkaar geleerd te hebben. De 'Sjaarloosers' ontdekten bijvoorbeeld dat de Costaricaanse overheid veel minder goed is georganiseerd en dat bewoners dankzij hun eigen sociale netwerk succesvol zijn in het verbeteren van hun wijk. Dat ze zelf een wijkpark realiseren, zelf een buurtcentrum en zorgsysteem ontwikkelen. Hierdoor onderkennen de Sjaarloosers ook hun eigen zwakten: er werd nog te veel in hokjes en eilandjes gewerkt, het is nog vaak ieder voor zich en er is een tekort aan onderling respect tussen mensen in de wijk.

Zo vertelt een 42-jarige inwoner van Charlois: 'Ik ben met het uitwisselingsproject meegegaan om iets van een ander land te leren. Het stimuleert me om anders aan te kijken tegen het gedrag van mensen in Nederland. Je voelt in Costa Rica dat ze zich met hun hart en hun lichaam inzetten. En niet, zoals in Nederland, waar je eerder plichtmatig werkt. Een plicht die je vervult via een geijkt pad: je gaat linksaf, dan rechtsaf, en vervolgens rechtdoor, waarna de klus klaar is.'

Het Spiegelproject heeft het netwerk en horizon van bewoners vergroot, waardoor ze anders naar hun eigen wijk zijn gaan kijken. Het geeft motivatie en inspiratie voor de verdere toekomst. In de woorden van een 41-jarige wijkbewoonster: 'Door de uitwisseling hoop ik inspiratie te vinden voor het opbouwen van mijn eigen buurt. Er is tegenwoordig veel desinteresse. Omdat ik de buurt nog van vroeger ken, weet ik dat het anders kan. Het opbouwen van de buurt geeft me voldoening en ontspanning. In Costa Rica valt me nu op, dat hoe armer de mensen zijn, des te harder ze strijden.'

Tot slot

Het spiegelproject is een manier om meer aandacht te besteden aan de behoeftes van mensen. Door te bouwen op hun inspiratie, kwaliteiten en

capaciteiten ontstaat er een vitale én menselijke stad, dicht bij het leven van de mensen zelf. Voor deze mogelijkheid wordt in Nederland helaas niet altijd gekozen. In Nederland worden individuele initiatieven vaak doodgedrukt door een te betrokken of over-regulerende overheid. Het vertrouwen

'Door te bouwen op de inspiratie, kwaliteiten en capaciteiten van bewoners zelf ontstaat er een vitale én menselijke stad, dicht bij het leven van de mensen zelf'

op de eigen verantwoordelijkheid van mensen – buurtbewoners – blijkt vaak moeizaam.

Maar toch is dit de weg die Nederland moet inslaan. Het gaat om het kanaliseren en 'kunstzinnig' vormgeven en faciliteren van de kracht van mensen tot een positief en gedragen resultaat op elk terrein: sociaal, economisch en fysiek. Zo creëer je een levende en creatieve stad, een slimme en verbonden stad. Op deze manier kan 'een parel in de wijk' worden gecreëerd. Dit is een door en voor bewoners ontwikkeld stukje wijk of wijkvoorziening. Het kan gaan om de ontwikkeling en het beheer van buurtgroen tot een tijdelijke invulling van braakliggende terreinen, van stadslandbouw tot lommerrijke binnentuinen waar leuke activiteiten georganiseerd worden voor en door de buurt. Dat is de sociale en fysieke vormgeving hand in hand. Dat is de menselijke stad.

Hanneke Kloosterman is projectchoreograaf en landschapsarchitect, bij BNT. Kloosterman is bedenker van het concept voor het Spiegelproject. De publicatie met bespiegelingen en ervaringen van deelnemers uit Rotterdam – Charlois en Costa Rica – San José is te bestellen bij i3m2r@xs4all.nl. Contact: i3m2r@xs4all.nl

Stedelijke ontwikkeling stuit op zowel kansen en problemen, waar D66 rekening mee dient te houden bij het inrichten van een nieuw stedenbeleid. Een beschouwing.

door Gerard Schouw

De stad van de toekomst

(kansen en valkuilen)

Wie schrijft over 'de toekomst van de stad' denkt al snel met weemoed terug aan het beeld van een wijds landschap met daarin – ver richting de horizon – een gigantisch versteende stip. Naarmate de stip dichterbij kwam groeide die aan tot een klomp van steen. Daar was de stad! De stad van toen en die van nu verschillen als de dag en de nacht. De nieuwe stad is een eclectisch geheel aan boven- en ondergrondse gebouwen, bedrijven, mensen, culturen en wegen. De stad van vroeger was een plek waar je zo af en toe wel eens heen ging, de stad van nu is waar we allemaal wonen.

We moeten terug naar de jaren zestig van de vorige eeuw om te begrijpen dat er ooit een tijd was waarin het verschil tussen stad en platteland nog iets voorstelde. Die tijd is niet meer. De grens is verdampt. Niet alleen in Nederland is het stedelijke gebied één vrijwel aaneengesloten netwerk van steden en stadjes, ook in de rest van de wereld groeit het urbane leven. London, Parijs, München of Madrid. Het zijn stuk voor stuk wereldsteden die net zo onstuimig als onkruid alles om zich

heen overwoekeren. Ook in de rest van de wereld voltrekt de urbanisatie zich sneller dan ooit in de geschiedenis. De helft van de mensheid, 3,3 miljard, leeft in steden. Dat is 4,5 keer zoveel als in 1950. Dat leidt, zoals in het vakjargon is gaan heten, tot ruim twintig Megacities. Stedelijke gebieden met vele miljoenen inwoners. Je komt ze overal tegen, maar vooral in de drie A's: Azië, Afrika en Amerika.

Interessant is na te gaan waar het naar toe gaat met onze steden, welke ontwikkelingen dominant zijn en welke trends zichtbaar zijn? In deze bijdrage schets ik - kort - vijf ontwikkelingen die actueel zijn voor de Nederlandse steden. Het verdient aanbeveling wanneer D66 zich daarvan rekenschap geeft bij het inrichten van nieuw stedenbeleid.

1 *De Randstad is de netwerkstad in Europa*
Driekwart van de Europese bevolking bestaat uit stedelingen. Er zijn weinig steden in Europa die lijken op de Randstad. De meeste Europese steden zijn uitdijende pannenkoeken vol met gebouwen en wegen. De Randstad is anders. Het is

een door snelwegen en spoor verbonden netwerk van steden, dorpen en groen. De infrastructuur houdt de losse onderdelen bijeen. Het is weefsel in het netwerk. Dit is zowel de kracht als de zwakte. De kracht is dat er verrassende mooie gebieden in en rond de Randstad liggen, zaken die de leefkwaliteit aangenaam maken. Er is een grote kustlijn met prachtige stranden waar het fijn vertoeven is. Variatie, lucht en relatieve ruimte maken de Randstad uniek, maar de infrastructuur is de beperkende variabele. De Randstad staat overdag op slot. Files groeien als kool, en het openbaar vervoer sluit onvoldoende aan op gebruikerseisen. Juist in een netwerk regio is de verbinding essentieel. Mensen en goederen moeten snel van A naar B en daar legt de Randstad het af tegen andere regio's. Van een adequate aanpak hiervan is helaas nog geen sprake. Er is te weinig wil – écht gevoel van urgentie - en er is weinig geld om iets te doen aan de infrastructuur. Bovendien verdeelt de bestuurlijke indeling naar een Noord en een Zuidvleugel van de Randstad de koek in twee delen, juist daar waar één visie noodzakelijk is. Voornaamste problemen:

- inadequate Nederlandse aanpak op internationale concurrentie,
- de verouderde infrastructuur
- het bestuurlijk broddelwerk.

2 *De stad is er niet alleen voor de rijken, juist ook voor de armen.* De rijken worden steeds rijker en de armen steeds armer. In de stad zijn steeds minder gebieden waar 'rijk' en 'arm' elkaar ontmoeten. Het lint aan luxe winkels in veel steden legt lokale 'goldenmile' bloot. En dat terwijl de minderbedeelden massaal de blokkendozen van prijsbrekers bezoeken. Opmerkelijk is dat de afgelopen jaren de bijpassende infrastructuur een zichtbare afbakening is gaan vormen tussen de 'weldaad' en het 'goedkope' waardoor doelgroepen blindelings hun eigen eiland weten te vinden.

In Nederland zijn we verwend, of je nu wel iets bezit of helemaal niets, het paste niet in onze cultuurtraditie om maatschappelijke verschillen op te kloppen. Maar dit zal in de toekomst veranderen. Bekend is dat de hoogte van het inkomen sterk afhankelijk is van de opleiding die mensen hebben. Ten aanzien van opleiding neemt het gemiddeld

opleidingsniveau weliswaar toe, maar het percentage jongeren dat zonder diploma de school verlaat is enorm, gemiddeld één op de vier jongeren. Hoge percentages schooluitval, de mismatch tussen opleiding en arbeidsmarkt en de discutabele kwaliteit van basisopleidingen dragen bij aan het vergroten van de verschillen tussen rijk en arm.

'Iedereen heeft de mond vol van burgerparticipatie en de noodzaak van invloed van onderop, maar wie zich verdiept in de ruwe werkelijkheid van alledag ziet dat het wantrouwen tussen burgers en bestuur er vanaf spat'

Politici willen zich vaak verbinden met de groepen die electoraal een grote achterban hebben. De focus ligt op de middeninkomens. Veel beleidsinspanningen brengen voordeel voor deze groep. Zowel de hogere, de midden als grote groepen mensen met een laag inkomen zijn 'ingesloten' bij de samenleving. Zij hebben een baan, bezit en goede familiebanden. In Nederland maakt deze groep ongeveer 80% uit van de bevolking. De andere 20% is minder aangehaakt, zij staan 'er buiten'. Mijn voorspelling is dat de aangeslotenen steeds minder bereid zijn om afwijkend gedrag te tolereren. Ze willen dat anderen zich committeren aan hun sociale regels. Maar er is een groep die dat niet kan of wil. Want waarom zouden ze hun gedrag veranderen? Wat is hun beloning?

Voornaamste problemen:

- Een herkenbare scheidslijn tussen aangeslotenen en zij die dat niet zijn
- Ondanks alle inspanningen, meer angst, onrust en wantrouwen in de samenleving
- Een toename van het volume van mensen die uitgesloten zijn.

3 *Politici durven niet los te laten.* Als we iets hebben gezien de afgelopen jaren dan is het wel dat stadse-politici niet durven los te laten. Iedereen heeft de mond vol van burgerparticipatie en de noodzaak van invloed van onderop, maar wie zich verdiept in de ruwe werkelijkheid van alledag ziet dat het wantrouwen tussen burgers en bestuur er vanaf spat. Buurtbewoners mogen wel meepraten, maar niet meebeslissen. Maar al dat gepraat creëert natuurlijk geen duurzaam *commitment*. We durven nog te weinig rechten – lees budget – toe te kennen aan buurtbewoners. Het zou ondemocratisch zijn, de mensen zouden niet goed om kunnen gaan met het geld, volgens de voorstanders van het handhaven van het bestaande. In landen als de Verenigde Staten, Engeland en Duitsland zijn uitstekende voorbeelden te halen van serieus burgerbestuur.

‘Variatie, lucht en relatieve ruimte maken de Randstad uniek, maar de infrastructuur is de beperkende variabele. De Randstad staat overdag op slot’

Voordeel daarvan is onder andere dat de problemen beter worden opgelost en de betrokkenheid van mensen bij het wel en wee van de buurt toeneemt. Zo investeren in de deelgemeenten van Berlijn wijkbewoners – zij beslissen – miljoenen Euro’s in hun wijk. Uit wetenschappelijk onderzoek is gebleken dat niet alleen de betrokkenheid van buurtbewoners is toegenomen ook de beslissingen zijn adequater en buurtbewoners passen beter op het geld dan politici. In de Verenigde Staten doet de samenleving veel van de taken die bij ons de ‘overheden’ verzorgen. Het is een misverstand dat de samenleving dit doet uit armoede omdat de overheid de taken zou laten liggen. Nee

het is juist andersom. De samenleving wil niet dat de overheid zich met alles bemoeit. Zij willen zelf aan het roer staan wat leidt tot een levendige wereld aan vrijwilligers. Voornaamste problemen:

- onvermogen van politici om meer verantwoordelijkheden te geven aan mensen
- Alle heil verwachten van een overheid die dat niet kan waarmaken
- Onvoldoende stimuli om burgers blijvend te activeren
- We durven geen verschillen in aanpak en resultaat te accepteren.

4 *Concentreer en maak verschil in het stedenbeleid* Het Stedenbeleid tot nu toe is – met excuus aan de D66 ministers die dit mede hebben vormgegeven – bijna ten onder gegaan aan de idee van de verdelende rechtvaardigheid. Bijna elke stad met meer dan 100.000 inwoners moest meedoen, ook als je zo kon zien dat de economische of sociale problemen lichtjaren afstanden van de steden met echte problemen. Het heeft – al met al – veel eenheidsworst veroorzaakt in het stedenbeleid. In de toekomst moet dat echt anders. Neem bijvoorbeeld de krimpsteden. In Nederland zijn het ongeveer twaalf steden die jaarlijks minder inwoners krijgen. Zij krimpen. De steden liggen vooral in het zuiden. Wat te doen? De natuurlijke reflex is om deze steden ‘bij te plussen’; zorgen voor groei door bijvoorbeeld werkgelegenheid te creëren. Een beleid dat handen vol geld kost en niet zal blijken te werken. Vanuit economisch perspectief zullen vooral de steden in de Randstad moeten worden geholpen met het vernieuwen van de infrastructuur. Voornaamste problemen:

- Ontbreken van durf om stedenbeleid vanuit een economische invalshoek te formuleren
- Maatwerk realiseren door sociale doelstellingen stedenbeleid decentraal op te lossen
- Mechanismen van de verdelende rechtvaardigheid uitbannen.

5 *Van de stad een prachtstad maken* Ik weet natuurlijk niet hoe u het soms vergaat, maar het is ongelooflijk hoe lelijk er soms wordt gebouwd. Prachtige plekken zijn vergeven van spuuglelijke gebouwen. Grote gebieden met nieuwe wijken zijn onpersoonlijke steenmassa’s. Waarom? Vaak om maar zoveel en zo goedkoop

‘In Nederland zijn we verwend, het paste niet in onze cultuurtraditie om maatschappelijke verschillen op te kloppen. Maar dit zal in de toekomst veranderen’

mogelijk te kunnen bouwen. We slagen er mondjesmaat in om onze steden ‘met smaak’ in te richten. Iets wat we tussen 1880 en 1930 wél heel goed konden!

Maar die aansprekende inrichting van de openbare ruimte is na de tweede wereldoorlog afgeleerd. Jammer, het zadelt de samenleving op met hoge kosten – in alle naoorlogse wijken is miljarden geïnvesteerd – en bederft het woongenot. Het bepalen van de beeldkwaliteit is in de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw uitbesteed aan externe commissies van deskundigen. De politiek ging er niet meer over, ze zouden er toch geen verstand van hebben. De armetierigheid die dit ons heeft gebracht zien we nog dagelijks in elke stad. Gelukkig is het tij aan het veranderen. Niet meer de stem van de architect is doorslaggevend, ook de smaak van de bevolking speelt steeds vaker een rol. Denk daarbij aan de enquêtes in Groningen over bebouwing in hartje stad. Naast het feit dat de stad schoon, heel en veilig moet zijn, mag die ook wel mooi worden. Dit bevordert een prettig leefklimaat. Voornaamste problemen:

- Kiezen voor een kwalitatief hoogwaardige inrichting kost geld
- Hoe krijgen mensen meer greep op de beeldkwaliteit van een stad?
- Welke politieke partij steekt haar nek uit?

Gerard Schouw is lid van de Eerste Kamer voor D66 en directeur van Nicis Institute, het maatschappelijk topinstituut voor de steden.

wereldsteden

Lagos is booming

Binnen een jaar wonen wereldwijd meer mensen in de stad dan op het platteland, zo stelde het Wereldbevolkingsrapport 2007 van de Verenigde Naties. Volgens dit rapport zal de stedelijke bevolking in Afrika en Azië verdubbelen tussen 2000 en 2030. De aanwas van nieuwe stedelingen zal niet in meerderheid uit migranten bestaan, maar vooral uit natuurlijke groei.

Op het Afrikaanse continent is Lagos één van de snelst groeiende steden. Lagos is na Cairo de grootste stad van het Afrikaans continent. Tot 1991 was het de hoofdstad van Nigeria.

Officieel telt de stad zo'n negen miljoen inwoners, schattingen lopen echter uiteen van tien tot vijftien miljoen.

Lagos bestaat uit verschillende dichtbevolkte eilanden in de Lagos Lagoon en een stedelijk gebied op het vaste land. Zoals vele Afrikaanse steden kampt Lagos met enorme ecologische problemen. De overgrote meerderheid van haar inwoners leeft in grote armoede, de meesten in hutjes, soms op stelten in het water van de lagoon.

Lagos zal de komende jaren een van de weinige super grote steden zijn die met meer dan 3% blijft groeien, blijkt uit het rapport van de Verenigde Naties. Veel van de nieuwe stedelingen zullen arm zijn. De verstedelijking is volgens het Verenigde Naties onvermijdelijk, maar hoeft niet noodzakelijk negatief te zijn. Geen land sinds de industrialisatie heeft zonder verstedelijking economische groei bewerkstelligd. Steden bieden armen eveneens hoop op een betere toekomst.

Emily van de Vijver
redacteur idee

POSTBUS 66

De Nederlandse parlementaire democratie heeft volgens D66 Eerste Kamerlid Hans Engels een legitimatieprobleem. Het onderlinge vertrouwen tussen burgers en overheid staat onder druk. Vormen van directe democratie kunnen de lijn tussen kiezer en gekozene weer openen. Veel reden tot optimisme is er echter niet.

door Hans Engels

Vertegenwoordigende democratie vraagt om groot onderhoud

Sinds het zogeheten revoltejaar 2002 is opnieuw een debat ontstaan over de problematische kanten van onze vertegenwoordigende democratie. Door ontwikkelingen als ontzuiling en individualisering was het vertegenwoordigend stelsel als voorwaarde voor politieke stabiliteit al behoorlijk onder druk komen te staan. Onze parlementaire democratie lijkt momenteel gevangen tussen een tamelijk eenzijdige focus van politici en bestuurders op de verwerving en het behoud van politieke macht enerzijds en een door maatschappelijk ongenoegen gevoede drang naar eendimensionale jukeboxdemocratie en sterke leiders anderzijds. Teruglopende verkiezingsopkomsten en extreem stemgedrag lijken de toenemende instabiliteit van het politieke bestel en de ineffectiviteit van het overheidshandelen te bevestigen. Het vertrouwen van de burgers in het staatsbestel en het politieke proces is als gevolg van deze ontwikkeling aanzienlijk verminderd.

Analyse van het probleem

Voor de moderne westerse staat is de relatie tussen soevereiniteit en representatie vanaf het begin we-

zenlijk geweest. Het begrip *soevereiniteit* duidt op het hoogste gezag in een politieke gemeenschap. In de theorie van de volkssoevereiniteit wordt dat hoogste gezag toegekend aan het volk, dat wil zeggen aan de leden van de politieke gemeenschap. Bijna alle Grondwetten van de democratische landen verwijzen naar de volkssoevereiniteit als grondslag voor het rechts- en staatsgezag. De Nederlandse Grondwet kent – geheel in lijn met onze al sinds de 16e eeuw afwijkende staatsontwikkeling - als enige een dergelijke soevereiniteitsgrondslag niet, maar laat ruimte voor een impliciete erkenning en praktische invulling van dit beginsel. Het begrip *vertegenwoordiging* duidt op de wijze waarop de soevereiniteit binnen de staat wordt gerepresenteerd. Die representatie vindt plaats door de volksvertegenwoordiging. Het parlement vertegenwoordigt derhalve het soevereine volk en geeft daarmee als het ware de volkswil een plaats binnen de staat. De volkssoevereiniteit identificeert daarmee ook de kiezers als dragers van de democratie. De kiezersdemocratie heeft zich als gevolg van de opkomst van politieke bewegingen ontwikkeld

naar een partijendemocratie. Na een aanvankelijk vruchtbare periode van kanalisering van maatschappelijk pluralisme hebben de politieke partijen inmiddels zowel de kiezers als de staatsorganen volledig gekoloniseerd. De partijen richten zich tegenwoordig vrijwel uitsluitend op de machtsprocessen binnen regering en parlement. Coalitieafspraken bepalen zowel de inhoud van het regeringsbeleid als de parlementaire controle daarop. De wetgevende en uitvoerende macht zijn als gevolg daarvan dermate ineengevloeid dat van een wezenlijke machtenscheiding niet meer gesproken kan worden. De politieke cultuur is vooral naar binnen gericht. Als gevolg van dit alles is de band tussen politieke partijen en de samenleving bijzonder dun geworden en spreekt men over de verhouding tussen overheid en burgers bij voorkeur in termen als kloof en autisme.

‘Vorm verdringt visie, populisme en demagogie rukken op, angst en onzekerheid worden richtinggevend’

Als gevolg van deze ontwikkelingen zijn de oorspronkelijke functies van politieke partijen onder druk komen te staan. Zij vertegenwoordigen steeds minder vaste en identificeerbare groepen uit de samenleving, schieten tekort in het vermogen hun leden en kiezers daadwerkelijk te laten participeren in de politieke besluitvorming, hebben steeds meer moeite geschikte vertegenwoordigers en bestuurders te vinden, en tonen zich in toenemende mate ongevoelig dan wel onbekwaam vernieuwende antwoorden te vinden op complexe maatschappelijke problemen. Dit functieverlies van politieke partijen (‘Parteienverdrossenheit’) en het mede daardoor afgenomen vertrouwen in het openbaar bestuur heeft belangrijke gevolgen voor de representatieve partijendemocratie. De media met hun focus op incidenten en laagdrempelige korte boodschap-

pen domineren de politieke agenda. Het door Fortuijn in 2002 gemobiliseerde maatschappelijke ongenoegen is door de commerciële media handig van een massale stem voorzien en heeft geleid tot een sterk gegroeid zelfbewustzijn en een gevoel van macht bij de zogeheten vergeten groepen in de samenleving. Televisiedemocratie en persoonlijk leiderschap hebben sindsdien sterk aan belang gewonnen. Vorm verdringt visie, populisme en demagogie rukken op, angst en onzekerheid worden richtinggevend. In dat perspectief lijkt het begrip goed burgerschap, waarmee op de verantwoordelijkheid van zowel overheid als burgers voor de publieke zaak wordt geduid, sterk aan betekenis te hebben verloren.

Oplösungen

Voor de vermindering van de problemen van de representatieve partijendemocratie is in de eerste plaats nodig een ontvlechting van regering en parlement. Het parlement behoort nadrukkelijker als tegenmacht tegenover de regering te worden geplaatst en ook als zodanig te functioneren. De meeregerende rol van coalitiefracties dient flink te worden teruggedrongen. Probleem is echter dat een verandering van de politieke cultuur door de kamerfracties zelf tot stand moet worden gebracht. Het loslaten van volgzzaam coalitiedrag en van het mediagerichte aanslaan op incidenten zou het gezag en de daadkracht van de Tweede Kamer en parlementariërs aanzienlijk verhogen. Maar ook de zuivere toepassing van staatsrechtelijke principes en regels kan beter. Dat geldt bijvoorbeeld voor de werking van de ministeriële verantwoordelijkheid en de parlementaire vertrouwensregel. Zo lang echter op bestuursmacht en electorale angst georiënteerde partijpolitieke strategieën voorop blijven staan zullen de belangen van kamerfracties de positie van het parlement blijven bepalen.

Een tweede invalshoek voor een herstel van vertrouwen in de politieke democratie is een institutionele hervorming die burgers op onderdelen meer rechtstreekse zeggenschap geeft. Het feit dat er geen directe relatie bestaat tussen de uitslag van de Kamerverkiezing en de te vormen regering vormt een zwakke plek in onze parlementaire democratie. De kiezers zien politieke partijen niet meer als

de dragers van de parlementaire democratie. De lang als adequaat ervaren vertegenwoordiging via partij-ideologische lijnen sluit niet meer als vanzelfsprekend aan bij de opvattingen van de kiezers en bij de hedendaagse maatschappelijke vraagstukken. Nu is er binnen de verschillende politieke partijen zeker de nodige animo voor meer invloed van burgers op het beleid. Zelfs daadwerkelijke zeggenschap in de vorm van een bindend correctief referendum krijgt voorzichtig meer steun. Directe invloed op en daarmee zeggenschap over de aanstelling van bestuurders in ambten en organen is voor veel partijen echter nog een angstbeeld. Om die reden zijn er weliswaar groeiende, maar nog geen beslissende bewegingen richting direct gekozen formateur, minister-president of burgemeester. Dat zou te zeer ten koste gaan van de greep van de partijpolitieke elite op benoemingen en verkiezingen. Om dat eigen belang te verhullen herhalen de profeten van de partijdemocratie keer op keer dat de analyses die ten grondslag liggen aan voorstellen voor staatsrechtelijke vernieuwing flinterdun zijn. Ook beweren zij dat vormen van directe democratie niet goed verenigbaar zijn met het parlementaire stelsel of zelfs het parlement verzwakken. De argumentatie waarom het bestaande stelsel in staat is de haperingen in de democratie op te heffen ontbreekt vervolgens, met uitzondering van de opvatting dat er van wezenlijke problemen geen sprake zou zijn.

Het verleggen van zeggenschap richting burgers behoeft echter niet te worden opgevat als een bedreiging voor de representatieve democratie. Vormen van directe democratie zijn niet bedoeld een op sterk leiderschap georiënteerde vorm van personendemocratie mogelijk te maken. Evenmin vormen dergelijke figuren aanknopingspunten voor een politieke cultuur, waarin uit de samenleving opgepikte deelbelangen en op onderbuikgevoelens gebaseerd ongenoegen digitaal, dat wil zeggen ongefilterd, op de publieke agenda worden gezet. De gedachte van het inbrengen van vormen van directe democratie is de relatie met de volkssoevereiniteit te versterken en de vertegenwoordigende rol van politieke partijen weer zichtbaar te maken. De lijn tussen kiezers en gekozenen moet weer worden geopend.

In die oplossing zit een nadrukkelijk element van wederkerigheid. Een gezonde democratie kan niet zonder goed burgerschap. De besluitvorming over de publieke zaak vindt niet langer exclusief plaats binnen statelijke organen, maar verplaatst zich deels naar maatschappelijke verbanden. Een democratische staat en een democratische

‘De kiezers zien politieke partijen niet meer als de dragers van de parlementaire democratie’

samenleving vragen een actief en democratisch burgerschap. Dat vraagt van burgers dat zij niet alleen passief en in afhankelijkheid naar de overheid kijken om alles wat er mis gaat op te lossen. Burgerschap houdt in dat ieder lid van de samenleving mede verantwoordelijk is voor de kwaliteit van en de beschaving in die samenleving. Burgerschap betekent erkenning van democratische waarden, inzicht in de werking van de democratie en respect voor democratische besluitvorming.

De vraag is uiteindelijk of een zodanige herdefiniëring van de plaats en de rol van de politieke partijen kan worden gekomen dat de vertegenwoordigende meerpartijdemocratie weer een legitime en inspirerende functie krijgt. Hier wreekt zich dat Nederland in politiek-staatsrechtelijk opzicht, behalve in de Franse Tijd, altijd een conservatief land geweest. Onze ‘polderconstitutie’ (de term is van Jan Vis) is vriendelijk voor de bestaande orde en cultuur van overleg en compromissen. De defensieve reflexen tegen modernisering komen tegenwoordig vooral nog uit de christelijke en oud-linkse gelederen, die de bestaande partijdemocratie blijven beschouwen als het ideale machtsinstrument om de eigen opvattingen met geconstrueerde meerderheden op te leggen, dan wel bedreigingen af te wenden. Zij vormen voorlopig wel een substantiële drempel tegen vernieuwing, aangezien een 1/3 minderheid in de Staten-Generaal elke grondwetswijziging kan tegenhouden.

Conclusie

Onze vertegenwoordigende parlementaire democratie heeft een legitimatieprobleem. Een vastlopende partijdemocratie en een afbrokkelende consensuscultuur zetten het onderlinge vertrouwen tussen burgers en overheid onder druk. De kiezers geven signalen af die politici dwingen tot zelfreflectie en zelfcorrectie. Zonder institutionele ingrepen kunnen en zullen cultuurveranderingen echter niet tot stand komen. De op dit punt bestaande politieke verdeeldheid en bestuurlijke onwil moet om die reden worden doorbroken. Anders dreigt verdergaande politieke instabiliteit en toenemend verlies van maatschappelijk vertrouwen in de representatieve instellin-

gen. Onze staatkundige geschiedenis kent echter weinig bemoedigende voorbeelden van politieke onbaatzuchtigheid als middel tot modernisering van de verhouding tussen staat en burger. Het feit dat het al weer erg lang duurt voordat de beloofde staatscommissie met de Grondwet aan de slag kan is exemplarisch voor deze waarneming. En mocht die staatscommissie er komen dan zou het verstandig zijn als deze de onderhoudsmaatregelen voor de meerpartijdemocratie niet zoekt in de sfeer van een Grondwet in kindertaal en een preambule met middeleeuwse retoriek en symboliek. Veeleer zijn bestuurders en politici nodig met de denkkraft, visie en politieke overtuigingskracht die bijvoorbeeld een Thorbecke bezat.

Hans Engels is hoogleraar gemeenterecht aan de Universiteit Leiden (Thorbeckeleerstoel), tevens verbonden aan Rijksuniversiteit Groningen (vakgroep staatsrecht). Ook is hij lid van de Eerste Kamer voor D66.

In september presenteerde de Commissie inrichting verkiezingsproces onder leiding van Korthals Altes haar rapport over de stembusgang in Nederland. De huidige stemmachines voldoen niet aan de criteria en dus gaat Nederland tijdelijk terug naar het potlood. *Kunnen we in de toekomst weer stemmen met vertrouwen?*

door Gerhard Brunsveld

Stemmen met vertrouwen

Van potlood tot stemprinter

Het is rustig aan het verkiezingsfront. De volgende verkiezingen staan op de rol voor juni 2009. Dat betekent dat politieke partijen tijd hebben om te evalueren, indien nodig hun wonden te likken en hun strategie kunnen bepalen voor de toekomst. Maar ook voor de overheid geldt deze fase. Ruim een jaar geleden werd de betrouwbaarheid van de stemcomputers ter discussie gesteld. Bij de Tweede Kamerverkiezingen van 2006 kon Nederland nog wel met de SDU-stemcomputers stemmen, maar amper vier maanden later moest een deel van Nederland weer over op het rode potlood om bij de Provinciale Staten een stem uit te brengen. Een deel van de stemmachines zond zoveel elektromagnetische straling uit, dat vanaf straat opgevangen zou kunnen worden wat iemand had gestemd. Het stemgeheim stond daarmee onder druk. Bovendien bleek achteraf de uitslag van de verkiezing niet eenvoudig te achterhalen en was een hertelling niet mogelijk. Door de toenmalige staatssecretaris van Binnenlandse Zaken zijn n.a.v. hiervan twee commissies ingesteld: de Commissie Besluitvorming Stemcomputers, die concludeerde dat de stemmachines in onvoldoende mate transparant en controleerbaar zijn, en de commissie

inrichting verkiezingsproces, die de gehele stembusgang onder de loep heeft genomen.

Acht waarborgen

Die laatste commissie presenteerde op 26 september jl. haar rapport. In het rapport worden harde conclusies getrokken over de huidige gang van zaken en een nieuwe methode van stemmen voorgesteld. Uitgangspunten van de commissie, onder leiding van Korthals Altes, zijn dat een verkiezingsproces aan acht waarborgen moet voldoen wil het een eerlijk proces zijn. De waarborgen zijn: transparantie, controleerbaarheid, integriteit, kiesgerechtigdheid, stemvrijheid, stemgeheim, uniciteit en toegankelijkheid. De huidige stemmachines voldoen niet aan de criteria van transparantie en controleerbaarheid en door de straling mogelijk ook niet aan het criteria stemgeheim. Staatssecretaris Bijleveld heeft bij de presentatie van het rapport al laten weten, dat bij de verkiezingen in juni 2009 in heel Nederland met het potlood gestemd zal worden.

Op korte termijn biedt stemmen met het potlood op basis van de waarborgen het beste alternatief.

Het is transparant, de kiezer weet wat hij gestemd heeft. Stemmen met het potlood is controleerbaar; de stembiljetten zijn eenvoudig te hertellen. Het probleem met het potlood zit hem bij de toegankelijkheid; blinden en slechtzienenden hebben hulp nodig bij het uitoefenen van hun stemrecht, wat ook het stemgeheim in gedrang brengt. Bovendien is het tellen van de stembiljetten foutgevoelig en tijdrovend. Daarmee introduceert de commissie een nieuw criterium waaraan zij het stemproces hebben getoetst, namelijk uitvoerbaarheid. De oplossing voor dit probleem is een telmachine, maar de stembiljetten zijn van een zodanige omvang dat er geen telmachine bestaat die hiervoor geschikt is.

‘Het probleem met het potlood zit hem bij de toegankelijkheid; blinden en slechtzienenden hebben hulp nodig bij het uitoefenen van hun stemrecht’

Het stemsysteem dat door de commissie wordt geïntroduceerd biedt hiervoor een oplossing. De stem wordt uitgebracht op een stemprinter. De kiezer kiest de lijst waarop hij wil stemmen en vervolgens kiest hij een kandidaat. Vervolgens activeert hij een printer, waaruit een biljet komt met daarop de naam van de verkiezing, het nummer van de lijst van de partij en de naam van de kandidaat waarop is gestemd. De stem wordt niet opgeslagen. De print is in die zin uniek. Pas als het biljet in een stembus is gedeponneerd, is er gestemd. Na sluiting van de stembussen worden de ontvangen biljetten door een telmachine gehaald. Het resultaat is de uitslag.

Bij dit systeem zijn de waarborgen aardig in evenwicht. Toegankelijkheid is het grootste bezwaar-

punt. Voor blinden en slechtzienenden blijft ook dit een systeem waarbij zij hulp nodig hebben. De commissie introduceert dan ook de mogelijkheid om middels audio-faciliteiten deze groep kiezers te begeleiden.

Een voordeel van dit systeem is, dat het in kan spelen op de wens om in de toekomst op een willekeurig stembureau een stem uit te brengen. De laatste verkiezingen is hiermee op gemeentelijk niveau geëxperimenteerd. Maar in de toekomst zou de kiezer ook buiten zijn gemeente, zelfs buiten zijn kieskring een stem moeten kunnen uitbrengen al was hij in zijn eigen stembureau. Daarvoor wordt een landelijke voorziening getroffen, het distributieplatform. Via dit platform kunnen alle kandidatenlijsten in elke gemeente en elke kieskring worden opgeroepen door een medewerker van het stembureau. Stel iemand woont in Amsterdam en wil voor de gemeenteraadsverkiezingen stemmen. Hij doet dat in Almere. Via het distributieplatform wordt de kandidatenlijst van Amsterdam zichtbaar op de stemprinter in het stembureau in Almere en hij zijn stem uitbrengen. De kiezer deponeert zijn stem in de stembus. De stem wordt in de telmachine meegeteld. Via het distributieplatform wordt de uitslag van de stemmen uitgebracht buiten Amsterdam verstuurd naar het hoofdstembureau aldaar. Zij kunnen deze stemmen meenemen in de uitslag.

Natuurlijk is dit laatste een stap verder. Met deze uitwerking toont de commissie dat het nieuwe stemsysteem flexibel is. Daarmee introduceert zij wederom een nieuw criterium. Het is alleen jammer, dat de flexibiliteit niet verder reikt. Als er toch al is nagedacht over werken via de digitale snelweg en het inrichten van een distributieplatform, waarom dan niet verder filosoferen en nadenken over stemmen via internet voor iedereen? Is dit systeem van een stemprinter niet achterhaald op het moment dat het ingevoerd is? De tijd zal het leren.

Gerhard Brunsveld was het afgelopen jaar project manager interne verkiezingen op het Landelijk Bureau van D66. Het rapport is te vinden op: www.commissieinrichtingverkiezingsproces.nl

idee

tijdschrift van het Kenniscentrum D86

jaargang 28
nummer 5
oktober 2007

idee verschijnt 6 x per jaar
ISSN nr. 0927-2518

Mijn idee

Inburgering is een veelgesproken onderwerp in Nederland. Iedereen heeft er wel een mening over. In het inburgeringsdebat worden echter nog vaak twee aspecten over het hoofd gezien. Ten eerste, de psychologische dimensie van het inburgeringsproces: wat betekent emigreren voor de nieuwkomer zelf? En ten tweede, de bilaterale dimensie van het inburgeringsproces: de Nederlanders én de immigranten moeten zich beiden aan elkaar aanpassen.

Want verhuizen naar een ander land is nog niet zo makkelijk. Het zorgt voor veel stress, vaak komt er veel papierwerk bij kijken, en het is bovendien nogal duur. Nog belangrijker, de verandering van leefomgeving kan leiden tot een identiteitscrisis. Je leven van vroeger, met je eigen geschiedenis en ervaringen, laat je achter. Bij aankomst wordt er met name één ding tegen je gezegd: integreren. Hoe je dat doet, mag je zelf weten, maar je moet wel met een inburgeringscursus beginnen.

De wachttijd voor je kunt beginnen met je inbur-

gingscursus is meestal lang. Veel te doen is er niet. Je mag niet werken, je mag niet studeren, en zelfs vrijwilligerswerk wordt zo goed als onmogelijk gemaakt. Dit maakt het niet makkelijk om nieuwe mensen te leren kennen en een lokaal netwerk op te bouwen.

De inburgeringscursus is uiteraard slechts één onderdeel van het integratieproces. Het kan nieuwkomers helpen om te socialiseren in de Nederlandse gebruiken en gewoontes. Het kan dus goed zijn: het kan iemand helpen de taal te leren, nieuwe mensen te ontmoeten en inzicht te verkrijgen in het reilen en zeilen in Nederland. Echter, de cursus wordt niet als dusdanig gepresenteerd en niet zo ervaren. In plaats van als een middel om een nieuw leven op te starten, voelt de cursus als een bedreiging, als een drempel om de samenleving binnen te komen.

Er zijn ook andere problemen: discriminatie en het gevoel dat mensen op je neer kijken omdat je een nieuwkomer bent. Mijns inziens betekent 'nieuwkomer' echter nog steeds niet 'analfabeet'. Vorige week ontmoette ik een Spaans meisje dat me vertelde wat ze had geleerd over de 'allochtoon' tijdens haar inbur-

gingscursus. Volgens haar betekende allochtoon 'iemand die niet in Holland is geboren of iemand die wel in Holland is geboren maar zijn of haar huidskleur is niet blank omdat diens voorouders niet in Holland geboren zijn'. Enig cultureel inzicht en respect was hier op zijn plaats geweest van de kant van 'de inburgeraars'. Studenten worden beledigd met persoonlijke opinies en zelfbedachte definities. Als het gaat om inburgering vertegenwoordigen deze docenten wel de Nederlandse staat!

Het helpt niet om enkel en alleen te benadrukken waarom en hoe mensen van elkaar verschillen. Deze houding kan tot wrevel en haatdragendheid leiden. In zo'n situatie ontwikkelen mensen een steeds minder positieve en pro-actieve houding. Om succesvol te integreren, moet je het gevoel hebben dat je welkom bent, en dat je onderdeel van iets kan gaan uitmaken. Maar hoe kun je integreren als iedereen constant vertelt dat je geen volwaardig lid van de samenleving bent en kunt worden? Het is niet alleen de nieuwkomer die actief moet participeren in het inburgerings- en integratieproces, maar ook 'de Nederlander' zelf. Simpel gezegd: we moeten allemaal integreren!

Alejandra Manes Rossi
Argentinië